

№ 10 / 2008 р.

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

CONSTITUTIONAL STATE
ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВО

ЛАУРЕАТ ІV ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОНКУРСУ
НА КРАЩЕ ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

Одеса
ОНУ
2008

Редакційна рада

*Е. Л. Стрельцов, Г. Г. Єшек, Х. З. Зігфрід,
М. О. Коротков, Д. Мейхем, Д. Олбрайт,
Д. Фальк, М. Фінке, Ф.-Х. Шрьодер*

Редакційна колегія

*Е. Л. Стрельцов головний редактор,
З. В. Балабаєва, А. С. Васильєв, А. І. Кавалеров,
С. М. Наумкіна, І. М. Пахомов, О. Ф. Долженков,
В. П. Плавич, О. В. Скрипнюк, П. М. Черниш*

Відповідальний секретар

Н. А. Москаленко, канд. філол. наук, доцент

**ЗАСНОВНИК ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. І. І. МЕЧНИКОВА
ЗАРЕЄСТРОВАНО У МІНІСТЕРСТВІ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ
СЕРІЯ КВ № 3687**

*Опубліковані матеріали відбивають позицію автора, яка може не збігатися з думкою редакції. За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, яка надала матеріал...
Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.*

*Одеський національний
університет ім. І. І. Мечникова, 2007*

ЗМІСТ

КОЛОНКА РЕДАКТОРА	7
<i>Є.Л. Стрельцов.</i> Новітня історія юридичної освіти і науки на Півдні України	
НАШІ ГОСТІ	16
<i>А.Й. Іванський.</i> Місцеві ради у відносинах фінансової відповідальності	
<i>О.Б. Олійник.</i> Науково-методологічні засади професійної риторики прокурора	
ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА	30
<i>О.Д. Грінь.</i> Правова культура суспільства і правосвідомість особистості на сучасному етапі розвитку суспільства	
<i>О.І. Донченко.</i> Про співвідношення права і політики	
<i>В.О. Корнієнко.</i> Деякі коментарі до концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадського суспільства	
КОНСТИТУЦІЙНЕ І МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО	43
<i>Е.А. Приєшкіна.</i> Захист прав матери и ребенка – приоритетная задача государственных органов и органов местного самоуправления: проблемы и перспективы развития	
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС	51
<i>М.В. Мурзенко.</i> Проблемні питання доказування при розгляді заяви про арешт судна на забезпечення морських вимог	
<i>Р.С. Сергєєв.</i> Правові особливості договору про постачання електроенергії	
<i>С.С. Черненко.</i> Значення контролю при здійсненні захисту економічної конкуренції	
<i>Н.В. Волкова.</i> Засоби індивідуалізації фізичних осіб (окремі аспекти)	
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ	74
<i>О.М. Алієва.</i> Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності за розголошення лікарської таємниці	
<i>Апухтин Ю.С.</i> Понятие криминологической безопасности страны з позиций системного криминологического подхода	
<i>В.А. Бойко.</i> Проблеми екологічних правопорушень та їх зв'язок з порушеннями у кримінальній сфері	
<i>Є.М. Борисов.</i> Масове знищення, які спосіб незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ч.2 ст. 249 Кримінального кодексу України)	
<i>К.В. Гаврилова.</i> Кримінальна відповідальність за порушення правил поведження з вибуховими, легкозаймистими, їдкими речовинами або радіоактивним матеріалами	

Т.О. Гончар. Розвиток осудності у доктрині та кримінальному законодавстві України

О.В. Денисова. О пытках как преступлениях против личности в правоохранительной и пенитенциарной системах

І.В. Дмитренко. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим: деякі проблеми законодавчої регламентації

К.М. Іскров. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 140 Кримінального кодексу України (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини)

О.О. Константінова. Щодо визначення спеціальної термінології, яка використовується для характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами

О.С. Козерацька. Деякі особливості визначення суб'єкту порушень законодавства про охорону праці

О.В. Коробка. Предмет в злочинах проти власності

М.Я. Кулава. Понятие и система преступлений в сфере хозяйственной деятельности

Л.С. Кучанська. Зміст та співвідношення кримінально-правових категорій: суб'єктивна сторона і вина

О.В. Нарожна. Службові обмеження для військовослужбовців як спеціальний вид покарання: окремі питання застосування

В.Г. Поляновський. Організація, тактика та стратегія неотероризму: XX-XXI ст.ст

Т.В. Родіонова. Алкоголізм та наркоманія як причини жіночої злочинності

Е.В. Романова. Суб'єкт преступления в уголовном законодательстве зарубежных государств

О.С. Сотула. Політична злочинність: дослідження на перехресті наук

О.В. Турченко. Характеристика «іншого обману» покупців та замовників як форми інтелектуального впливу

А.В. Форос. Визначення меж правомірності шкоди, що заподіюється при затриманні злочинця згідно з чинним законодавством України

М.В. Хворостяний. Преступления против жизни согласно норм уголовного кодекса Польши

В.А. Чайка. Поняття і значення способу для кваліфікації злочину, передбаченого ст. 348 КК «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена суспільного формування з охорони суспільного порядку і державного кордону або військовослужбовця»

О.А. Чуваков. Кримінально-правова охорона основ національної безпеки в історії кримінально-правового законодавства України

П.В. Чумак. Особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх за кримінальним законодавством України

Е.В. Шишкин. Могут ли обладатели монархических титулов быть государственными изменниками?

В.М. Фінкель. Деякі шляхи вдосконалення статті 375 КК – постановленням суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України)

В.М. Шевчук. Проблеми кваліфікації злочинів, які мають ознаки множинності

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА 260

С.В. Комаров, А.О. Воронцова. Проблеми, що виникають при зміні та доповненні обвинувачення

О.С. Сاینчин. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств

Г.В. Юркова. Дія принципу публічності на різних стадіях кримінального процесу

МІЖНАРОДНЕ ТА ЗАРУБІЖНЕ ПРАВО 280

О.О. Барбул. Міжнародне співробітництво в протидії відмиванню доходів від злочинної діяльності

Я.М. Саади. Види соучастников преступления по уголовному кодексу Иордании

М.О. Саракуца. Правовий аналіз Лісабонського Договору

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ 297

Г.В. Загіка. Управлінська діяльність в інформаційній сфері

Р.С. Прутченко. Содержательные особенности судебной практики

ПОЛІТОЛОГІЯ 307

Н.П. Гедікова. Лібералізм і права етносоціальних спільнот: сучасний аспект

Муххамед Абдул Бассет. Влияние религиозного фактора на внешнюю политику Йемена

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ 320

О.О. Нігрєєва. Історичний розвиток інститут іпотеки у вітчизняному праві XIX – початку XX ст.ст.

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ 325

П.О. Кільдєєва. Викладачі та викладання навчальних дисциплін кримінально-правового циклу в Імператорському Новоросійському університеті в кінці XIX-початку XX сторіч

ЗВЕДЕНИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ І МАТЕР'ЯЛІВ НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА» ЗА 10 РОКІВ. 333

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ І МАТЕР'ЯЛІВ НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА» ЗА 10 РОКІВ. 354

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 362

CONTENTS 366

КОЛОНКА РЕДАКТОРА

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

2008 рік-це рік, коли можна підводити певні, нехай з історичного погляду ще не дуже великі, але достатньо суттєві підсумки сучасного розвитку юридичної освіти і науки на Півдні України; підсумки, які певною мірою відбивають і загальну динамічну новітню історію нашої держави.

Кожне цивілізоване суспільство має окремі сфери своєї діяльності, які заслуговують або повинні заслуговувати на постійну увагу. До таких сфер безумовно відноситься освіта, в тому числі і вища. Саме завдяки цій сфері багато в чому розвивається та змінюється інтелектуальний, науковий та технологічний потенціал країни, формуються певні людські осередки, які багато в чому визначають обличчя країни. Кожний з напрямків освітянської діяльності має принципові суспільні завдання та заслуговує окремого аналізу. Виділяючи вищу освіту для окремого розгляду, думаємо, обов'язково слід враховувати її основне двоєдине завдання-підготовку якісного професійно підготовленого фахівця-освічену, порядну і відповідальну особу, інтелігента, патріота. А це зовсім не просте завдання, виконання якого, до речі, не завжди залежить тільки від потенціалу освітянської сфери. У всякому разі, держава в цій сфері завжди повинна приймати виваженні, обгрунтовані і, якщо бажаєте, навіть обережні рішення, бо наслідки від прийняття відповідних рішень можуть бути різними.

У загальному плані все це стосується і вищої юридичної освіти та юридичної науки. Слід сказати, що форма, зміст, в певній мірі основні цілі цієї освіти, як до речі і науки, багато в чому пов'язанні з тими політичними, соціально-економічними, правовими та іншими складними подіями, які можуть відбуватися в світі, у певній країні або в групах таких країн, в конкретні історичні етапи розвитку людства. Тому і у нас ця освіта зараз має свої, в першу чергу організаційні особливості. Вони багато в чому пов'язані з тим, що принципові реформи, які почалися у нас у в 90-х роках, докорінно чиним змінили не тільки модель нашого економічного розвитку, а й, як наслідок цього, докорінно почали змінювати суспільно-політичний устрій нашої країни. Такі принципові зміни почали суттєво впливати на «звичайні» суспільні процеси і події, формувати нові завдання, які, багато в чому, детермінуватися реформами, що відбувались. Це, в свою чергу, вимагало нової категорії управлінців, політичних та соціальних менеджерів і, природно, нової категорії юристів, які повинні розуміти ці нові завдання та бути в змозі їх виконувати. Такий підхід почав торкатись усіх сфер можливої діяльності юристів, в тому числі і їх підготовки (навчання) та перепідготовки. До виконання цього важливого соціального завдання почали залучатись різні вищі навчальні заклади, в тому числі: а) продовжували свою діяльність традиційні учбові заклади, б) реорганізовувались, як правило, підвищуючи свій фаховий рівень, існуючі навчальні заклади, в) з'являлись нові навчальні заклади, які

надавали таку освіту. Безумовно, ці непрості соціальні зміни в чомусь, умовно кажучи, створювали і певні «спекулятивні» дії в цій сфері. Але в нашій статті мова йтиме переважно про позитивні процеси та події.

Такі процеси почали відбуватись і на Півдні України і, в першу чергу, в Одесі. Наприклад, у 1993 році, вже відчуваючи складні процеси, які починаються в нашій державі, на базі юридичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова (в той час Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова) був створений Юридичний інститут, який потім було реорганізовано в Юридичну академію. Цей навчальний заклад, який зараз має назву Одеська національна юридична академія, згідно з грудневим 1997 року рішенням Кабінету Міністрів України, вже більше 10 років функціонує в якості вже самостійного вищого навчального закладу і за цей час став одним з провідних юридичних вузів України. Він має ІУ рівень акредитації та ліцензію Міністерства освіти і науки України на підготовку фахівців-юристів усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів: «молодшого спеціаліста», «бакалавра», «спеціаліста», «магістра», а також готує наукові кадри вищої школи: кандидатів і докторів наук. Президентом академії є проф. С.В. Ківалов.

У лютому ц.р., згідно з постановою Кабінету Міністрів України та наказом МВС України, на базі Одеського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ було створено Одеський державний університет внутрішніх справ. Цей навчальний заклад теж пройшов достатньо складний шлях у своєму становленні та розвитку. Починав він свою діяльність як середня спеціальна школа міліції, потім – як училище МВС, потім – як юридичний інститут ХНУВС, а зараз це самостійний вищий навчальний заклад університетського типу. Цей університет також має ІУ рівень акредитації і здійснює підготовку спеціалістів для підрозділів карного розшуку, дізнання, досудового слідства, адміністративної служби міліції, а також співробітників для транспортної міліції. Він готує і відповідні наукові кадри для вищої школи: кандидатів і докторів наук. Ректором університету є проф. О.Ф. Долженков.

В травні цього року відмітив свій 10-річний ювілей і економіко-правовий факультет Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Враховуючи принципові зміни, які почали відбуватися в країні, необхідність взаємопов'язаної підготовки юристів і економістів, в Міністерством освіти і науки України було прийнято рішення про створення в структурі Одеського університету економіко-правового факультету, який готує фахівців за трьома спеціальностями: правознавство, менеджмент зовнішньоекономічної діяльності та облік і аудит. Цей факультет теж має ІУ рівень акредитації, ліцензію Міністерства освіти і науки України на підготовку усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів, включаючи бакалаврів, спеціалістів і магістрів з правознавства. Першим деканом цього факультету був проф. Васильєв А.С. Зараз деканом факультету є доцент Труба В.І.

Потрібно додати, що сьогодні в Одесі сьогодні працюють ще декілька навчальних закладів, де надають вищу юридичну освіту. Ці навчальні заклади мають відповідні ліцензії Міністерства освіти і науки України. Рівень підготовки, який там надається влаштовує людей, що там навчаються, але, на мою думку, основних вищих навчальних закладів, де надається юридична

освіта, є три, про котрі називались. Є вищі навчальні заклади, які надають вищу освіту в інших містах Півдня України: в Миколаєві, Херсоні та ін.

Якщо більш детально звернутися до становлення та розвитку економіко-правового факультету, то потрібно відмітити, що в суспільному «житті» цього факультету були є досягнення, але були і складнощі, особливо в перші періоди його існування. Це стосується усіх спеціальностей, в тому числі і «правознавства». Говорячи більш детально про цю спеціальність, потрібно підкреслити, що основні складнощі були, в перші чергу, для неї і не для усіх з них були об'єктивні причини. Але, як не парадоксально це виглядає, багато в чому саме завдяки таким обставинам увесь викладацький склад, особливо та група осіб, яких можна вважати фундаторами цього факультету, працювали за девізом стародавніх олімпійців – працювати ще якісніше, ще швидше, ще краще. У всякому разі поважна комісія Міністерства освіти і науки України, яка працювала в університеті в травні 2004 році, і яку можна назвати не тільки черговою, але і принциповою значущою, бо вона зробила остаточний висновок про те, що Одеський національний університет може готувати встановлену ліцензійну кількість юристів з вищою освітою саме на економіко-правовому факультеті.

Всі ці роки цей факультет підтримує високий рівень свого функціонування, має необхідну конкурентоспроможність, яка підкреслюється щорічно під час приймальних кампаній, постійним бажанням молодих людей та їх батьків отримати освіту саме в цьому навчальному підрозділі. Спроба виділити найбільш важливі показники успішної діяльності цього факультету, варто почати з якісних характеристик професорсько-викладацького складу. Це завжди один з основних показників кожного навчального закладу або підрозділу, але враховуючи усі процеси створення цього факультету, він мав принципове значення. Отже, за ці роки з числа штатних викладачів факультету кандидатські дисертації з права захистили більш ніж 30 колег – правників. До цього потрібно обов'язково додати, що декілька наших колег: І.С. Канзафарова, О.П. Подцерковний, які спочатку захистили у нас кандидатські дисертації з права, вже потім, продовжуючи працювати у нас, захистили і докторські дисертації з права. Необхідно підкреслити, що все це зроблено при умові, що на цьому факультеті немає жодної спеціалізованої ради по захисту дисертацій, а це теж, особливо для колег, хто це добре розуміє, певний показник рівня цього навчального підрозділу. Зараз на факультеті працює понад 120 викладачів, з яких близько 60 колег викладають правові дисципліни, і серед них майже 70 відсотків вже мають наукові ступені та вчені звання.

Говорячи про ці показники, не потрібно розуміти, що ми намагаємось ці, багато в чому формальні показники, зробити головними. Потрібно підкреслити, що при оцінці любого явища, любой події, любой особи бажано оцінювати не тільки зовнішні, а й обов'язково якісні показники. І тут необхідно сказати, що практично на всій історії функціонування юридичної освіти в університеті, в тому числі і сьогодні, продуктивний розвиток підготовки юристів багато в чому здійснюється завдяки якісним зусиллям колег, які працювали і працюють в університеті. Безумовно, ми добре знаємо колег, які зараз працюють, пом'ятаємо колег, які ще не так давно працювали в університеті. Але за всі роки існування університету їх було багато – фахівців,

які в різні роки читали в університеті загальні та спеціальні курси, вдало займалися науковою діяльністю, вели активну громадську діяльність. Діяльність всіх цих фахівців, особливо в історичному аспекті, заслуговує спеціального розгляду. Це велика і важлива праця і ми тільки починаємо реально її робити. Дуже добре що цим починають цікавитись наші студенти, одна така стаття вже є в цьому номері журналу.

Зараз викладачі факультету, включаючи і викладачів з економіки, працюють на шести кафедрах. З них: п'ять правових кафедр, які очолюють: проф. В.П. Плавич, проф. Васильєв А.С., проф. Є.Л. Стрельцов, доц. Труба В.І., доц. Корчевна Л.О. і одна економічна, завідуючий кафедрою доц. Кузнецов Е.А.

Аналізуючи організації навчання на економіко-правовому факультеті, потрібно звернути увагу ще на одну суттєву складову, а саме – забезпечення навчального процесу необхідною навчальною та навчально-методичною літературою. Тут теж ми маємо добрі показники, в першу чергу, у підготовки необхідної літератури «особистого виробництва». Це ціла низка підручників та навчальних посібників, які підготовлені колегами з факультету і мають відповідні грифи Міністерства освіти і науки України. На факультеті також є і вже добре апробовані серед колег з інших міст науково-практичні коментарі до галузевого законодавства, монографії тощо.

Безумовно, всі ці результати певною мірою ґрунтуються на традиціях, в тому числі і стосовно юридичної освіти і науки, які має Одеський університет за свою майже 150-річну історію. Тут теж є дуже багато напрямків, які як окремо та і в своїй комплексній дії, оказують необхідний позитивний вплив на підготовку студентів.

Дуже важливу роль в якісному функціонуванні університету відіграє наукова бібліотека. Фахівці, освічені особи, культурна еліта, політичні та громадські діячі давно розуміють, що бібліотека в певною мірою двоєдина: це і обличчя навчального закладу, і його змістовне наповнення. Тому література, яка сьогодні є в університеті – це не тільки закуплені видання. Багато відомих людей дарували свої особисті бібліотеки в фонд університету. Сьогодні бібліотека університету має 13 іменних колекцій, які заповіли університету видатні державні діячі та вчені, ректори та професори нашого університету. В цьому році нашій бібліотеці виповнилось 190 років з дня початку діяльності, яка починала працювати в якості бібліотеки Рішельєвського ліцею, що теж слід рахувати, як дуже поважний ювілей. Загальний сучасний обсяг фондів бібліотеки – близько 4 млн. примірників, серед яких визначне місце належить старовинним виданням XV-XVIII ст.ст., які часто є унікальними не тільки для нас, а й для університетів та бібліотек Європи. Наприклад, в бібліотеці є один з найбільших фондів рідкісних та цінних видань, в якому більше, ніж 100 тис. примірників, і наявність яких дає певне уявлення про розвиток книгодрукування в Європі за шість століть. Цей фонд має настільки рідкісні та цінні видання, що Кабінет Міністрів України в 2004 р. прийняв рішення про віднесення цього фонду до Державного реєстру наукових об'єктів, які становлять національне надбання. Сьогодні наукова бібліотека – це 55 тисяч читачів, 840 тисяч відвідувань за рік. У бібліотеці 12 читальних залів, в тому числі 3 зали Інтернет та електронних документів, 12 абонементів. У бібліотеці, яка функціонує і як наукова-дослідна установа університету,

працюють фахівці, які завжди допоможуть відвідувачу знайти все, що йому потрібно, що створює необхідні умови для роботи студентів та викладачів, і, безумовно, продовжує прекрасні суто університетські традиції функціонування наукових бібліотек. Загальна кількість видань з юридичних дисциплін (монографій, курсів лекцій та навчальних посібників, періодичних видань та інших) складає близько 700000 примірників. Найстаріші книги з юриспруденції датуються 16 сторіччям. Директор наукової бібліотеки Одеського університету заслужений працівник культури М.О. Подрезова.

Говорячи про традиції, потрібно сказати, що і юридична освіта, яка почала розвиватись в Одесі ще на базі Рішельєвського ліцею, а потім продовжила своє «життя» в університеті, теж має свої традиції і бібліотечній справі. Це підтверджує дуже багато прикладів. Якщо, наприклад, звернутись до бібліотечних фондів університету, то, по-перше, з загальної кількості книг, які є у бібліотеці, значна їх частина – це юридичні книги, а, по-друге, серед цих книг є і найбільш старі в бібліотечних фондах. Наприклад, найстарішою вважається юридична книга Decianus T. *Tractatus criminalis...* – Augustae Taurinorum: Nicolai Veuilaguae, яка датується 1593 роком.

Повертаючись до сучасного стану діяльності економіко-правового факультету, потрібно сказати, що і сьогодні кафедри, які функціонують на цьому факультеті, професорсько-викладацький склад, якій на них працюють, якісно виконують усі вимоги щодо організації навчального процесу та здійснення наукової діяльності. Кожна кафедра має позитивні показники і заслуговує підтримки та заохочень. У цей ювілейний для нас рік Міжнародний форум «Партнери ХХ століття» нагородив Золотою медаллю «За вагомий вклад в розвиток науки і освіти в Україні» та визнав Лауреатом Міжнародного рейтингу досягнень та популярності кафедру кримінального права, кримінального процесу і криміналістики. Диплом про це відзначення представлено на сторінках цього номеру журналу. Декілька слів про цю кафедру.

На цій кафедрі зібрані всі навчальні дисципліни кримінально-правового напрямку. Реформи, які почали у нас відбуватися, торкалися не тільки більш загальних проблем функціонування навчальних закладів і навчальних підрозділів. Торкалися вони і змістовного наповнення тих навчальних курсів, які «підпадали» не тільки під певні зміни в освітнянській діяльності, але і під достатньо надумані процеси загальної, якщо можливо так казати, переоцінки цінності та субординації галузей законодавства. Тому не тільки діяльність цієї кафедри, а й практично загальнодержавне та спеціальне професійне ставлення до галузей такого законодавства, відповідних напрямків наукових досліджень, було достатньо неоднозначним, в основному щодо їх доцільності та необхідності. Таке становлення багато в чому збіглося з початком відомих реформ початку 90-років, коли нас свідомо або несвідомо вводили в полон суто ідеалістичного розуміння певної моделі економічного розвитку, яка в ті роки у нас тільки почала впроваджуватись. Це призводило до того, що не тільки, умовно кажучи, пересічні громадяни, а й навіть вітчизняні фахівці-юристи вважали, що в ринковій економіці настільки все добре, що усі виникаючі проблеми вирішуються природно, завдяки діям економічних законів, які функціонують у цій моделі, що практично неможливе виникнення якихось порушень і тим самим ставилась під сумнів необхідність в будь-яких «людських» спробах регулювати ви-

никаючі соціально-економічні процеси. Це, в свою чергу, як міркували вони, ставить під сумнів необхідність цілого кола фахівців, в тому числі економістів, юристів тощо. Усі наші спроби надати такій оцінці більшій реальності не мали, особливо на перших етапах розвитку цієї моделі, реального впливу. Не допомагали і думки закордонних фахівців, які вже мали досвід в економічних, соціальних, правових та інших реалій цієї моделі. Наприклад, у другій половині 90-х в Монреалі прокурор по кримінальним справам пані Дженніфер Брискоу говорила мені особисто, що нам слід бути обережним, «приймаючи цю модель розвитку економіки, ви вступаєте в світ грошей, а там, де є гроші, завжди є економічні злочини. Економічні злочини, – підкреслювала вона, – це та «вартість», яку ми повинні сплачувати, використовуючи саме цю модель розвитку економіки». А професор Фрідріх-Христіан Шредер з Німеччини, приблизно в ті ж роки теж мені особисто підкреслював особливу необхідність постійної реакції держави на різні, особливо суспільно-небезпечні правопорушення в господарській діяльності, наголошував, що країни з ринковою моделлю економіки, де «немає» кримінального права, через 10 років – стають мафіозними...

Зараз, оцінюючи, проблеми, які ми маємо сьогодні в економіці, в першу чергу, проблеми нового протиправного переділу власності, включаючи і рейдерство, проблеми у підприємницькій діяльності, які пов'язанні з ухиленням від сплати податків, значні контрабандні прояви, все, що пов'язане з відмиванням «брудних» грошей і т.і., ми, мабуть, вже все зрозуміли і знову почали звертатись до усіх можливостей кримінально-правового напрямку.

Але і тут вже є свої проблеми. Дискусійними виглядають спроби надати цим галузям не стільки правові, скільки «всесильні» повноваження, багато в чому навіть політичної «ваги». Але при таких спробах знову виникають питання: а яку саме мету ми переслідуюмо, наділяючи це законодавство такими можливостями? Завжди варто враховувати, що кримінальне право, як і всі інші галузі, що його «оточують», ще дуже давно розглядалися людством як *ultima ratio* – остання можливість в руках держави для подолання негативних подій, які відбуваються. Це означає, що можливості кримінально-правового напрямку не можуть мати суб'єктивного ставлення до свого використання. Вони не повинні використовуватись ані дуже широко ані дуже вузько. Це повинно бути зроблено завжди обґрунтовано, в необхідному і достатньому обсязі.

Це добре розуміє професорсько-викладацький склад кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики, який нараховує майже 30 осіб. На кафедрі якісно викладають як фундаментальні і професійно-орієнтовані курси, так і більш спеціальні більш практично орієнтовані курси, які пов'язанні з складнощами в нашій економіці та враховують загальну спрямованість функціонування факультету. В загалі при викладанні усіх цих курсів, ми намагаємося роз'яснити студентам основні кримінально-правові положення, якщо бажаєте, положення всього комплексу кримінальної юстиції, які найбільш точно визначають можливості і завдання усіх галузей кримінально-правового напрямку. Щоб надати додаткової реальності таким намірам, поєднати теоретичні та практичні аспекти у викладанні цих курсів, на кафедру запрошуються, особливо для викладання спеціальних курсів, висококваліфіковані юристи-практики: судді, керівництво податкової адмініст-

рації, органів прокуратури, слідчого апарату МВС тощо.

Рівень викладання кожного викладача прямо залежить від рівня його наукового «навантаження». Чим глибше він займається наукою, тим більше в ньому природних потенційних можливостей для якісного викладання. А це, в свою чергу, дозволяє колективу кафедри, який є молодим, ставити перед собою не тільки підвищені, а й певною мірою, амбіційні завдання, що теж є доброю тенденцією. За ці роки представниками кафедри було захищено 15 кандидатських дисертацій (О.А. Чуваков, Т.О. Гончар, О.М. Міколенко, Д. І. Крупко, Л.С. Кучанська та ін.) що, в свою чергу, вже дозволяє говорити про наявність певної юридичної школи. Захищені цій нашій кафедрі і три кандидатських дисертації іноземними громадянами. Зараз практично завершена ще низка кандидатських дисертацій. Постійно розробляються крупні наукові теми, причому деякі з них розробляються з іншими факультетами університету.

Всі ці роки кафедра підтримує добрі ділові стосунки з вищими навчальними закладами з США, Німеччини, Росії, Угорщини тощо. Проводяться спільні наукові дослідження. По кафедрі захищені три кандидатські дисертації іноземними громадянами. На кафедрі працюють переможці престижних закордонних наукових конкурсів.

Окремо потрібно сказати, що колектив кафедри має підручник з Загальної та Особливої частин Кримінального права, який рекомендований Міністерством освіти і науки і за якісне науково-практичне значення в навчальному процесі» визнаний лауреатом 5-го Всеукраїнського конкурсу на краще юридичне видання. Цей підручник вже має три видання і зараз готується четверте. Крім того, кафедра вже має шість видань коментаря до Кримінального кодексу України. Не так багато кафедр у вищих навчальних закладах мають такі показники.

В роботі кафедри спеціальна увага приділяється науковій роботі студентів і аспірантів. Наприклад, тільки за останні два роки на базі цієї кафедри проведено 4 міжнародних наукових конференцій студентів і аспірантів, в яких завжди беруть участь більш 100 учасників, представники багатьох вузів на тільки України, а й з інших країн. Вже склалась традиція, що до початку їх роботи завжди готовий збірник виступів та наукових повідомлень учасників конференції. Така активність студентів та аспірантів з інших міст України та зарубіжних країн додатково підкреслює добрі ділові стосунки, які складаються у нас з багатьма українськими та закордонними вузами та колегами.

Характеризуючи діяльність нашої кафедри, потрібно звернути увагу ще на один напрямок діяльності. Це наша співпраця з законодавчими, судовими, правоохоронними органами, юридичними фірмами тощо. Так, наприклад, кафедра має ділові контакти з відповідними Комітетами Верховної ради, які, наприклад, надсилають нам проекти законів для надання відповідних наукових висновків. Такі контакти ми, особливо в останній час, підтримуємо з Конституційним судом України, трохи раніше ми плідно співпрацювали з Генеральною прокуратурою України. Дуже часто надає певні експертні висновки юридичним фірмам. Така практика, коли представники кафедри плідно співпрацюють з практичними установами, також дозволяє викладачам не тільки бути в курсі складних проблем, які виникають у практичному юридичному житті, а й підвищують їх науковий рівень, що теж, безумовно,

впливає на підвищення рівня викладання навчальних дисциплін.

Говорячи про ювілеї, потрібно окремо зупинитися і ще на одному, для нас дуже важливому. Десять років живе університетській науковий журнал «Правова держава», десятий номер якого ви зараз тримаєте в руках. У цьому журналі друкувались відомі вітчизняні та закордонні вчені, які подавали в цей журнал свої цікаві наукові роздуми. Для молодих колег друкування в ньому було взагалі першою публікацією, що теж потрібно пом'ятати. У всякому разі високий науковий рівень цього журналу дав змогу ВАК України визнати його фаховим, а на четвертому Всеукраїнському конкурсі на краще юридичне видання він був визнаний лауреатом. Потрібно спеціально сказати, що всі ці роки відповідальним секретарем журналу працює кандидат філологічних наук, доцент Москаленко Н.А., чия різнопланова професійна діяльність дає нам змоги тримати високий редакційно-професійний рівень нашого журналу. Розуміючи 10-річний досвід існування цього журналу, різноплановість матеріалів, які в ньому за ці роки надруковані, ми за допомогою співробітників нашої наукової бібліотеки, представляємо, думаємо, цікаву бібліографію усіх номерів цього журналу, яка має свої підрубрики: тематичний покажчик усіх статей за ці роки та іменний покажчик авторів, які друкувались в нашому журналі.

Повертаючись до функціонування освітянської сфери, необхідно підкреслити, що в такій діяльності є дві основні складові: це студенти і викладачі. Саме вони – основний осередок її функціонування. Всі інші учасники, які беруть участь у процесі навчання, повинні тільки постійно забезпечувати його якість і професіоналізм. Складані процеси реформування, які здійснюються зараз у цій сфері, покладають достатньо нові функції на викладачів та науковців, які працюють у вищій школі. І тут виділяється одне важливе положення.

Цей осередок нашого суспільства потребує поважного і, якщо завгодно, обережного до себе ставлення. Наявність дійсних освітян та науковців в суспільстві, багато в чому характеризує народ конкретної країни, загальний рівень цього народу, його можливі здібності. Причому це важливо не тільки для нашої внутрішньої самооцінки. Наявність таких осіб має свій, часто безпосередній вплив на оцінювання нас за кордоном. Люди в інших країнах повинні знати, що у нас живуть не тільки, умовно кажучи, заробітчани, яких можна використовувати на непрофесійних видах праці, а що ми маємо дійсний, реальний, достатньо великий осередок саме освіченого, розвинутого народу.

Коли в якості Фулбрайтівського стипендіата перебував у відрядження в Іллінойському університеті в Чикаго, відчував гордість не тільки за себе, а й за всю країну. Коли мене представляли гостям цього університету або на наукових конференціях, господарі завжди казали так: це доктор Євген Стрельцов, Фулбрайтівській стипендіат з України. І це був реальний вияв поваги не тільки особисто до мене, а й до країни, яку я представляю. До речі, наявність Фулбрайтівського стипендіата була і для представників цього університету – певним визнанням уже їхнього рівня, бо коли стипендіат цього гранту проходить у них наукове стажування, то це свідчить, що і вони мають необхідний науковий рівень. Тому до книги, яку я там написав, передмову підготував один з співдиректорів того офісу, де я працював. Так було і в Ні-

меччині, коли я був там в якості стипендіата ДААД теж поважного німецького наукового товариства: повага до стипендіата та до його країни – постійно підкреслювалась господарями.

Взагалі постійне спілкування з нашими студентами, з колегами нашого університету та інших вищих навчальних закладів України, можливість певного порівняння з закордонними показниками, дає змогу стверджувати, що ми маємо прекрасні перспективи. Але багато слід зробити всім, в усіх сферах в нашої держави, щоб це набуло дійсної реальності.

---

*Головний редактор журналу «Правова держава»,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
член Національної спілки журналістів України
Є.Л. Стрельцов*

НАШІ ГОСТІ

УДК 342.25:35.072.8

*А.Й. Іванський, канд. юрид. наук, доцент
директор Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародного гуманітарного університету,
завідувач кафедри конституційного права та державного управління,
Одеса, Фонтанська дорога 33, 65009, Україна*

МІСЦЕВІ РАДИ У ВІДНОСИНАХ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті досліджується роль органів місцевого самоврядування як представницьких суб'єктів територіальних громад у сфері захисту фінансових інтересів населення в контексті застосування заходів фінансової відповідальності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *органи місцевого самоврядування, фінансові санкції, правова природа, фінансово-правова відповідальність, фінансовий контроль.*

Здійснення ефективної фінансової політики органами місцевого самоврядування є найважливішою запорукою успішного функціонування територіальних громад у межах адміністративно-територіального устрою України. Лише кваліфіковане управління фінансовою діяльністю та забезпечення належної фінансової дисципліни учасниками відносин у галузі муніципальних фінансів веде до розвитку інфраструктури адміністративно-територіального утворення. Механізм правового регулювання відносин у галузі фінансової діяльності містить й інститут фінансової відповідальності, яка має значний регулятивний вплив на учасників фінансових відносин. Тому дослідження місця й ролі органів місцевого самоврядування у захисті фінансових інтересів громади має дуже важливе значення.

Чимало правознавців досліджували та робили спроби визначити юридичну природу фінансових санкцій. Думки щодо правової належності фінансових санкцій є в роботах В.Кротюка, А.Іоффе, Д.Лук'янця, Д.Лілака, Р.Усенко, І.Зуба, М.П. Кучерявенко, А. Папаїкі, Є.Белінського, В.Коростея, А. Г.Пишного, І.В.Хаменушко, С. Федорова, О.Музики, В. Лисенко, Ю.Крохіної, Г. Мусаткіної, Ю.Белошакко, С.Батирова, Т.Архипенко тощо. Але дослідити місця і роль органів місцевого самоврядування в інституті фінансово-правової відповідальності, механізм застосування фінансових санкцій представницькими юридичними особами органів місцевого самоврядування не проводилось.

Стаття має за мету аналіз фінансових санкцій, право на застосування яких, згідно з чинним законодавством, мають органи місцевого самоврядування. Так само – і висвітлення їхньої правової природи та теоретичних

засад. Дослідження повноважень та процедури застосування фінансових санкцій органами місцевого самоврядування як заходів захисту фінансових інтересів територіальних громад, порівняння дефініцій «фінансова санкція», «санкцію фінансово-правової норми» та ін. ще у процесі дослідження.

Фінансова діяльність держави традиційно визначається як така, що пов'язана з відносинами, які виникають з приводу формування, розподілу та використання державних централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів. У систему централізованих державних фондів грошових коштів входять поряд з державним й місцеві бюджети.

Юридична та економічна самостійність місцевих бюджетів є апіорі обумовленою підставою існування місцевого самоврядування. Тому органи місцевого самоврядування є повноправними суб'єктами фінансового процесу.

У відповідності до статті 10 Закону України «Про місцеве самоврядування» місцеві ради є представницькими органами територіальних громад, тобто виступають як носії прав мешканців міста [1]. Місцеві ради, згідно з вимогами Бюджетного кодексу України, створюють та використовують бюджет місцевого самоврядування [2]. Відповідно органи місцевого самоврядування, виступаючи як представницький орган громади, є носієм їх фінансових прав та інтересів. Як вже зазначалося, важливе місце у механізмі правового впливу на фінансові відносини у галузі місцевого самоврядування займає інститут фінансової відповідальності.

Відносно можливості існування фінансової відповідальності та її доктринальних засад у вітчизняній науці немає єдності думок, а рамки даної статті не дозволяють зробити належний аналіз та сублімацію базових точок зору, але деякі дефініції потребують зазначення.

У науковій фінансово-правовій літературі Російської Федерації визначено видові ознаки фінансово-правової відповідальності, які обумовлені специфікою фінансового права: фінансова відповідальність є засобом охорони правопорядку; встановлена нормами фінансового законодавства, тобто нормативно визначена; настає виключно за фінансове правопорушення; забезпечується специфічними засобами державного примусу; пов'язана із застосуванням санкцій фінансово-правових норм; знаходить прояв у негативних наслідках для правопорушника, тобто покладає на нього додаткове обтяження майнового характеру; здійснюється у відповідній процесуальній формі; реалізує охоронні норми фінансового правовідношення; застосовується уповноваженими суб'єктами [3, 7].

А.Г. Пишний в свою чергу зазначає, що фінансово-правова відповідальність – особливий вид юридичної відповідальності, яка, окрім загальних характеристик відповідальності має специфічні ознаки та якості, наявність яких дає змогу відособити фінансову відповідальність як самостійний вид відповідальності [4, 81].

Д.О. Гетьманцев під фінансовою відповідальністю розуміє правовідносини, які виникають у зв'язку з вчиненням правопорушення у сфері суспільних відносин, які складаються під час мобілізації, розподілу, використання централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів держави на підставі прийняття уповноваженим органом, або у визначених законом випадках, безпосередньо правопорушником, від імені держави рішення (акту ін-

дивідуального застосування), між державою та особою (правопорушником), змістом якого є застосування до правопорушника заходів покарання, передбачених фінансово-правовими санкціями [5, 15].

Під фінансовою санкцією розуміється обов'язковий структурний елемент норми фінансової відповідальності, який закріплює міру та обсяг фінансової відповідальності, виступає як один з засобів регулювання фінансових відносин та який застосовується уповноваженими органами у випадку виявлення фінансового правопорушення [3, 7].

Український дослідник в галузі фінансового права Р.А.Усенко вважає, що в чинному законодавстві України термін «фінансові санкції» використовується виключно для позначення застосовуваних в адміністративному порядку заходів адміністративної відповідальності, які мають вираз у грошовій формі. Він вважає, що в наукових цілях фінансовими санкціями слід позначити всю сукупність заходів юридичної відповідальності, що мають грошовий характер і застосовуються в адміністративному порядку, незалежно від того, чи використано термін «фінансові санкції» для їх позначення в конкретному нормативно-правовому акті, чи ні [6, 41].

Важко уявити собі подібне нівелювання засадами теорії права та нерозуміння суті юридичної відповідальності взагалі й адміністративної відповідальності зокрема. Намагаючись безпідставно розширити предмет адміністративного права, автор забуває про іманентні ознаки галузі права, – предмет, метод правового регулювання та наявність специфічних санкцій за порушення приписів правових норм зазначеної галузі права, та робить висновок, що грошова форма стягнення дає можливість зазначення такого стягнення як адміністративного примусу. Р.А. Усенко залишає поза увагою процесуальну складову інституту відповідальності, не розрізняючи процедурний порядок виявлення фінансового правопорушення та його кваліфікації, притягнення до відповідальності та реалізацію заходів відповідальності й не бачить відмінностей зазначеної процедури з послідовністю дій, встановленою адміністративним законодавством. Крім того, виникає питання: як слід кваліфікувати санкції, які мають характер грошового стягнення до бюджету, але стягуються у порядку іншому, ніж передбачено нормами адміністративного права?

Якщо керуватися грошовим характером стягнення, а головне – адресною спрямованістю стягнення до державного централізованого фонду грошових коштів (бюджету), то характер будь-якого стягнення до централізованих фондів буде мати фінансовий характер, й санкції у такому сенсі мають підстави для назви фінансові (тобто за ознакою спрямованості до державного централізованого фонду грошових коштів). В даному випадку необхідно визначитись зі змістом дефініції «фінансова санкція» та «санкція фінансово-правової норми».

На думку автора, санкція фінансово-правової норми повинна розглядатися і як структурний елемент норми фінансового законодавства, і як специфічний захід (передбачений фінансовим законодавством), застосовуваний до порушника фінансової дисципліни.

Визначення поняття фінансової санкції за семантичним змістом та функціональними ознаками може створювати дефініцію і як санкція будь-якої галузі права, яка має характер грошового стягнення, спрямованого до де-

ржавного фонду грошових коштів, і як санкція, яка передбачена специфічними нормами фінансового законодавства (штраф та пеня). У всякому разі фінансові санкції, встановлені нормами фінансового законодавства, мають чітко визначений характер, застосовуються за правопорушення у галузі фінансової діяльності, звертаються на колективний прибуток (майно) порушника фінансової дисципліни, не виключають можливості та застосовуються поряд з заходами адміністративної чи карної відповідальності в залежності від суспільно-шкідливого чи суспільно-небезпечного характеру вчиненого.

Законодавча практика України йде не тотожним шляхом у розумінні та наповненні практичним змістом такого поняття як фінансова санкція.

Понад 50 законів та 500 нормативних актів уживають терміни «фінансові санкції», «економічні санкції», «штрафні санкції», «штрафи» та «пеня». Стаття 11 Закону України «Про систему оподаткування» передбачає відповідальність платників податків і зборів (обов'язкових платежів) за порушення податкових законів у вигляді фінансових санкцій, що застосовуються за наслідками документальних перевірок та ревізій [7].

В чинному законодавстві закріплено поняття фінансової санкції за порушення санітарного законодавства у вигляді штрафу за порушення санітарного законодавства, що накладається посадовою особою органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби України на підприємство, підприємця, організацію, яка порушило санітарне законодавство [8].

Закон України «Про охорону культурної спадщини» у ст. 44 наділяє повноваженнями орган охорони культурної спадщини повноваженнями щодо застосування фінансових санкцій за неправомірне поводження з пам'ятками та іншими об'єктами культурної спадщини [9]. Виникає питання, чи вважається за можливе бланкетне застосування заходів фінансової відповідальності – фінансових санкцій за правопорушення, вчинені у галузі охорони культурної спадщини, що не є відносинами, пов'язаними з предметом галузі фінансового права?

Якщо притримуватися зазначеної логіки, то можна дійти до нісенітниць в аспекті теорії права. Неможливо уявити, що за цивільні правопорушення можливе застосування фінансових санкцій. Також не можна вважати можливим застосування штрафу та пені за скоєння злочинів у галузі фінансової діяльності. Ця неможливість, насамперед, впливає з колективно-майнового характеру фінансової відповідальності та публічності фінансового права як галузі права. По-перше, якщо адміністративна та кримінальна відповідальність носять характер персоніфікованої відповідальності, то заходи фінансової відповідальності звертаються на колективний прибуток та майно суб'єкта господарювання. По-друге, специфічні заходи юридичної відповідальності, які є притаманними лише окремій галузі права та іманентно виступають однією з її ознак у публічно-правових відносинах, крім того, завжди захищають права домінуючого суб'єкта цих правовідносин – держави (що стосується можливості застосування фінансових санкцій у приватних галузях права).

Виникає питання щодо правової природи штрафу, який застосовується до юридичних осіб не в адміністративному порядку, не є основним чи додатковим покаранням за вчинення злочину та застосовується не за фінансове правопорушення. У такому випадку можливість грошового стягнення

на користь держави у вигляді штрафу за правопорушення встановлюється нормами не фінансового законодавства, розмір санкцій не завжди носить чітко визначений характер. Юридична санкція у вигляді штрафу закріплена нормами адміністративного (ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення), фінансового (ст.1 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами») та кримінального законодавства (ст.53 Кримінального кодексу України). Рішення Конституційного Суду України у справі про відповідальність юридичних осіб чітко вказує на неадміністративну природу такого роду юридичної відповідальності [10].

Застосування кримінальних санкцій за незлочинні діяння, в силу вимог Кримінального кодексу України, не є можливим, та й суб'єктом кримінальної відповідальності може бути лише фізична особа. За методом виключення залишається припустити, що таке грошове стягнення, застосовуване до юридичної особи, є фінансовою санкцією. Однак чинне законодавство на час написання статті не містить нормативного закріплення дефініції – фінансова санкція, фінансова санкція у вигляді штрафу та ін. Тому для остаточної ідентифікації грошового стягнення, яке застосовується до юридичної особи, як фінансової санкції необхідно визначити її дефініцію. Зважаючи на об'єктивно невеличкі обсяги нашого дослідження в рамках даної статті, автор вважає за можливе до визначення правової природи таких грошових стягнень та приймаючи до уваги їх публічний характер та спрямованість до бюджету, іменувати їх умовно фінансовими.

Детальний розгляд статей 25 і 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», веде до висновку, що будь-якими повноваженнями в галузі здійснення фінансового контролю, окрім відомчого за комунальними підприємствами, установами та організаціями та утвореннями за участі органів місцевого самоврядування, органи місцевого самоврядування не наділені, в тому числі й у сфері контролю за своєчасністю нарахування та сплати обов'язкових платежів до місцевих бюджетів [1]. Відсутні також повноваження щодо застосування та стягнення фінансових санкцій. Фактично єдиними повноваженнями, законодавче закріпленими щодо застосування фінансових санкцій у розумінні відповідного закону, наділені виконавчі органи місцевого самоврядування компетентні у галузі охорони культурної спадщини.

Проведене автором дослідження зробило за можливе сформулювати наступні висновки:

1. Органи місцевого самоврядування позбавлені можливості створювати компетентні органи щодо фінансового контролю за діяльністю фізичних та юридичних осіб – платників місцевих податків та зборів.
2. Міський голова, як вища посадова особа органів місцевого самоврядування та керівник представницького органу громади, фактично позбавлений будь-яких повноважень у сфері захисту фінансових прав та інтересів громади на стадії виконання бюджету, крім подання відповідних позовних заяв до підконтрольних суб'єктів.
3. Підзвітними та підконтрольними суб'єктами з кола зазначених є комунальні установи та інші утворення, засновниками яких є органи місцевого самоврядування. Однак, й застосування до них фінансових санкцій за правопорушення у галузі фінансової діяльності, здійснення якої від-

повідно до компетенції відноситься до повноважень органів місцевого самоврядування не є можливим.

4. Механізм контролю за фінансовою дисципліною платників місцевих податків і зборів (обов'язкових платежів) законодавче покладений на органи державної податкової служби України, тотожно за інші правопорушення у галузі фінансової діяльності відповідно до компетенції застосовують фінансові санкції органи державної контрольно-ревізійної служби та державного казначейства України та ін. Законодавчо створений механізм взаємодії та обміну інформацією між фіскальними контролюючими органами та органами місцевого самоврядування відсутній.

5. Законодавчо визначена можливість застосування умовних фінансових санкцій за правопорушення у галузі охорони пам'яток культурної спадщини носить практично неврегульований характер. Законом, крім нечіткого визначення штрафних санкцій фінансового характеру за правопорушення у галузі охорони культурної спадщини, не передбачається механізм стягнення зазначених грошових заходів публічного характеру.

Література

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №24. – Ст. 170.
2. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №37-38, (21.09.2001). – Ст.89.
3. Архипенко Т.В. Фінансово-правові санкції. Автореф. дисс... канд. юрид.наук. Москва, 2006 – 16 с.
4. Пишиний А.Г. Поняття фінансово-правової санкції // Проблеми фінансового права. – Чернівці, 1996. – Вип.2 – 360 с.
5. Гетьманцев Д.О. Банківська таємниця: особливості її нормативно-правового регулювання в Україні та в законодавстві зарубіжних країн: Автореф... дис.канд.юрид.наук: 12.00.07 / Київський національний університет ім. Т.Шеченка. – К., 2003. – 16 с.
6. Усенко Р.А. Фінансові санкції за законодавством України: Монографія/ Відповід.ред. Д.М.Лук'янець. – К.: Дакор, КНТ, 2007. – 240 с.
7. Закон України «Про систему оподаткування» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №39. – Ст. 510.
8. Наказ МОЗ України від 20.07.1995 №135 «Про затвердження порядку застосування фінансових санкцій за порушення санітарного законодавства» // Інформаційно-довідкова система «Ліга – Закон».
9. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №39, (29.10.2000). – Ст. 333.
10. Рішення Конституційного Суду України «По справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний банк» відносно офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частин першої статті 38 КУпАП (справа про відповідальність юридичних осіб) №7-рп/2001 // Офіційний вісник України, 2001, №24 (29.06.2001), ст.1076.

*А.И.Иванский, канд.юрид.наук, доцент
Международный гуманитарный университет,
Институт национального и международного права,
Одесса, Фонтанская дорога 33, 65009, Украина*

МЕСТНЫЕ СОВЕТЫ В ОТНОШЕНИЯХ ФИНАНСОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

РЕЗЮМЕ

Органы местного самоуправления лишены законодательной возможности осуществления финансового контроля, применения и взыскания финансовых санкций к нарушителям финансовой дисциплины – плательщикам местных налогов и сборов, которые подлежат зачислению в местные бюджеты.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *органы местного самоуправления, правовая природа, финансовые санкции, финансово-правовая ответственность, финансовый контроль.*

УДК 347.963:808.5:001.8

О. Б. ОЛІЙНИК, професор Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Академії наук вищої освіти України, заслужений працівник освіти України, вул. Володимирська, 64, Київ, 01033, Україна

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ РИТОРИКИ ПРОКУРОРА

КЛЮЧОВІ СЛОВА: прокурорська риторика, прокуратура України, прокурорський нагляд, контроль-наглядні повноваження, принципи законності.

У системі органів державної влади прокуратура України займає особливе місце, що обумовлюється не лише визначеними чинним нормативно-правовим регулюванням завданнями та повноваженнями, а й високою загально-соціальною місією охорони прав і свобод людини та громадянина, захисту інтересів держави. Науково обґрунтоване дослідження окремих аспектів діяльності системи прокурорського нагляду неможливе без аналізу як державно-правових, (у тому числі й легалізованих концепцій її діяльності та зносин із іншими суб'єктами владних повноважень), так і неодмінного врахування соціальних, етичних, культурних і психологічних зв'язків з усіма інститутами громадянського суспільства.

Такий дуальний підхід є обов'язковою умовою ґрунтовного, послідовного та повного вивчення значення й особливостей професійної риторики прокурора, вироблення дієвих практичних рекомендацій щодо успішного виконання покладених на цих осіб завдань у щоденних комунікативних зносинах, а отже, і метою цієї статті.

Діяльність прокурорського працівника має здійснюватися у чітко визначених правових формах, у межі яких вписуються конкретні життєві ситуації спілкування із різними типами аудиторії – заявників, підозрюваних та обвинувачених, свідків, суддів, посадових осіб інших державно-владних органів. У цих суспільних зв'язках прокурор діє не як абстрактна особа із визначеним колом повноважень, а як суб'єкт мислячий, індивідуалізований, якому властива як професійна правова свідомість, так і загальнолюдські цінності, спеціальна юридична освіта і певний, достатньо високий рівень знань та обізнаності з широкого кола питань. Це змушує розглядати прокурорську риторику і у суб'єктивізованому, індивідуальному вимірі.

Проголошена статтею 1 Конституції декларація України як соціальної, демократичної та правової держави, визначила напрям реформування та вдосконалення усього суспільства, і передусім системи органів публічної влади. З точки зору функціонування державного апарату, утвердження правової держави передбачає відповідні регулятивний та адміністративний впливи у сферах: захисту та забезпечення прав і свобод людини, дотриман-

ня принципів верховенства права, закону та забезпечення законності; дотримання принципу розподілу державної влади і, звичайно ж, забезпечення незалежності правосуддя; недопущення необґрунтованого та неефективного використання природних ресурсів; взаємної відповідальності держави й особи; регулювання складних суспільних відносин на законодавчому рівні; творення високої правосвідомості та правової культури; гарантування плюралізму думок тощо [1, 265-270].

У межах своїх повноважень прокуратура України безпосередньо впливає на становлення правової держави, оскільки здійснює такі важливі функції. Захист прав і свобод громадян, забезпечення принципів законності, верховенства права та закону реалізується органами прокуратури шляхом представництва у судах як державних інтересів, що є загально-соціальними цінностями демократичного суспільства, так і індивідуальних інтересів окремих громадян, які через визначені об'єктивні обставини не можуть самостійно вчинити певні юридичні дії.

Стримування адміністративного свавілля, забезпечення належної реалізації владних повноважень здійснюється прокуратурою шляхом постійного нагляду над контролюючими органами – інспекціями та службами різного відомчого підпорядкування. Саме ці органи нині здійснюють контроль-наглядні повноваження у різних сферах суспільного життя, це зокрема контроль-ревізійна та санітарно-епідеміологічна служби, автомобільна, екологічна, лікарська, водна інспекції, інспекція охорони праці, електрозв'язку, лісоохорона, рибоохорона, пожежний нагляд тощо. Загалом це понад 50 контроль-наглядних органів, діяльність яких згідно із Законом України «Про прокуратуру» входить до об'єкта прокурорського нагляду. Таким чином, прокуратура здійснює найбільш універсальний нагляд, порівняно з іншими органами контролю і нагляду [2, 43].

Утвердження соціальних цінностей, у тому числі і найвищих – життя, здоров'я, честі та гідності громадян, забезпечення принципу невідворотності покарання суспільно-небезпечних діянь органами прокуратури здійснюється шляхом реалізації функції кримінального переслідування та підтримання державного обвинувачення в суді [3, 46]. Відповідно до ст. 36 Закону України «Про прокуратуру» прокурор бере участь у судовому розгляді кримінальної справи залежно від характеру і ступеня суспільної небезпеки діяння. У цій діяльності якнайширше виявляється необхідність та особливості професійного красномовства. Так, підтримуючи державне обвинувачення, прокурор бере участь у дослідженні доказів, подає суду свої міркування щодо застосування кримінального закону та міри покарання підсудному. На підставі об'єктивної оцінки зібраних доказів прокурор від імені держави та всього суспільства висловлюється щодо необхідності притягнення підсудного до відповідальності або відмовляється від обвинувачення. Такі переконання прокурора доводяться до відома суду й інших учасників судового процесу в особливих формах: обвинувальній промові прокурора або промові про відмову від обвинувачення. КПК України у частині 2 статті 318 легалізує промову як зміст виступу прокурора у судових дебатах. Вказана норма безпосередньо не передбачає обвинувального характеру промови прокурора, отже, вона може стосуватися і відмови від обвинувачення.

Детальніше регламентовано складання та виголошення прокурором про-

мов у судовому засіданні Наказом Генеральної прокуратури України «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення» від 19 вересня 2005 року № 5гн. Наказ приписує прокурорам, які здійснюють підтримання державного обвинувачення у судах, обов'язково складати письмові промови, готуючись до судових дебатів (п. 5.6). Предметом таких промов, очевидно, мають бути на увазі саме обвинувальні промови, є міркування прокурора щодо обсягу обвинувачення, оцінки доказів, застосування кримінального закону, призначення покарання та вирішення інших питань, що визначаються судом у вироку по справі. Особливе значення промов прокурора у судовому процесі підкреслюється визначеною Наказом вимогою заявляти клопотання про додання текстів промов до матеріалів справи.

Стаття 264 КПК України, яка врегульовує питання участі прокурора у судовому засіданні, передбачає викладення відмови від обвинувачення у формі постанови. Відмова від обвинувачення, що допускається винятково на етапі судового розгляду справи, є обов'язковою для прокурора у випадку недоведеності вини особи даними судового слідства. Наказ Генеральної прокуратури України «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення» передбачає вмотивованість як обов'язкову вимогу для відмови прокурора від обвинувачення (п. 5.7), що перевіряється керівником прокуратури відповідного рівня. Постанова прокурора про відмову від обвинувачення є офіційною позицією держави щодо наявності у діях особи складу злочину або відсутності події злочину. Саме на цих підставах, викладених у пунктах 1 та 2 ст. 6 КПК України, дозволяється формулювати відмову від обвинувачення.

Варто зазначити, що вказана ст. 264 КПК України не передбачає автоматичне припинення судового розгляду кримінальної справи у зв'язку із відмовою прокурора від обвинувачення. Отже, офіційна позиція у такому випадку прокурора підлягає обов'язковому оголошенню та обґрунтуванню у судовому засіданні. Відповідний документ – постанова – є викладенням лише мотивів відмови від переконання. У такий досить складний спосіб легалізується ще одна форма судової риторики прокурора – промова про відмову від обвинувачення, – визначаються її правові ознаки.

Вагомий внесок у побудову правової держави в Україні робиться у неправових формах впливу на загальну правосвідомість і підвищення правової культури населення. Публічне інформування у засобах масової інформації про рівень злочинності в державі, причини й умови вчинення суспільно небезпечних посягань, стан законності, реагування органів прокуратури на правопорушення, хід розслідування окремих «резонансних» злочинів, за умови правильної, змістовної побудови повідомлень, ефективного використання інформаційного простору, є необхідним важелем формування необхідного налаштування соціуму на правомірну поведінку, утвердження активної громадської позиції щодо недопустимості правопорушень, подолання правового нігілізму та розвитку громадянського суспільства.

Комплексно суть діяльності прокуратури, за висловом дореволюційного прокурора М.В. Муравйова, полягає у тому, що прокуратура, справді, невтомно бореться зі злом, правопорушеннями, веде цю боротьбу прямо і відкрито, законними засобами і на виду усіх, при повній посадочній владі, і

при цьому діє безособово та неупереджено, в ім'я рівного для усіх закону і загального для усіх блага. За своєю природою прокуратура є в суспільстві представником і захисником законності, її діяльність має істинно охоронний, громадсько-виховний характер, прокуратура веде активне безкорисливе заступництво за слабого потерпілого, ідеальне в плані захисту усіх, суспільства, в особі одного.

Широке коло повноважень, що їх здійснює прокуратура України, та необхідність з'ясування галузевої й адміністративної належності її органів спричинили палку тривалу дискусію у наукових колах. Її основні результати зводяться до формування таких відносно однорідних точок зору щодо місця прокуратури у системі публічної влади та державного апарату:

- 1) віднесення прокуратури до системи законодавчої влади (В.В. Долежан [4, 19], Є.Б. Черв'якова [5, 10]);
- 2) схильні вважати прокуратуру органами правосуддя або й судовою влади Л.М. Кравчук [6, 19], В.М. Савицький [7, 31], В.Н. Точилловський [8, 20], Л.М. Давиденко [9, 65];
- 3) належність прокуратури до органів виконавчої влади, а саме до структури Міністерства юстиції України обґрунтовували О.М. Бандурко [10, 40] та С.П. Головатий [11, 40];
- 4) інтегративного підходу, що полягає у поділі системи прокуратури за здійснюваними функціями, та подальшої диференціації за галузями влади (на загально-наглядову прокуратуру при парламенті та судову прокуратуру), дотримується М.М. Михеєнко [12, 195];
- 5) наголошується на окремому, унікальному статусі прокуратури у складі контрольної (наглядової) влади [13, 27,29].

Зазначені позиції дають змогу не лише ствердно відповісти на запитання про особливий статус і значення прокуратури у системі публічної влади та її загально-соціальну значимість, а й відстежити ті конкретні правовідносини, у яких реалізуються повноваження прокуратури. Це має значення для окреслення комунікативних зв'язків, що потребують від працівників навичок професійного мовлення, а також визначення особливостей застосування певних риторичних прийомів і засобів, обрання стратегії та тактики публічного офіційного спілкування.

Надзвичайно важливе значення для з'ясування особливостей професійної риторики прокурорських працівників мають законодавчо визначені принципи діяльності прокуратури, окремі з яких безпосередньо стосуються або відображаються в офіційному мовленні відповідних службових осіб. Принципи діяльності прокуратури, що часто пов'язуються із принципами прокурорського нагляду, узагальнюючи численні визначення, що подаються у спеціальній літературі, можна окреслити як керівні основоположні засади, обумовлені роллю прокуратури у державі та суспільстві, що виражають зміст і характер її діяльності, спрямовують спеціальне правове регулювання та закріплені або повинні бути закріплені у законодавстві. Такі керівні засади можуть передбачатися не лише спеціальним законодавством, що наразі представлено Законом України «Про прокуратуру», а й Конституцією України (конституційні) та процесуальним законодавством (галузеві процесуальні). Останні застосовуються до регулювання професійної діяльності прокурора при здійсненні визначених процесуальних дій, на певних стадіях слідства та

судового розгляду справ.

Основоположними принципами, що безпосередньо стосуються офіційного мовлення у діяльності прокуратури, слід визнати такі конституційні принципи судочинства, передбачені статтею 129 Конституції України, як змагальність сторін, забезпечення доведеності вини, підтримання обвинувачення в суді. Реалізація цих принципів передбачає обов'язкову участь прокурора у судовому розгляді всіх кримінальних справ, що направляються ним до суду з обвинувальним висновком. Принципи забезпечення доведеності вини та підтримання державного обвинувачення визначають особливе місце прокурора у процесі судочинства в цивільних і кримінальних справах, що потребує ретельної підготовки до ведення справи у кожному конкретному випадку, аналізі наявних доказів та інших даних, підготовки логічного й обґрунтованого обвинувального виступу (промови).

Розподіл осіб у справі на заінтересованих надає їх процесуальній діяльності форму змагальності. Як вважає М.М. Михеєнко, принцип змагальності полягає у тому, що сторона обвинувачення і сторона захисту в судовому засіданні між собою ведуть спір, центром якого є процесуальне суперництво. Принцип змагальності сторін потребує від прокурорського працівника не лише бездоганного знання обставин справи, а й швидкого логічного мислення, попереднього визначення варіативності ситуації, що є предметом судового розгляду, обрання та вільної ситуативної модифікації способів і прийомів подачі, підсилення ролі доказів і фактів, впливу на осіб, які приймають рішення у справі: суддю, присяжних засідателів, колегію суддів або судову палату.

Водночас прокурорські працівники беруть участь у судовому розгляді не заради змагальності, а для виконання своїх професійних обов'язків, а тому, викладаючи й обґрунтовуючи свою позицію у певних судових промовах: дебатах, репліках, заключному слові – прокурор не повинен домагатися прийняття судом винятково позиції обвинувачення, що, зрозуміло, є бажаним для нього з індивідуалістичних позицій, оскільки свідчить про високий професійний рівень. Суд є незалежним і не зв'язаний процесуальною позицією певної сторони, може та зобов'язаний винести рішення, керуючись внутрішніми переконаннями, наданими доказами та чинним переконанням.

Професійна риторика прокурора не лише як система побудови промови, а й як певна система поглядів на розробку, виголошення та захист своєї процесуальної позиції, що виражається у конкретних формах, передбачених чинним законодавством, повинна упереджувати виникнення зловживань збором однобічних доказів, їх маніпулюванням або навіть провокацією свідків до дачі неправдивих показань, створення «словесних пасток» для учасників процесу. При реалізації принципу змагальності судового процесу вкрай необхідним є досягнення основної мети судового розгляду – встановлення істини у справі, а не позиційний двобій сторін із використанням мовленнєвих засобів. Отже, принцип змагальності у діяльності прокуратури створює широкі правові засади для розвитку професійного, зокрема судового, красномовства прокурора, однак передбачає вагомий морально-етичні імперативи процесуальної комунікації, порушення яких може мати цілком передбачувані правові наслідки – оскарження та відміна рішення і дисциплінарну відповідальність несумлінних прокурорських працівників.

Передбачений статтями 124, 127 Конституції України принцип участі народу у здійсненні правосуддя, що знаходить своє вираження в участі народних засідателів і присяжних у судових розглядах (ст. 17 КПК України), безпосередньо впливає на формування прикладного красномовства прокурорських працівників. По-перше, реалізація такого принципу вводить до кола адресатів офіційного прокурорського мовлення особливий колективний суб'єкт – колегію присяжних або колегію із суддів і народних засідателів при розгляді визначеної справи. Особи, які в цих випадках залучаються до комунікативних зв'язків при розгляді справи, уособлюють громадську думку (ставлення) до дій обвинуваченого, їх тяжкості, значення та причин вчинення. Присяжні та народні засідателі, як правило, не володіють професійною правосвідомістю юристів. Система їх внутрішніх переконань і цінностей також є інакшою порівняно із правозахисниками та правоохоронцями. Все це обумовлює застосування особливих каналів впливу на аудиторію, обрання певної стратегії мовлення та обґрунтування позиції, представлення та тлумачення доказів, особливо таких, що потребують спеціальних знань для усвідомлення їх суті та значення.

По-друге, особливості сприйняття та тлумачення дій і подій, що є предметом розгляду, певна пасивність становища присяжних і народних засідателів у дослідженні обставин справи та оцінці доказів ставлять під сумнів здатність присяжних – групи аматорів – приймати відповідні належні рішення у справі. Виникає проблема ефективності мовленнєвого впливу прокурора на аудиторію, а також можливості зловживання як прокурором, так і захисником риторичними прийомами, особливо тими, що здатні чинити вагомий психологічний вплив на людину. При розгляді справи частково непрофесійною аудиторією кратно збільшується роль згаданих вище моральних імперативів у комунікації, виникає підвищена необхідність психологічного самоконтролю прокурорського працівника при роботі із такими складними адресатами.

Важливе значення для розвитку професійного мовлення прокурорів має передбачений Конституцією України, ст. 19 КПК України, ст. 7 ЦПК України принцип мови, яка використовується у діяльності прокуратури, та мови, якою ведеться судочинство. Згідно зі ст. 10 Основного Закону державною мовою в Україні є українська мова, однак конституційними положеннями гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Вимоги щодо знання української мови та володіння нею передбачаються Конституцією для Президента України (ст. 103), професійних суддів (ст. 127), суддів Конституційного Суду (ст. 148). Хоча безпосередньо до прокурорських працівників такі вимоги чинним законодавством не ставляться, однак ст. 6 Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» передбачає загальний обов'язок усіх службових осіб державних, партійних, громадських органів та установ володіти українською та російською мовами, що поширюється, зокрема, і на прокурорів. Слід враховувати, що в ст. 11 вказаного Закону УРСР йдеться про застосування саме української мови у роботі та діловодстві державних органів і установ, що вказує на її обов'язковість в офіційній діяльності прокуратури.

Хоч вирішення питання про допустимість і переваги застосування тієї чи тієї мови у професійній діяльності прокурора виходить за межі предмета

даного дослідження, однак вбачається, що розвиток професійного красномовства має ґрунтуватися на надбаннях саме української мови.

Література

1. Михайленко О.Р. До питання про концепцію системи ознак правової держави // *Правосуддя – гарант законності у сфері економічних відносин.* – К., 2000.
2. Малюга В.І. Принципи організації та діяльності прокуратури України: Дис. ... канд. юрид. наук / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2002.
3. Косюта М.В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002.
4. Долежан В.В. Проблемы компетенции прокуратуры: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1991.
5. Червякова Е.Б. Защита конституционных прав граждан средствами прокурорского надзора (проблемы общенадзорной деятельности): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1992.
6. Кравчук Л.М. Державне будівництво і нова Конституція України // *Голос України.* – 1992. – 12 листопада.
7. Савицкий В.М. Кризис прокурорского надзора // *Социалистическая законность.* – 1991. – № 1.
8. Точилковский В.Н. О месте прокуратуры в системе государственных органов (к проекту новой Конституции Украины) // *Право Украины.* – 1992. – № 6.
9. Давиденко Л.М. Місце прокуратури у системі державної влади України // *Вісник Академії правових наук України.* – 1995. – № 3.
10. Бандурка О.М. Прокуратура: мысли о её реорганизации // *Право Украины.* – 1995. – № 9.
11. Головатий С.П. Конституція України 1996 года у системі європейського конституціоналізму // *Право України.* – 1997. – № 8.
12. Михеєнко М.М. О необходимости преобразования прокуратуры // *Проблемы развития криминального процесса в Украине: Выбранные творы.* – К.: Юрінком Інтер. 1999.
13. Тацій В. Прокуратура в системі поділу влади // *Вісник прокуратури.* – 1999. – № 2.

О.Б. ОЛЕЙНИК

профессор Института последипломного образования
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко,
академик Академии наук высшего образования Украины,
заслуженный деятель образования Украины

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ РИТОРИКИ ПРОКУРОРА

РЕЗЮМЕ

Знання науково-методологічних основ професійної риторики необхідні прокурору, щоб використовувати їх в своїй щоденній роботі, незалежно від того, на якому напрямку прокурорської діяльності він працює. Прокурорський працівник, як ніхто інший, повинен уміти аналізувати і систематизувати доводи, звертати на них увагу і відхиляти второстепенні.

КЛЮЧЕВІ СЛОВА: прокурорська риторика, прокуратура України, прокурорський надзор, контрольні-надзорні повноваження, принципи законності.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.115:316.74:34

*О. Д. Гринь, старший викладач
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра загальноправових
дисциплін та міжнародного права,
Французький бульвар 24/26, Одеса 65058, Україна.*

ПРАВОВА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА І ПРАВОСВІДОМІСТЬ ОСОБИСТОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Визначено головні фактори, що обумовлюють стан правової культури українського суспільства і правосвідомості пересічних громадян на сучасному етапі розвитку держави і суспільства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *правова культура, правосвідомість, правовий нігілізм, правова держава, громадське суспільство.*

Проблема правосвідомості й правової культури особистості стає найбільш гострою в періоди соціальної трансформації, коли об'єктивно відбувається руйнування більшості інституціональних і нормативних зразків, змінюються цілі, цінності, припустимі засоби реалізації соціальних потреб, у суспільстві встановлюються нові правила правової взаємодії, а роль індивідуального поведінкового вибору незмірно зростає.

Суттєвою перешкодою на шляху розбудови правової держави стає правовий нігілізм, який в умовах кризи охопив усі сфери суспільства. У нашій державі він набув нового змісту: дещо змінилася його природа, причини існування, джерела, з яких він походить, форми та способи впливу на суспільне життя. Успішно стримувати поширення правового нігілізму, обмежувати його енергію можна тільки тоді, коли будуть з'ясовані чинники, які його породжують та відтворюють [1, 2].

У юридичній літературі ученими створена певна база для дослідження цієї правової категорії, але спеціального вивчення й аналізу стану цієї правової категорії, її рівня в юридичній практиці, а так само розгляд такої проблеми як «вихолощування» правової культури в Україні досі немає. Недостатньо вивчено і зв'язок між рівнем індивідуальної правової культури і якістю правоохоронної діяльності, як окремих співробітників, так і органів внутрішніх справ у цілому.

Висока практична значущість і недостатня розробленість проблеми змістовного аналізу правосвідомості, правової культури й правового поведіння особистості в суспільстві перехідного типу обумовили необхідність написання даної статті.

Метою даної роботи є спроба проаналізувати зміст правосвідомості та

характер правової культури суспільства й особистості в умовах соціального відновлення українського суспільства.

Правова культура – необхідна умова свідомого здійснення громадянином свого боргу перед суспільством, реалізації своїх цивільних прав і свобод. Опосередкування людьми прав, свобод і обов'язків у поведінці й діяльності сприяє подоланню відсталих поглядів, девіантної поведінки громадян, запобіганню випадків свавілля й насильства над особистістю. Науково обґрунтовані правові уявлення народу є передумовами зміцнення законності й правопорядку, без чого неможливо побудувати громадянське суспільство і правову державу.

Очевидно, що правова культура особистості або індивідуума не може існувати у відриві від правосвідомості. У сучасному розумінні правосвідомість визначається як об'єктивна реальність, що виникає при наявності суб'єктивної реакції людей на правові норми. Тому правосвідомість є нерозривним супутником права, ефективним регулятором відносин людей, наділених волею і свідомістю. Саме у сфері психологічних реакцій право здійснює провідні принципи своєї соціальної сутності – гуманізм, справедливість, формальну рівність усіх суб'єктів правовідносин [2, 125].

Аналіз численних юридичних індикаторів і соціально-психологічних аспектів дозволяє обґрунтувати визначення правової поведінки особистості як соціально важливої з погляду цілей суспільного розвитку, що перебуває під актуальним або потенційним контролем свідомості та волі суб'єктів, передбаченої нормами формального права і підконтрольної державі, що гарантує його правомірні форми й карає на основі законів протиправні вчинки.

Для багатьох громадян України характерним є низький рівень і навіть повна відсутність правової культури, що виявляється у всіх сферах громадського життя. Це стосується і юридичної безграмотності громадян, і скептично-байдужого ставлення до закону, заперечення його цінності, і недотримання нормативно-правових актів. Особливу тривогу викликають перераховані вище прояви в людей, покликаних, у силу своєї професії, тим або іншим способом «стояти на стражі законності», або у фахівців, незаконні дії яких несуть загрозу життю й здоров'ю інших громадян.

Правові знання й особистість співробітників органів внутрішніх справ піддані деформації також через певний період професійної діяльності, що неодмінно відбивається на правосвідомості частини суспільства, що складається з тих осіб, які самі покликані прищеплювати правову культуру. У результаті, співробітники правоохоронних та інших державних органів, рівень правосвідомості й правової культури яких знижений, впливають і на правосвідомість і правову культуру іншої частини суспільства, що призводить до ефекту, зворотному запланованому.

Сучасний законодавчий процес покликаний забезпечити формування системи норм, що заохочують правомірне поведіння всіх суспільних (у тому числі економічних, адміністративних і політичних) суб'єктів, які вступають у прямі або опосередковані правовідносини, характеризується нераціональністю:

- 1) тимчасовим характером законодавчих рішень, розрахованих на короткий історичний термін дії,
- 2) необґрунтованістю ідей «саморегуляції» суб'єктів права, для яких

не сформовані повноцінні правила взаємодії через запізніле прийняття законодавчих рішень,

3) затвердженою практикою, політичного, економічного й адміністративного лобіювання законодавства,

4) ігноруванням вимог суспільної експертизи безлічі нових законів як одного з механізмів їхньої легітимізації. У цих умовах складаються невизначені, заплутані й суперечливі вимоги до правової культури суб'єктів правовідносин, що відбивається в амбівалентності сучасної громадської правосвідомості.

Найбільш негативною установкою масової української правосвідомості є правовий нігілізм, у якому тісно переплетені правова непоінформованість, скептичні стереотипи й упередження, зневіра в праві й законі. Факторами, що підтримують нігілістичні настанови особистості, є відсутність національної правової ідеології, архетипічні характеристики української правосвідомості, адміністративний нігілізм і загальна інституціональна несформованість соціально-правової системи в сучасній Україні.

Держава, як основний суб'єкт, що формує право, сьогодні перебуває в настільки ж амбівалентному стані, як і інші громадські організації й інститути – її важливі функції не завжди збігаються з латентними; механізми соціального захисту і правоохорони пробуксовують, тому до діяльності держави люди ставляться не так критично, як довірливо.

Цей аспект необхідно враховувати при аналізі правосвідомості та правової культури українців, оскільки недовіра й опозиційність до політики держави є найважливішим джерелом неправомірного поведіння і численних соціальних девіацій. Нова правова культура не може бути відверто нав'язана, – вона виникне тільки в результаті усвідомленого прийняття нової системи цінностей більшістю населення, зацікавленого в тому, щоб підтримувати демократичні правові стандарти, забезпечувати гуманістичні правила гуртожитку і власний соціально-правовий захист.

Література

1. Осика І.В. *Правова культура у формуванні правової, соціальної держави. Автореферат дисертації к.ю.н.* – Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2004. 23 с./
2. Носков В., Кальянов А., Єфросиніна О. *Правосвідомість у соціально-політичному розвитку людини // Політичний менеджмент.* – 2005. – № 5 (14). 220 с.

О. Д. Гринь

*Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар 24/26, Одесса 65058, Украина*

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА ОБЩЕСТВА И ПРАВОСОЗНАНИЕ ЛИЧНОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

РЕЗЮМЕ

В статье подано определение правовой культуры и правосознания как одного из элементов правовой культуры. Описываются, анализируются главные факторы пониженной правовой культуры общества и индивидуального правосознания.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *правовая культура, правосознание, правовой нигилизм, правовое государство, гражданское общество.*

Е. І. Донченко

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Французький бульвар 24/26, Одеса 65058, Україна.*

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА І ПОЛІТИКИ

У статті викладено класичні погляди щодо співвідношення права та політики, визначено їхню взаємообумовленість, зв'язок та взаємодію.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *влада, держава, закон, політика, політологія, право.*

Проблема співвідношення політики і права, їхніх пріоритетів, існує давно. Із цього приводу існує навіть притча. Якось посперечалися архітектор, політик і юрист про те, чия професія є давнішою. Архітектор підкреслив, що насамперед людина навчилася будувати собі житло, тому професія будівельника є найдавнішою зі шляхетних. Юрист заявив, що будь-яка будова споконвічно повинна мати план і нормативну базу, а тому професія юриста – найдавніша. Політолог скромно помітив, що й до існування самого світу слід було комусь створити хаос, а потім направляти процеси створення або руйнування суспільства.

Право – одна з нормативних систем, що регулюють відношення в суспільстві, дії й поведінку, функціонування об'єднань і державних органів. Право (давньослов'янське право – закон) – 1) система загальнообов'язкових норм, що охороняються силою держави; 2) наука, що вивчає юридичні норми і правила, які регулюють відносини людей у суспільстві (правознавство) [1, 7]. Право характеризується загальнообов'язковістю його правил, їхньою визначеністю, застосуванням єдиного масштабу й міри до ситуацій і відносин, що мають однакові правові ознаки, підтримкою і охороною авторитетом і силою держави. Специфіка і роль права в житті суспільства і його суб'єктів обумовлені тісним зв'язком з державою і характером цього зв'язку. Право не тільки підтримується й забезпечується державою, але, у свою чергу підтримує й забезпечує його. Для правової держави характерним є визнання зв'язаності будь-яких його органів, як і держави в цілому, приписами права, поки вони не змінені у встановленому порядку.

Право і політика – дві взаємозалежні сфери громадського життя. Взаємини права і політичної держави двосторонні: держава санкціонує й конструє систему права, роблячи її публічною, загальнообов'язковою, загальною, причому її порушення спричиняє застосування заходів державного впливу, а з іншого боку, сама держава підтримується й забезпечується правом. У понятті право можна виділити ядро загальнолюдських цінностей, інтегрованих в історичному й культурному розвитку народу, але крім цього воно містить орієнтири і принципи для політики.

Спільним у політики і права є те, що вони є регулятивними, взаємоза-

лежними системами суспільства. Відмінності між ними, проте, виникають, бо це різні регулятивні системи. Можна сказати слідом за відомим голландським юристом і політологом Гуго Гроцієм, що якщо «предмет юриспруденції – це питання права й справедливості», то «предмет політичної науки – доцільність і користь» [2, 164 – 165].

На жаль, як політологи, так і юристи, часом схильні забувати, що право і політика – як у теоретичному, так і в практичному плані – тісно зв'язані між собою. Ще в 1882 р. відомий англійський юрист Ф. Поллок писав про те, що «право для політичних інститутів значить те ж, що становий хребет для тіла» [3, 132].

Професор Лондонського університету Г. Друрі відзначав, що «багато політологів не приділяють належної уваги правовому виміру дисципліни й тим самим завдають своїм дослідженням непоправну шкоду. Відзначаючи цю обставину, було б наївно думати, що політологи стануть юристами, а юристи – політологами. Просування вперед можливе через включення в дослідницькі й навчальні програми соціальних наук відповідних правових аспектів, більше тісне междисциплінарне співробітництво, а також більш часте звернення як юристів, так і політологів до робіт один одного» [4, 214].

Для політики пріоритетні, як конституції й положення публічного права, так і їхнє судове застосування та інтерпретація, які встановлюють формальну базу політичної практики, що становлять необхідний засіб для підзвітності уряду й обмежень його діяльності. При вивченні поведінки виборців політологів необхідно добре знати правила та законодавчі норми проведення виборчих кампаній. Світова політика також все більшою мірою орієнтується на норми й положення міжнародного права. Закони – це не що інше, як спосіб, яким та або інша політична лінія перетворюється в життя.

Розходження між політикою і правом виникає в різниці між політичною й адміністративно-правовою сферами керування. Право і адміністративно-правова сфера – це, насамперед, закони, укази, розпорядження; політика, політична сфера управління – це стратегія й тактика поведінки та діяльності людей і їхніх організацій, вплив владних структур на суспільство за допомогою не тільки, а іноді й не стільки правових, скільки багатьох інших засобів, заходів і норм (силових, матеріальних, ідеологічних, психологічних та інших).

Інша відмінність між політикою й правом полягає в тому, що норми права досить певні й «стійкі», а в різних груп людей існують різні, мінливі політичні цінності й принципи, та й сприймаються вони неоднаково. Тобто, ті або інші люди проголошують і проводять різноманітну політику. У цьому змісті вона є більше гнучкою й суперечливою, менш певною і постійною, ніж право, сферою взаємодії людей.

Ще одне розходження між політикою і правом полягає в тому, що політика – більш широке явище, ніж право й держава. Вона характеризується не тільки якістю всеприсутності, але й може поширювати своє поле впливу (або взаємодії) на будь-які сфери, питання й проблеми громадського життя. Політика, звичайно, є скрізь, де є право, але закон далеко не завжди є наявним у політичних рішеннях, відносинах і процесах.

Нарешті, розходження між політикою і правом полягає в тому, що політика припускає безпосередню взаємодію між суспільством і влад-

ними структурами, а право змінюється повільно і, частіше, тільки через офіційну нормотворчість.

Чіткий поділ сфери і функцій політики і права може мати досить істотне значення – сприяти подоланню деяких небезпечних тенденцій у розвитку суспільства і його владних структур. Одна з них – украй розширювальне тлумачення політики, оголошення політичними тих проблем, які можуть бути вирішені адміністративно-правовими засобами. Саме така тенденція характерна для тоталітарних і авторитарних режимів. Разом з тим принижується значення й самої політики – політичні рішення приймаються не на основі наукової стратегії й тактики, а за допомогою насильства, «натиску», маніпулювання суспільною свідомістю й т.п.

Існує й інша небезпечна тенденція – зведення або звуження політичних проблем до рамок адміністративно-правової системи. Прагнення абсолютизувати право та існуючий політичний курс органів влади, вивести їхні поля критичного аналізу, уявляється також нераціональним.

Можна виділити наступні основні варіанти взаємодії між політикою й правом:

1. Підпорядкування політикою права (наприклад, у силу «революційної» або іншої «політичної доцільності»);
2. Абсолютизація права й приписування йому нереальних можливостей;
3. Збереження розумної взаємодії політики й права: збіг курсу демократичних реформ і завдань формування правової держави.

Для права так само, як і для політики, мають велике значення правила й принципи моралі. Добре відомо, що закони зобов'язані своєю силою саме вподобанням. Мораль і законодавство виступають у відомого англійського мислителя І. Бентама як наука й мистецтво «направляти дії людей таким чином, щоб у результаті вийшла найбільша можлива кількість щастя» [5, 556 – 567].

Правова, моральна, демократична й соціальна держава є надійною основою для здійснення справді гуманістичної політики в суспільстві, а вона є, у свою чергу, необхідною умовою, для відповідного вдосконалювання правових, моральних і політичних норм у встановленому порядку. Платон говорив, що він бачить «близьку загибель тієї держави, де закон не має сили й перебуває під будь-чисю владою. Де ж закон владика над правителями... там убачаю я порятунок держави й всі блага, які тільки можуть дарувати державі боги» [6, 711 – 712].

Виступаючи як необхідна форма державної політики, а в цивілізованому суспільстві – як основна її форма (політика через закон, його виконання і на основі закону), право одночасно є показником статусу особистості в суспільстві, гарантованості її прав, інструментом їхньої охорони й реалізації. Ще Дж. Локк відзначав, що «влада не може повелювати довільно, вона повинна діяти тільки відповідно до закону й уповноваженими на це суддями... І хто б не мав законодавчу або верховну владу в будь-якій державі, він зобов'язаний правити відповідно до встановлених постійних законів, проголошених народом і відомих народу» [7, 337 – 338].

У сучасну епоху питання про взаємозв'язок і взаємодію державної політики із правом здобуває найважливіше значення ще й тому, що право тіль-

ки тоді справедливе й гуманне, коли воно однаково обов'язкове, а права й обов'язки рівні для всіх громадян, у тому числі й для чиновників держапарату, депутатів, керівників держави. «Неправильні ті закони, – писав Платон, – що встановлені не заради загального добра всій державі в цілому. Ми визнаємо, що там, де закони встановлені в інтересах кількох людей, мова йде не про державний устрій, а про внутрішні звади, і те, що вважається там справедливістю, марно носить це ім'я» [8, 715].

Принциповою умовою прогресивного, демократичного розвитку сучасної України є дотримання й удосконалювання її законів, норм міжнародного права, реалізації «духу й літери» цих документів у політичній практиці. Держава повинна неухильно дотримуватися їх у всіх політичних рішеннях. Такою є найважливіша й очевидна грань співвідношення політики держави із правом, юридично втіленому в законах. Відповідно, варто прагнути до вироблення й реалізації високоморальної, правової політики.

Література

3. Ирхин Ю.В. Взаимосвязь политики, морали и права // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 1999. – №1. – 85 с.
4. История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. – М.: Наука, 1997. 249 с.
5. Pollock F. Essays in jurisprudence and ethics, 1882. 417 с.
6. Политическая наука: новые направления / Под ред. Е.Б. Шестопал. – М.: Вече, 1999. 300 с.
7. Бентам И. Принципы законодательства // Антология мировой политической мысли: в 5 т. Т.1. – М.: Росспэн, 1997. 712 с.
8. Платон. Законы. – М.: Мысль, 1999. – 765 с.
9. Локк Дж. Сочинения. В 3 т. Т.3. – М.: Ин. лит-ра, 1988. 500 с.

Е. И. Донченко

*Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
Кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар 24/26, Одесса 65058, Украина.*

О СООТНОШЕНИИ ПРАВА И ПОЛИТИКИ

РЕЗЮМЕ

Статья определяет право и политику как различные, но взаимообусловленные категории, поддающиеся взаимному влиянию, взаимной поддержке. Вместе с тем указываются различия этих неотъемлемых социальных институтов, их роль в обеспечении жизнедеятельности общества, власти и государства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *власть, государство, закон, политика, политология, право.*

УДК 342.51:316.3

Корнієнко В.О.

кафедра теорії держави і права,

Одеська національна юридична академія,

Одеса, Фонтанська дорога, 23, Україна, 65009

ДЕЯКІ КОМЕНТАРІ ДО КОНЦЕПЦІЇ СПРИЯННЯ ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сприяння розвитку громадянського суспільства є найважливішим завданням України як демократичної, правової, соціальної держави. Це насамперед стосується ефективної взаємодії органів виконавчої влади з боку держави з інститутами громадянського суспільства. Формування громадянського суспільства ґрунтується на активній участі громадян у процесах формування та реалізації державної політики, розвитку волонтерського руху, благодійництва та меценатства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: громадянське суспільство, правова держава, правовідносини, суспільні інститути, особистість.

Ідея громадянського суспільства широко розповсюджена в усьому світі. У багатьох цивілізованих державах вона використовується в офіційних доктринах і законодавствах вже протягом багатьох десятиків років. Тим не менш поняття громадянського суспільства є порівняно молодим. Воно сформувалося у ХІХ столітті як протиположність втручання держави у суспільне життя та свавілля влади в умовах нових суспільних відносин. «Залучаючись у рамках нового політичного мислення до світових загальнолюдських цінностей, суспільство однією з фундаментальних проблем свого розвитку наголосило створення сучасної демократичної правової держави» [1, 143]. Ядром цієї держави є розвинуте громадянське суспільство. Становлення громадянського суспільства у цьому плані є перша і найважливіша передумова для успіху реформ на шляху демократизації та юридизації усього суспільного життя країни. Без повноцінного громадянського суспільства не можуть мати успіху ідеї правової держави: люди не сприймуть і не зрозуміють усієї суті цих нових у більшості для країни ідей.

За останній час інтерес до проблеми громадянського суспільства виник і у нашій країні, про громадянське суспільство говориться як про само собою зрозуміле; за останні роки проблема громадянського суспільства стала активно обговорюватися у друкованих виданнях. Саме тому вчасною слід вважати Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, що схвалена Кабінетом Міністрів України [2]. Адже висувуються різні точки зору про походження громадянського суспільства, його історичних періодах і співвідношенні із державою. Часом громадянське суспільство ототожнюється з будь-яким людським суспільством або з

державою. У результаті втрачається специфіка цих утворень. Звідси чітко виявляється актуальність необхідності розуміння усієї сутності самого громадянського суспільства, шляхів його становлення та потенційних можливостей для України.

Розкриття цієї теми важливо як з теоретичного, так і з практичного боку, отже, мета нашої статті – надати стислі коментарі основам, на яких базуються можливості реалізації правової держави та громадянського суспільства, враховуючи положення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [2].

Сьогодні стоїть питання про принципову зміну характеру правовідносин між державою, суспільством та особистістю. Це питання ставить багато проблем. Відомо, що «будь-яке суспільство може успішно розвиватися, спираючись на чітко визначені реальні цілі, на науково обґрунтовану модель життєустрою» [3, 1].

На теперішній час у суспільній свідомості відсутнє цільне уявлення про суспільство, яке ми хочемо збудувати. Особливістю соціальної позиції в Україні останніх років «є яскраво виражене протиріччя між соціальними надіями та очікуваннями, населенням і соціальною політикою держави, явно ігнорується сучасний світовий досвід» [4, 111]. У плані становлення демократичної держави в реаліях посткомуністичної, посттоталітарної епохи зростає вага усієї сукупності суспільних інститутів, що належать до громадянського суспільства. В останньому головна увага спрямована на індивіда, на особистість. Держава при цьому як у теорії, так і на практиці повинна залишатися інституцією громадянського суспільства, слугувати суспільству, особистості.

Вивчаючи проблему громадянського суспільства, не слід відкидати все те позитивне, що напрацювало людство за достатньо довгий період будівництва громадянського суспільства в інших державах світу. У багатьох високорозвинутих державах існують повноцінні громадянські суспільства, а вірніше можна сказати, ці держави досягли такого рівня розвитку завдяки сформованому громадянському суспільству, і це привело їх на шлях суспільного прогресу. Тому у нашій країні слід враховувати досвід зарубіжних країн, що досягли у цій галузі порівняно великих результатів. Створення відкритого демократичного суспільства, що спирається на право, відповідальність громадян стоїть в ряду найважливіших фундаментальних задач у нашій країні у силу демократизації суспільного життя і засвоєння уроків тоталітарного минулого, відлуння якого ще накладають помітний відбиток на сучасне життя.

Ідеї громадянського суспільства як сукупність уявлень про справедливий устрій суспільства і держави висувалися ще давніми мислителями. Разом з тим, сучасне розуміння цього інституту пов'язане із уявленнями про нього, що сформувалися у ранню капіталістичну епоху ХІХ століття; останні були пов'язані із розпадом феодальних відносин та поступовим переходом до капіталістичних відносин вільної конкуренції незалежних рівноправних власників.

Розвиток подій у ХХ столітті показав, що, не дивлячись на прагнення концентрованої суспільної влади монополій подавити механізми саморегулювання громадянського суспільства, використовувати з цією метою державні інститути, саморегулююче джерело виявилось сильнішим. Тем, де

механізми саморегулювання виявляються достатньо розвинутими, держава, виконуючи роль інституції громадянського суспільства, стала орієнтуватися на регулювання суспільних відносин з метою захисту приватного інтересу, розосередження суспільної влади, формування захисних механізмів саморегулювання та відновлення ефективності старих методів. Цьому слугувало, по-перше, природне формування і законодавче оформлення захисних механізмів суспільства (профспілки, союзи підприємців, товариства споживачів, рухи, партії тощо); по-друге, державна політика демонополізації, підтримка плюралізму інтересів у суспільстві; по-третє, соціальна політика держави, націлена на захист окремих соціальних груп і насамкінець інтересів суспільства у цілому. Там же, де механізми саморегулювання були розвинуті недостатньо, зростання концентрованої суспільної влади з державним апаратом привело до придушення громадянського суспільства і виникненню тоталітарних систем [5, 35]. При необхідності правових засобів захисту приватного інтересу у суспільній свідомості поступово укріплювалися уявлення про існування різних, хоча і взаємопов'язаних сфер: держави як сфери публічної влади і громадянського суспільства як недержавної сфери, де громадяни самі реалізують свої потреби та інтереси.

При цьому для суспільного руху і порядку можна виділити наступні характерні риси:

- 1) право на вільне самовизначення особистості в її сфері, вільний від втручання держави;
- 2) саморегулювання економічного і культурного прогресу в результаті вільної гри сил;
- 3) економічний і культурний прогрес на основі вільної конкуренції;
- 4) виникнення нового шару суспільства, що відрізняється освітою і володінням власністю [6, 60].

Теоретично момент, «коли соціум перестав нав'язувати заняття індивіду і замість цього він сам став обирати собі ниву, можна вважати початком розвитку мобільного і постійно оновлюючого суспільства і законом громадянського суспільства є підкорення індивіду договірним, але не статутним відношенням» [7, 67].

Як це не дивно, можна констатувати, що громадянське суспільство виникло начебто з порушенням нормального природного порядку речей. Ситуацію, яку марксизм назвав перетворення «класу у собі» у «клас для себе», маючи на увазі перехід соціальної групи, що не усвідомлює своїх інтересів, не бере участь у суспільному житті і представляє собою просто сукупність автоматизованих індивідів до самоорганізації, коли вона визначає її інтереси.

У світовій науці сьогодні отримав визнання підхід до громадянського суспільства як до комплексу суспільних відносин, незалежного від держави, але й взаємодіючого з нею. Під компонентами громадянського суспільства у цивілізованих державах світу розуміють: власність, труд, підприємництво, суспільні організації, відправлення релігійних культів, виховання, освіту, науку, культуру, сім'ю і засоби масової інформації.

Інакше кажучи, громадянське суспільство включає, по-перше, первинні самоврядні товариства людей, що сформувалися спонтанно (сюди відносяться сім'я, кооперація, суспільні організації, господарчі корпорації, асоціації,

професійні, творчі, спортивні, етнічні, концесійні та інші об'єднання); по-друге, сукупність недержавних економічних, соціальних, духовних, моральних та інших суспільних відносин; по-третє, виробниче та приватне життя людей, їх звичаї, традиції; по-четверте, сферу самоврядування вільних індивідів та їх організацій, обмежену законом від прямого втручання до неї з боку державної влади і політики [2].

Отже, громадянське суспільство представляє собою певну недержавну асоціацію громадян, що об'єднані низкою різних ознак, з метою як задоволення їх індивідуальних потреб і інтересів, так і реалізації їх потенційних можливостей на благо всіх і кожного. Цей факт говорить про те, що громадянське суспільство – це не просто позадержавна сфера життєдіяльності громадян. Для реалізації індивідуальних і групових інтересів існують спеціальні інститути і відносини, що відносяться вже до діяльності держави. Іншою мовою, між громадянським суспільством і державною сферою існує тісний взаємозв'язок, від якості якого залежить рівень демократії у державі, зрілість громадянського суспільства, а звідси – якість життя суспільства у цілому.

Одна з головних рис громадянського суспільства – центральна роль у ньому індивіда. Не держава, не політична партія чи інша суспільна організація, а саме вільний громадянин є стрижнем суспільства і держави. Індивід з притаманною йому певною обумовленою системою потреб, інтересів і цінностей, людина як особистість (а не як безликий народ або, що ще гірше, людський фактор) – при наявності можливостей реалізації цієї системи перетворюється на головного учасника суспільного розвитку, члена громадянського суспільства. У наші дні не просто вирішити питання про пріоритети: особистість або суспільство; права людини і громадянина в їх сучасному тлумаченні та їх конкуренція з правами усього громадянського суспільства.

Враховуючи все сказане, можна визначити, що тільки у правовій державі починається процес, що врівноважує особистість та суспільство. Суверенітет належить не державі, а громадянському суспільству, що складається з вільних та рівноправних індивідів, для яких природне право вище права позитивного. Звідси урядова влада володіє не стільки правами, скільки обов'язками. Але й саме громадянське суспільство, що не є другорядним, повинно бути настільки цивілізованим, щоб підкорятися конституції й суду у тій самій мірі, в якій теж саме входить до обов'язків уряду. Сьогодні головна ідеологія відійшла від пріоритету соціально-класової трактовки явищ суспільного життя, йде процес «реабілітації» теорії природного права. Щодо перспектив розвитку ідеї правової держави та громадянського суспільства, то хотілося б сподіватися, що відродження особистісного аспекту природно-правової теорії знайде своє вираження як у наукових теоретичних джерелах, так і у діючому законодавстві, як зроблено рішучий крок у виданні Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства.

Література

1. Черниловский З.М. Гражданское общество: опыт исследования // Государство и право. – 1992. – №6. – С. 142-146.
2. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, що схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів

України від 21 листопада 2007 р. №1035-р.

3. Рыкунов В. Каким может быть правовое государство // Юридическая газета. – 1998. – №13. – С. 1.

4. Рудич Ф. М., Балабан Р. В., Ганжуров Ю. С., Дергачов О. П., Зеленко Г. І. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / Ф.М. Рудич (заг.ред.). — К. : Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.

5. Четвернин В.А. Демократическое конституционное государство: введение в теорию. – М., 1995. – С. 235.

6. Дмитриев Ю.А., Златопольский А.А. Гражданин и власть. – М.: Манускрипт, 1994. – С. 160.

7. Э. Геллнер. Условия свободы // Знание – сила. – 1996. – №4. – С. 66-67.

Корниенко В.А.

кафедра теории государства и права,

Одесская национальная юридическая академия,

Одесса, Фонтанская дорога, 23, Украина, 65009

НЕКОТОРЫЕ КОММЕНТАРИИ К КОНЦЕПЦИИ СОДЕЙСТВИЯ ОРГАНАМИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ РАЗВИТИЮ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

РЕЗЮМЕ

Идея правового государства и неразрывно связанного с ним гражданского общества сегодня является едва ли не самой актуальной для правовой науки. В связи с этим, была одобрена Кабинетом Министров Украины Концепция содействия органами исполнительной власти развитию гражданского общества. Реализация этой Концепции даст возможность обеспечить дальнейшее развитие гражданского общества в Украине, наладить коммуникации между государством и данным институтом, а также повысить уровень гражданской культуры общества, активизировать роль каждого индивидуума в этом процессе и предоставить возможность участия в государственной политике.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гражданское общество, правовое государство, правоотношения, общественные институты, личность.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦІПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.631:369.223

О. О. Прієшкіна

аспірант Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАЩИТА ПРАВ МАТЕРИ И РЕБЕНКА – ПРИОРИТЕТНАЯ ЗАДАЧА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ И ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются нормативно-правовые акты, регламентирующие защиту прав матери и ребенка, анализируются на материалах действующего законодательства.

Исследуются проблемы и перспективы их развития, а также роли органов местного самоуправления в их реализации; создание общенациональных программ по защите прав матери и ребенка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Конституция Украины, защита прав детства и материнства, государственная помощь семьям с детьми, местное самоуправление, общенациональные программы.

Целями нашей научной работы является: изучение и разработка правовых основ защиты матери и ребенка в Украине, становление, развитие и легализация проблем и перспектив его развития.

С правовой точки зрения, мать и ребенок выступают самостоятельными субъектами права. Именно поэтому на них распространяется весь комплекс гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав граждан.

В принятой 28 июня 1996 года Конституции Украины государство гарантирует правовую защиту, материальную и моральную поддержку материнства и детства (ст. 24). Семья, детство, материнство и отцовство охраняется государством (ст. 51) [2,14].

Это свидетельствует о том, что государство – не пассивный участник при реализации указанных норм права, а активный участник обеспечения реализации прав матери и ребенка, что само государство обязуется выполнять функцию их социальной защиты.

26 апреля 2001 года в Украине был принят Закон «Об охране детства», в котором на основании положений Конституции Украины и Конвенции ООН по правам ребенка обозначены основные задачи государственной политики в этой сфере. «Этот Закон признает охрану детства в Украине как стратегический общенациональный приоритет с целью обеспечения реализации прав ребенка на жизнь, охрану здоровья, образования, социаль-

ную защиту...» [3, 5].

Принятый в Украине Новый Семейный кодекс, который вступил в действие одновременно с введением в действие Гражданского кодекса Украины с 1 января 2004 года стал первым законодательным актом независимого украинского государства, в котором семья закрепляется как социальная институция.

Следует отметить, что название кодекса Семейный – вызвало необходимость законодательного определения семьи, чего не имел ни один из предыдущих кодексов, которыми предусмотрена государственная охрана семьи.

Государство, озабоченное снижением рождаемости, в последние годы осуществляет меры по поддержке семьи, которые воспитывают своих или приемных детей. Важным шагом стало решение об одноразовой выплате 8500 грн. при рождении ребенка. Это, в конечном итоге, положительно влияет на демографическую ситуацию в стране. Так, по данным Государственного комитета статистики, впервые за последние несколько лет численность новорожденных последовательно увеличивается. По состоянию на 1 марта 2007 г. число новорожденных увеличилось на 5,1 тыс. человек по сравнению с соответствующим периодом 2006 г.

Отсюда следует, что положительные моменты есть, но не настолько, чтобы кардинально изменить ситуацию к лучшему.

Одновременно население Украины продолжает сокращаться, а с 1 сентября по 1 октября 2007 года его численность снизилась на 14,168 тыс. человек и составила около 46,46 млн. человек. К началу октября 2007 года городское население Украины составляло 31,68 млн. человек, сельское – 14,77 млн. человек. За 9 месяцев 2007 года в стране родилось 353,278 тыс. человек, умерло – 562,778 тыс. человек, в частности 3,819 тыс. из них дети в возрасте до одного года. Согласно переписи населения Украины, проведенной 5 декабря 2001 года, в стране проживало 48 млн. 457 тыс. 100 человек. После переписи в 2002 году статистика приводила данные о немногим более 48 млн. человек населения, в 2003 году – 47,62 млн., на конец 2004 – 47,28 млн. человек [5, 4].

Однако, по данным главного управления статистики в Одесской области, в Одессе проживает не один миллион граждан, а намного больше, но все же проблема есть. Смертность в Одесской области в 2007 году превысила рождаемость уже на 8 тыс. 356 человек. За 8 месяцев 2007 года в Одесском регионе родилось 17 тыс. 575 человек, а умерло 25 тыс. 931 человек. Традиционно по рождаемости в области лидируют города Теплодар и Южный [6, 2].

Вопросы государственных, социальных и трудовых гарантий матерям и семьям, которые имеют детей, регламентируются Законом Украины «О государственной помощи семьям с детьми» от 22 марта 2001 года с последующими изменениями и дополнениями [7, 1], а также Постановлением Кабинета Министров Украины «Некоторые вопросы назначения и выплаты помощи семьям с детьми» от 11 января 2007 года № 13 [8, 1].

В соответствии с данными нормативными актами предусмотрены следующие виды государственной помощи семьям с детьми:

- помощь в связи с беременностью и родами;
- единовременное пособие при рождении ребенка;

- помощь по досмотру за ребенком по достижении им трехлетнего возраста;
- помощь на детей, которые пребывают под опекой и попечительством;
- помощь на детей одиноких матерей.

Органами местного самоуправления осуществляется защита прав детей, находящихся в тяжелой жизненной ситуации, что, безусловно, является главным приоритетом государства и общества. Органы местного самоуправления могут принимать решения о проведении мероприятий по защите прав и законных интересов детей, координировать свои действия действиями органов государственной власти в части поддержки общенациональных, региональных, местных программ, защиты прав и законных интересов детей. Они могут заключать договоры с юридическими и физическими лицами об оказании помощи по социальным вопросам, в том числе детей, родители которых лишены родительских прав.

Следует заметить, что мероприятия по разработке и реализации местных и целевых программ защиты прав и законных интересов детей, поддержки детства осуществляются органами местного самоуправления в соответствии с законодательством Украины и правовыми актами органов местного самоуправления. Так, в Одесской области была принята Целевая программа по защите прав матери и ребенка на 2007-2010 гг.

Со времени введения государственной помощи, при рождении ребенка, детей родили 458 тыс. женщин. Одним из пунктов предвыборных программ партии – лидеров было обещание повысить сумму выплат при рождении ребенка. Так, партия регионов предлагала выплачивать на первого ребенка 11,700 грн., на второго – 25 тыс. грн., на третьего и на каждого последующего – по 50 тыс. грн.; БЮТ, соответственно – 8,500, 15 и 25 тыс. грн. [9, 7]. Известно, что претворение в жизнь этих программ зависит от реальных финансовых возможностей государства. Отношения к гражданам с ограниченными возможностями здоровья является характерным признаком цивилизованности государства и его демократичности. Государство направляет меры на улучшение социальной защиты инвалидов, адресную помощь гражданам, которые находятся в сложных жизненных обстоятельствах, чтобы они не чувствовали себя обделенными, одинокими, исключенными из социума.

Законом Украины «О государственной социальной помощи инвалидам с детства и детям – инвалидам» от 16 ноября 2000 года с последующими изменениями и дополнениями [10, 2], предусмотрена государственная социальная помощь инвалидам с детства, выплата которой производится органами труда и социальной защиты населения.

В Украине около 170 тыс. детей с инвалидностью и каждый пятый из них живет в интернате. В виду состояния здоровья, отсутствия надлежащих социально-бытовых условий им трудно получить полноценную жизнь. Государство принимает все меры, чтобы интегрировать их в общество.

Эффективной социальной технологией станет всеобщая реабилитация – социальная, психологическая, образовательная, профессиональная. В Украине сформирована сеть 3478 учреждений, которые осуществляют реабилитацию детей-инвалидов и их семей. Ежегодно предоставляются услуги по реабилитации 13 тыс. детей с различной степенью инвалидности, учат их родителей, как продолжить эту работу с ребенком дома. Еще около 7 тыс. де-

тей с глубокими видами физического и психического развития пребывают на полном государственном обеспечении в 56 домах-интернатах Министерства труда и социальной защиты.

Провозглашение 2006 года – Годом защиты прав ребенка с особой остротой поставило перед украинским обществом проблему социального сиротства и детей, лишенных родительской опеки. Для правового обеспечения указанной категории лиц 13 января 2005 г. был принят Закон Украины «Об обеспечении организационно-правовых условий социальной защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки» [11, 2].

С 1 октября 2007 года размеры государственной помощи данным лицам составляет:

- помощь на детей, которые находятся под опекой или попечительством для детей в возрасте: до 6 лет – максимальный с октября 2007 г. – 470 грн., от 6 до 18 – максимальный с октября 2007 г. – 604 грн.
- государственная социальная помощь на детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, по принципу «деньги ходят за ребенком» (разница между двумя прожиточными минимумами для ребенка соответствующего возраста и размером, назначенных на ребенка пенсии, алиментов, стипендии, государственных пособий на детей в возрасте): до 6 лет – максимальный с октября 2007 года – 940 грн., от 6 до 18 – максимальный с октября 2007 – 1208 грн.

В настоящее время в Украине 102 тыс. детей сирот, из которых только 26 % составляют дети, которые подлежат усыновлению, а 74 % – те, кто усыновлен быть не может. Именно для таких детей в первую очередь и создаются приёмные семьи.

Следует подчеркнуть, что в Одесской области проживает 502,314 детей в возрасте до 18 лет. На учете находятся 7,560 детей-сирот, и детей, лишенных родительской опеки. Из них в домах ребенка воспитывается 550 человек, детских домах – 214, школах-интернатах – 1068, в детских домах семейного типа и приёмных семьях 189. в первом квартале 2007 года усыновлено гражданами Украины 18 детей, иностранными гражданами – 42. на централизованном учете находятся 2030 детей, которые могут быть усыновлены и на которых составлены анкеты, а также сформирована база данных на усыновителей, которая насчитывает 121 супружескую пару.

В прошлом году создано 27 приёмных семей, в которых теперь воспитывается 52 ребенка и 3 детских дома семейного типа с восемнадцатью детьми. В 2007 году создан еще один детский дом семейного типа куда устроены 5 детей, а также 7 приемных семей с восемью детьми. Особое внимание уделяется защите жилищных и имущественных прав детей. Выявлены 31 случай нарушений, а в суды направлено 23 случая незаконной продажи жилья [12, 1].

С целью обеспечения защиты прав и законных интересов детей, особенно детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, создании наилучших условий для реализации права каждым ребенком на воспитание в семье и гармоничного развития, Президент Украины В. Ющенко 4 мая 2007 года издал Указ «О дополнительных мерах по защите прав и законных интересов детей» [13, 2].

Указом предусмотрено до 15 июня 2007г. разработать и внести на рас-

смотрение Верховной Рады Украины законопроект о государственной поддержке семей, которые усыновили ребенка и утверждение до 1 августа 2007г. программы реформирования системы учреждений для детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки.

В решении вопроса усыновления Президент Украины подчеркнул: 2008 год провозглашено в Украине Годом поддержки национального усыновления и иных форм семейного воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительской заботы. «Его проведение является крайне важной задачей, поскольку охрана детства в Украине является стратегическим общенациональным приоритетом. Особенная ответственность в этой работе возлагается на Министерства Украины по делам семьи, молодежи и спорта», – отметил В. Ющенко [14, 2].

12 октября 2007 года на Всеукраинском форуме «Здоровье нации» Президент Украины провозгласил семь инициатив по улучшению здоровья украинского народа:

- реформирование системы здравоохранения для обеспечения доступной медицинской помощи на принципах социальной справедливости;
- уменьшение вредного влияния курения на здоровье населения;
- введение системы мониторинга деятельности органов исполнительной власти и местного самоуправления относительно состояния общественного здоровья и мер по его улучшению;
- уменьшение отрицательных последствий употребления алкоголя;
- привлечение граждан Украины к физической культуре и спорту;
- содействие рационального питания населения Украины;
- широкое введение социальной рекламы о здоровом образе жизни [15,3].

Следует отметить, что улучшению криминальной ситуации в среде несовершеннолетних в государстве содействовали реализация Указа Президента Украины «Об утверждении комплексных мер относительно профилактики правонарушений среди несовершеннолетних, их социальной реабилитации в обществе» от 18 марта 1998 г. № 200, ежегодные общегородские комплексные профилактические меры «Каникулы», «Дети улицы», «Лето», «Подросток», «Правопорядок», «Вокзал», «Правозащита», которые направлены на выявлении несовершеннолетних и их устройство.

Так, Верховная Рада Украины приняла Постановление «О рекомендации парламентских слушаний о положении молодежи в Украине» (относительно поддержки молодой семьи, усиления социальной защиты детей и молодежи в 2001-2006гг.), в котором, в частности, сказано о необходимости усовершенствования деятельности органов общественного самоуправления общеобразовательных учебных заведений и студенческого самоуправления, привлечения их к решению проблем социальной защиты молодежи, которая обучается [16, 3].

Кроме того, меры по оздоровлению населения, и, в первую очередь, защиты прав и законных интересов матери и ребенка должны объединить все секторы власти, исполнение которых на местах возложено на органы местного самоуправления (ст. ст. 32, 34) Закона Украины «О местном самоуправлении в Украине» [17, 24-26, 27-29].

Представляется, что в целях координации муниципальной деятельности в сфере охраны семьи, материнство и детство в структуре органов местного

самоуправління передбачається створення комітетів по питаннях жінок, сім'ї та дітей. Органи місцевого самоуправління вправі приймати регіональні програми, направлені на рішення питань соціальної підтримки сім'ї, материнства та дитинства.

Крім того, в стратегічній перспективі державна правова політика в захисті прав матері та дитини повинна ґрунтуватися на подальшій реформі системи нормативно-правового забезпечення даної категорії громадян:

- прийняти Закон про загальнодержавну програму соціальної захисту дітей до 10 – 15 років;
- Верховній Раді України розробити законопроект «Про оздоровлення дітей в Україні»;
- внести зміни до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», установив державну допомогу сім'ям, які виховують дитину, в розмірі прожиткового мінімуму;
- прийняти Закон про родові сертифікати при зверненні жінок до жіночої консультації та в дитячий садок;
- при підготовці проекту Закону України «Про державний бюджет України на 2008 рік» та наступні роки збільшити витрати на утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки не менше ніж удвічі, установленого прожиткового мінімуму, а також законодавчо забезпечити допомогу жінці, породившій другу дитину в розмірі не менше 20000 грн., третьої дитини в розмірі не менше 35000 грн.;
- з метою захисту прав дітей в Україні виникла необхідність введення спеціальної посади – уповноваженого Верховної Ради України по правах дитини, правовий статус якого буде аналогічний уповноваженому Верховної Ради по правах людини.

Інститут уповноваженого по правах дитини вже діє в Санкт-Петербурзі та в 2001 році Дума м. Москви затвердила посаду уповноваженого по правах дітей м. Москви [18, 15]. Діяльність уповноваженого Верховної Ради України по правах дитини повинна бути гарантією захисту основних прав дітей – права на життя, здоров'я, розвиток та збереження індивідуальності.

В цій зв'язі слід зауважити, що в 1998-1999 рр. Державним комітетом України по справах сім'ї та молодіжних питань була апробована система громадських уповноважених по правах дитини. Однак, вона не мала успіху в цілому по країні. Лише Рівненщина стала винятком з загального правила, т.к. в цілому ряду районів наявність уповноважених в справах неповнолітніх при сільських радах на громадських началах стало оправданим [19, 5].

Таким чином, проблема захисту прав матері та дитини потребує подальшого розвитку та удосконалення законодавства та розробки механізму реалізації їх прав, прийняття національних програм для подальшого забезпечення захисту прав матері та дитини.

Практична реалізація багатьох прав дитини потребує значущих зусиль держави по демократизації державної та громадської життя, розвитку ринкових відносин та механізмів в економіці, більшо-

го кількості фінансових засобів.

Література

1. Ющенко В.А. «Ми починаємо нову сторінку української історії» // Урядовий кур'єр. – 2005 – 22 вересня.
2. Конституція України, прийнята Верховною Радою України на п'ятій сесії 28 червня 1996 року. – К. Право України, 1995. – С.5
3. Закон України від 26 квітня 2001 року «Про охорону дитинства». Сімейні відносини в Україні. Практичний посібник (2-е видання), Київ, КНТ, 2007. – 83с.
4. Семейный Кодекс Украины от 10 января 2002 года. Информационно-правовой центр «Ксилон», Харьков, 2004. – 93с.
5. Талан М. Соціальний захист сімей з дітьми. Щомісячний інформаційний та науково-виробничий журнал «Соціальний захист». – №5. – 2007. – 17с.
6. Газета «Пресс-Курьер» – 2007. – №43(722). – 25-31 октября.
7. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 22 березня 2001р. – №2334 – ІІІ. Сімейні відносини в Україні. Практичний посібник (2-е видання), Київ, КНТ, 2007р. – 83с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання призначення та виплати допомоги сім'ям з дітьми» від 11 січня 2007р. – №13. Державний Вісник України. Збірник актів Верховної Ради, Президента та Кабінету Міністрів : №3(215). – 2007р. – 15 лютого. Ужгород. Інформаційно-видавниче агентство «ІВА» – С.7.
9. Газета «Зеркало недели». – 2007г. – 20-26 октября.
10. Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16 листопада 2001р. Сімейні відносини в Україні : практичний посібник (2-е видання), Київ, КНТ, 2007р. – 383с.
11. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005р. Сімейні відносини в Україні : Практичний посібник (2-е видання), Київ, КНТ, 2007р. – 383с.
12. «Одеський вестник». – 2007г. – №119 – 30 мая.
13. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо захисту прав та законних інтересів дітей» від 4 травня 2000р. Державний вісник України, №8(220). – 2007р. – Ужгород «ІВА» – С.19.
14. Урядовий кур'єр. – 2008. – №19 – 31 січня.
15. Голос України. – 2007г. – 14 ноября.
16. Голос України. – 2007р. – №61(4061). – 6 квітня.
17. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». К., Видавничий дім «Скіф». – 2006р. – 67с.
18. Красницька Л.В. «Деякі питання захисту прав дитини в Україні». Охорона дитинства. Дитяче право : теорія, досвід, перспективи., Одеса, Юрид.література. – 2001р. – 151с.
19. Мішеня А., Дем'яненко Ю. «Інноваційні підходи до створення системи захисту прав дитини на регіональному рівні», «Права дитини : сучасний досвід та інновації», Київ. «Либідь» – 2005р. – С. 15-16.

О.О.Прієшкіна

*Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

РЕЗЮМЕ

Захист прав матері та дитини – пріоритетна задача державних органів та органів місцевого самоврядування : проблеми та перспективи.

В нашій державі є всі можливості для створення власної системи захисту прав матері та дитини. Пропонується вирішення проблем захисту прав матері та дитини, а також пропонуються перспективи розвитку та вдосконалення цього соціально-економічного феномену шляхом прийняття профільних нормативно-правових актів та розвитку ринкової економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА : Конституція України, місцеве самоврядування, захист матері та дитини, державна допомога сім'ям з дітьми, загальнонаціональні програми.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.79:343.125.2:347.94

М. В. Мурзенко, асистент кафедри

*Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОКАЗУВАННЯ ПРИ РОЗГЛЯДІ ЗАЯВИ ПРО АРЕШТ СУДНА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРСЬКИХ ВИМОГ

Розглянуто проблему арешту морських суден на забезпечення морських вимог в Україні в частині особливостей доказування при розгляді заяви про арешт судна до подання позову по суті. Проаналізовано в зазначеному аспекті чинне законодавство України та законодавство деяких зарубіжних країн. Подаються рекомендації щодо вдосконалення чинного українського законодавства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: арешт судна, забезпечення морських вимог.

Проблеми, що виникають при розгляді арешту морських суден на забезпечення морських вимог, неодноразово розглядалась вітчизняними вченими й юристами-практиками. Неможливість застосування відповідних норм Кодексу торговельного мореплавства України до іноземних суден, неприєднання України до відповідних міжнародних конвенцій, невідповідність норм процесуального законодавства сутності механізму арешту суден, призвели до того, що арешт судна в його класичному розумінні здійснити на території України практично неможливо. З такою точкою зору погоджуються практично всі юристи, що будь-коли на практиці стикались з цим питанням. Так, зокрема О. Кіфак, зазначає, що відсутність чіткого правового регулювання призводить до неоднозначного застосування положень КТМ України з питань арешту судна українською Фемідою, з приводу чого страждають судновласники, фрахтівники, вантажовідправники та вантажоодержувачі [3].

О. Альошин та І. Міщенко також зазначають на неприпустимість існуючої в Україні невизначеності процедури розгляду заяв про арешт судна, винесення ухвал про арешт та їх оскарження [9].

Зосередимось на нюансах доказування при розгляді заяви про накладення арешту на судно на забезпечення морських вимог у разі, якщо така заява передуює подачі позову по суті вимог.

Слід відзначити, що специфікою цього питання є з одного боку, неприпустимість необґрунтованого арешту, а з іншого боку (оскільки не йдеться про задоволення вимоги по суті) неприпустимість надмірної формалізації процесу, яка б призвела до неможливості арешту судна через неможливість надання доказів, що вимагатимуться судом для вирішення питання про арешт.

У світовій практиці існує декілька підходів при вирішенні цього питання:

1. Декларативний підхід. Його сутність полягає в тому, що особа, яка порушує питання про забезпечення вимоги звільняється від доказування як наявності самої вимоги, так і належності судна, щодо якого запитується арешт певної особи. Оскільки забезпечення вимоги шляхом накладення арешту на судно не означає визнання судом її обґрунтованості, діє презумпція, що особа, яка вимагає арешту діє добросовісно, а тому, оскільки у випадку необґрунтованого арешту на неї покладеться відшкодування завданих таким арештом збитків, суд не перевіряє викладених у заяві фактів. Зазначений підхід реалізується, зокрема, в законодавстві Нідерландів. Так, для здійснення арешту, суду надається лише письмова заява, в якій зазначаються дані про кредитора та боржника, назва судна, а також коротко викладаються обставини справи. У кінці зазначається сума позову, збільшена на третину за рахунок відсотків та витрат [5,289].

2. Декларативно-формалізований підхід. Його сутність полягає в тому, що для вирішення питання про арешт судна, суд розглядає як доказ наявності вимоги лише свідчення, що підтверджують наявність вимоги та компетенцію суду на розгляд зазначеного питання. Такий підхід діє, зокрема, у Великобританії. Так, суд Адміралтейства видає ордер на арешт судна лише після заслуховування свідчень, які підтверджували б, що спір підлягає розгляду в суді Адміралтейства і що виникло право на арешт [7,1]. На практиці достатньо свідчень особи, яка вимагає накладення арешту.

Зазначений підхід, на наш погляд, не цілком відповідає українським реаліям та не може бути впроваджений, оскільки не виключає можливості необґрунтованого арешту в силу недобросовісності особи, яка його запитує.

3. Формалізований підхід. Сутність його полягає в тому, що для накладення арешту на судно, суд запитує необхідні докази наявності вимоги, її розміру та належності судна, щодо якого запитується арешт, певній особі (у разі якщо вимога не відноситься до категорії привілейованих).

Такий підхід до розгляду питання про арешт судна запроваджено зокрема в Російській Федерації. Слід відзначити, що, незважаючи на ратифікацію Росією міжнародної конвенції про уніфікацію деяких правил щодо арешту суден 1952 року, її положення належним чином не знайшли свого відображення в національному законодавстві. Однак вивчення судової практики застосування арешту суден у РФ веде до висновку, що саме зазначений підхід знайшов своє відображення в російському праві. Так, Президія Вищого Арбітражного суду Російської Федерації своєю постановою від 19 листопада 2002 р. № 9284/02 скасувала ухвалу нижчестоящего суду про накладення арешту на судно, оскільки суду не було надано доказів того, що відповідач за морською вимогою є фрахтувальником або власником судна [6]. Важливим також з точки зору російського правосуддя є розмір вимоги. Так, Кіровський мировий суд (м. Санкт-Петербург, Росія) зняв арешт з судна «KASLA», яке раніше було заарештоване у зв'язку із пред'явленням вимог про виплату зарплатні одному з членів екіпажу, оскільки вартість судна є непропорційно більшою за вартість арештованого судна [8].

Для України, на наш погляд, цілком доречним є застосування саме останнього підходу для врегулювання висвітлюваного питання.

Отож, розглянемо, які умови є необхідними для здійснення арешту суден і якими доказами можуть бути підтверджені відповідні обставини.

Відповідно до ст. 43 КТМ України, на судно, стосовно якого виникли морські вимоги, може бути накладено арешт тільки за наявності хоча б однієї з таких умов:

- а) вимога входить до категорії привілейованих;
- б) вимога ґрунтується на зареєстрованій заставі судна;
- в) вимога стосується права власності на судно або володіння ним;
- г) інша морська вимога, якщо особа, якій судно належить на праві власності на час виникнення вимоги, несе відповідальність за цією вимогою і є його власником на момент початку процедури, пов'язаної з арештом судна; фрахтувальник судна за бербоут-чартером несе відповідальність за цією вимогою і є фрахтувальником судна за бербоут-чартером або власником його на момент початку процедури, пов'язаної з арештом судна [1, ст.43].

Таким чином, доведенню підлягає наявність морської вимоги, її зв'язок із відповідним судном (якщо вимога привілейована) або належність судна на відповідній підставі особі, що є відповідальною за морською вимогою (якщо вимога не належить до розряду привілейованих).

З наданням доказів наявності вимоги як такої труднощів не виникає, оскільки законодавство не встановлює, якими саме доказами мають бути ці вимоги підтверджені. Тобто, в даному випадку будуть прийнятними будь-які докази, визначені чинним законодавством (письмові, речові, пояснення заявника тощо).

Не виникає складнощів і щодо надання доказів зв'язку вимоги із судном, оскільки предметом доказування в даному випадку будуть фактичні дані щодо певних подій.

Найтяжчим для заявника з точки зору доказів є доведення наявності відповідного правового зв'язку між судном та певною особою.

Як свідчить практика, власник судна намагається виключити щодо себе будь-які зобов'язання, що виникають при експлуатації судна й для цього створює для прикриття низку «відповідальних» осіб. При цьому відповідальним за невиконаними вимогами в більшості випадків залишається «судновласник», який реальним майном не володіє, і, крім назви та місця реєстрації, нічого не має. В таких випадках в основному використовується така схема: власник судна передає судно за договором бербоут-чартеру фрахтувальнику, а той, в свою чергу, доручає здійснення управління судном іншій компанії-оператору. При цьому всі ці компанії контролюються реальним власником судна [4,37]. При цьому у разі виникнення небезпеки заявлення вимог, за якими може бути заарештоване судно, фрахтувальник й оператор судна, які від свого імені набули відповідних зобов'язань, змінюються, й заарештувати судно за вимогами, що впливають з таких зобов'язань, якщо вимога не є привілейованою, на жаль, неможливо.

Так, Вищий арбітражний суд Російської Федерації у згаданій вище постанові, скасовуючи накладений на т/х «Лунденес» арешт, зазначив, що суд першої інстанції наклав арешт на зазначене судно, неправильно, виз-

начивши компанію «International Docking Service AS» як судновласника на підставі заяви підприємства та контракту на ремонт зазначеного судна, в якому судновласником йменувалась зазначена компанія; між тим, власником цього судна, зареєстрованим в реєстрі торговельного флоту Гібралтару, значиться компанія «Skipsaksjeselskapet Polaris», на підтвердження чого суду було надано відповідні документи. Суд касаційної інстанції зазначив, що арешт був накладений неправомірно, оскільки суду не було надано доказів, що компанія-відповідач за морською вимогою є фрахтувальником або власником судна.

Однак й якщо навіть особа, що є відповідальною за морською вимогою, є фрахтувальником судна на момент заявлення вимоги про арешт такого судна, перед заявником постає питання, яким чином це довести, адже підставою виникнення відносин фрахтування є відповідний договір, копії якого здобути не завжди можна. Простішою є ситуація, коли особа, відповідальна за морською вимогою, є фрахтувальником за бербоут-чартером, адже використання судна на такому правовому режимі передбачає паралельну його реєстрацію з видачею відповідних реєстраційних документів, оригінали яких зберігаються на судні, й які можна витребувати від капітана судна.

Однак, якщо судновласник є фрахтувальником судна за тайм-чартером або за рейсовим чартером, то набуття прямих доказів є проблематичним. Отже, слід розглянути можливість надання непрямих доказів, що свідчили б про статус особи як фрахтувальника судна. На наш погляд, такими доказами, зокрема, можуть бути копії коносаментів на вантаж, що знаходиться на судні. Так, відповідно до ст. 3 Міжнародної конвенції про уніфікацію деяких правил про коносамент, отримавши вантаж й прийнявши його у своє відання, перевізник, капітан або агент перевізника за вимогою відправника повинен видати йому коносамент. При цьому під перевізником у зазначеній конвенції розуміється власник або фрахтувальник судна [2, ст.3]. Таким чином, якщо в коносаменті певна особа зазначена як перевізник, таке зазначення свідчить про наявність відносин фрахтування між власником судна та такою особою.

Крім того, як докази того, що певна особа є фрахтувальником судна, можуть бути надані й інші документи, що свідчать про наявність фрахтових відносин, наприклад, розрахункові документи, що походять від такої особи, номінації агентів тощо. Однак, прийняття таких доказів судом або їх відхилення буде залежати виключно від внутрішнього переконання судді, який розглядатиме відповідну заяву.

З вищевикладеного випливає, що для розв'язання питання необхідно внести відповідні зміни до чинного законодавства, зокрема до Кодексу торговельного мореплавства України, чітко зазначивши, які саме документи мають додаватися до заяви про арешт судна. Крім того, доцільним вважається запровадження норм, які б зобов'язували при заході судна в українській порт подавати відомості про фрахтувальника судна.

Крім того, на наш погляд, необхідно чітко зафіксувати в КТМ України, що арешт судна можливий за морською вимогою будь-якого розміру, якщо у відповідальній за морською вимогою особи відсутнє інше майно на території України. Це дасть можливість захистити інтереси тих осіб, чії вимоги є невеликими порівняно з вартістю судна. Такий підхід не спричинить, на наш погляд, порушення інтересів судновласників, оскільки арешт судна не є

самоціллю, а лише зобов'язаний примусити судновласника надати забезпечення у вигляді гарантій певних фінансових установ або за рахунок іншого ліквідного майна.

Запровадження таких новел у чинне законодавство в комплексі з іншими нормами, що регулюють арешт судна в Україні, дозволить подолати врешті-решт ту справді кризову ситуацію, що склалась в галузі правового регулювання арешту суден й захистити перш за все українських суб'єктів, що є учасниками відповідних відносин: українських моряків, шипчандлерів, агентів, судноремонтних заводів.

Література

1. Кодекс торговельного мореплавства України // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 47-52. — ст. 349.
2. Конвенція про уніфікацію деяких правил, що стосуються арешту суден 1952 р. // www.liga.net.
3. Как усовершенствовать КТМ // Моряк Украины — 2007. — № 30. — с. 17.
4. Каргополов С.Г., Сидорук А.А. Три подхода к аресту морских судов по морским требованиям // Российский судья — 2002. — № 6. — с. 35-40.
5. Кокин А.С. Юридический справочник по торговому мореплаванию — М.: Спарк. — 1998. — 489 с.
6. Постановление Президиума Высшего Арбитражного Суда РФ от 19 ноября 2002 г. N 9284/02 // <http://rulaw.ru>.
7. Swinnerton T. Arrest Procedure and Distribution of the Proceeds of Sale Following Arrest // <http://www.admiralty.com.ua>.
8. За матеріалами інтернет-ресурсу: <http://primamedia.ru>.
9. Правовое регулирование ареста судов // Юридическая практика. — 2004. — №29. — С.12.

**М. В. Мурзенко, асистент кафедри
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра громадянсько-правових дисциплін,
Французський бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна**

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ДОКАЗЫВАНИЯ ПРИ РАССМОТРЕНИИ ЗАЯВЛЕНИЯ ОБ АРЕСТЕ СУДНА В ОБЕСПЕЧЕНИЕ МОРСКИХ ТРЕБОВАНИЙ

РЕЗЮМЕ В статье рассмотрены проблемы ареста морских судов в обеспечение морских требований в Украине (в части особенностей доказывания) при рассмотрении заявления об аресте судна до подачи иска по существу. Проанализировано действующее отечественное законодательство и законодательство некоторых зарубежных стран. Вносятся рекомендации относительно усовершенствования действующего украинского законодательства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: арест судов, обеспечение морских требований.

УДК 347.440:681.138.8

Сергєєв Р.С., аспірант
кафедра адміністративного та господарського права,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРУ ПРО ПОСТАЧАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ

У науковому світі ведуться дискусії про правову природу договору про постачання електричної енергії. Яким вважати договір про постачання електричної енергії – договором поставки або договором купівлі-продажу? Для вирішення цього питання потрібне не тільки теоретичне, але й практичне дослідження поняття електричної енергії як товару, з договірними правовідносинами між енергопостачальником та споживачем. З норм законодавства України випливає, що неможливо однозначно тлумачити правову природу договору про постачання електричної енергії.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: електроенергія, договір, товар, енергоносії, енергопостачальник.

Ринок електричної енергії утворив цілу низку правових проблем. Актуальним залишається питання щодо правової природи договору про постачання електричної енергії. В юридичній науці проблеми правового регулювання електропостачання, договірних правовідносин були висвітлені в навчальних посібниках, наукових публікаціях у спеціалізованій періодичній літературі. Зокрема, цією проблематикою займалися такі авторитетні вчені-правники та юристи-практики як П.Д.Гуйван, Б.И.Пугинський, М.І.Брагинський, В.В.Вітрянський, А.Варламова, С.М.Корнєєв, В.В.Луць, О.С.Юффе, Ц.В.Бичкова, О.М.Садіков.

Мета статті – дослідити поняття електричної енергії як товару, запропонувати спробу врегулювання деяких проблем, що виникають при електрозабезпеченні, а саме, правового осмислення природи та структури договору про постачання електроенергії.

Діяльність енергетичної галузі України досить специфічна. Її специфіка ні тільки в тому, що галузь визначається державним регулюванням електроенергетики – держава встановлює тарифи на електроенергію й ухвалює ключові рішення з питань реформування галузі – але й у самому виробництві електроенергії. В основі виробництва лежить такий товар, який не може складуватися та зберігатися на оптових базах. Електроенергія виробляється та споживається одночасно.

Що таке електроенергія з погляду її споживача? Відповідь на це питання сьогодні вже не викликає дискусії серед правників. Законодавець єдиний у думці, що електроенергія є товаром. За чинним українським законодавством з'явилося досить багато норм, за яким визначається поняття «товар»:

це «будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі)» (ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»);

це «будь-який предмет господарського обороту, в тому числі продукція, роботи, послуги, документи, що підтверджують зобов'язання та права (зокрема цінні папери)» (ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції»);

«продукція, яка включається до обміну, тобто є предметом купівлі та продажу. Це може бути продукція серійного виробництва, унікальні витвори або матеріальні засоби для надання послуг. Це поняття використовується у митних номенклатурах» (п. 3.1 Класифікації видів економічної діяльності [1]) і так інш.

Поняття «товар» також фіксується в спеціальному законодавстві, що регулює правовідносини в сфері електроенергетики. Визначення поняття «товар» у застосуванні до електроенергетики значиться не менш ніж у двох десятках нормативно-правових актах. Серед них – Закон України «Про електроенергетику», Правила користування електричною енергією, Інструкція про порядок передачі документації та здійснення державної експертизи з енергозбереження [2].

Отже, енергія – електрична чи теплова енергія, що виробляється на об'єктах електроенергетики і є товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу (ст. 1 Закон України «Про електроенергетику»).

електрична енергія (активна) – «енергоносії, який виступає на ринку як товар, що відрізняється від інших товарів особливими споживчими якостями та фізико-технічними характеристиками (одночасність виробництва та споживання, неможливість складування, повернення, переадресування), які визначають необхідність регулювання та регламентації використання цього товару» (п.1.2. Правил користування електричною енергією).

Специфікою правовідносин, пов'язаних з енергопостачанням, є предмет зобов'язання: для однієї сторони – це постачання конкретної кількості енергії у визначений термін, і розрахунок у встановлений строк за поставлений обсяг згідно з визначеними тарифами – для іншої. Тобто, сторони договору про постачання електроенергії одночасно виступають і як сторони договору купівлі-продажу. Споживання енергії відбувається на підставі договору з енергопостачальником (п. 1 ст. 26 Закону «Про електроенергетику» «споживання енергії можливе лише на підставі договору з енергопостачальником», п. 1.3. Правил користування електричною енергією[3] «постачання електричної енергії для забезпечення потреб електроустановки здійснюється на підставі договору про постачання електричної енергії»).

Як вбачається, законодавець визначив електроенергію як товар з його відмінними специфічними фізико-технічними характеристиками. Ця специфіка властивостей електроенергії, проте, ставить її на одну чашу ваг з іншими видами товару. Досить тільки виявити загальні риси, що властиві всім видам товарів. Це, у першу чергу, те, що електроенергія є предметом купівлі та продажу (договір про постачання електричної енергії). Крім того, при виникненні договірних правовідносин у сторін (постачальника електроенергії та споживача) виникають взаємні права та зобов'язання.

Головна відмінність товару від послуги – це те, що власник товару сам

визначає, коли його використовувати. У тому разі, як надана послуга споживається відразу.

У чому відмінні ознаки договору про постачання електричної енергії від договору купівлі-продажу? Адже в обох видах товаром виступає електроенергія. Згідно із Цивільним кодексом України, окремі види договорів, у тому числі договори поставки, контрактації, постачання енергетичними та іншими ресурсами й інші віднесені до договорів, що визнаються в якості окремих видів договору купівлі – продажу, та поміщені в Главу 54 Цивільного кодексу України «Купівля – продаж». До них застосовуються загальні положення, що регулюють договір купівлі – продажу, якщо не встановлене інше.

За договором купівлі-продажу, одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 655 ЦК України).

Товаром за договором купівлі – продажу визнаються речі, як рухомі, так і нерухомі, індивідуально-визначені але визнані родовими ознаками.

Як зазначає С.М.Корнєєв: «Слід визнати, що загальні правила щодо купівлі – продажу незначно застосовувані у енергопостачанні. Однак застосовується головне, що характеризує купівлю – продаж: перехід права... із власності продавця у власність покупця» [4, с. 412].

Саме поняття «товар» не згадується в переліку об'єктів цивільних прав.

На думку Б.І.Пугинського: «Товар традиційно визначають як продукт трудової діяльності, призначений для продажу... Для того, щоб визнаватися товаром, об'єкт повинен мати економічні характеристики: мати споживчу вартість, тобто здатність задовольняти конкретні потреби людей, і мінову вартість, тобто властивість обмінюватися на інші товари. Відповідний об'єкт стає товаром, коли щодо нього виникають відповідні правові відносини... Необхідною майновою ознакою об'єктів торгівельного права є їхня комерційна оборотоздатність, тобто здатність служити об'єктом торгівельних договорів і змінювати власника... Таким чином, об'єктами торгівельного обороту визнаються товари, тобто майно, що володіє оборотоздатністю й реалізоване в ході торговельної діяльності на підставі договорів» [5, с. 70-71].

Отже, ми вважаємо, що електроенергія цілком відповідає поняттю товару, оскільки вона має всі його ознаки. Деякі обмеження, що накладають на торгівлю електроенергією в цей час, не змінюють юридичної природи електроенергії як товару. Електроенергія (при всіх існуючих на даний момент обмеженнях) реалізується в ході торговельної діяльності на підставі договору про постачання електроенергії.

Не можемо погодитися з думкою В.В.Вітрянського, який висловлює думку, що «договір енергопостачання відноситься до договорів купівлі – продажу, оскільки містить у собі всі ознаки цього договірної зобов'язання: одна сторона передає іншій стороні за плату певний товар (електроенергію). З іншого боку, зазначений товар має настільки специфічні властивості, що це вимагає особливого регулювання» [6, с. 35]. Далі він зазначає, що «...ні договір купівлі – продажу, ні договір поставки як окремі види договору купівлі – продажу не призначені для регулювання відносин, пов'язаних з реалізацією (придбанням) електричної енергії» [7, с. 43].

Крім того, В.В.Вітрянський зазначає, що «проблема полягає не стіль-

ки в зловживанні (у рамках договору про постачання електроенергії енергія визнається товаром), скільки в характері відповідних правовідносин у суті правил, їх регулюючих: більшість норм, що регулюють зобов'язання продавця (постачальника) при передачі товарів у власність покупця, розраховані саме на відносини при передачі речей, і із цієї причини не можуть поширюватися на відносини, пов'язані з реалізацією енергії, оскільки в останньому випадку мова йде про забезпечення доступу до енергетичної мережі, а не про передачу конкретної партії товарів» [8, с. 44].

Якщо погодитися з тим, що стосовно до відносин, пов'язаних з реалізацією енергії, мова йде, насамперед, «про забезпечення доступу до енергетичної мережі, а не про передачу конкретної партії товарів», то виникає питання, наскільки обґрунтовано договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через прислану мережу все-таки був поміщений у Гл. 54 Цивільного кодексу України («Купівля – продаж»).

Разом з тим, можна вести мову про особливості договору про постачання електричної енергії, які пов'язані із властивостями його об'єкта – електроенергії. Вони зводяться до наступного:

- 1) Електроенергію неможливо накопичувати в значних кількостях і зберігати;
- 2) Процес виробництва електроенергії, як правило, безперервний і нерозривно пов'язаний з її споживанням, використання і із транспортуванням;
- 3) Електроенергія при передачі споживається та не може бути повернута;
- 4) Електроенергію можна передати тільки через об'єднану мережу [9, с. 92-94].

Умовами типового договору про постачання електроенергії (п. 2 Договору) передбачений обов'язок споживача електроенергії, де перше місце займає зобов'язання споживача оплачувати спожиту електроенергію; узгодження обсягу споживаної електроенергії. П. 10.2. Правил користування електроенергією передбачає обов'язок споживача електроенергії користуватися електричною енергією виключно на підставі договору, оплачувати обсяг спожитої електричної енергії, а також здійснювати інші платежі відповідно до умов договору та рахунків, виставлених на підставі актів про порушення вищезазначених Правил та умов договору.

Договір про постачання електричної енергії, згідно з п.5.1. Правил користування електроенергією, є основним документом, який регулює відносини між постачальником електричної енергії за регульованим тарифом, що здійснює свою діяльність на закріпленій території, і споживачем та визначає зміст правових відносин, прав та обов'язків сторін.

Договір про постачання електричної енергії є майново-господарським зобов'язанням. Згідно з п. 1 ст. 179 Господарського кодексу України, «майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями».

Відповідно до п. 4 ст. 179 Господарського кодексу України, існує три види договорів – примірний, типовий, договір приєднання. Кожен з цих видів договору у розумінні ст. 179 Господарського кодексу України має свою

специфічну рису.

Враховуючи специфіку електроенергетичної галузі, договір про постачання електричної енергії є типовим договором і укладається згідно з п. 4 ст. 179 Господарського кодексу України. (п. 5.2. Правил користування електричною енергією «при укладенні договору про постачання електричної енергії сторони визначають його зміст на основі типового договору»).

Отже, договір про постачання електричної енергії має ознаки й договору поставки й договору купівлі – продажу, однак він не може бути віднесений повністю до одного із цих двох видів договорів. Він за своєю юридичною суттю є особливим видом договору, предметом якого є електроенергія. Недостатньо вивченим є механізм товарно-грошових відносин при електропостачанні. Можна робити висновок щодо необхідності системного нормативного регулювання договірних правовідносин між постачальником та споживачем електроенергії.

Оскільки договір про постачання електричної енергії за своєю правовою природою – цивільно-правова угода, на нього поширюються загальні правила, про угоди та зобов'язання. Однак необхідно враховувати окремі специфічні особливості цих договорів. Так, особливість даного договору – обов'язкові організаційні та технічні передумови його укладення. До перших з них слід віднести необхідність переддоговірного визначення балансу енергоресурсів та їх розподілу. До технічних передумов енергопостачальних організацій належать наявність електромереж, що зв'язують установки й обладнання споживача з енергопостачальною організацією, а також технологічної можливості надавати енергію до струмоприймачів абонента [10, с. 11]. Аналіз відносин, що складаються під час електропостачання, дозволяє визнати, які загальні положення передачі права власності можуть застосовуватися для договору купівлі-продажу, а які потребують спеціального регулювання. Детальне дослідження особливостей постачання електричної енергії, серйозний аналіз їх відмінностей від схожих договорів купівлі – продажу, підряду, поставки, послуг дозволяє зробити висновок про певну самостійність договорів про постачання електричної енергії.

Література

1. Національний класифікатор України Державного Комітету статистики України «Класифікація видів економічної діяльності» (Із змінами і доповненнями, внесеними наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 26 лютого 2007 року № 40).
2. Наказ Державного комітету України з енергозбереження від 9 березня 1999 року № 15 Із змінами і доповненнями, внесеними наказом Державного комітету України з енергозбереження від 15 червня 2007 року № 92 «Про затвердження Інструкції про порядок передачі документації та здійснення державної експертизи з енергозбереження на виконання п. 4 постанови Кабінету Міністрів від 15 липня 1998 р. № 1094»
3. Постанова Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України від 31 липня 1996 року № 28 (із змінами і доповненнями, внесеними постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України від 22 листопада 2006 року № 1497) «Про затверджен-

ня Правил користування електричною енергією».

4. Гражданское право. Учебник. Т.2. полутом 1, 2-е издание // Отв.ред. Е.А.Суханов. 1999.
5. Пугинский Б.И. Коммерческое право. – М.: Зерцало, 2006.
6. Витрянский В.В. «Договор энергоснабжения и структура договорных связей по реализации и приобретению электроэнергии» // *Хозяйство и право*, 2005, №3.
7. Витрянский В.В. «Договор энергоснабжения и структура договорных связей по реализации и приобретению электроэнергии» // *Хозяйство и право*, 2005, №3.
8. Витрянский В.В. «Договор энергоснабжения и структура договорных связей по реализации и приобретению электроэнергии» // *Хозяйство и право*, 2005, №3.
9. Варламова А. «Особенности договора энергоснабжения» // «Хозяйство. Право», ежемесичный юридический журнал. №12, 2006.
10. Гуйван П.Д. «Правове регулювання постачання електричною енергією». Автореферат на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук. Харків. 2000.

Сергеев Р.С.

*Кафедра административного и хозяйственного права
Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина*

ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДОГОВОРА О ПОСТАВКЕ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ

РЕЗЮМЕ

По способу заключения договор о поставке электрической энергии может быть отнесен к сделкам, существенные условия которых устанавливаются, как правило, по соглашению сторон. Такой договор подлежит заключению на основе Правил пользования электроэнергией, которые содержат императивные нормы, имеющие обязательную силу для энергоснабжающего субъекта и для потребителей. При этом императивные условия данного договора могут быть установлены Правилами пользования электрической энергией и иными нормативно-правовыми актами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *электроэнергия, договор, товар, энергоносители, поставщик электроэнергии.*

УДК 343.37

*С.С.Черненко, аспірант, юрист ТОВ «ВИНФОРТ»
Київський національний торговельно-економічний університет,
кафедра правознавства
вул. Кіото, 19, Київ, 03010, Україна*

ЗНАЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

У статті обґрунтовується значення контролю як основного засобу захисту економічної конкуренції, є його характеристика як засобу забезпечення додержання законодавства про захист економічної конкуренції та оцінки стану конкурентного середовища.

КЛЮЧОВІ СЛОВА : *контроль, захист економічної конкуренції, засіб забезпечення законності, економічна ефективність.*

Згідно з статтею першою Закону України «Про Антимонопольний комітет України», Антимонопольний комітет України є державним органом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту економічної конкуренції [1, ст.1]. При цьому, згідно з статтею третьою цього закону [1, ст.3] першим з основних завдань Антимонопольного комітету України є здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

Таким чином, законодавець, ґрунтуючись на європейському досвіді, визначив, що державний захист економічної конкуренції має здійснюватися за допомогою контролю як одного з основних інструментів формування та реалізації конкурентної політики.

Однак сьогодні на законодавчому рівні не визначено, яка саме роль відводиться контролю при здійсненні державного управління в сфері економічної конкуренції.

Метою цієї статті є встановлення значення контролю як функції державного управління та правової форми державного управління при здійсненні захисту економічної конкуренції.

Актуальність проблеми статті зумовлюється новизною контролю за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції для вітчизняної системи права та недослідженістю цієї категорії в українській правовій науці, а також зміною поглядів на мету контролю від переважно каральної до інформаційно-аналітичної.

Окремі аспекти контролю в сфері захисту економічної конкуренції розглядалися юристами О.О.Бакалінською, О.В.Грицай, О.С.Каштановим, Н.М.Корчак, О.О.Костусевим, С.А. Кузьміною, однак дослідження значення контролю в цій сфері вказаними науковцями не проводилося.

Функція контролю в системі державного управління в галузі економічної конкуренції (як і в будь-якій системі управління) представлена як вторин-

на, допоміжна [2, 9]. Однак, незважаючи на цю особливість, у сфері захисту економічної конкуренції контроль займає центральне місце.

Підтверджуючи цей висновок, голова Антимонопольного комітету України зазначає, що окремі види контролю є спеціальними правовими механізмами, які спрямовані на попередження правопорушень у сфері економічної конкуренції [3, 9].

Такої точки зору дотримуються й українські вчені, які системно вивчали діяльність Антимонопольного комітету України, зокрема, О.О.Бакалінська, вказують на те, що контрольна функція є статусоформуючою для цього органу [4, 77].

Яскраво значення контролю для захисту економічної конкуренції підкреслюється авторами підручника «Антимонопольна діяльність» [5, 44] при визначенні конкурентної політики. На їхню думку, у широкому розумінні конкурентну політику слід розглядати як сукупність заходів економічної політики, спрямованих на: поступальний розвиток економіки, підвищення конкурентоспроможності продукції та послуг національного товаровиробника, стимулювання прогресивних змін структури національної економіки, забезпечення ефективної зайнятості тощо, – тобто як політику, покликану і здатну забезпечити дуже широкий спектр економічних завдань держави. У вузькому розумінні конкурентна політика – це заходи антимонопольних органів держави у сфері здійснення контролю за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів щодо системи захисту конкуренції, тобто власне конкурентна політика – це контроль. Таких самих поглядів на вузьке розуміння конкурентної політики дотримується і З.М.Борисенко [6, 43].

Підтримуючи висновок щодо ключової ролі контролю в здійсненні захисту економічної конкуренції, автор вважає за необхідне надати наукове обґрунтування цієї позиції, якого, на жаль, не було надано раніше. На думку автора, вказаний висновок впливає не тільки з вказаних вище норм законодавства, а і з теорії конкуренції та теорії адміністративного права.

Важливим у цьому розрізі є визначення конкурентної політики, розроблене відомими російськими економістами, дослідниками економічної конкуренції С. Авдашевою та А. Шаститко. На їхню думку, конкурентна політика – це політика, спрямована на підтримку та/або створення ситуації конкуренції на ринках шляхом встановлення та забезпечення дотримання правил, що забороняють (в тому числі за визначенням або в залежності від вигод та витрат) окремі способи поведінки на ринку [7, 20].

Ґрунтуючись на цьому визначенні, можна зробити висновок про те, що функціонування конкурентних механізмів забезпечується, насамперед, шляхом дотримання суб'єктами господарювання та органами влади певних правил поведінки – конкурентного законодавства.

Цей висновок підтверджується і чинним законодавством України, в якому предметом контролю в сфері економічної конкуренції є саме додержання відповідного законодавства.

Згідно з теорією права, неухильне виконання законів і прийнятих у відповідності з ними інших правових актів складає зміст категорії «законність» [8, 345].

Контроль традиційно відноситься до спеціальних юридичних засобів забезпечення законності [9, 235], і фактично разом з примусом є єдиним засо-

бом забезпечення законності, що має безпосередній та оперативний зв'язок з первинними, контрольованими правовідносинами. Його значною перевагою є також те, що контроль є правовою формою діяльності, яка забезпечує його процедурну правомірність та обов'язковість його результатів. Це означає, що контроль є основним безпосереднім, оперативним та правомірним засобом забезпечення законності.

Таким чином, контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції є основним інструментом захисту економічної конкуренції.

У Законі України «Про захист економічної конкуренції» [10, ст.1] поняття контролю розглядається не в розумінні державного контролю або контролю за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції, а в розумінні вирішального впливу юридичних або фізичних осіб на діяльність суб'єкта господарювання. Таке формулювання запроваджено, насамперед, для ефективного регулювання інституту узгоджених дій.

Поняття контролю за додержанням (в деяких нормативних актах використовується термін «дотримання») законодавства про захист економічної конкуренції широко використовується в чинному законодавстві України, однак його нормативного визначення не існує. Не здійснено ґрунтового теоретичного дослідження цієї теми і в українській правовій науці.

Розглядаючи контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції з точки зору теорії адміністративного права, слід вказати на те, що він відноситься дослідниками до надвідомчого та спеціального контролю. Під надвідомчим (його також називають зовнішнім, міжвідомчим, позавідомчим) контролем розуміється контроль, який здійснюється суб'єктами контролю щодо організаційно не підпорядкованих об'єктів [11,13].

При цьому слід зазначити, що об'єктами державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції є як суб'єкти господарювання, так і органи влади, органи місцевого самоврядування та органи адміністративно-господарського управління і контролю.

Звичайно, певною мірою контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції відбувається і при здійсненні органами влади загального внутрішнього контролю, тобто контролю всередині певного органу влади. Однак такий внутрішній контроль охоплює лише частину об'єктів контролю, не включаючи, наприклад, центральні органи виконавчої влади.

Під спеціальним контролем розуміється контроль, що має предметне спрямування і здійснюється за відповідною функцією чи сферою державного управління [12, 18-19].

Суб'єкти господарювання та органи влади, приймаючи те чи інше управлінське рішення, звертають увагу на різні наслідки такого рішення, в тому числі і вплив на конкуренцію, але спеціальний контроль завжди глибший та професійніший. Тому можна твердити, що спеціальний контроль певною мірою перевіряє ефективність управлінського рішення в частині свого предмету.

Крім цього, контроль, що здійснюється всередині відомства (органу влади), не забезпечує його об'єктивності [13, 35]. Саме тому держава надала функцію контролю за додержанням економічної конкуренції незалежному органу зі спеціальним статусом, який підконтрольний Президенту України

та підзвітний Верховній Раді України [1, ст.2]. Згідно з пунктом 4 статті 4 Закону України «Про захист економічної конкуренції» державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції здійснюється органами Антимонопольного комітету України [10, ст.4].

Державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції покликаний перевіряти відповідність дій суб'єктів господарювання та органів влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю нормативним вимогам щодо відсутності в цих діях фактичного або потенційного негативного впливу на механізм конкуренції.

При цьому слід зважати на те, що виконання завдань Антимонопольного комітету, насамперед контролю, вимагає комплексного підходу, який ґрунтується на поєднанні методів економічного і правового аналізу [14,117]. Так, в абсолютній більшості нормативно-правових актів, що видаються Антимонопольним комітетом України для роз'яснення порядку здійснення контролю, наявні норми щодо надання підконтрольними суб'єктами до органів Антимонопольного комітету України документів, які містять економічні показники.

Це пов'язано з двома факторами :

- по-перше, контроль у сфері захисту економічної конкуренції є первинно економічним за своєю природою і має предметом економічні категорії, що одержали правове вираження, тому оперує економічними показниками та методами економічного аналізу;
- по-друге, наприклад, при здійсненні контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання або контролю за концентрацією суб'єктів господарювання визначним фактором прийняття управлінських рішень за його результатами є економічна ефективність таких дій.

Так, російські фахівці зазначають, що державний контроль за економічною концентрацією є власне контролем за структурою ринку та одним з найбільш ефективних способів впливу на формування та функціонування конкурентних товарних ринків [15, 177].

Таким чином, метою контролю за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції є не тільки забезпечення законності в сфері економічної конкуренції, але і забезпечення економічної ефективності.

Значущість економічної ефективності (доцільності) певних дій при здійсненні контролю підтверджується і вище зазначеним визначенням конкурентної політики, в якому вказано, що правила – норми конкурентного законодавства можуть забороняти окремі способи поведінки на ринку за «визначенням або в залежності від вигод та витрат» [7, 20].

З цього випливає, що застосування заходів примусу не завжди залежить виключно від чіткої відповідності дій суб'єктів господарювання або владних суб'єктів закріпленим нормам. У багатьох випадках правозастосування залежить від конкретної економічної ситуації, що склалася на ринку, та від позитивних наслідків, якими супроводжуватиметься спотворення конкуренції чи загроза такого спотворення. Ця позиція знайшла своє відображення і в чинному конкурентному законодавстві України, в якому закріплені норми, що передбачають обмеження застосування заходів примусу до суб'єктів, які порушують засади вільної конкуренції, якщо дії таких суб'єктів мають і інші

позитивні наслідки. Так, частиною 1 статті 10 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [10, ст.10] передбачено, що антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, які за загальним правилом частини 3 статті 6 цього Закону [10, ст.6] заборонені і тягнуть за собою відповідальність, можуть бути дозволені Антимонопольним комітетом України за дотримання певних умов. Такими умовами є : доведення їх учасниками сприяння цих дій досягненню певних економічних цілей, зокрема, вдосконаленню та раціоналізації виробництва; оптимізації експорту чи імпорту товарів; розвитку малих та середніх підприємств; техніко-технологічному, економічному розвитку тощо; а також відсутності суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку або в значній його частині.

Тобто формально Антимонопольний комітет здійснює правовий контроль – контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції, але фактично не тільки правовий контроль, але і контроль за економічними показниками, при чому як показниками, що характеризують конкуренцію, так і іншими факторами.

З огляду на вище вказаний комплексний характер контролю в сфері захисту економічної конкуренції, а також на той факт, що державний контроль має правову природу, завжди здійснюється на основі норм права і має правові наслідки [12,34], застосування терміну «контроль за додержанням (дотриманням) законодавства про захист економічної конкуренції», на думку автора, є недоречним. Будь-який державний контроль є контролем за додержанням законодавства в певній сфері, а в даному випадку йдеться також про контроль за додержанням принципів конкуренції, мінімальності негативного впливу на конкуренцію та пріоритету економічної ефективності. Зважаючи на вище вказане, ми вважаємо, що доречним є запровадження терміну «конкурентний контроль».

Таким чином, значення контролю в сфері захисту економічної конкуренції полягає в тому, що:

1. контроль є основним засобом захисту економічної конкуренції;
2. контроль у сфері економічної конкуренції завжди є, насамперед, правовим контролем – контролем за додержанням відповідного законодавства;
3. у деяких випадках цей контроль є контролем за економічними показниками – за станом конкурентного середовища;
4. як спеціальний контроль, цей контроль перевіряє ефективність управлінського рішення з точки зору захисту економічної конкуренції.

Література

1. Закон України «Про Антимонопольний комітет України»/ Відомості Верховної ради України. – 1993. – №50 (134.12.1993). – Ст. 472.
2. Шестак В. С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання). Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2002. – 18 с.
3. О.О.Костусев Закон – на захисті конкуренції / Законодавство про захист економічної конкуренції: Юридичний збірник. – К., 2006. – 362 с.
4. О.О.Бакалінська Шляхи вдосконалення державного контролю за дотриманням конкурентного законодавства // Підприємство, господарство і право / Спілка юристів України, Ін-т держави і права НАН

України.-2003.-№1. – С.76-78.

5. Антимонопольна діяльність: Підручник / В.Д.Лагутін, Л.С.Головко, Ю.І.Крекул та ін.; За ред.проф.В.Д.Лагутіна. – К.: КНТЕУ, 2005. – 580 с.
6. Борисенко З.М. Основи конкурентної політики: Підручник. – К.: Таксон, 2004. – 704 с.
7. С. Авдашева, А. Шашитко Промышленная и конкурентная политика: проблемы взаимодействия и уроки для России // Вопросы экономики. – 2003. – №9. – С.18-32.
8. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.
9. Бахрах Д. Н. Административное право России. Учебник для вузов. – М.: 2002. – 407 с.
10. Закон України «Про захист економічної конкуренції» / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №12 (23.03.2001). – Ст. 64.
11. Полінець О. П. Контроль в державному управлінні України: теоретико-організаційні питання: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.01/ Нац. акад. держ. управління при Президенті України. – К., 2003. – 18 с.
12. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: Дис. докт. юрид. наук / НАН України, Ін-т держ. і права. – К., 1999. – 390 с.
13. Пожарский Д.В. Контрольно-надзорная деятельность как функция современного государства // Государственная власть и местное самоуправление. – 2003. – №4. – С.33-35.
14. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 2. Особлива частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. – 614 с.
15. Конкурентное право Российской Федерации: Учебное пособие для вузов / Н.В.Васильева, Ю.Ю.Горячева, Н.Г.Доронина и др.; Под ред. Н.И. Клейн, Н.Е.Фонаревой. – М.: Логос, 1999. – 432 с.

С.С.Черненко

аспірант, юрист ООО «ВИНФОРТ»,
Киевский национальный торгово-экономический университет,
ул. Киото, 19, Киев, 03010, Украина

ЗНАЧЕНИЕ КОНТРОЛЯ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ЗАЩИТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНЦИИ

РЕЗЮМЕ В статье обосновывается значение контроля как основного средства защиты экономической конкуренции, дается его характеристика как средства обеспечения соблюдения законодательства о защите экономической конкуренции и оценки состояния конкурентной среды.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: контроль, защита экономической конкуренции, средство обеспечения законности, экономическая эффективность.

УДК 343.982.323

Н.В. Волкова, здобувач

Одеська національна юридична академія, кафедра цивільного права,
вул. Піонерська, 2, Одеса, 65009, Україна

ЗАСОБИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ФІЗИЧНИХ ОСІБ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)

Розглянуто окремі аспекти індивідуалізації фізичної особи через систему трояких індивідуалізуючих ознак: формального, соціального та правового характеру. Акцентується увага на соціальних та правових ознаках індивідуалізації фізичних осіб.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фізична особа, індивідуальність, засоби індивідуалізації фізичних осіб, цивільно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб.

Стаття 2 Цивільного кодексу України у якості учасника цивільних правовідносин виділяє фізичну особу. Життєва ситуація свідчить, що фізична особа є найпоширенішим суб'єктом права. При цьому слід звернути увагу, що кожна фізична особа має свої особливі, характерні тільки для неї риси. У світі не існує двох абсолютно однакових фізичних осіб. Все це безумовно свідчить про індивідуальність кожної людини не тільки як особистості, а й як суб'єкта права.

У цивілістичній науці окремі аспекти засобів індивідуалізації громадян аналізувалися радянськими науковцями М.М. Агарковим, С.Н. Братусем, Я.Р. Веберсом, О.А. Красавчиковим, Н.С. Малєїним та іншими. На сучасному етапі окремі питання індивідуалізації фізичних осіб через призму особистих немайнових прав людини розкриваються в роботах О.М. Калітенко, М.Н. Малєїної, О.О. Пунди, Р.О. Стефанчука та інших. Однак слід зазначити, що вітчизняних досліджень в цілому проблем засобів індивідуалізації фізичних осіб немає. В зв'язку з чим ці питання заслуговують окремої уваги.

Як свідчить практика, поняття «індивідуальність» достатньо змістовне і багатоаспектне, а тому можна виділяти його широкий і вузький сенс. У широкому сенсі поняттям «індивідуальність» охоплюється сукупність всіх особистих ознак людини, оформлених особистими немайновими правами, що їй належать [1, 410]. Різною мірою всі немайнові права служать розвитку індивідуальності особи, в класифікаціях немайнових прав зазвичай виділяється спеціальна група, які спрямовані на закріплення індивідуальності людини безпосередньо [2, 110]. До таких прав відносять право громадянина на ім'я, його право на честь, гідність і ділову репутацію, а також його право на індивідуальну зовнішність і голос; саме ця група прав характеризує поняття «індивідуальність» у вузькому сенсі слова. Таким чином, можна говорити про індивідуальність людини в широкому сенсі, розуміючи під нею сукупність усіх її особистих немайнових прав, і у вузькому, безпосередньому сенсі, розуміючи під нею спеціальну групу прав, направлених на закріп-

лення її індивідуальності. Оскільки вказана індивідуалізація здійснюється за допомогою категорії особисті немайнові права, то одним з правових засобів індивідуалізації фізичної особи є суб'єктивні цивільні права, звані особистими немайновими. Правопорядок здійснює соціальну індивідуалізацію людини в суспільстві шляхом закріплення за ним комплексу особистих немайнових прав, що забезпечують для особи можливість існувати в суспільстві як унікального, неповторного члена людської сім'ї. Така індивідуалізація вкрай важлива, але вона не є єдиною. Вона може бути виділена в один з видів індивідуалізації громадянина і названа соціальною індивідуалізацією.

Необхідність виділення інших видів індивідуалізації обумовлена тим, що соціальна (загальносоціальна) індивідуалізація не дає уявлення про індивідуальні якості особи як суб'єкта права. Характеризувати громадянина як суб'єкта права необхідно за допомогою таких його властивостей і якостей, які значущі саме з правової точки зору. Закріплення цих характеристик проводиться шляхом правових засобів індивідуалізації громадян.

Слід підтримати позицію російських науковців [3], відповідно до якої у громадянина (фізичної особи) є три характеристики. Перша характеристика – формального характеру, оскільки містить формальні ознаки: людині привласнені визначені ім'я, по батькові і прізвище, вона має дату і місце народження, громадянство, зареєстрована за визначеним місцем проживання. Друга – соціального характеру, містить соціальні ознаки: громадянин є унікальним членом людської сім'ї і відрізняється від інших членів суспільства своїм зовнішнім виглядом, біологічними і соціальними якостями. Третя – правового характеру, оскільки містить правові (правосуб'єктні) ознаки. У ній людина предстает як суб'єкт цивільного права, що бере участь в цивільних правовідносинах. Отже, індивідуалізувати людину можна трьома способами: формально (за іменем, по батькові, прізвищем, місцем проживання і т. д.), соціально (за зовнішнім виглядом, зв'язком з родичами і т. д.) і правосуб'єктно (за наявністю будь-яких ознак, що дають або не дають йому можливості брати участь в цивільних правовідносинах). У результаті трьох зазначених видів індивідуалізації можна скласти три «портрети» громадянина: формальний, соціальний і правосуб'єктний, які можуть бути «намальовані» за допомогою засобів індивідуалізації, що є правовими засобами.

Правові засоби призначені для вирішення економічних і інших соціальних завдань, в числі яких – правові завдання. Виявляючи засоби індивідуалізації людини, необхідно з'ясувати, для яких цілей використовуються ці засоби, які функції вони виконують, тобто з'ясувати, яке їх нефункціональне призначення.

Цілі індивідуалізації фізичної особи можуть бути різними. По-перше, кожному людину необхідно індивідуалізувати формально, щоб виділити, відособити, персоніфікувати її і знати, про кого йде мова. По-друге, людина потребує соціальної індивідуалізації: і в тих випадках, коли вона є учасником міжособового спілкування (службового, товариського, сусідського і т. д.), не вступаючи в правовідносини, і в тих, коли необхідно визначити її соціальну зовнішність у правових цілях, наприклад, для спростування поширених відносно неї відомостей, що принижують честь, гідність і ділову репутацію; або визначити її зовнішній вигляд при порушенні її права на індивідуальний вигляд (зовнішність) і голос і так далі. По-третє, фізичну особу необхідно

індивідуалізувати в правосуб'єктному плані, щоб визначити, чи може вона бути учасником тих або інших правовідносин. Характеристика людини як суб'єкта права здійснюється шляхом з'ясування її властивостей, значущих з погляду правосуб'єктності.

У юридичній літературі категорії правосуб'єктність додається або узагальнювальне, або індивідуалізуюче значення [4]. В останньому випадку під правосуб'єктністю розуміється не те, які якості повинні бути властиві всім суб'єктам цивільного права взагалі, а те, які якості є на той або інший момент у окремого суб'єкта права (що дозволяють або не дозволяють йому бути учасником певних правовідносин), для визначення обсягу правоздатності недостатньо того, що закон декларує рівність усіх громадян. Так, ст. 26 ЦК України встановлює: «всі фізичні особи є рівними в здатності мати цивільні права і обов'язки». Це означає, що громадяни рівні не в обсязі правоздатності, а в можливості мати її в принципі. Іншими словами, в Україні немає громадян, які не можуть мати цивільні права і обов'язки. Проте кожен громадянин може мати тільки ті права і обов'язки, які обумовлені наявністю у нього певних індивідуальних особливостей, залежно від яких знаходиться володіння тим або іншим правом (або відсутністю у нього певних індивідуальних особливостей, якщо закон ставить можливість правоволодіння в залежність від їх відсутності). Правосуб'єктність у різних суб'єктів різна, оскільки розрізняється унаслідок певних причин їх правоздатність і дієздатність. Виходячи з цього, можна стверджувати, що індивідуальність фізичної особи (як суб'єкта права) виражається в її правосуб'єктності, на яку впливає безліч чинників і яка розкривається за допомогою вказівки на юридично значущі характеристики суб'єктів цивільних правовідносин. Більшість властивостей і якостей фізичної особи, так або інакше впливають на її правосуб'єктність, і по своїй суті є станами особи (стан громадянства, стан непрацездатності, стан неповноліття або малоліття, знаходження в шлюбі і т. д.). Отже, розкривати вказані властивості в цілях правової індивідуалізації суб'єкта слід за допомогою поняття Цивільний стан. Всі цивільні стани, так або інакше, індивідуалізують фізичну особу, причому одна і та ж сама ознака може бути необхідною і такою, що індивідуалізує стосовно різних правовідносин.

Можна зробити висновки:

- 1) індивідуалізація фізичної особи в цивільному праві здійснюється в двох напрямках: необхідно визначити, по-перше, хто цей суб'єкт і, по-друге, який цей суб'єкт. Якщо відповідь на перше питання вимагає необхідності формальної поіменної визначеності суб'єкта, то відповідь на друге питання вказує, залежно від конкретної ситуації, або на необхідність розкриття соціально значущих характеристик суб'єкта, закріплених в його особистих немайнових правах, або на необхідність розкриття юридично значущих характеристик суб'єкта, тобто розкриття його юридичних станів;
- 2) індивідуалізація фізичних осіб здійснюється в цивільному праві, по-перше, в цілях поіменної персоніфікації (формальна індивідуалізація), по-друге, в цілях соціальної персоніфікації (соціальна індивідуалізація), і, по-третє, в цілях правосуб'єктної персоніфікації (правосуб'єктна індивідуалізація);

3) виділення трьох видів індивідуалізації фізичних осіб обґрунтовується тим, що це самостійні нетотожні поняття, які не зводяться одне до іншого. Формальна індивідуалізація громадянина не розкриває його соціальних і правосуб'єктних якостей і не замінює їх, соціальна не дає ні формальної, ні правосуб'єктної визначеності громадянина, а на підставі правосуб'єктної індивідуалізації не можна показати ні формальну, ні соціальну індивідуальність громадянина;

4) виходячи з того, що в літературі, кажучи про індивідуалізацію громадян, як правило, розкривають тільки їхню формальну індивідуалізацію (ім'я і місце проживання), а також правосуб'єктну (головним чином, за допомогою характеристики дієздатності), слід зробити особливий акцент на тому, що соціальна індивідуалізація громадян, будучи тісно пов'язана з двома останніми, в той же час є самостійним видом індивідуалізації, оскільки виконує самостійну функцію – індивідуалізувати людину з погляду її особових ознак, що не зводяться ні до її формальних, ні до її правосуб'єктних характеристик. Будь-яка ознака фізичної особи, якій правопорядком надається правове значення, може бути визнана такою, що індивідуалізує, а відповідний правовий засіб, за допомогою якого ця ознака закріплюється в правопорядку, може бути кваліфікований як засіб індивідуалізації [5, 15].

З точки зору цивільного права такими засобами індивідуалізації фізичних осіб слід вважати:

- 1) цивільні стани;
- 2) особисті немайнові права.

Цивільні стани забезпечують формальну і правосуб'єктну індивідуалізацію людини, а особисті немайнові права – її соціальну індивідуалізацію.

Розглянемо ознаки, які служать засобами формальної індивідуалізації фізичної особи:

1. Ім'я. Найбільш явним і наочним засобом індивідуалізації фізичної особи є її ім'я. Формальна індивідуалізація людини за іменем призначена для того, щоб персоніфікувати індивіда або в його соціальних зв'язках неправового характеру, або в правових зв'язках (правовідносинах). Характерними рисами імені фізичної особи є наступні: ім'я носить універсальний характер, відображає стан «поіменованості», яке слід відносити до цивільних станів. У окремих випадках імені може бути недостатньо для достовірної індивідуалізації людини, і в таких випадках разом з ім'ям використовуються інші засоби індивідуалізації. Тому ім'я – первинний засіб індивідуалізації, на відміну від інших засобів, які є вторинними.
2. Місце проживання. Місце проживання фізичної особи відображає стан володіння певним місцем проживання, стан мешкання у визначеному місці. Основною функцією місця проживання є функція формальної індивідуалізації, хоча не можна виключати його із засобів соціальної і статутної індивідуалізації повністю.
3. Стать. При індивідуалізації громадянина певне значення відіграє і стать, що відображає стан статевої приналежності громадянина, причому стать може бути віднесена і до формальних, і до соціальних і до статутних засобів індивідуалізації фізичних осіб.

4. Вік. Однією з індивідуалізуючих ознак, що виконують функцію формальної індивідуалізації, є вік людини який, відображаючи стан вікової приналежності, є цивільним станом особи. Формальна індивідуалізація за допомогою вказівки на вік особи тісно пов'язана з правосуб'єктною індивідуалізацією, оскільки вік дозволяє визначити обсяг дієздатності особи.

5. Місце народження. Однією з індивідуалізуючих ознак, що виконують функцію формальної індивідуалізації, є місце народження громадянина, яке є цивільним станом особи, відображаючи стан походження з певної місцевості.

6. Зовнішність. Наступною ознакою, що виконує функцію формальної індивідуалізації, є зовнішній вигляд людини, тобто опис особи (ріст, колір волосся, колір очей, особливі прикмети). Цю ознаку відображає стан приналежності особі певної сукупності візуально сприйманих ознак. Зовнішній вигляд людини виконує формально – індивідуалізуючі функції і у разі розміщення в документах фотографії особи (у паспорті й ін. документах).

Підводячи підсумки, можна зробити висновок, що відособлення людини в соціальному і правовому просторі починається з його формальної індивідуалізації. До засобів формальної індивідуалізації фізичних осіб слід відносити ім'я громадянина, місце його проживання, стать, вік, місце народження, зовнішній вигляд – зазначені засоби індивідуалізації є станами людини. При цьому імені фізичної особи, як засобу її індивідуалізації, властивий універсальний і первинний характер, решту засобів індивідуалізації людини – місце проживання, стать, вік, місце народження, зовнішні дані слід вважати вторинними засобами індивідуалізації фізичної особи.

Література

1. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту.: Монографія / Відп. Ред. Я.М.Шевченко. – Хмельницький, 2007, 626 с.
2. Малєина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. М.:МЗ-ПРЕСС, 2001, 243 с.
3. Алейниченко В.Г. Гражданско-правовая индивидуализация физических лиц в Российской Федерации; Автореф. дисс...к.ю.наук: 12.00.03, Краснодар, 2006, 24 с.; Бузарова Н.Х. Средства индивидуализации граждан в российском гражданском праве: Автореф. дисс...к.ю.наук 12.00.03/ Кубанский гос. ун-тет – Казань, 2007. – 22 с.
4. Цивільне право України. Підручник у трьох книгах. Книга перша./ За ред. Харитонова Є.О., Дришлюка А.І., Одеса «Юр. літ» – 2005, 525 с.; Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн.. Кн.. 1 \ О.В.Дзера, Д.В.Боброва, А.С.Довгерт та ін. / За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнєцової – К.:Юрінком Інтер, 2004; Цивільне право в Україні.: Курс лекцій: У 6-ти томах. Т.1 / Р.Б.Шишка, О.Л.Зайцев, Є.О.Мічурін та ін. / За ред. Р.Б.Шишки та В.А.Кройтора. – Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004; Цивільне право України: Академічний курс: Підручник. У 2-х томах. / А.Ю.Бабаскін, Т.В.Боднар, Ю.Л.Бошицький та ін. / За заг. ред Я.М.Шевченко, – Вид. 2-е, доп. І перероб. – К.:Концерн «Ви-

- давн. дім «Ін Юре», 2006; Цивільне право України: навчальний посібник. / Ю.В.Білоусов, С.В.Лозінська, С.Д.Русу та ін. / За ред. Р.О.Стефанчука. – К.: Наукова думка, 2005; Харитонов Є.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право Украины: Учебник. – Х.:»Одиссей», 2004 та ін.
5. Бузарова Н.Х. Средства индивидуализации граждан в российском гражданском праве: Автореф. дисс...к.ю.наук 12.00.03/ Кубанский гос. ун-тет – Казань, 2007. – 22 с.

Н.В. Волкова

Одеська національна юридична академія, кафедра цивільного права, вул. Піонерська, 2, Одеса, 65009, Україна

ЗАСОБИ ІНДІВІДУАЛІЗАЦІЇ ФІЗИЧНИХ ОСІБ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)

РЕЗЮМЕ

Стаття розглядає окремі аспекти індивідуалізації фізичного лица через систему трояких індивідуалізуючих признаков: формального, соціального і правового характеру. Акцентується увага на соціальної і правової індивідуалізації фізических лиц.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: физическое лицо, индивидуальность, способы индивидуализации физических лиц, гражданско-правовые способы индивидуализации физических лиц.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.452:614.25

*О.М. Алієва, ст. викладач
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РОЗГОЛОШЕННЯ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

У статті розглянуто питання правового визначення лікарської таємниці та кримінальної відповідальності за її розголошення; звернуто увагу на недоліки законодавства у цій проблемі та пропонуються деякі варіанти удосконалення законодавства, зокрема кримінального.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: медична діяльність, «лікарська таємниця», «терапевтичні відносини», розголошення інформації, конфіденційність, шкода пацієнту.

Однією з найбільш важливих проблем як раніше, так і сьогодні є лікарська таємниця. Коли мова йде про взаємовідносини медицини та права, практично завжди одним із ключових питань є питання лікарської таємниці. Йдеться про необхідність приділити більшу увагу цьому питанню у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Особливо щодо питання кримінальної відповідальності за розголошення лікарської таємниці.

Існує багато визначень поняття «лікарської таємниці», сформульованих медиками і юристами, філософами та соціологами. Одні з них роблять акцент на морально-етичну сторону лікарської таємниці, інші – на права пацієнта, треті на осіб, які зобов'язані зберігати лікарську таємницю. На жаль, жоден нормативно-правовий акт не містить цього поняття. Це і є головним питанням, яке потребує вирішення на законодавчому рівні.

Під лікарською таємницею слід розуміти відомості, які охороняються законом, про факт звернення по медичну допомогу, про стан здоров'я людини, діагноз її захворювання та інші відомості, які отримані під час її обстеження та лікування, обов'язок збереження яких покладається на осіб, що виконують професійні, службові та інші обов'язки у сфері медичної діяльності.

Термін «лікарська» не зовсім точно відображає обов'язок збереження таємниці інформації про хворого. Більш точним точним буде вживання поняття «медична таємниця», бо мова йде про всю сферу медицини, про необхідність збереження отриманих відомостей не тільки лікарями. Розвиток науково-технічного прогресу, всезагальна інтеграція знань призвели до того, що інформація, яка складає об'єкт лікарської таємниці, досить часто стає доступною не тільки лікарям та медичним працівникам, а й представ-

никам інших професій [1, 247]. Та поки що, керуючись багатовіковою традицією використання саме поняття лікарська таємниця та відображення в нормативно-правових актах якраз цього терміну, ми будемо вживати поняття лікарська таємниця.

З позицій комплексного сприйняття лікарської таємниці як складової частини більш об'ємного поняття «професійна таємниця» необхідно відмітити, що інформація, яка складає лікарську таємницю, характеризується наступними ознаками:

- 1) медична професія, завдяки якій медичному працівникові довіряється або стає відомою конфіденційна інформація;
- 2) конфіденційна інформація добровільно довіряється особі, яка виконує професійні обов'язки у сфері медичної діяльності, за вибором власника цієї інформації та, як правило, торкається приватного життя останнього.

Питання лікарської таємниці має багатовікову історію. Перш за все необхідно згадати Гіпократу, який заклав у клятві лікаря таке положення: «Щоб при лікуванні – а також без лікування – я не побачив чи не почув щодо життя людського, чого не потрібно ніколи розголошувати, я змовчу про те, вважаючи подібні речі таємницею». За дореволюційних часів, «Факультетську обіцянку», яку давали лікарі після закінчення медичного факультету, містила наступні рядки: «Допомагаючи тим, хто страждає, обіцяю...свято охороняти сімейні таємниці, які мені довірили, та не зловживати виявленою до мене довірою». З приходом радянської влади, був відпрацьований курс на знищення лікарської таємниці. Це негативне ставлення до необхідності збереження лікарської таємниці було переможено в Основах законодавства Союзу РСР та союзних республік про охорону здоров'я у 1969 р. Стаття 16 цього нормативно-правового акту («Обов'язок збереження лікарської таємниці») вказувала, що лікарі та інші медичні, а також фармацевтичні працівники не мають права розголошувати відомості про хвороби, медичні обстеження (освідування), інтимне та сімейне життя громадян, які стали їм відомими в результаті виконання професійних обов'язків. 19 листопада 1992 року були прийняті «Основи законодавства України про охорону здоров'я». У ст. 40 зазначених Основ вказується: «Медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків»[2, 28].

При використанні інформації, що становить лікарську таємницю, в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, в тому числі у випадках її публікації у спеціальній літературі, повинна бути забезпечена анонімність пацієнта.

Обставинами, які свідчать про правове значення розгляду лікарської таємниці, є:

- конституційний захист права на недоторканість приватного життя;
- лікарська таємниця – важлива умова захисту соціального статусу пацієнта, його економічних інтересів;
- необхідність збереження довіри, відвертості, сприятливої обстановки при спілкуванні лікаря та пацієнта, формування так званого «терапев-

тичного співробітництва»;

- розширення кількості осіб, в перелік службових обов'язків яких входить обробка інформації, яка містить лікарську таємницю;
- правове відображення назви захворювання в листах непрацездатності;
- необхідність надання морально-етичних та правових гарантій пацієнту щодо збереження в таємниці відомостей, отриманих в результаті надання медичної допомоги.

Суб'єктами збереження лікарської таємниці є всі медичні, фармацевтичні та інші працівники, як такі, що безпосередньо беруть участь у лікуванні хворого (лікарі, провізори, медичні сестри, санітари), так і ті, що прямо не задіяні в ньому (статистики, працівники прийомних відділень, куратори інших хворих і т. ін.). Оскільки в лікувальній установі функціонує багато допоміжних служб (їдальні, обслуговуючий персонал, водії), здається, що необхідність збереження ними в таємниці відомостей про хворого також має мати місце.

В якості об'єкту лікарської таємниці виступають різні відомості, які відносяться як до самого захворювання, так і до сімейної, інтимної чи іншої сторони життя людини. Іншими словами, вся та інформація, розголошення якої може заподіяти шкоду пацієнту, його соціальним, економічним та іншим інтересам, повинна складати об'єкт лікарської таємниці.

Наступною проблемою, яка потребує дослідження, є питання про визнання лікарської таємниці предметом злочину. Це питання є досить дискусійним. Виходячи з того, що розглянуто вище, лікарська таємниця – це певна інформація. Будь-яку інформацію, зокрема, лікарську таємницю, не можна беззастережно визнати предметом злочину, оскільки твердження, що інформація є річчю матеріального світу, є спірним. Разом з тим видається неправильним надавати інформації матеріальну ознаку, пов'язуючи її з певним документом чи іншим носієм. Деякі коментарі до Кримінального кодексу України визначають лікарську таємницю, як певним чином задокументовану інформацію про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина[3]. Ми не можемо з цим погодитися, так як чинне законодавство не містить вказівки на обов'язкове закріплення зазначеної інформації у певному документі. Далеко не всі відомості, наприклад, про інтимну і сімейну сторони життя особи документуються, до того ж вербальне передавання інформації не передбачає існування матеріальної форми останньої. Таким чином, передбачені Кримінальним кодексом України діяння стосовно лікарської таємниці мають визнаватися злочинними незалежно від форми надання відомостей, які містять зазначену таємницю.

Для вирішення цього питання ми поділяємо позицію Д.С. Азарова, який вважає, що буде доцільним розширити поняття предмету злочину, з тим, щоб воно охоплювало не лише речі матеріального світу, а й інші матеріальні утворення, зокрема інформацію[4, 101]. Це допоможе вирішити багато теоретичних проблем для визначення предмету злочину не тільки передбаченого ст. 145 КК, а й для багатьох інших (наприклад, шпигунство (ст.114 КК), порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК), порушення недоторканності приватного життя (ст. 182), передання, або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є

власністю держави (ст.330 КК) та ін.).

Кримінальна відповідальність за розголошення лікарської таємниці виникає тоді, коли є склад злочину, який підпадає під дію ст. 145 КК «Незаконне розголошення лікарської таємниці». Наприклад, незаконне розповсюдження медичним працівником відомостей про стан здоров'я, приватне життя особи, які є її особистою чи сімейною таємницею, без її згоди, або розповсюдження цих відомостей в публічних виступах, засобах масової інформації, якщо ці дії вчинені з корисної чи іншої зацікавленості та заподіяли тяжку шкоду правам і законним інтересам особи.

Таким чином, для складу злочину необхідно:

- 1) особиста зацікавленість особи, яка розголошує конфіденційну інформацію;
- 2) завдана особі цим розголошенням моральна чи майнова шкода.

Наприклад: лікар за попередньою змовою надає (розголошує) конфіденційну інформацію про пацієнта на користь якоїсь третьої сторони (наприклад, для шантажу).

Щодо елементів складу злочину, передбаченого ст.145 КК, то хотілося б звернути увагу на наступні моменти:

1. Оскільки підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений Кримінальним кодексом, то обов'язковому встановленню підлягає наявність такої ознаки складу злочину, як об'єкт злочину. Останній традиційно визначається з урахуванням назви відповідного розділу Особливої частини Кримінального кодексу. Відтак кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, передбачена статтями 132 і 145 КК, може наставати лише за умови, що основним безпосереднім об'єктом є життя чи здоров'я особи. В іншому випадку відповідні норми застосовуватимуться за аналогією, що є неприпустимим.

На нашу думку, здається не правильно вважати основним безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 132 і 145 КК, здоров'я особи. Воно може виступати лише додатковим безпосереднім об'єктом відповідного злочину.

2. Об'єктивна сторона характеризується розголошенням відомостей, які містять лікарську таємницю. Це можуть бути повідомлення без згоди потерпілої особи таких відомостей третім особам при розмові, розголошення в публічному виступі, в аудіо- чи відеозаписах, оприлюднення цих відомостей у пресі і т.ін.

Злочин вважається закінченим з моменту наставання тяжких наслідків через розголошення лікарської таємниці.

Тяжкі наслідки це шкода законним правам та інтересам особи у сфері недоторканності її приватного життя в частині збереження конфіденційної інформації про неї (наприклад, недовіра з боку інших осіб, відмова у прийнятті на роботу, звільнення з роботи, скасування вигідної угоди, розлад у сім'ї та ін.). Таким чином, ми не згодні з тими юристами, які вважають, що тяжкими наслідками слід вважати лише шкоду, нанесену здоров'ю чи життю особи.

3. Суб'єктами злочину можуть бути медичні працівники усіх рівнів, а також інші працівники медичних закладів. Спеціальною ознакою суб'єкту

є вчинення даного злочину при здійсненні медичної діяльності. Віднесення співробітників органів прокуратури, слідства, дізнання, суду та інших відомств до суб'єктів злочину передбаченого ст. 145 КК є принаймні спірним [6, 291].

Крім цього, неоднозначним є співвідношення норм кримінальної відповідальності за незаконні дії із використання інформації, яка становить лікарську таємницю. Наприклад, норма, передбачена ст. 182 КК, є загальною стосовно норми, вписаної у ч. 1 ст. 162 КК, що виділена з урахуванням ознаки предмету злочину (інформації). Вказівка у ч. 2 цієї статті на спеціального суб'єкта відповідного злочину у кваліфікованому складі цього посягнення «перетворює» інформацію, яка становить таємницю усиновлення (удочеріння), з особливого виду конфіденційної інформації про особу на лікарську таємницю. Отже, норми про кримінальну відповідальність за розголошення останньої (ст. 145 КК) і розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) службовою особою чи працівником медичного закладу конкурують між собою за ознакою предмета злочину як загальна і спеціальна норма відповідно. До того ж, існує ще одна спеціальна норма, вона передбачена ст. 132 КК.

Таке співвідношення породжує ситуацію, коли та сама чи схожа інформація може набувати різного статусу, а її розголошення, залежно від ознак суб'єкта злочину, має кваліфікуватися за різними статтями, які охоплюються різними розділами Особливої частини КК. З цього приводу, Д.С. Азаров наводить наступний приклад: інформація про усиновлення чоловіком новонародженої дитини своєї дружини, батьком якої є інша людина, становить таємницю усиновлення (ст. 207, 226-228 Сімейного кодексу України). Проте, якщо в аналогічній ситуації чоловік не здійснює усиновлення, а реєструється як батько цієї дитини одразу після її народження (визнає батьківство), то відповідна інформація не може становити таємницю усиновлення (удочеріння). Її незаконне поширення може визнаватися злочином, передбаченим ст. 182 КК. Водночас, якщо ці відомості одержані медичним працівником у зв'язку з виконанням ним своїх професійних обов'язків, то за їх розголошення кримінальна відповідальність вже наставатиме за ст. 145 КК [5, 101].

4. Зміст ст. 145 КК робить наголос на умисному розголошенні лікарської таємниці, що дає пряму відповідь на питання суб'єктивної сторони злочину. Тобто, суб'єктивна сторона даного злочину виражається виною у формі умислу. Це безперечно. Суперечності виникають відносно виду умислу. Деякі наукові коментарі КК вказують, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 145 КК виражається тільки виною у формі прямого умислу [6, 291]. Ми не можемо з цим погодитися. Наприклад, звернемося до прикладу шантажу, вказаного вище. Суб'єкт лікарської таємниці (маємо на увазі особу, якій стали відомі відомості, що становлять лікарську таємницю в результаті здійснення медичної діяльності) передає цю інформацію третій особі, яка має на меті шантаж. Настання негативних для особи наслідків бажає третя особа, а не суб'єкт лікарської таємниці. Останній допускає, що такі наслідки можуть настати, але станеться це чи ні – йому байдуже. Отже, вважаємо, що суб'єктивна сторона злочину передбаченого ст. 145 КК, виражається виною у формі умислу як прямого та і непрямого.

Розглянуті проблеми потребують подальшого розгляду.

Перш за все необхідно визначитись, чи можуть застосовуватись норми ст.ст. 132 та 145 КК, оскільки підставою до кримінальної відповідальності є склад злочину. А виходячи з розміщення даних статей у розділі «Злочини проти життя та здоров'я особи», об'єктом даних злочинів має бути життя чи здоров'я особи. А якщо ні життя, ні здоров'я особи не стали об'єктом злочину, а постраждали інші законні права та інтереси особи? Яку норму застосовувати? Нам здається, для усунення цієї проблеми, слід розмістити відповідні статті у п'ятому розділі Особливої частини КК «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». Крім цього, здоров'я особи є додатковим, а не основним об'єктом злочинів, передбачених статтями 132, 145 КК. Але, якщо взяти до уваги санкцію ст. 145 КК, то заподіяння здоров'ю більш тяжкої шкоди, ніж легкі тілесні ушкодження без наслідків у вигляді короточасного розладу здоров'я чи незначної втрати працездатності, має отримувати самостійну кримінально-правову оцінку.

Таким чином, питання кримінальної відповідальності за розголошення лікарської таємниці потребує досить ретельного дослідження, що безумовно допоможе вирішенню як теоретичних так і прикладних проблем пов'язаних з лікарською таємницею та її розголошенням.

Література

1. Стеценко С.Г., *Медицинское право: Учебник.* – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 572 с.
2. *Основи законодавства України про охорону здоров'я (Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801- XII).*
3. *Науково-практичних коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.* – 3-тє вид., переробл. Та доповн. – К.: Атіка, 2003. – 1056.
4. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. Наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітн. 2004 р. / Редкол.: Стасис В.В. (голов. Ред.) та ін.* – К. – Х.: «Юрінком Інтер», 2004. – 260 с.
5. *Див. Азаров Д.С., Кримінальна відповідальність за розголошення лікарської таємниці: окремі теоретичні та прикладні проблеми. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. Наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітн. 2004 р. / Редкол.: Стасис В.В. (голов. Ред.) та ін.* – К. – Х.: «Юрінком Інтер», 2004. – 260 с.
6. *Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. Издание четвертое, переработанное и дополненное.* – Х.: ООО «Одиссей», 2007. – 872.

*Е.Н. Алиева, ст. преподаватель
Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА РАЗГЛАШЕНИЕ ВРАЧЕБНОЙ ТАЙНЫ

РЕЗЮМЕ

Автор аргументирует нецелесообразность размещения стст. 132 и 145 УК в разделе II Особенной части «Преступления против жизни и здоровья личности», ссылаясь на объект данных преступлений. Для устранения указанных проблем необходимо разместить указанные статьи в разделе V Особенной части УК «Преступления против избирательных, трудовых и других личных прав и свобод человека и гражданина». Такое размещение этих статей в уголовном законе будет соответствовать реальной направленности анализируемых посягательств.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *медицинская деятельность, «врачебная тайна», «терапевтические отношения», разглашение информации, конфиденциальность, вред пациенту.*

УДК 349.9:351.746(477)

*Ю. С. Апухтин, аспирант
Российский государственный педагогический университет
им. А. И. Герцена,
кафедра уголовного права,
Набережная реки Мойки, 48, корпус 20, Санкт-Петербург, 191186*

ПОНЯТИЕ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ С ПОЗИЦИИ СИСТЕМНОГО КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

У статті з позиції системно-кримінологічного підходу розглядається питання визначення та уточнення змісту поняття «кримінологічна безпека», а також обґрунтовується необхідність введення до наукового обігу поняття «комплексна кримінологічна безпека країни».

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *кримінологічна безпека, безпека держави, безпека країни, системний підхід.*

Научный анализ представляет собой метод исследования, состоящий в разложении (мысленного или практического) предмета исследования на составные части посредством логической абстракции по какому-либо основанию. Речь идет о мысленном отвлечении от тех или иных несущественных для данного исследования сторон, свойств или связей предмета и удержании в поле зрения того, что соответствует принятому основанию — критериям вычленения, рассмотрения, разложения предмета.

Одним из наиболее востребованных подходов к изучению многих явлений в современном мире является системный подход. Его особенностью является объяснение внешней функции внутренней конструкцией предмета исследования или проектирование этой конструкции по заданной функции. Попытки использования системного подхода в криминалогических исследованиях предпринимались неоднократно [1, 25].

Понятие система имеет чрезвычайно широкую область применения, т.к. практически каждый объект может быть рассмотрен как система. Как известно, система есть нечто целое, состоящее из элементов и взаимосвязей этих элементов [2, 75].

С позиции системной методологии любая страна может быть представлена как система, характеризующаяся определенными внутренними и внешними взаимосвязями, состоящая из следующих пяти крупных подсистем: природно-географическая среда, общество, материально-техническая, финансовая и информационная базы общества, государство, материально-техническая, финансовая и информационная базы государства.

Каждая из этих подсистем может быть проанализирована как объединяющая ряд других менее масштабных систем. Так, например, элементами (малыми системами) подсистемы «государство» являются служащие и аппараты (организации) законодательной, исполнительной и судебной власти,

которые взаимосвязаны законами, подзаконными и иными актами (инструкциями, должностными обязанностями и пр.), существующими в аппарате традициями, обычаями, нормами служебной этики и т.д.

Элементами любой организации (как системы) являются:

- 1) управленческий элемент (высшие руководители и управленческие подразделения);
- 2) финансовая база (денежно-валютные средства);
- 3) кадровая база (персонал);
- 4) материально-техническая база (техника, приборы, транспорт, недвижимость и т.п.);
- 5) информационная база (документы, технологии, иная информация).

Креационные («творчески созданные», лат.) системы (например, государство и пр.) создаются людьми для достижения вполне определенных целей, которые являются чем-то очень важным, ценным, соответствуют идеалам этих людей. Таким образом, цели являются первой важнейшей характеристикой социальных систем, которые необходимо анализировать, если стоит задача изучения той или иной подобной системы.

Заметим, что любой креационной системе (организации, группе, нации, государству, стране) всегда присущи две цели:

- 1) выживание при имеющихся условиях и при реализации цели;
- 2) развитие (материальное и духовное).

К этим целям относится вся проблематика национальной, общественной, государственной и иной безопасности.

Понятие безопасность в том или ином виде встречается во многих законодательных актах как России, так и Украины. В Конституции РФ используются понятия «безопасность государства» (ст. 13 и 55), «государственная безопасность» (ст. 114), «безопасность» (ст. 71), «общественная безопасность», «экологическая безопасность» (ст. 72) [3, 13]. С принятием в 1997 г. Концепции национальной безопасности Российской Федерации используется термин «национальная безопасность Российской Федерации», под которым понимается безопасность ее многонационального народа как носителя суверенитета и единственного источника власти в Российской Федерации [4, 5909]. Закон РФ «О безопасности» определяет безопасность как состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз [5, 769]. В соответствии с Законом Украины от 19 июня 2003 года «Об основах национальной безопасности Украины» национальная безопасность представляет собой состояние защищенности жизненно важных интересов человека и гражданина, общества и государства, при котором обеспечиваются устойчивое развитие общества, своевременное выявление, предотвращение и нейтрализация реальных и потенциальных угроз национальным интересам [6, ст. 1].

С позиции системной методологии очевидно, что существование конкретного государства в условиях внешних и внутренних угроз, зависит от сохранности его:

- 1) целей (их качественное изменение означает появление иного государства);
- 2) элементов системы (управленцев, персонала, финансов, материально-технической и информационной баз), определенным образом подобран-

ных и подбираемых для достижения целей; и

3) определенных, ориентированных на достижение целей, внутренних взаимосвязей элементов страны как внутри госаппарата (определенной формальной и неформальной структуры государства, благоприятной для достижения целей), так и общества, а также внешних (благоприятных для достижения целей) взаимосвязей государства с другими государствами [7, 19].

При этом необходимо помнить, что любая система качественно характеризуется именно этими взаимосвязями, которые и определяют её организованность. Следовательно, более эффективно то государство, которое имеет большую организованность всех элементов, упорядоченность их действий и ориентированность на достижение целей.

В этой связи возникает задача обеспечения выживания конкретного государства путем сохранения и повышения его организованности, т.е. сохранения и благоприятного развития взаимосвязей между элементами данной подсистемы — задача структурно-организационной безопасности данного государства.

Таким образом, выживание государства зависит от безопасных условий существования целей и элементов его подсистемы, и в равной мере от организационной безопасности, т.е. такого состояния всех взаимосвязей между элементами государства, которое может рассматриваться как относительно независимое, обуславливающее само существование государства при всех изменениях внутренней и внешней среды.

С тех же позиций широкое понятие (для нашей проблематики это категория) «безопасность государства» мы определяем как такое состояние его 1) целей, 2) элементов и 3) взаимосвязей этих элементов между собой и внешней средой, которое позволяет государству сохранять свою качественную определенность (т.е. существовать именно в качестве данного политико-правового режима; словом, не перестать существовать вообще).

С учетом этого «безопасность государства» есть такое состояние его целей, элементов и их взаимосвязей между собой и внешней средой, которое позволяет этой подсистеме большой системы «страна» сохранять свою качественную определенность: оставаться государством данного типа (политико-правового режима), существование и развитие которого, в первую очередь, обусловлено его возможностями достижения поставленных им перед собой целей.

Понятно, что постоянно происходящие изменения во внутренней среде (корректируются цели, принимаются и увольняются сотрудники, изменяется количество и качество материальных ресурсов, возникают новые подразделения и расформируются старые, появляются новые и распадаются старые неформальные группы и т.д.) и среде внешней (меняются характеристики природно-географической среды страны, количественные и качественные характеристики общества, появляются новые, изменяются или разрываются старые взаимосвязи с другими государствами и т.д.) приводят к тому, что само состояние безопасности также изменяется.

Непреднамеренные или умышленные изменения, которые происходят под влиянием новых объективных или субъективных причин (например, под влиянием управления со стороны высшего руководства государства и

т.д.), требуют от нас подхода к безопасности государства как к состоянию динамическому.

Поэтому «безопасность государства» есть такое динамическое состояние его целей, элементов и их взаимосвязей между собой и с внешней средой, которое позволяет этому типу государства сохранять свою качественную определенность при всех условиях достижения заявленных (или подразумеваемых правящим классом) целей.

Если мы дадим конкретное название каждому элементу государства-системы, то системный подход к проблемам всесторонней (т.е. комплексной, защищающей от всех реальных и потенциальных внешних и внутренних угроз) безопасности любого государства даст нам основные типы его безопасности:

1. безопасность целеполагания государства;
2. организационная безопасность государства (структурно-организационная безопасность);
3. безопасность высшего руководства государства;
4. безопасность персонала государства (государственных служащих);
5. финансовая безопасность государства;
6. безопасность материально-технической базы государства;
7. информационная безопасность государства (безопасность использования, передачи и хранения документов и магнитных носителей, средств связи и отдельных предметов, содержащих государственную тайну от уничтожения, повреждения, искажения, хищения и разглашения информации на всех видах носителей).

С позиций безопасности общества, граждан данного государства как подсистемы большой системы «страна», безопасность общества есть обеспечивающее его выживание и развитие (наций, граждан) динамическое состояние его основных целей, элементов и их взаимосвязей между собой и внешней средой (своими государством и природно-географическими условиями, иными странами и т.д.).

Если бы государству и обществу удалось свести в единое целое мероприятия, обеспечивающие безопасность общества, природы и государства, а вместе с тем и все вышеуказанные типы безопасности, в стране была бы создана система комплексной безопасности.

Анализируя приведенные выше определения в свете системной криминологической методологии представляется возможным прийти к следующему пониманию понятия «комплексная безопасность страны» — комплексная безопасность страны есть обеспечивающее гарантированное выживание и развитие динамическое состояние ее всесторонней защищенности от всех реальных и потенциальных угроз, достигаемое постоянной взаимосвязью практически функционирующих основных типов ее безопасности: безопасности целеполагания и организационной безопасности страны (безопасность системы взаимосвязей, взаимоотношений внутри общества и внутри госаппарата, между обществом и государством), безопасности высшего руководства государства и элиты общества, безопасности граждан и государственных служащих; финансовой безопасности, безопасности материально-технической базы и информационной безопасности. Такое состояние является идеальным и потому недостижимо, но к нему необходимо стремиться.

Учитывая важную роль, которую играет криминология в обсуждении, выработке и практической реализации мероприятий по достижению и поддержанию состояния безопасности во всех её проявлениях, полагаем обоснованным подробнее остановиться на анализе относительно нового понятия криминологическая безопасность [8, 11-18], [9, 123], [10, 36-39], [11, 218], которое одним из первых было введено в научный оборот М.М. Бабаевым [8, 12]. Под криминологической безопасностью М.М. Бабаев понимает объективное состояние защищенности жизненно важных и иных существенных интересов личности, общества и государства от преступных посягательств и угроз таких посягательств, а также осознание людьми такой своей защищенности [12, 172]. Подобное понимание криминологической безопасности нашло поддержку и у других криминологов [13, 138]. В.А. Плешаков считает, что предупреждение преступлений является важным направлением борьбы с преступностью, в обеспечении криминологической безопасности (т.е. создании атмосферы защищенности личности от преступных посягательств и угроз) [14, 27], а С.Я. Лебедев полагает, что развитие идеи криминологической безопасности в правоохранительной практике должно способствовать перенесению смыслового акцента с объекта нападения на объект защиты (личность, общество, государство), т.е. на те ценности, которым и должна быть гарантирована криминологическая безопасность [15].

Однако в научной литературе предлагались и другие определения понятия «криминологическая безопасность». Так, Д. А. Симоненко полагает, что криминологическая безопасность представляет собой объективное состояние защищенности прав, обязанностей, свобод, законных интересов личности, общества и государства от преступных посягательств и угроз таких посягательств, а также осознание людьми такой защищенности. При этом, по его мнению, понятия «обеспечение криминологической безопасности» и «криминологическая безопасность» отражают, с одной стороны, специфику деятельности (функциональный критерий), с другой — цель и результат последней (оценочный критерий), коим является собственно состояние криминологической безопасности того или иного объекта (социального, территориального, отраслевого) [16, 7].

Обращается к понятию криминологической безопасности в своих работах и Р.М. Абызов, который понимает под криминологической безопасностью состояние защищенности законных интересов личности, общества и государства от внешних и внутренних угроз, источниками которых выступают явления, в той или иной степени связанные с общественно опасными посягательствами, криминальной деятельностью и интересами криминалитета [17]. Некоторые авторы выделяют криминологическую безопасность личности и предлагают понимать под криминологической безопасностью личности состояние защищенности её конституционных прав и свобод от криминальной угрозы [18, 13-16].

А.Г. Шаваев также предложил собственное определение криминологической безопасности — криминологическая безопасность объекта означает защищенность его от внешних и внутренних угроз, позволяющая надежно сохранить и эффективно использовать его материальный, финансовый и кадровый потенциал [19, 43].

Следует признать продуктивность выработки и использования в науч-

ных целях такого понятия как «криминологическая безопасность». Однако, по нашему мнению, указанные выше определения понятия «криминологическая безопасность» нуждаются в некотором уточнении в соответствии с предложенной нами системной криминологической методологией.

Считаем важным отметить те несколько моментов, которые могут снизить научную и практическую ценность указанного понятия. Так, большинство из указанных выше определений базируются на определении безопасности, которое дано в ФЗ РФ «О безопасности». Само понятие «криминологическая безопасность» не содержит указания на то, чью безопасность оно призвано обеспечивать, а из буквального понимания словосочетания «криминологическая безопасность» получается, что обеспечивается безопасность криминологии, что, естественно, не соответствует действительности и содержанию самого понятия. Кроме того, безопасность является состоянием динамическим, а не статическим, что также должно найти отражение в понятии «криминологическая безопасность». Полагаем также, что в самом определении понятия «криминологическая безопасность» должно содержаться указание на цель и элементы криминологической безопасности.

Мы позитивно оцениваем требования включения в понятие криминологической безопасности субъективного критерия осознания людьми своей защищенности от тех или иных угроз. Поскольку включение данного критерия позволяет в большей мере использовать весь потенциал криминологической науки и способствует выработке новых подходов к решению ключевых задач, которые стоят перед криминологией на современном этапе. Учет критерия осознания людьми своей защищенности от тех или иных угроз увеличивает внимание исследователей (и законодателей) к личностному восприятию тех или иных событий, действий, поступков, а также отображению таких событий, действий, поступков в т.ч. в средствах массовой информации.

Учитывая вышесказанное, в рамках системной криминологической методологии предлагаем в качестве общего понятия криминологической безопасности использовать понятие «комплексная криминологическая безопасность страны», под которой понимаем обеспечивающее гарантированное выживание и развитие динамическое состояние ее (страны) всесторонней защищенности от всех реальных и потенциальных угроз, достигаемое постоянной взаимосвязью практически функционирующих основных типов ее безопасности: безопасности целеполагания и организационной безопасности страны (безопасность системы взаимосвязей, взаимоотношений внутри общества и внутри госаппарата, между обществом и государством), безопасности высшего руководства государства и элиты общества, безопасности граждан и государственных служащих; финансовой безопасности, безопасности материально-технической базы и информационной безопасности, а также осознание людьми (обществом, государством) такой всесторонней защищенности.

Полагаем, понятие комплексная криминологическая безопасность страны является одним из ключевых в криминологии, а его дальнейшая разработка является одним из приоритетных направлений для изучения, т.к., во-первых, достижение и поддержание состояния криминологической безопасности страны должно, по нашему мнению, быть целью криминологического законодательства (как репрессивного, так и нерепрессивного) о

противодействию любому виду преступности [20, 405], а, во-вторых, именно достижение комплексной криминологической безопасности страны (т.е. всех подсистем страны) и является, в конечном счете, целью деятельности всех исследователей-криминологов.

Надеемся, что изложенное в настоящей публикации станет поводом для дальнейшего широкого обсуждения содержания понятий «криминологическая безопасность» и «комплексная криминологическая безопасность страны» и будет способствовать достижению основополагающих целей науки криминологии.

Литература

1. Преступность среди социальных систем. Новая концепция и отрасли криминологии / Под ред. докт. юрид. наук, профессора Д. А. Шестакова. — СПб., — 2003. — С. 25.
2. Смирнов А. А., Теплов Э. П. Оперативно-розыскная деятельность: история и современность (по открытым отечественным и зарубежным источникам). — СПб., 2007. — С. 75.
3. Патрушев Н. П. Особенности современных вызовов и угроз национальной безопасности России // Журнал российского права. — 2007. — № 7. — С. 13.
4. Указ Президента Российской Федерации «Об утверждении концепции национальной безопасности Российской Федерации» от 17.12.1997 № 1300 // Собрание законодательства РФ — 29.12.1997. — № 52 — С. 5909.
5. Закон Российской Федерации «О безопасности» от 05.03.1992 N 2446-1 // Ведомости СНГ и ВС РФ — 09.04.1992. — № 15 — С. 769
6. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
7. Введение в теорию систем / Составитель и автор проф. Э.П. Теплов. Учебно-методическое пособие. — СПб., 2001. — С. 19.
8. Бабаев М.М., Плеваков В.А. Понятие и содержание криминологической безопасности // Преступность и общество. Сборник научных трудов. — М., 2004. — С. 11-18;
9. Бабаев М.М., Рахманова Е.Н. Права человека и криминологическая безопасность. Учебное пособие /— М., 2003, — С. 123.
10. Плеваков В.А. Концепция теории криминологической безопасности как частной теории криминологии // Криминологический журнал. — Брянск. — 2004. — № 1 (6). — С. 36-39;
11. Криминологическая безопасность и ее реализация в сфере взаимовлияния организованной преступности и преступности несовершеннолетних. Дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Плеваков В.А. — М., 1998. — С. 218.
12. Бабаев М.М. Передел собственности и криминологическая безопасность. В сб.: Современные разновидности российской и мировой преступности: состояние, тенденции, возможности и перспективы противодействия / Сборник научных трудов под ред. д.ю.н., проф. Н.А. Лопашенко. Саратов, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции: Сателлит, 2005.

- С. 172. [http://sartraccs.sgap.ru/Pub/babaev\(21-02-06\).htm#_ftn2](http://sartraccs.sgap.ru/Pub/babaev(21-02-06).htm#_ftn2).
13. Плешаков В. А., Нечевина Н. Д. Криминологическая безопасность в системе общественной безопасности // Предупреждение преступности и обеспечение безопасности в городах: Материалы международной науч.-практ. конф. (7-8 апреля 1999 г.) / Моск. юрид. ин-т МВД России. — М., 1999. — С. 138.
14. Плешаков В.А. Концепция теории криминологической безопасности как частной теории криминологии // Преступность в России: причины и перспективы. — М., 2004. — С. 27.
15. Лебедев С.Я. Статистика преступности и реалии криминологической безопасности. [http://sartraccs.sgap.ru/Pub/lebedev\(13-07-07\).htm](http://sartraccs.sgap.ru/Pub/lebedev(13-07-07).htm).
16. Криминологическая безопасность и ее обеспечение органами внутренних дел Автореферат дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Симоненко Д.А. — М., 2007. — С. 7.
17. Абызов Р.М. Понятие и прогнозирование криминологической безопасности бизнеса. <http://www.aael.altai.ru/sci/conf2005/statya3.htm>.
18. Горшенков А.Г., Горшенков Г.Г., Горшенков Г.Н. Информационная преступность: криминологическая безопасность личности, угрозы и меры ее защиты // Вестник Нижегородского Университета им. Н.И. Лобачевского Серия право. — 2003 — № 1 — С. 13-16
19. Шаваев А.Г. Криминологическая безопасность негосударственных объектов экономики. — М., 1995. — С. 43.
20. Противодействие преступности в изменяющемся мире: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / Предисл. В.П. Сальникова. — СПб, 2006. — С. 405.

Ю. С. Апухтин, аспирант

Российский государственный педагогический университет им. И. И. Герцена, кафедра уголовного права

ПОНЯТИЕ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ С ПОЗИЦИИ СИСТЕМОГО КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

РЕЗЮМЕ

Для найбільш повного досягнення цілей кримінології автор пропонує ввести у науковий обіг поняття «комплексна кримінологічна безпека країни». На думку автора, використання запропонованого поняття дасть змогу більш ефективно розробляти та втілювати у життя заходи з протидії злочинності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кримінологічна безпека, безпека держави, безпека країни, системний підхід.

УДК 504.05:343.23

В.А.Бойко, ст. викладач

Одеський державний аграрний університет, кафедра земельного кадастру та землевпорядного проектування, вул. Канатна, 99, Одеса, 65044, Україна

ПРОБЛЕМА ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК З ПОРУШЕННЯМИ У КРИМІНАЛЬНОЇ СФЕРІ.

Проблема правового забезпечення екологічної безпеки в процесі здійснення господарської діяльності підприємствами зазначених галузей особливо гостро постала в останні роки, коли в умовах розширення прав і господарської самостійності підприємств у процесі економічних реформ і послаблення державного впливу на їхню діяльність, остання часто супроводжувалася грубими порушеннями екологічного законодавства, а також законодавства, що регулює взаємовідносини суб'єктів господарської діяльності між собою і з органами державної влади та місцевого самоврядування.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: право, екологія, екологічна безпека, господарська діяльність.

В наш час проблема екологічних правопорушень в Україні не менш актуальна ніж проблема карних правопорушень, тому що екологічні правопорушення тягнуть за собою зміну життєдіяльності людини, його здоров'я, а внаслідок погіршення працездатності, зменшення народжуваності, збільшення кількості хвороб, які сприяють загибелі людини та знищенню генофонду Українського народу.

Так, наприклад при постійному або періодичному надходженні до організму людини невеликої кількості токсичних речовин, зв'язаних з порушенням в екологічній сфері, відбувається хронічне отруєння, ознаками якого є порушення нормальної поведінки, а також нейропсихічного відхилення. Такі порушення подальше ведуть до неадекватної поведінки людини та прихильності цієї людини до кримінальних злочинів, наприклад до порушення статей УК України щодо вбивств, насилля, тощо. В наступний час більша частина хвороб людини зв'язана з погіршенням екологічного становища в середовищі знаходження: забруднення атмосфери, води та ґрунту незадовільними продуктами питания, зростання шуму.

Наслідки недостатньої уваги до проблеми можуть бути катастрофічними.

Мова йде не тільки о сприятливих умовах життя людства України, а о його виживанні, тому що деградація природного середовища може бути незворотною.

Якщо розглянути зв'язок екологічних правопорушень з карними то можна привести такий приклад: зміна екологічного стану мешканців прибережних смуг Каспійського моря, яке висохло по причині правопорушень певних установ за згодою керівництва країни (СРСР) потягло за собою спочатку

тяжкі хвороби ще не народжених дітей, потім дітей, які мали підростаючий вік, а далі з часом погіршився стан у кримінальній сфері, стало більш випадків самогубств та вбивств. Таким чином порушення статей екологічного права в певний час сприяло порушенню статей кримінального права через деякий час.

В наш час достатньо згадати об аварії на Чорнобильській АЕС, яка є катастрофою планетарного масштабу. Наслідки цієї катастрофи по причині невиконання службових обов'язків керівництва АЕС та не забезпечення урядом України сприятливих екологічних умов для життєдіяльності, труда та відпочинку людини, що спричинили порушення статей 16,3,50 Конституції України [1] та статей 113, 236-254 КК України [2], статей 167,168 Земельного Кодексу України [3], є катастрофічними для генофонду Українського народу на декілька десятків років. Передбачений Конституцією України обов'язок держави турбуватися о збереженні генофонду України обумовлена значним погіршенням стану здоров'я. Як свідчать дослідження [4] Всесвітньої організації охорони здоров'я, стан здоров'я людини на 20-80-відсотків залежить від навколишнього середовища.

Проблема правового забезпечення екологічної безпеки в процесі здійснення господарської діяльності підприємствами різних галузей особливо гостро постала в останні роки, коли в умовах розширення прав і господарської самостійності підприємств у процесі економічних реформ і послаблення державного впливу на їхню діяльність, остання часто супроводжується грубими порушеннями екологічного законодавства, а також законодавства, що регулює взаємовідносини суб'єктів господарської діяльності між собою і з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Велика кількість людей на наступний час хвора, яка поповнює категорію потенційних правопорушників, так як відомо [5], що людина, яка має хвороби неадекватна в деяких випадках, а особисто в соціальному житті. Далі, наприклад, невиконання природоохоронного режиму використання земель та водних об'єктів, спричинило аварійну ситуацію на озері Сасик у Криму, яка є об'єктом природно-заповідного фонду, вода якого є лікувальною. Такий злочин підлягає під кримінальну відповідальність по ст. 237,239,242 КК України.

Все це недопустиме ставлення та невиконання екологічного законодавства, яке відображується в законах [1,2,3,4,5,6] з часом більш усугубляється. Та чим далі керівництво країни не буде звертати уваги на забезпечення виконання певних статей законів України щодо екологічної безпеки населення, то такі статті КК Кодексу України, як 114,116,115,121 та тощо будуть більш і більш мати місце у нашому суспільстві. Тому дуже важливо щоби було конституційне забезпечення екологічних правопорушень. У статті 16 Конституції України [1] говориться: забезпечення екологічної безпеки та підтримка екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

При цьому право громадян на сприятливе природне середовище забезпечується:

- створенням сприятливих умов їх життєдіяльності;
- представленням їх участі в обговоренні рішень, виконання яких мо-

- жуть оказати несприятливий вплив на природне середовище;
- здійснення державних заходів щодо припинення та ліквідації наслідків аварій, природних катаклізмів;
- представленням дійсної інформації о стані оточуючого середовища;
- поліпшенням якості продуктів харчування;
- можливістю вимагати у судовому процесі скасування рішень о розташуванні, реконструкції та експлуатації екологічно небезпечних об'єктів.

В контексті цієї проблеми, приходиться сам собою висновок о важкості розглядання екологічних питань, які відносяться до найбільш важливих проблем сучасності та національної безпеки України, так як зв'язані с людиною, його життям, яке є національною цінністю.

Ніщо так не важливо для держави, як розв'язання кримінально-злочинного відношення більшості посадових осіб та підприємців до надр землі, які складають основу української нації.

На мою думку, порушення екологічного законодавства є злочином проти національної безпеки України та повинне каратися згідно статей 113, 236-254 КК України.

Тому слід відмітити необхідні шляхи рішення цієї проблеми:

1. Необхідність проведення норм екологічного права України у відповідності з нормами міжнародного права.
2. Необхідність взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та суспільних установ по забезпеченню комплексного рішення проблем збалансованого розвитку економіки та поліпшення природного середовища.
3. Формування правового механізму у сфері екології.
4. Контроль за наглядом правових норм екологічного законодавства зі сторони органів прокуратури та міліції.
5. Створення екологічного та правового моніторингу різних регіонів в залежності від рівня забруднення територій, визначення зв'язку забруднення з кримінальною обстановкою та складання комплексної державної програми щодо забезпечення екологічної безпеки на Україні.

Література

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Кримінальний кодекс України.-К., 2001.
3. Земельний кодекс України.-К.,2001.
4. Мирзаев Г.П., Иванов Б. А. Экология и рациональное использование природных ресурсов – Л.- 1983.
5. Барбашова Н. В. Правове забезпечення екологічної безпеки: роль масштабного фактору Право України.—1999.—№ 3.—С. 47—79.
6. Закон України «Об охороні навколишнього середовища» від 25.06.1991.

В.А.Бойко

*Одеський державний аграрний університет,
кафедра земельного кадастру та землеустроительного
проектирования,
Канатная, 99, Одесса, 65044, Украина*

ПРОБЛЕМА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ И ИХ СВЯЗЬ С НАРУШЕНИЯМИ В КРИМИНАЛЬНОЙ СФЕРЕ

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены проблемы экологических правонарушений и предложены пути решения этой проблемы.

При анализе проблемы выявлена необходимость комплексного решения проблем сбалансированного развития экономики и улучшения природной среды для сохранения генофонда украинской нации и недопущение роста уголовных преступлений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *право, экология, преступность, экологическая безопасность, хозяйственная деятельность*

УДК 343.77(477)

Борисов Є.М., здобувач

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального
процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

МАСОВЕ ЗНИЩЕННЯ ЯК СПОСІБ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ (Ч. 2 СТ. 249 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

У статті йдеться про масове знищення при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ч. 2 ст. 249 Кримінального кодексу України). Обґрунтовується доцільність визнання таким способом використання знарядь, що здатні заподіяти загибель значної кількості водних живих ресурсів. Висвітлюються підходи щодо кваліфікації зазначених діянь.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *водний добувний промисел, водні живі ресурси, істотна шкода, масове знищення, кримінальна відповідальність.*

Об'єктивна сторона складу злочину має такі ознаки:

- 1) суспільно небезпечне діяння,
- 2) суспільно небезпечні наслідки,
- 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками, які наступили,
- 4) спосіб, засоби, місце, час та ін. [1, 76].

Але спосіб вчинення злочину, як ознака об'єктивної сторони складу злочину, має різне значення залежно від того, включений він до диспозиції статті кримінального закону чи ні. В разі включення в диспозицію він, набуваючи значення обов'язкової і «виступає в ролі ознаки, що характеризує якісну своєрідність останнього, показує його індивідуальні особливості, які належать діянню в конкретному злочині» [2, 24]. Тому спосіб є не тільки невід'ємною частиною суспільно небезпечного діяння, а й за своїм значенням характеризує певні прийоми та методи здійснення всього злочинного посягання. При цьому, вчиняючи злочинне діяння, особа обирає той чи інший спосіб його вчинення. Такий вибір детермінований обставинами об'єктивного чи суб'єктивного характеру. Перш за все, на обрання особою того чи іншого способу вчинення злочину впливають обставини об'єктивного характеру, які виступають основними, першорядними в системі такої детермінації. М.І. Панов з цього приводу підкреслює, що особа, яка здійснює суспільно небезпечне посягання на охоронюваний кримінальним законом об'єкт, діє в реальному фізичному світі, в конкретній об'єктивній обстановці, яка свідчить про наявність сукупності об'єктивних умов поведінки й існування низки можливостей для особи у здійсненні обраного нею варіанту поведінки. При цьому об'єктивні можливості не безмежні, а, певною мірою детермінуються

обставинами об'єктивного і суб'єктивного характеру. Особа певною мірою обмежена у своїх діях, а тому і у способах їх здійснення. Вона не може вийти за межі можливостей, що відкриваються в природі й суспільстві, у наданій просторово-часовій обстановці, але здатна зробити вибір між цими можливостями [3, 57].

Обставиною, яка багато в чому детермінує такий спосіб незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, як масове знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу (ч. 2 ст. 249 Кримінального кодексу України [далі – КК]), є безпосередній об'єкт цього злочину. Заподіяти шкоду порядку раціонального використання, відтворення та охорони риб, інших водних тварин можна не будь-яким, а лише певним способом, у зв'язку з чим вибір останнього багато в чому залежить від характерних особливостей безпосереднього об'єкта. Адже «діяльність людини в сфері природи так чи інакше сполучена з її змінами, що здебільшого мають негативний характер» [4, 217]. Враховуючи наведене розуміння безпосереднього об'єкта цього злочину, можна зробити висновок, що серед способів, детермінованих його (об'єкта) змістом, обов'язковим якраз і виступає масове знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу, що передбачене у ч. 2 ст. 249 КК. Такий підхід обумовлює мету цієї статті, яка полягає передусім у визначенні змісту такого способу, який (зміст) пов'язаний із використанням порушником знарядь, що здатні заподіяти загибель значної кількості водних живих ресурсів.

У вітчизняній кримінально-правовій літературі зміст поняття «масове знищення» при тлумаченні ознак об'єктивної сторони кваліфікованого складу названого злочину визначається по-різному. Так, на думку В.А. Клименка, спосіб масового знищення має місце у випадках, коли для добування певної кількості риби чи інших об'єктів тваринного світу використовується спосіб, при якому гине велика кількість риби, водних звірів чи цінних водоростей, чи гине вся популяція у певній водоймі, чи знищується певний вид тваринного світу, чи добувається така кількість риби або водних звірів певного виду, яка призводить до поступового його зникнення. Спосіб масового знищення може полягати в штучному збезводненні водойми, використанні для добування риби великої кількості отруйних речовин, вибухових речовин, електричного струму на великій території тощо. Крім цього, як спосіб масового знищення риби суди кваліфікують дії браконьєрів, які здійснюють її добування шляхом використання «електровудки». В радіусі дії цього приладу гине майже вся риба, а та, що відійшла від його паралізуючого впливу, вже ніколи не може давати потомство (електрострум вбиває клітини, які виробляють у риби інстинкт до відтворення свого виду) [5, 523].

О.О. Дудоров вважає, що до способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу потрібно відносити такі прийоми рибальства, які здатні викликати або спричинили загибель значної кількості водних біоресурсів, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи іншій місцевості або у водоймі: застосування вибухових і отруйних речовин, газу диму, електроструму, спорудження гаток, запруд, спускання води з рибогосподарських водойм, спосіб тралення під час лову закидними неводами і волокушами із суден тощо. При цьому слід ретельно досліджувати характерні властивості застосовуваних знарядь, зокрема, їхню руйнівну силу, ха-

рактик взаємодії з оточуючим середовищем, обсяги шкідливого впливу на довкілля [6, 717].

П.С. Берзін до способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу відносить застосування під час зайняття незаконним рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом таких засобів, які здатні заподіяти загибель значної кількості водних живих ресурсів, зокрема: автоматичної зброї, вибухових пристроїв, а також спеціальних устаткувань, приладів, здатних проводити електрострум, виділяти отруйні або ядовиті речовини тощо. При цьому він звертає увагу на вимоги п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17. Під способом масового знищення видів тваринного світу треба розуміти такі дії, які здатні спричинити чи спричинили загибель великої кількості представників дикої фауни, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи іншій місцевості чи водоймі (застосування отруйних або вибухових речовин, газу, диму, електроструму, автоматичної зброї, тралення риби за допомогою заборонених прийомів тощо). При вирішенні питання про те, чи здійснювалося незаконне рибальство способом масового знищення, слід ретельно досліджувати характерні властивості застосованих знарядь, зокрема їхню руйнівну силу, характер взаємодії з оточуючим середовищем, обсяги шкідливого впливу на довкілля тощо. З урахуванням цього П.С. Берзін, на нашу думку, обґрунтовано не визнає способами масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу використання під час зайняття незаконним рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом ставних неводів, ятерів, закидних неводів, волокуш, турбуків, тралів, лаптаж, підйомних пасток, кошильних і кільцевих неводів, різноглибинних тралів (включаючи близнюкові), драги Хижняка, ручних, механізованих та напівмеханізованих драг тощо, оскільки дані прилади, пристрої та устаткування мають цільовим призначенням не масове знищення окремих (або всіх) видів тваринного світу, а саме їх вилучення (вилов, добування, збирання) із водних об'єктів. Вони можуть бути лише пристосовані (зокрема, шляхом зміни конструкції) для вилучення (вилову, добування, збирання) риби, звірів чи інших видів тваринного світу у обсягах, що є більшими за встановлені. Наприклад, згідно з підпунктами 11.2-11.4 п. 11 Режиму промислового рибальства в басейні Азовського моря у 2006 році, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики України від 27 лютого 2006 р. № 81, мінімальний розмір допустимого до вилову бичка (промисловий розмір) – 10 см. Мінімумально допустимий розмір вічка: а) у бичкових драгах і волокушах у матні та приводах – 18 мм., у крилах – 20 мм.; б) у ставних неводах, каравках, ятерах, підйомних пастках для лову бичків у котлі, бочці, дворі, крилах – 18 мм. Висота приводів бичкової драги повинна бути біля матні не більше 2 м. (у посадці), висота крил біля клячів (у джгуті) – 1,4 м.; довжина – не більше 45 м. у посадці з обов'язковою посадкою матні на нерозтяжні пожиліни з вихідним коефіцієнтом посадки – 0,71-0,97 [7, 883-884].

Особливістю масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу при вчиненні злочину, передбаченого ст. 249 КК, є те, що внаслідок цього заподіюється шкода (або створюється реальна небезпека її заподіяння) будь-яким водним живим ресурсам: організмам, їх частинам, популяціям або

будь-яким іншим біотичним компонентам екосистем, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді та які мають фактичну або потенційну користь або цінність для людства. Це, зокрема: прісноводні, морські, анадромні риби на всіх стадіях розвитку; круглороті; морські ссавці; водні безхребетні, у тому числі молюски головоногі, червононогі, двостулкові; ракоподібні, черв'яки, голкошкіри, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, інші водні тварини; водорості, вищі водні рослини, які мають промислове значення [8, 878].

Застосування способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу характеризується двома взаємопов'язаними особливостями:

- 1) відносно низьким рівнем контролю над ними;
- 2) високою інтенсивністю використання.

Зокрема, вибір такого способу обумовлюється наступними причинами. По-перше, це дозволяє діяти більш непомітно для окремих видів водних живих ресурсів, а, по-друге, відносно безпечно для себе. В цьому випадку безпосередньо між застосуванням таких способів та вилученням (виловом, добуванням, збиранням) риби і водних звірів, які перебувають у стані природної волі, із природного середовища минає такий час, за який винний може і не передбачити точно розвиток конкретної ситуації (точний результат вчинених дій). Зокрема, ним не завжди усвідомлюється те, на якій відстані від знарядь лову (промислового лову) перебуватимуть риба і водні звірі, які саме їх види з'являться у місці такого лову тощо. Крім того, різні випадковості, недостатня поінформованість винного у застосуванні названих способів нерідко призводить до того, що вилучення окремих видів тваринного світу здійснюється не в тому місці або не в той час, як було задумано. Саме в цьому виявляється низький рівень контролю над «застосуванням таких способів», які можуть компенсуватись кількістю (обсягом) виловлених видів тваринного світу. Тому інтенсивність «застосування названих способів» є підставою для визнання їх небезпечними для будь-яких видів тваринного світу, тобто обставиною, що передбачена у ч. 2 ст. 249 КК.

Для застосування ч. 2 ст. 249 КК слід встановити відповідні наслідки для зазначених видів тваринного світу способом їх масового знищення, про які вказується в цій нормі. За таких умов за ч. 2 ст. 249 КК слід кваліфікувати діяння, які мають не тільки суто матеріальні наслідки вираження, а й такі внаслідок яких відбувається знищення нерестовищ риби; виллов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, виллов яких заборонено; тощо (абз. 4 п. 12 постанови ПВСУ «Про судову практику у справах про злочини та ніші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17). При оцінці матеріальної шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування чи збирання водних живих ресурсів із природного середовища (цінних видів риби, водних безхребетних і водних рослин у рибогосподарських водних об'єктах України; водних безхребетних і водних рослин, що є природним багатством континентального шельфу України; живих організмів у виключній (морській) економічній зоні України, а також анадромних видів риби, що утворюються у річках України за межами цієї зони) слід використовувати спеціальні такси для обчислення розміру від-

шкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства цінних видів риби, водних безхребетних і водних рослин у без господарських водних об'єктах України, затверджені постановою КМУ від 19 січня 1998 р. № 32.

Крім цього, конкретизуючи зміст способу масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу, необхідно враховувати особливості суб'єктивної сторони злочинних дій, поєднаних із його застосуванням. Так, застосування такого способу вказує на наявність прямого умислу лише в тому разі, якщо винний усвідомлює суспільну небезпечність, яку несе в собі будь-який із них для життя певних видів тваринного світу, передбачає заподіяння істотної шкоди хоча б одному виду риби та/або водних звірів та бажає саме цього. Непрямий умисел має місце тоді, коли винний, передбачаючи заподіяння такої шкоди в результаті застосування названого способу, не бажає, але свідомо припускає настання цих наслідків або байдуже ставиться до них.

Відмінності у видах умислу можуть поєднуватись із відмінностями у істотності шкоди (тяжкості злочинних наслідків) для конкретних видів риби та/або водних звірів: знищено один (декілька) із них, а інший (інші) пошкоджено (поранено). За таких умов можливі два варіанти: 1) прямий умисел був спрямований щодо знищеного (знищених), а непрямий – пошкодженого (пораненого) чи пошкоджених (поранених); 2) пошкодженим (пораним) виявився той вид (ті види), щодо якого (яких) винний мав прямий умисел на знищення, проте знищено було інший (інші), загибелі якого (яких) винний не бажав, але свідомо припускав такий результат. В обох варіантах за відсутності інших кваліфікуючих обставин діяння необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 249 КК.

Виготовлення чи придбання знарядь лову (їх комплектуючих та/або установка з метою незаконного зайняття водним добувним промислом), використання яких є способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу, утворює готування до злочину, передбаченого ч. 2 ст. 249 КК і кваліфікується з посиланням на ч. 1 ст. 14 КК. Дії винного, безпосередньо спрямовані на заподіяння шкоди конкретним видам водного тваринного світу із застосуванням способу їх масового знищення, що не досягли цієї мети з причин, які не залежали від його волі, можуть бути визначені як замах на злочин, передбачений ч. 2 ст. 249 КК, та кваліфікуватися з посиланням на ч. 2 чи ч. 3 ст. 15 КК [залежно від того, чи є замах на цей злочин закінченим (ч. 2 ст. 15), чи незакінченим (ч. 3 ст. 15)]. Так, закінчений замах має місце тоді, коли винний, наприклад, використав знаряддя лову, якими взагалі не дозволяється користуватися або які не дозволяється використовувати для промислу певних видів водних живих ресурсів, але не спрацював окремий механізм таких знарядь (розрив зябрової сітки), у зв'язку з чим виллов не відбувся.

Враховуючи вимоги ч. 2 ст. 17 КК, при добровільній відмові від доведення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 249 КК, до кінця на стадії готування, кримінальна відповідальність настає тільки за ті підготовчі дії, які самі по собі містять склад іншого злочину (наприклад, якщо при готуванні до цього злочину винний придбав та зберігав вибухові речовини (як компонент

знаряддя, за допомогою якого здійснюється масове знищення певних видів тваринного світу), він підлягає відповідальності лише за ч. 1 ст. 263 КК (за незаконне поводження з вибуховими речовинами чи вибуховими пристроями), а якщо ці предмети були набуті шляхом викрадення, привласнення, вимагання або заволодіння шляхом шахрайства, то й за відповідною частиною ст. 262 КК.

Таким чином, аналіз поставленого на початку цієї статті завдання розкриває лише одну сторону проблеми взаємозв'язку ознак основного та кваліфікованого складів злочину, передбачених відповідно ч. 1 і ч. 2 ст. 249 КК. У подальшому проблеми масового знищення як способу незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом повинні охопити аналіз взаємозв'язку об'єкта цього злочину та істотності шкоди, заподіяної порядку раціонального використання, відтворення та охорони водних живих ресурсів.

Література

1. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Отв. редактор заслуженный деятель науки и техники Украины, доктор юридических наук, профессор Е.Л. Стрельцов. – Х, «Одиссей», 2006. – 720 с.
2. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. – Харьков, Вища школа, 1982. – 201 с.
3. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Наукове видання. – Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. – с. 428.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. Ред.: С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005. – 892 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 902 с.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренко, Є.В. Фесенко. – К.: Дакор, 2008. – 1264 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренко, Є.В. Фесенко. – К.: Дакор, 2008. – 1264 с.

Борисов Е.М., соискатель

*Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина*

МАССОВОЕ УНИЧТОЖЕНИЕ КАК СПОСОБ НЕЗАКОННОГО ЗАНЯТИЯ РЫБНЫМ, ЗВЕРИНЫМ ИЛИ ДРУГИМ ВОДНЫМ ДОБЫВАЮЩИМ ПРОМЫСЛОМ (Ч. 2 СТ. 249 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ)

РЕЗЮМЕ

Анализ способа совершения данного преступления дает возможность не только исследовать непосредственные действия, но и установить разные виды последствий от таких деяний, в том числе материального и нематериального характера, что, в свою очередь, позволяет более точно квалифицировать эти деяния.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *водный добывающий промысел, водные живые ресурсы, существенный вред, массовое уничтожение, уголовная ответственность.*

УДК 343.344

К. Ю. Гаврилова, здобувач

Головне управління МНС України в Херсонській області,
вул. Молодіжна, 6, Херсон, 73000, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З ВИБУХОВИМИ, ЛЕГКОЗАЙМИСТИМИ, ЇДКИМИ РЕЧОВИНАМИ АБО РАДІОАКТИВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Проводиться аналіз елементів складу злочину, передбаченого ст. 267 КК України. Аналізуються деякі кримінологічні заходи щодо попередження цього злочину.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кримінальне право, кримінальна відповідальність, порушення правил поведження з вибуховими, легкозаймистими, їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами

Щодня в світі фіксуються тисячі подій, коли відбувається порушення нормальних умов життя і діяльності людей, і які можуть призвести або призводять до загибелі людей та/або до значних матеріальних втрат. Такі події відбуваються і на території України. До останнього часу найбільш традиційним для нас було становище з потенційної небезпекою в разі аварій на АЕС, які супроводжувались викидом радіоактивних продуктів. Але в останній час частіше виникають і інші небезпечні події. Наприклад, 16 липня 2007 року в Буському районі Львівської області на залізничному перегоні Красне-Броди поблизу станції Ожидів Львівської залізниці з невідомих досі причин сталася аварія вантажного потягу. У складі потягу знаходилося 58 вагонів, у тому числі 15 спеціальних цистерн по 50 тонн кожна, з жовтим фосфором. Внаслідок аварії зійшло з рейок 15 цистерн з жовтим фосфором, 6 з яких спалахнуло. Під час гасіння пожежі утворилася хмара з продуктів горіння (зона зараження близько 90 кв. км). До зони зараження потрапили 14 населених пунктів Буського району й окремі території Радеківського і Бродівського районів Львівської області.

Все це ставить суттєві завдання всім соціальним галузям, діяльність яких повинна перешкоджати таким подіям. Це стосується і кримінального законодавства, положення якого повинні бути спрямовані на посилення кримінальної відповідальності за злочини щодо порушення правил поведження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або матеріалами.

Сьогодні низка кримінальна правових норм, в яких передбачається відповідальність за подібні дії, зібрана в Розділі IX Особливої частини кримінального кодексу України (далі КК) «Злочини проти громадської безпеки». Зупинимось більш детально на аналізі однієї з них, яка, на нашу думку, найбільш точно передбачає кримінальну відповідальність за подібні дії – це ст. 267 КК «Порушення правил поведження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами».

Об'єкт цього злочину є громадська безпека – це стан захищеності суспільства від порушення правил поведження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами. У загальній теорії сучасного кримінального права домінуючим підходом є визначення поняття об'єкта злочину як суспільних відносин, на які посягає злочин і які охороняються нормами кримінального законодавства. Визнання суспільних відносин об'єктом злочину є загальним як для вітчизняної кримінально-правової науки, так і для законодавства України [1, 69].

Предметом цього злочину є: вибухові речовини; радіоактивні матеріали (ч. 1 ст. 267 КК); легкозаймисті та їдкі речовини (ч. 2 ст. 267 КК). Вибухо-небезпечними вважаються матеріали, які внаслідок своїх фізико-хімічних властивостей здатні миттєво виділяти велику кількість кінетичної енергії, створювати високу температуру, створювати отруйні гази, викликати пожежі та руйнування і тому становлять підвищену небезпеку для оточення.

До вибухових речовин відносяться порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх склади або суміші, здатні вибухати без доступу кисню. Радіоактивні матеріали — це об'єкти та речовини, активність радіонуклідів яких перевищує межі, встановлені нормами і правилами з ядерної та радіаційної безпеки. До радіоактивних матеріалів належать спеціальні розщеплювальні матеріали, радіоактивні відходи, радіоізотопні джерела іонізуючого випромінювання.

Легкозаймисті речовини — це тверді, рідкі, газоподібні та пилоподібні речовини, які здатні спалахувати внаслідок дії незначних факторів. До них належать: самозаймисті речовини, які загоряються внаслідок контакту з атмосферним киснем, водою, іншими окислювачами (білий фосфор, металевий натрій, сірка і т. ін.); речовини, які загоряються від дії удару, стиснення (як правило, гази). Легкозаймистими є деякі вибухові речовини: рідини, з температурою спалаху парів до 28°C включно; інші речовини (переважно, рідини) з температурою спалаху не більше 61°C. Взагалі, легкозаймистими вважаються речовини, які здатні почати горіти внаслідок підвищення їх температури, іскри, інших чинників, тобто без ініціювання зовнішнім полум'ям. Тим частіше вони загоряються внаслідок дії термічних факторів. Для таких речовин характерним є швидкий процес горіння і висока його температура. Це й зумовлює особливу небезпеку відповідних предметів та необхідність дотримання щодо них спеціальних правил перестороги.

До їдких речовин належать ті, які швидко вступають у хімічну реакцію з іншими матеріалами, роз'їдаючи їх, — подразнюють чи знищують живі тканини, розчиняють чи змінюють структуру більшості неорганічних речовин. Це всі види кислот та лугів (сірчана кислота, їдкий натрій, негашене вапно тощо). Предметом аналізованого злочину відповідна кислота чи луг можуть бути визнані лише тоді, коли з урахуванням їх концентрації та кількості, фізичного стану, використовуваної тари речовина здатна заподіяти шкоду громадській безпеці. Наприклад, не можуть бути віднесені до їдких речовин, за незаконні дії з якими настає кримінальна відповідальність, харчові розчини оцтової кислоти, луги, які входять до складу косметичних засобів. Дані речовини, матеріали, відходи виробничої та іншої діяльності, які внаслідок притаманних їм властивостей за наявності певних факторів можуть спричинити вибух, пожежу, пошкодження технічних засобів, пристроїв, споруд та інших

об'єктів, заподіяти матеріальні збитки та шкоду довкіллю, а також призвести до загибелі, травмування, отруєння людей.

Кваліфікація порушень правил поведження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами за об'єктивною стороною передбачає з'ясування ряду принципових питань, що відносяться до характеристики діяння (дії чи бездіяльності), значенню його наслідків, а в ряді випадків – інших факультативних ознак об'єктивної сторони. Як визнається в Загальній частині кримінального права, процес вчинення злочину характеризується послідовним розвитком тих подій і явищ, які починаються злочинною дією (бездіяльністю) і закінчуються настанням злочинних наслідків [2, 204].

Об'єктивна сторона аналізованого злочину виражається у таких формах:

- 1) порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів;
- 2) порушення інших правил поведження з ними;
- 3) незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем (ч. 1 ст. 267);
- 4) незаконне пересилання поштою або вантажем легкозаймистих або їдких речовин (ч. 2 ст. 267).

Більш детальний аналіз таких дій, потребує додаткового звернення до нормативно-правових актів, які регулюють відповідні правила поведження з вказаними речовинами. Наприклад, правила зберігання вибухових речовин і радіоактивних матеріалів передбачають знаходження їх у безпечному стані, у певному місці, а також при попередженні їх викрадення чи втрати. Правила перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів передбачають їх безпечно переміщення різними видами транспорту. Взагалі правила використання таких речовин повинні встановлювати безпечні способи їх застосування, а правила обліку вимагають контролю за їх рухом, своєчасною фіксацією їх надходження, реєстрацією (документуванням) видачі, витратанням і поверненням тощо, а правила перевезення – безпечним їх переміщенням різними видами транспорту [3].

Так, в Законі України № 1644 «Про перевезення небезпечних вантажів» від 6 квітня 2000 р. визначає правові, організаційні, соціальні та економічні засади діяльності, пов'язаної з перевезенням небезпечних вантажів залізничним, морським, річковим, автомобільним та авіаційним транспортом» спеціально вказується на такі положення.

Наприклад, в ньому вказується, що державна політика у сфері перевезення небезпечних вантажів направлена на виконання вимог екологічної, радіаційної і пожежної безпеки, фізичного захисту, захисту здоров'я людей, охорони праці, санітарно-епідемічного благополуччя населення та безпеки руху. Інші правила поведження з цими предметами регулюють безпечні способи виготовлення, випробування, знищення тощо даних предметів. Незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем означає їх відправлення для доставки в певне інше місце. Пересилання вантажем вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів можливе лише з дозволу органів транспорту із дотриманням відповідних правил безпеки.

Аналізуючи об'єктивну сторону не тільки вказаного, а й інших злочинів цього розділу, слід сказати, що практично всі вони сконструйовані як ма-

теріальні і тому обов'язковою ознакою простих складів цих злочинів є спричинення суспільно небезпечних наслідків [4, 408].

Це може бути:

- загибель людей (смерть однієї або декількох осіб);
- значне погіршення умов життєдіяльності (наприклад, неможливість проживання населення на певній території і вимушене переселення людей);
- заподіяння економічних збитків (наприклад, спричинення особливо великих матеріальних збитків, у т.ч. пов'язаних з відновленням належної якості довкілля);
- істотне погіршення стану довкілля;
- настання інших тяжких наслідків (іншими тяжкими наслідками, наприклад, можуть визнаватись, зокрема, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, масове захворювання людей, виведення з ладу назавжди або на тривалий період виробничих підприємств чи інших важливих споруд – гребель, систем водо- та енергопостачання, зв'язку тощо, масова загибель об'єктів тваринного світу, знищення лісових масивів на значних площах).

Суб'єкт злочину, пов'язаний з порушенням правил поведження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами, є спеціальний. Спеціальний суб'єкт злочину – особа, як вказується в ч. 2 ст. 18 КК, що поряд із загальними ознаками, які характеризують її як осудну фізичну особу, що досягла визначеного віку, має додаткові ознаки. В нашому випадку, це, наприклад, дозвіл на поведження з вище вказаними предметами, і у зв'язку з цим, він запов'язаний дотримуватися правил безпеки поведження з ними. Також, на суб'єкта даного злочину можуть бути покладені й інші обов'язки по дотриманню відповідних правил.

Повне і всебічне встановлення всіх ознак суб'єктивної сторони злочину – вини, мотиву і цілі, – є необхідною умовою для правильної кваліфікації злочину, визначення ступеня суспільної небезпеки як діяння, так і особи, що його скоїла, а також індивідуалізації відповідальності [5, 104]. Суб'єктивна сторона цього злочину визнається в теорії подвійною або змішаною і визначається різним ставленням особи до дій, які він вчиняє і наслідків, які в результаті таких дій наступають. Так, ставлення винної особи до порушення вказаних правил може бути умисним або необережним, в той же час, ставленням до наслідків таких дій, для кваліфікації саме по цій статті КК, повинне характеризуватися тільки необережністю.

Необережність, як відомо, поряд з умислом — це основна форма вини у кримінальному праві. Тому неможливо недооцінювати небезпеку необережних злочинів. Як свідчить практика, значна частина матеріальних збитків заподіюється необережними злочинами, які до того ж нерідко залишаються безкарними. Недисциплінованість окремих осіб, їх зневажливе ставлення до виконання своїх службових і професійних обов'язків в окремих випадках призводять до катастрофічних за своїми масштабами і тяжкістю наслідків. Прикладом тому є відома аварія на Чорнобильській АЕС. Науковці стверджують, що, наприклад, після Чорнобиля гостру променевою хворобу зареєстрували лише у 134 потерпілих, з яких 28 померли у перші два місяці після аварії, а ще 14 осіб — у наступні роки...

У цілому, аналіз статті 267 КК України щодо порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами, дає змогу визначити, що в нас є достатня законодавча база для того, щоб політика держави була спрямована на посилення кримінальної відповідальності за даний злочин для забезпечення захисту людини та навколишнього природного середовища від шкідливого впливу зазначених речовин, матеріалів та шкідливих відходів на сучасному етапі та в майбутньому.

Слід приділити особливу увагу загальній культурі та правилам поводження з отруйними, вибуховими, легкозаймистими, їдкими речовинами та радіоактивними матеріалами. Населення повинно бути проінформованим щодо їх небезпечних властивостей та про необхідні дії при ліквідації аварійних ситуацій в промисловості або під час транспортування – як заходів щодо запобігання виникнення аварійних і небезпечних ситуацій так і їх негативного впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я населення.

Література

1. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Отв. редактор заслуженный деятель науки и техники Украины, доктор юридических наук, профессор Е.Л. Стрельцов.- Х.: ООО «Одиссей», 2006. – 720 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – 520 с.
3. Див, наприклад, Закон України «Про пожежну безпеку» від 17 грудня 1993 р.; Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р.; Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 р.; «Положення про дозвільну систему» Затверджене постановою КМ № 576 від 12 жовтня 1992р.; Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України – 3 – тє вид., перероб. та доповн. / Відп. ред С.С. Яценко. – К., 2005. – 624 с.
5. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд. – перераб. та дополн.- Москва, 2001. – 201 с.

Е. Ю. Гаврилова

*Главное управление МЧС Украины в Херсонской области,
ул. Молодежная, 6, Херсон, 73000, Украина*

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ПРАВИЛ ОБРАЩЕНИЯ СО ВЗРЫВЧАТЫМИ, ЛЕГКОВОСПЛАМЕНЯЮЩИМИСЯ, ЕДКИМИ ИЛИ РАДИОАКТИВНЫМИ МАТЕРИАЛАМИ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию проблем уголовной ответственности за нарушение правил обращения с взрывчатыми, легковоспламеняющимися, едкими веществами или радиоактивными материалами, признаков и элементов состава этого преступления. Раскрываются отдельные причины и условия совершения данного общественно-опасного деяния, а также предложены некоторые меры по его предупреждению.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *уголовное право, уголовная ответственность, нарушение правил обращения с взрывчатыми, легковоспламеняющимися, едкими веществами или радиоактивными материалами.*

УДК 340.11:343.19(477)

Т.О. Гончар, канд. юрид. наук, доц.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

РОЗВИТОК ОСУДНОСТІ У ДОКТРИНІ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу розвитку поняття та критеріїв осудності у доктрині та кримінальному законодавстві України. Аргументовано удосконалення формули осудності, передбаченої у ч. 1 ст. 19 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

КЛЮЧОВІ СЛОВА: осудність, критерії осудності, обмежена осудність, неосудність.

У процесі розвитку кримінального законодавства УРСР поняття осудності не передбачалося, воно існувало тільки в теорії кримінального права. Хоча наприкінці 30-х років минулого століття радянськими вченими було поставлено питання про необхідність закріпити у кримінальному законі поняття осудності, воно так і не знайшло практичного втілення. Це було обумовлено, на нашу думку, такими причинами: вважалося, що осудність – це термін медичний, а не юридичний, і його законодавче закріплення призведе до необхідності у кожній справі встановлювати осудність особи, що вчинила злочин. Проте за необхідності законодавчого закріплення інституту осудності у Кримінальному кодексі УРСР та України висловлювалися: В.Г. Беляєв, П.С. Дагель, І.І. Карпец, Р.І. Міхеєв, В.І. Розенко, В.К. Матвійчук та ін.

Оскільки поняття осудності до прийняття чинного Кримінального кодексу України термінологічно не визначалося, в юридичній літературі висловлювалися різні точки зору стосовно правової природи цього інституту.

Протягом розвитку кримінального законодавства поняття осудності виводилося із поняття неосудності шляхом характеристики критеріїв неосудності. Наприклад, С.І. Тихенко вважав, що основним поняттям історично та логічно є поняття «неосудність», а поняття осудності народжується одночасно з ним у якості протиставлення, яке з'являється шляхом вирахування [1, 15]. Але така позиція, з нашої точки зору, є дискусійною. Поняття та критерії неосудності, на наш погляд, слід визначати з урахуванням поняття та ознак осудності, бо осудність логічно та історично передує неосудності.

Деякі вчені визначають осудність як обумовлену станом психічного здоров'я особи здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними (В.С. Трахтеров); здатність бути винним та відповідальним (П.С. Дагель); здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії та керувати ними (Ш.С. Рашковська); здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними і пов'язана з нею здатність бути винним та відповідальним за вчинені

суспільно небезпечні дії (Н.П. Грабовська). Інші вважали, що осудність визначає стан особи, яка вчиняє злочин та здатна усвідомлювати свої дії і керувати ними внаслідок більш-менш повного душевного здоров'я (І.К. Шахриманьян). Припускається при визначенні осудності і такий психічний стан особи, при якому вона під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії і керувати ними (В.С. Орлов); характеристика злочинця, його психічного стану на момент вчинення злочину (М.П. Карпушин; В.І. Курляндський) та ін. Таким чином, можна визнати, що наведені визначення характеризують осудність або як здатність особи усвідомлювати свої дії і керувати ними, або як психічний стан людини під час вчинення злочину.

На відміну від неосудності, критерії якої чітко формулювалися у Кримінальному кодексі протягом розвитку кримінального законодавства України, осудність розглядалася (про що вже вказувалося) як абсолютно зрозуміла вимога, якої слід дотримуватися в процесі притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Ми, проте, підтримуємо точку зору вчених-юристів, які вважають, що осудність не можна розглядати як антипод неосудності, тому що це самостійний інститут кримінального права [2, 25].

Отже, осудність припускає, на нашу думку, наявність двох здатностей у їх єдності та сукупності: здатності особи усвідомлювати фактичну і соціальну сторону суспільно небезпечного діяння та здатність керувати своїми діями/бездіяльністю. Обидві здатності – результат соціалізації та психофізіологічного розвитку людини, якого вона набуває при досягненні певного віку, тому тільки людина, як розумна істота, здатна усвідомлювати та керувати своїми діями, може визнаватися суб'єктом злочину.

В юридичній літературі висловлювалися різні точки зору стосовно критеріїв осудності. Більшість юристів вважає, що формула осудності має два критерії: юридичний та медичний. Інші вчені (наприклад, В.С. Трахтеров) вважають, що формулу осудності характеризують інші два критерії: інтелектуальний та вольовий; медичний критерій не згадують, посилаючись на тлумачення слів «здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними» [3, 7]. Інші науковці (С.І. Тихенко; І.М. Фарбер) вважають, що у формулі осудності наявний лише медичний критерій [1, 100; 4, 197].

На думку Є.Л. Стрельцова, осудність характеризується двома критеріями: юридичним і психологічним. Юридичний критерій осудності – це факт вчинення злочину психічно здоровою особою, здатною усвідомлювати фактичну сторону і суспільну небезпеку свого діяння та керувати своїми діями під час вчинення злочину.

Психологічний критерій характеризує стан психіки особи під час вчинення нею злочину. Він характеризується двома ознаками:

- 1) можливість повною мірою усвідомлювати характер своїх дій/бездіяльності, тобто як фактичну сторону, так і суспільну небезпеку свого діяння; та
- 2) керувати своїми діями [5, 126; 6, 128].

Деякі вчені виділяють три критерії формули осудності/неосудності:

- 1) юридичний – факт вчинення злочину певною особою;
- 2) психологічний – обумовлена психічним станом здатність особи усвідомлювати свої суспільно небезпечні дії та керувати ними;
- 3) медичний – наявність у особи психічного здоров'я [7, 20].

Поняття осудності вперше передбачено і визначено у ч. 1 ст. 19 чинного Кримінального кодексу України «осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії/бездіяльність і керувати ними» [8, 42]. Але, на наш погляд, вказана формула осудності, яка сформульована поряд з протилежним терміном – неосудність у статті з назвою – «Осудність», не відповідає юридичній техніці, бо це два діаметрально протилежні поняття.

Формула осудності, на нашу думку, складається з двох критеріїв: юридичного та психологічного.

Юридичний критерій осудності включає факт вчинення злочину психічно здоровою особою, яка здатна усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку злочину і керувати ними під час вчинення злочину. Ми приєднуємося до точки зору Т.М. Приходько, згідно з якою вирішення питання про осудність виникає у зв'язку із вчиненням суспільно небезпечного діяння. Встановлений факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, складатиме зміст юридичного критерію лише тоді, коли буде доведено, що дане діяння вчинене саме тією особою, щодо якої вирішується питання про осудність [9, 9].

Психологічний критерій характеризує стан психіки суб'єкта під час вчинення злочину, тобто, виявляє рівень розвитку його психічних функцій, і це обумовлює здатність особи усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку вчиненого злочину, а також здатність керувати ними. Ця здатність є показником належного психофізичного та вікового розвитку людини.

Інтелектуальна ознака психологічного критерію характеризує здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати фактичну сторону та суспільну небезпеку вчиненого діяння і його наслідки. Ця здатність формулюється з урахуванням соціального досвіду людини, шляхом переосмислення (аналізу та синтезу) усієї інформації, яка надходить із зовнішнього світу.

Під вольовою ознакою психологічного критерію розуміється здатність особи під час вчинення злочину керувати своїми діями. Це означає, що людина у разі одержання інформації із зовнішнього світу, керуючись своїми переконаннями, бажаннями, здатна контролювати свої дії з точки зору права, моралі, обираючи при цьому певну форму вияву своєї волі (законну або незаконну).

Фактично психологічний критерій осудності характеризує три ознаки: інтелектуальну, вольову та емоційну. Однак до формули осудності включені лише дві ознаки: інтелектуальна та вольова. Емоційна ознака не має самостійного значення, але вона повинна враховуватися при встановлюванні осудності, бо, наприклад, у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України у стані сильного душевного хвилювання, постає питання про можливість бути суб'єктом злочину. Наприклад, якщо судово-психологічна експертиза визнає, що злочин було вчинено під впливом сильного душевного хвилювання (яке обмежує можливість усвідомлювати значення своїх дій та їх регуляції), викликаного неправомірним або аморальними діями потерпілого, то ця обставина відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України може бути визнана судом як пом'якшувальна [8, 131].

Аналізуючи визначення осудності, яке дано законодавцем у ч. 1 ст. 19 КК України, слід змінити невдале формулювання «могла усвідомлювати свої дії». Більш вдалим, на нашу думку, буде таке визначення «могла усвідомлю-

вати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння (дії/бездіяльності)», бо вона характеризує свідоме ставлення особи до вчиненого злочину, а не стан свідомості взагалі.

Таким чином, закріпленню формули осудності в чинному Кримінальному кодексі України передували досить тривалі дискусії, які стосувалися перш за все її правової природи та критеріїв, але поряд із цим в юридичній літературі висловлювалися думки стосовно її видів.

У ч. 1 ст. 19 КК України законодавець передбачив поняття повної осудності, про що можна зробити висновок, аналізуючи ст. 20 КК України – «Обмежена осудність», але закріплення цього інституту у чинному Кримінальному кодексі України передувало його дослідженню в літературі та аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн.

Так, у ч. 1 ст. 20 закріплено, що «підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, (підкреслення наше – Т.Г.) тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії(бездіяльність) та (або) керувати ними» [8, 46]. Слід відзначити, що вчені справедливо вказують на неудоконаленість змісту цього інституту, але ж це не предметом розгляду цієї статті.

Виходячи з класифікації осудності на повну і неповну (обмежену) та аналізуючи правову природу обмеженої осудності, зазначимо, що вона представляє собою знижену психічним розладом здатність винної особи діяти усвідомлено та/або керувати своїми діями під час вчинення злочину. Можна зробити висновок, що обмежена осудність – це вид осудності, яка відрізняється тим, що обмежено осудна особа під час вчинення злочину не була здатна повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння та керувати ним, бо психічне захворювання обмежує її інтелектуально-вольові можливості. Таким чином, обмежена осудність є видом осудності.

У юридичній літературі окремі юристи (Л.П. Брич, С.Б. Гавриш, В.О. Навроцький тощо) пишуть про наявність спеціальної осудності деяких спеціальних суб'єктів (наприклад, посадових осіб). Цей вид осудності не передбачений у Загальній частині Кримінального кодексу України, впливає із конструкції ряду диспозицій норм Особливої частини Кримінального кодексу України. Йдеться про те, що осудність спеціального суб'єкта злочину повинна визначатися на підставі не лише тих вольових та інтелектуальних критеріїв, за якими слід підходити до оцінювання осудності будь-якої особи, а й з урахуванням додаткових ознак, що визначають можливість такої особи усвідомлювати фактичну і соціальну сторону своєї поведінки, з урахуванням додаткових обов'язків, які покладені на неї.

У літературі зазначається, що здатність особи правильно оцінювати ризик своєї поведінки залежить від двох груп чинників: тих, що відносяться до самої особи й визначаються рівнем біологічного розвитку (станом здоров'я, психічної стійкості тощо), і таких, що відносяться до рівня соціалізації особи (професійна підготовка, життєвий досвід) та формують так званий поріг компетентності [10, 484].

Л.П. Брич та В.О. Навроцький пропонують говорити про неосудність особи, яка через недостатній інтелектуальний розвиток не може своїм розумом досягнути вчинюване, керуватися ним внаслідок слабкості як

медичного критерію неосудності. Вони вважають: з тексту кримінального закону взагалі не впливає, що слабоумство – це хвороба. Тобто, така особа визнається неосудною як посадова і осудною стосовно загальнокримінальних злочинів. Якщо такого неосудного внаслідок злочинного невігластва використовували як знаряддя вчинення злочину, то відповідальність за його конкретні дії повинен нести той, хто використовував цю особу [11, 61-62]. Важко погодитися з висловленою точкою зору, бо вона суперечить розумінню слабоумства (за медичним критерієм неосудності) у судовій психіатрії як психічної хвороби. Тому, з нашої точки зору, немає підстав для визначення спеціальної осудності, а тим більше – розглядати невігластво як ознаки слабоумства. Дії особи, яка внаслідок свого злочинного невігластва стає посадовою особою, слід розглядати з позиції її психічного ставлення до вчинюваних нею дій, тобто з необхідності встановлення її вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони.

Н.А. Орловська, наприклад, виділяє вид осудності – вікову. Вона пропонує передбачити в Кримінальному кодексі України норму, відповідно до якої не звільняється від кримінальної відповідальності особа, що досягла віку кримінальної відповідальності, чий психічний розвиток не відповідає вимогам, які пред'являються до осіб цього віку внаслідок причин, не пов'язаних з хворобливими порушеннями психічної діяльності. Така затримка психічного розвитку може розглядатися судом як обставина, що пом'якшує відповідальність [12, 15]. Наявність цього виду осудності, на нашу думку, буде ускладнювати реалізацію принципу суб'єктивного ставлення, бо неповнолітній із відставанням у психічному розвитку, фактично (за рівнем розвитку) не досягає паспортного (хронологічного) віку, що вказує на відсутність суб'єкта злочину та на неможливість притягнення його до кримінальної відповідальності.

Отже, осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта злочину, який під час його вчинення міг усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння (дії/бездіяльності) та керувати ним. Обмежена осудність є єдиним видом осудності, який передбачений чинним Кримінальним кодексом України, та характеризує психічний стан особи, яка під час вчинення злочину не була здатна повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння та керувати ним. Обмежена осудність неповнолітнього та неповноліття (як пом'якшуюча обставина, що передбачена п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України), – не тотожні поняття. Перше з них може відображати індивідуальні особливості неповнолітніх, які страждають психічними розладами (що не виключають їх осудності) та тим самим певну специфіку його кримінальної відповідальності. Друге поняття відноситься до сфери притягнення особи до відповідальності та застосування покарання і передбачає пом'якшення покарання щодо неповнолітніх усіх категорій.

Література

1. Тихенко С.И. *Невменяемость и вменяемость*. – К.: Юриздат НКЮ СССР, 1927. – 104 с.
2. Астемиров З.А. *Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних*. – М.: Юрид. лит., 1970. – 214 с.
3. Трахтеров В.С. *Вменяемость по советскому уголовному праву*: Конс-

- пект лекцій. – Харьков: Изд-во Харьковск. юрид. ин-та, 1966. – 15 с.
4. Фарбер И.М. *К вопросу об «относительной» вменяемости // Современная психоневрология*. – 1928. – Т. 6.
  5. *Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / Ю.В.Александров та ін.* – К.: Правові джерела, 2002. – 432 с.
  6. *Уголовное право Украины: Общая часть: Учебник / Под ред.: В.А. Клименко, Н.И. Мельника*. – К.: Атика, 2002. – 448 с.
  7. Богомяков Ю.С. *Проблемы невменяемости в советском уголовном праве: (Понятие вменяемости)*: Учеб. пособ. – Уфа: Изд-во Башкир. ун-та, 1978. – 38 с.
  8. *Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. 5-те вид., доп. та перероб. / Відп. ред. Є.Л. Стрельцов*. – Х.: Одиссей, 2008. – 800 с.
  9. Приходько Т.М. *Проблема обмеженої осудності в кримінальному праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. – К., 2001. – 20 с.
  10. Гавриш С.Б. *Уголовно-правовая охрана природной среды Украины: Проблемы теории и развития законодательства*. – Харьков: Б.и., 1994. – 640 с.
  11. Брич Л., Навроцький В. *Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею // Підприємництво, господарство і право*. – № 1. – 2001. – С. 61–62.
  12. Орловська Н.А. *Осудність та її види: (Порівняльний аналіз законодавства України та інших держав): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. – Одеса, 2001. – 20 с.

Т.А. Гончар

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар 24/26, Одесса, 65058, Украина

РАЗВИТИЕ ВМЕНЯЕМОСТИ В ДОКТРИНЕ И УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрено развитие понятия «вменяемость» и его критериев в доктрине уголовного права и законодательстве. Сделан вывод о том, что понятие вменяемости впервые предусмотрено в действующем УК Украины. Однако не соблюдена юридическая техника его закрепления, поскольку понятие вменяемость содержится в одной статье вместе с понятием невменяемость, то есть диаметрально противоположным термином. Сформулировано новое понятие вменяемости.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: вменяемость, критерии вменяемости, ограниченная вменяемость, невменяемость.

УДК 343.77(477)

*О.В. Денисова, соискатель
Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65068, Украина*

О ПЫТКАХ КАК ПРЕСТУПЛЕНИЯХ ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ И ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМАХ

В статье рассматривается проблема применения пыток в правоохранительных и уголовно-исполнительных органах. Представлено комплексное исследование указанных деяний усовершенствования национального механизма, направленного на предотвращение и борьбу с пытками.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: пытки, правоохранительная и пенитенциарная системы, принудительные меры, предупреждение пыток, национальный механизм.

Исключительная сложность криминогенной обстановки, сложившейся в последнее время в Украине, иных странах СНГ, обуславливает необходимость разработки приоритетных направлений борьбы с преступностью. К сожалению, такую работу продолжают во многом связывать, в первую очередь, с ужесточением обращения с лицами, которые попадают в сферу уголовного судопроизводства в качестве задержанных, подозреваемых и обвиняемых. В таких условиях возрастает роль научно-практических исследований, которые должны более детально анализировать все аспекты правоприменения в уголовно-правовой сфере, способствуя при этом соблюдению необходимого режима законности, актуализации действий по усилению приоритетности защиты прав и свобод человека и гражданина, что в дальнейшем должно, по нашему мнению, не только более качественно защищать права и свободы вышеуказанной категории лиц, но в целом оказывать дополнительное стабилизирующее воздействие на общие процессы государственного строительства.

С учетом многогранности этой проблемы, следует отметить, что на ее цельное понимание, на различные более локальные аспекты в разное время обращали внимание многие теоретики права и представители отраслевых правовых наук: Б. Волженкин, А. Наумов, П. Недбайло, П. Рабинович, С. Строговича, А. Трайнин и другие. В работах этих специалистов рассматриваются многие важные положения указанной проблемы, но вместе с тем, в работах названных ученых некоторые проблемы особо актуальные в последнее время, достаточно детально не анализировались. Это, например, общественно опасные деяния, которые связаны с умышленным причинением сильных физических или моральных страданий, мучений, иных подобных действий, связанных с целью получения от конкретного лица необходимых сведений или принуждения его к совершению конкретных действий и др., которые в уголовном законодательстве определяются как пытки. Подобные

действия традиционно рассматриваются либо совместно с должностными преступлениями, либо исследуются только их отдельные аспекты, либо, по нашему мнению, не акцентируется внимание на их основных содержательных признаках. Есть и другие достаточно важные аспекты этой проблемы, которые заслуживают своего специального исследования. Все это обуславливает необходимость комплексного исследования деяний, которые, в первую очередь, посягают на общую проблему правовой, в том числе и уголовно-правовой охраны личности, усовершенствования государственного механизма, направленного на их предотвращение и борьбу с ними.

Следует отметить, что проблема жестокого обращения с лицами, ставшими участниками уголовного судопроизводства, не нова. На протяжении столетий во многих странах пытка являлась основным официальным средством получения, условно говоря, доказательств и не только широко использовалась в расследовании, но и была регламентирована в законодательстве. Конечно, в последние десятилетия, мировая общественность предпринимает достаточно реальные шаги в попытках ограничения их применения, наказаниях лиц, которые совершают подобные деяния. Это привело к тому, что в настоящее время применение пыток признается грубым нарушением прав человека и сурово осуждается современным международным правом. Во Всеобщей декларации прав человека провозглашено: «Никто не должен подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим его достоинство обращению и наказанию» [1, 15]. Однако, несмотря на это, факты пыток характерны и для нынешней правоохранительной деятельности во многих странах. О многочисленных фактах их применения говорят не только правозащитники, но и признают представители государственных структур. Конечно, несмотря на такие «признания» государственных чиновников, реально оценить количество лиц, которые пострадали от пыток, достаточно сложно. Во многом это связано не только с объективным уровнем латентности, но и с тем, что очень часто подобные деяния сознательно маскируются соответствующими структурами.

Совершение подобных деяний, как бы они тщательно не маскировались, являются не только одной из наиболее опасных разновидностей посягательств на личность, но и снижают авторитет и доверие граждан к правоохранительным органам, подвергают сомнению их легитимность и эффективность, поскольку деятельность по охране правопорядка не должна быть связана с его же нарушением.

Социальная природа пытки неоднозначна. С одной стороны, это одна из наиболее опасных форм посягательства на личность, нарушающая ее важнейшие социальные, правовые и морально-этические права, сформированные эволюционным путем. Ценность личности является актуальной не только для нее самой и ее близкого окружения. Это в полной мере фундаментальное благо современного общества, без которого невозможно прогрессивное развитие цивилизованного социума. Любое достижение, процессы, задачи или функции должны оцениваться сквозь призму личности, ее блага и безопасности. Нарушения данного критерия не могут быть оправданы.

С другой стороны, пытка является превышением полномочий в рамках реализации законных принудительных мер, в связи с чем ее можно либо неумышленно не отграничивать от правомерных функций правоохранитель-

ных и уголовно-исполнительных структур, либо совершать сознательную подмену понятий. Исходя из общепринятого понятия пытки, закрепленного в ст.1 Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, как пытку можно квалифицировать только деяния сотрудников государственных органов и учреждений, наделенных полномочиями по применению мер принуждения [2, 110]. Данное определение основывается на том, что человек, совершивший преступление или в совершении которого он подозревается, вызывает к себе негативное отношение окружающих. Однако границы, условно говоря, негативности этого отношения находятся в достаточно широких пределах. Изоляция от общества, ограничение определенных прав и свобод – все это может при определенных условиях дать почву для применения пыток, опасность которых заключается в оправдании их государственными интересами. Все иные действия, совершаемые в отношении определенного лица с целью принудить его к чему-либо или сломать его волю, следует, по нашему мнению, рассматривать в зависимости от мотива и цели исполнителя как побои или истязания. Нужно признать, что сама специфика функционирования правоохранительной и пенитенциарной систем предполагает наличие повышенной опасности нарушения прав личности. Поэтому и с социальной, и с правовой точек зрения важно правильное понимание содержания понятия пытки, ее отличительных признаков и др.

Статья 127 Уголовного кодекса Украины (далее – УК) дает следующую законодательную формулировку таким деяниям: «Пытки, т.е. умышленное причинение сильной физической боли или физического или морального страдания путем нанесения побоев, мучений или других насильственных действий с целью принудить потерпевшего или иное лицо совершить действия, которые противоречат их воле, в том числе получить от него или другого лица сведения или признание, или с целью подвергнуть наказанию его или другое лицо за действия, совершенные им или другим лицом или в совершении которых он или другое лицо подозревается, а также с целью запугивания или дискриминации его или других лиц» [3]. Исходя из указанного определения, можно сделать вывод о том, что пытка выступает особой разновидностью насилия, при которой названные признаки обладают высокой степенью выраженности. Кроме того, особенностью этого деяния является наличие у виновного служебного статуса (специальный субъект) – ч.2 ст.127 УК Украины и соответствующих полномочий по применению принудительных мер, в том числе – их исполнению. В силу этого обстоятельства потерпевший находится в зависимости от виновного.

При этом основными объективными признаками пытки, на наш взгляд, являются:

1. Деяние – причинение побоев, мучений, страданий и иных насильственных действий. Жестокость является атрибутивным признаком пытки среди иных видов насилия. Связывание – тоже насилие, но это не жестокость.
2. Место совершения – место заключения, проведения следственных или иных подобных действий.
3. Незаконность применяемых мер (формальный признак), т.е. речь идет не о предусмотренных нормативно-правовыми актами действиях упол-

номоченных лиц для обеспечения каких-либо правовых требований, а о незаконном нарушении прав человека.

При этом, пытку необходимо отграничивать от:

- о Правомерных действий сотрудников правоохранительных и пенитенциарных органов, связанных с выполнением ими своих полномочий;
- о Нарушений прав человека некриминального характера, обусловленных экономическими, организационными и иными обстоятельствами (стесненность в камерах, ограниченный доступ света, свежего воздуха, плохое питание, санитарно-гигиенические условия и т.д.);
- о Других (смежных) преступлениях, имеющих сходство, прежде всего по объективной стороне, в том числе насильственные посягательства со стороны иных заключенных.

Критериями такого отграничения являются:

1. в отличие от правомерных действий – нарушение каких-либо нормативных условий задержания и содержания задержанных лиц, обращения с ними и причинение им сильных физических и психических страданий;
2. в отличие от иных противоправных деяний:
  - статус потерпевшего – лицо, содержащееся под стражей или осужденное к наказанию, связанному с лишением свободы;
  - совершение деяния должностным лицом, наделенным властными полномочиями по отношению к заключенному;
  - прямой умысел на совершение таких действий;
  - цель, заключающаяся в запугивании, принуждении к чему-либо (подавление воли), дискриминации потерпевшего либо иного лица.

Причем, как представляется, именно мотив и цель деяний, позволяет, как выше указывалось, наиболее точно установить деяния, которые следует признать пытками, отграничить от деяний, которые могут иметь схожие внешние признаки и др.

Социальная природа подобных деяний состоит в том, что они совершаются в рамках социально необходимой (правоохранительной) деятельности членами общества, имеющими разный социальный статус и объем полномочий. При этом (и этой важно выделить), такие деяния посягают, наряду с уже указанными социальными ценностями, также и на функционирование правоохранительной системы посредством различных форм противоправного поведения, выражающихся в нарушении либо несоблюдении нормативного порядка обращения с лицами, ставшими участниками уголовного судопроизводства. Сложившаяся практика таких социальных отклонений отчасти связана с недостатками законодательства, что создает необходимость в надлежащем правовом ее регулировании. Подобные деяния свидетельствуют также и о глубокой степени профессиональной и личностной деформации определенного государственного служащего (сотрудника правоохранительного органа, мест заключения), что требует применения именно к нему уголовно-правовых мер воздействия.

Причиной определенной незащищенности граждан от проявлений жестокости и нарушений их прав и свобод со стороны сотрудников специальных служб и силовых структур, на наш взгляд, являются распространность и воспроизводимость запрещенных форм и методов воздействия

на лиц, попавших в сферу уголовного правосудия. Существующий экстенсивный путь решения проблемы борьбы с преступностью, во многом выражающийся в увеличении штата правоохранительных и пенитенциарных органов и учреждений, влечет за собой снижение их профессионального уровня. Невысокая техническая оснащенность и невозможность необходимого финансового обеспечения приводят к неспособности правоохранительных органов на должном уровне противодействовать преступности, что может вынуждать их применять незаконные методы. Снижение профессионализма работников правоохранительных органов, как наиболее тяжелое следствие экстенсивного подхода, привело к тому, что пытки и истязания стали элементом «правоохранительной технологии» [4, 18], а утрата мощного государственного контроля и недостаточный уровень общественного создали предпосылки для совершения работниками правоохранительных и уголовно-исполнительных органов подобных деяний.

Кроме того, отношение исполнительной и судебной власти к пыткам выражается в отсутствии резкого и категорического осуждения данных деяний, что создает атмосферу фактического попустительства таким деяниям. Нет ярко выраженной политической воли, направленной на противодействие, борьбу и предупреждение таких преступных деяний как пытки. Следует отметить, что в отличие от положения во многих постсоветских странах, политическая стабильность государственных систем стран развитой демократии обусловлена множественной системой «сдержек и противовесов», что предусматривает взаимоконтроль государственных структур, причем не только законодательный – за исполнительной и судебной властью и судебный – за законодательной и исполнительной, но и хорошо продуманный, наработанный на протяжении многих лет контроль одних органов исполнительной власти, правоохранительной и пенитенциарных систем – за иными органами той же ветви. Также существует и развитый, закрепленный на законодательном уровне и активно применяющийся на практике общественный контроль, органы которого осуществляют свои полномочия совместно с представителями средств массовой информации.

В связи с вышеизложенным, с целью совершенствования в Украине государственных механизмов надзора за соблюдением законности и прав человека, сотрудниками правоохранительных и уголовно-исполнительных органов, спецслужб и силовых структур необходимо создание государственного органа со специальным статусом, который стал бы «национальным механизмом предотвращения пыток в органах следствия и местах лишения свободы» [3]. Создание названного контрольного органа предусмотрено Факультативным протоколом к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или таких, что унижают достоинство видов обращения и наказания. Данный протокол ратифицирован Верховной Радой Украины 21 июля 2006 года, однако вопрос создания национального механизма (государственного органа со специальным статусом) находится на стадии дискуссии.

Необходимо отметить, что, независимо от избранной модели этой структуры, его содержание и механизм функционирования должен отвечать ряду требований. Так, 1) созданию названного контрольного органа должно предшествовать принятие соответствующего Закона, 2) деятельность этого органа должна быть независима от функционирования других

государственных органов, что, во многом, должно 3) предопределяться процедурой назначения его руководителя, 4) продуманным финансированием его деятельности, 5) принципиально независимым осуществлением своих функций, а также 6) взаимодействием с Европейским комитетом по предотвращению пыток, Комитетом ООН против пыток, Омбудсменом, неправительственными общественными организациями и средствами массовой информации. Это должно оказать необходимое влияние на динамику этого социально-негативного явления, которое, к сожалению, получает все большее и большее распространение.

Литература

1. Всеобщая декларация прав человека // *Международная защита прав и свобод человека: Сб. документов / под ред. Могушевой Л.А.* – М.: Юрид. Лит., 1990.
2. *Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания.* – М.: Юрид. Лит., 1990.
3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» // *Відомості Верховної Ради України, 2008 р., № 24, с. 236.*
4. *Материалы обсуждения проблемы пыток на заседаниях малого Совета экспертов Общественного Центра содействия реформе уголовного правосудия (ноябрь 1997 – март 1998).* – М., 1998, с.18.

О.В. Денисова, здобувач

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, кафедра кримінального права, кримінального процесу й криміналістики,

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65068, Україна

ПРО КАТУВАННЯ ЯК ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСОБИСТОСТІ У ПРАВООХОРОННІЙ ТА ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМАХ

РЕЗЮМЕ

Необхідність подальшого наукового осмислення проблеми застосування катувань, покращення національного механізму, направлено на попередження та боротьбу з ними буде сприяти вдосконаленню законодавства, а також зменшенню застосування розглянутої негативної практики в правоохоронних та кримінально-виконавчих органах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *катування, правоохоронна й пенітенціарна системи, примусові заходи, попередження катувань, національний механізм.*

УДК 343.225

І.В. Дмитренко, здобувач

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і
криміналістики,*

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ З ПОТЕРПІЛИМ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

Шляхом порівняння норм Конституції України, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України висловлено пропозиції щодо вдосконалення правової природи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим, принцип презумпції невинуватості*

У чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) поняття звільнення від кримінальної відповідальності не визначено. Тому у доктрині кримінального права висловлені різні точки зору з цього приводу. Так, С.Г. Келіна під звільненням від кримінальної відповідальності розуміє відмову держави від винесення негативної оцінки особі, яка вчинила злочин, у випадках, передбачених у законі [1, 31]. П. Л. Фріс зауважує, що звільнення від кримінальної відповідальності є актом гуманності держави: постанова суду і полягає у відмові від кримінального переслідування особи, яка вчинила злочин, притягнення її до кримінальної відповідальності. Від накладення на неї обов'язку відповідати за свою поведінку і вжити примусові заходи (покарання), адекватні ступеню суспільної небезпечності вчиненого порушення [2, 259]. О.В. Наден вказує, що звільнення від кримінальної відповідальності може мати місце лише тоді, коли вона є ще потенційною, тобто до початку її реального існування, інакше кажучи, – до моменту початку реальної кримінальної відповідальності. Як тільки кримінальна відповідальність із потенційної стала реальною, звільнення від неї вже є неможливим; у такому разі можливе лише звільнення від подальшого відбування реальної кримінальної відповідальності, яке за чинним кримінальним законодавством України здійснюється як звільнення від покарання чи його відбування [3, 28]. Таким чином, звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України, у порядку, встановленому КПК України [4]. При звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням з потерпілим

відбувається відмова держави від засудження особи, вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та застосування щодо цієї особи заходів кримінально-правового впливу. А.М. Яценко вважає, що під примиренням слід розуміти належним чином оформлену письмову угоду, юридичний зміст якої полягає в тому, що суб'єкт, який вчинив суспільно небезпечне діяння, відшкодував завдані збитки або усунув заподіяну шкоду, а потерпіла особа висловила своє задоволення вжитими щодо неї заходами й висловила згоду на звільнення винного від кримінальної відповідальності [5, 7].

При ознайомленні із змістом ст. 46 КК України звертає на себе увагу вказівка на те, що примирення відбувається з винною особою, яка вчинила злочин. З цього приводу вченими висловлювалися різні точки зору. Наприклад, Ю.В. Баулін відмічає, що звільнення від кримінальної відповідальності, з якої б підстави і ким би воно не проводилося, означає визнання особи винною [6, 51]. Тому постає питання про допустимість звільнення від кримінальної відповідальності з одночасним визнанням особи винною у вчиненні злочину з точки зору дотримання при цьому вимог принципу презумпції невинуватості, бо відповідно до ч. 1 ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Це положення знайшло своє закріплення і в ч. 2 ст. 2 КК України. В юридичній літературі це питання вирішується неоднозначно. Ю.В. Баулін зазначає, що звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, оформлюється винесенням судом ухвали або постанови про закриття кримінальної справи. Відповідно до ст. 282 КПК України, така ухвала може бути винесена до видалення суду до нарадчої кімнати для постанови обвинувального вироку [6, 55]. М.С. Строгович вважає, що постанова про закриття кримінальної справи не є актом визнання обвинуваченого винним у вчиненні суспільно небезпечного діяння [7, 110]. Цю думку підтримує і Я.О. Мотовиловкер, який вважає, що в постанові про закриття кримінальної справи (за nereабілітуючими підставами) особа не проголошується винною, сама така постанова (ухвала суду) не прирівнюється до обвинувального вироку без призначення покарання, не створює судимості, не спростовує презумпції невинуватості у вчиненні злочину [8, 93]. На думку Р. Куссмауль, процесуальний акт про закриття кримінальної справи за nereабілітуючими підставами є перешкодою для подальшого провадження за справою, є процесуальним актом не про встановлення невинуватості, а про відмову від кримінального переслідування [9, 45]. Ця ситуація, на думку більшості вчених, має місце тому, що звільнення від кримінальної відповідальності як інститут матеріального права був створений без урахування положень кримінального процесу. Так, А.М. Яценко вважає, що існуюча позиція законодавця, відображена у формулюванні звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України, є некоректною з точки зору юридичної техніки, оскільки вона не враховує вимоги принципу презумпції невинуватості, відображеного в ч. 1 ст. 62 Конституції України [5, 11]. Розв'язання зазначеною колізією вбачається у зміні юридико-технічного втілення та тлумачення інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Наприклад, Ю.В. Грошевой пропонує передбачити в КПК три види вироків: обвинувальний, виправдальний і звільняючий особу від криміналь-

ної відповідальності [10, 128].

Цей слушний висновок, по-перше, суперечить ч. 1 ст. 62 Конституції України, бо вина особи, яка вчинила злочин, повинна бути доведена саме обвинувальним вироком, а не вироком про звільнення від кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 3 ст. 327 КПК України, якщо підсудний визнається винним у вчиненні злочину, суд постановляє обвинувальний вирок і призначає підсудному покарання, передбачене кримінальним законом. Суд постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від відбування покарання на підставі ст. 80 КК України [11]. Тому особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України, з урахуванням положень чинного Кримінально-процесуального кодексу України, фактично не може визначатися винною у вчиненні злочину. По-друге, якщо передбачити у Кримінально-процесуальному кодексі України запропонований вид вироку, тоді звільнення від кримінальної відповідальності, на думку деяких вчених, урівняється із звільненням від покарання, а тому втратить свою правову природу [12]. Протиріччя між кримінально-політичною концепцією звільнення від кримінальної відповідальності і принципом презумпції невинуватості, на думку Л.В. Головка, уникне тільки тоді, коли звільнення від кримінальної відповідальності втратить свою матеріально-правову автономію та буде розглядатися крізь процесуальну призму. Якщо є підстави для постанови питання про винність особи, яка вчинила злочин, то ніщо не заважає при цьому при наявності певних умов таку особу звільнити від кримінального переслідування, а не кримінальної відповідальності [12].

Таким чином, проаналізувавши відповідні норми Конституції (ч. 1 ст. 62), Кримінального (ст. 46) та Кримінально-процесуального кодексів України (ст.ст. 8, 282, 327), точки зору певних вчених-юристів, слід відзначити, що неузгодженість цих норм викликає труднощі у правозастосуванні. Бо матеріальне визначення звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим не відповідає принципу презумпції невинуватості. Особу, яку суд при наявності підстав та умов, передбачених у ст. 46 КК України, звільняє від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням, неможливо визнати винною, бо такою вона може бути визнана тільки обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 327 КПК України), який вступив у законну силу. Вказана термінологічна неузгодженість більш вдало була змінена у КК України 1960 р. Так, ч. 1 ст. 50 КК України 1960 р. передбачала, що звільняється від кримінальної відповідальності не «винна» особа, а «особа, яка вчинила злочин» [13, 45]. Дійсно, така назва одного з суб'єктів примирення є більш вдалою, хоча і недосконалою з процесуальної точки зору.

Література

1. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности – М.: Наука, 1974. – 208 с.
2. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 488 с.
3. Наден О.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. – Х.: Право, 2003. – 224 с.
4. «Про практику застосування судами України законодавства про

звільнення особи від кримінальної відповідальності»: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 23.12.2005 р.

5. Яценко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Київ, 2006. – 20 с.
6. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. – К.: Атака, 2004. – 296 с.
7. Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпцию невиновности / Под ред. В.М. Савицкого. – М.: Наука, 1984. – 143 с.
8. Мотовиловкер Я.О. О принципах объективной истины, презумпции невиновности, состязательности процесса: Учебн. пособие. – Ярославль: ЯрГУ, 1989. – 96 с.
9. Куссмауль Р. Всякое прекращение уголовного преследования – реабилитация // Российская юстиция. – 2000. – № 9. – С. 45-49.
10. Грошевой Ю.М. Профессиональное правосознание судьи и социалистическое правосудие. – Х.: Издательское объединение «Вища школа», 1986. – 185 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України: www.ligakon.ua
12. Головка Л.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования: соотношение понятий <http://dlib.eastview.com/sources/article.jsp?id=2817331>
13. Уголовный кодекс Украины (с изм. и допол. по состоянию на 01.09.2000 г. – Х.: Одиссей, 2000. – 256 с.

И.В. Дмитренко

*Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар 24/26, Одесса, 65058, Украина*

ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СВЯЗИ С ПРИМИРЕНИЕМ С ПОТЕРПЕВШИМ: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ

РЕЗЮМЕ

Сделан вывод о необходимости пересмотра материального содержания освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим, поскольку указание на то, что примирение возможно с «виновным» лицом, противоречит принципу презумпции невиновности, закрепленного в ч. 1 ст. 62 Конституции и ч. 2 ст. 2 УК Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовная ответственность, освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим, принцип презумпции невиновности.

УДК 343.431(477)

*К.М. Іскров, аспірант
Одеський національний морський університет,
кафедра кримінального та адміністративного права,
65029, м. Одеса, вул. Мечникова, 34*

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 149 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ АБО ІНША НЕЗАКОННА УГОДА ЩОДО ЛЮДИНИ)

Поглиблено розуміння характеру злочинних дій, віднесених останньою редакцією ст. 149 Кримінального кодексу України 12.01.2006 р. (далі – КК України) до торгівлі людьми. Здійснено спробу правового аналізу шести форм торгівлі людьми: 1. торгівля людьми як така; 2. здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3. вербування; 4. переміщення; 5. переховування; 6. передача або одержання людини.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: торгівля людьми, форми торгівлі людьми, об'єктивна сторона торгівлі людьми.

Боротьба з торгівлею людьми триває. Особливі зусилля в такій боротьбі помітні і в Україні, що відповідним чином було відмічено в щорічній доповіді Державного Департаменту США про торгівлю людьми за 2006 рік, зробленій відповідно до Закону США 2000 р. про захист жертв торгівлі людьми [1, 45].

Насамперед активні зусилля в боротьбі з торгівлею людьми в Україні за 2006 рік, на нашу думку, пов'язані з внесенням змін до КК України від 12.01.2006 р. [2, 14].

Мета статті полягає в дослідженні зовнішнього прояву злочинної поведінки, яка визначена ст. 149 КК України (в редакції 2006 р.) як торгівля людьми.

Великий внесок у дослідження питань кримінально – правової протидії торгівлі людьми в Україні внесли Я. Лизогуб, О. Орлеан, Є. Стрекалов, О. Наден, В. Козак, В. Підгородинський, А. Шеваріхін, Н. Гуторова, А. Бандурка, В. Куц, Ю. Галустян, А. Алексеева, М. Хавронюк та ін. Наукові здобутки цих юристів вплинули на авторське уявлення про об'єктивну сторону складу злочину торгівля людьми, що, у свою чергу, відобразилось при аналізі зовнішнього прояву злочинної поведінки, передбаченої ст. 149 КК України 2006 року.

На відміну від трьох форм торгівлі людьми, передбачених КК України в редакції 2001 р. (продаж людини; інша оплатна передача людини; здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі [3, 93]), сьогодні визначено, що цей злочин може вчинятися в наступних фор-

мах: 1. торгівля людьми; 2. здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3. вербування; 4. переміщення; 5. переховування; 6. передача або одержання людини.

Тлумачення жодної з наведених форм об'єктивної сторони торгівлі людьми ст. 149 КК України (в редакції 2006 р.) не передбачено, тому спробуємо дати кримінально-правову характеристику кожній з них.

Перша форма – торгівля людьми. Термін «торгівля» законодавчо належить до цивільних та господарських відносин між суб'єктами права, зокрема, до розділів, що регулюють зазначені відносини в сфері торговельної діяльності. Але це є сфера законних правовідносин, в яких торгівля розуміється як дія певного суб'єкта, що взяв на себе обов'язок продажу товару, послуг тощо. Сфера законних торговельних відносин обумовлює, що торгівлю здійснює торговець (продавець) відповідно до встановлених правил торговельної діяльності. Сфера кримінального права в деяких випадках поширюється на торговельні відносини між суб'єктами права, але лише тоді, коли вони мають незаконний характер.

Торгівля є процесом, при якому здійснюється передача права власності на певні речі матеріального або нематеріального змісту від одного суб'єкта або групи суб'єктів до іншого (інших) суб'єктів (набувачів права власності). Але якщо розуміти торгівлю як певну діяльність, – вона відноситься до дій продавця.

Враховуючи, що Кримінальний кодекс України визнає злочином суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність) (ст.2 КК України), в такому випадку відповідальним за дії, пов'язані з торгівлею людьми, юридично правильним слід вважати продавця. Цілком очевидно, що захисник, який буде представляти інтереси покупця людини, буде наполягати під час досудового і судового слідства, що дії покупця не є кримінально караними, тобто не підпадають під ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України. Одним з доказів захисника покупця людини у такому випадку може бути і те, що необгрунтовано притягувати до кримінальної відповідальності особу за дії, пов'язані з торгівлею людьми, знаючи, що ця особа людьми не торгувала. Тому, на думку такого умовного захисника, більш доцільним було б визначення торгівлі людьми, згідно з яким це є злочинна діяльність, пов'язана з продажем людини (людей) за грошові кошти.

Друга форма торгівлі людьми – здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина. До ознак цього складу злочину відносяться дії, спрямовані на здійснення інших, ніж торгівля людьми, незаконних дій щодо людини. Така форма за своїм змістом відтворює форми торгівлі людьми, що містилися в диспозиції ст. 149 КК України у редакції 2001 року, яка передбачала іншу оплатну передачу людини, та дії, які охоплювались третьою формою – здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою (або без згоди) через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам). На нашу думку, законодавець зміг поєднати суттєві ознаки названих форм торгівлі людьми, перелічених у ст. 149 КК України в редакції 2001 року, в другій формі торгівлі людьми вже в новій редакції зазначеної статті (здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина), тим самим ліквідувавши громіздкість і складність описової частини попередніх

форм злочину, встановлених ст. 149 КК України у редакції 2001 року.

Під незаконною угодою, об'єктом якої є людина, на нашу думку, потрібно розуміти дії винного, пов'язані з укладання відносно людини угод за певні матеріальні або нематеріальні блага чи взагалі безоплатно. До такої незаконної угоди також можна віднести і дарування, хоча головним є не назва домовленостей, підібрана відповідно до розділів цивільного або господарського законодавства, а те, відносно чого встановлюється ця домовленість. Ми не будемо зупинятись на тому, що покупець може дати або дає за отриману людину, оскільки для настання кримінальної відповідальності суттєвим є факт встановлення незаконної угоди між двома суб'єктами щодо людини, ніж доведення форми розрахунків. Також ми вважаємо, що у випадку неспроможності віднесення дій покупця людини до першої форми нової редакції статті 149 КК України (торгівля людьми) для притягнення його до відповідальності у зв'язку з тим, що він не вчиняв дії відносно продажу людини, цілком можливо, що друга форма об'єктивної сторони складу в новій редакції в цілому відповідає тим ознакам, які потрібні для кваліфікації дій покупця та продавця за статтею 149 КК України, оскільки незаконна угода якраз і передбачає двосторонню природу незаконних відносин щодо людини.

Щодо визначення при здійсненні «іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина» переходу разом з людиною певних прав на неї, то, на нашу думку, на відміну від першої форми нової редакції, при вчиненні якої продавець передає своє право власності до іншого суб'єкта, при другій формі незаконна угода може передбачати перехід як усіх елементів права власності до отримувача, так і певних з них.

Вважаємо, що, на нашу думку, вдале, універсальне (порівняно з попередніми формами торгівлі людьми) викладення другої форми торгівлі людьми надало можливість уникнути тих недоліків, про які протягом шести років вказували багато вчених.

«Інша незаконна угода, об'єктом якої є людина» може відбуватися як на території України, так і за її межами. Це обумовлено відсутністю в новій диспозиції словосполучень «так само», «пов'язаної», «переміщення через державний кордон України». Зазначені словосполучення ускладнювали зміст кримінальної норми, викликали певні труднощі у процесі її застосування та створювали умови для ухилення від відповідальності винних.

Суб'єктами незаконної угоди та, відповідно, суб'єктами злочину можуть бути дві і більше осіб, які досягли незаконної домовленості щодо людини.

Виникає питання: яка різниця між торгівлею людьми (як першою формою об'єктивної сторони складу цього злочину) та іншою незаконною угодою, об'єктом якої є людина (як другою формою) при тому, що друга форма торгівлі людьми, як вказано вище, може охоплювати ознаки першої?

Ми вже наголошували, що торгівля людьми передбачає продаж людини у фактичну власність за грошові кошти. При здійсненні іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, злочинці також можуть встановити домовленість про перехід людини у фактичну власність отримувача за надання останнім грошових коштів. Але різниця може полягати в тому, що торгівля людьми – незаконна діяльність, а не незаконна угода, і ця діяльність здійснюється тільки особою, що торгує людьми і тільки за грошові кошти. Якщо припустити, що торгівля – це є купівля-продаж, та визнавати злочинцями і

продавця, і покупця людини, в такому разі склад злочину «здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина» може охопити в собі злочинну діяльність, віднесена до першої форми (торгівля людьми), тобто торгівля людьми є також незаконною угодою між покупцем та продавцем, об'єктом якої є людина. Така слабкість у розмежуванні перших двох форм торгівлі людьми у разі вчинення злочинцем призведе до певних труднощів під час кваліфікації.

На нашу думку, було б доречним розглядати торгівлю людьми як злочинну діяльність торговця, а не як дії продавця і покупця в незаконних угодах, які криміналізовані іншою формою.

Вважаємо, що з такими висновками мало хто зможе погодитись, хоча все ж таки вони мають право на існування. Вбачається розумним інший вихід при розмежуванні перших двох форм торгівлі людьми, який буде більш простішим для застосування під час кваліфікації злочинних дій, вказаних у ст. 149 КК України. Цей вихід полягає у визначенні першої форми торгівлі людьми як угоди купівлі – продажу, під час якої відбувається передача людини у фактичну власність покупця за грошові кошти, а під «іншою незаконною угодою, об'єктом якої є людина», слід розуміти всі інші незаконні дії, спрямовані на укладання інших, безпосередньо не пов'язаних з торгівлею людьми угод, наприклад, таких як передача людини в рахунок погашення боргу, в обмін на інші, крім грошей, цінності або послуги матеріального характеру, її дарування тощо.

Наступною формою, в якій виявляється об'єктивна сторона торгівлі людьми, є вербування людини. Більшість держав світу закріпили відповідальність за вербування людей у своєму національному кримінальному законодавстві (Киргизія, Білорусь, Ізраїль, Таджикистан та ін.). Хоча в деяких з названих держав вербування розглядається не як окрема форма злочинного діяння, а як спосіб, за допомогою якого вчиняється купівля – продаж людини.

Із змісту нової редакції статті 149 КК України випливає, що українське карне законодавство розглядає вербування як акт кримінального діяння. Але сучасному карному законодавству України відомі також і інші діяння, які за своїми ознаками дуже близько співвідносяться з вербуванням. Наприклад, найманство.

Згідно зі ст. 447 КК України, найманство визначається як вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання в збройних конфліктах інших держав або насильницьких дій, спрямованих на повалення державної влади.

Стаття 149 КК України також передбачає вербування особи з метою її експлуатації. У свою чергу, під експлуатацією розуміється використання потерпілого у збройних конфліктах.

Для того, щоб не було плутанини, при кваліфікації дій злочинця у разі вербування людини з метою використання у збройних конфліктах необхідно встановити спрямованість дій злочинця (хоча на практиці це дуже складно). Якщо вербування в збройні формування відбувалось для повалення державної влади або порушення територіальної цілісності держави, в такому випадку дії злочинця слід кваліфікувати за статтею 447 КК України.

Але є ще один істотний аспект, на який ми хотіли б звернути увагу. В

положеннях Міжнародної Конвенції 1989 року про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців та в статті 447 КК України враховується така ознака злочину, як добровільність та усвідомлення дій з боку найманців, спрямованість їх на участь в збройних конфліктах. Виходячи з диспозиції ст. 149 КК України, вербування людини для використання в збройних конфліктах буде вважатися злочином тільки при вчиненні цих дій винним за допомогою обману, шантажу або уразливого стану. Таким чином, у випадку добровільної згоди людини в процесі її вербування для подальшого використання в збройних конфліктах, які ще не здобули ніякої спрямованості або їх спрямованість не передбачає повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, дії злочинця будуть декриміналізовані у зв'язку з відсутністю складу злочину.

Але в будь-якому разі існування в кримінальному законодавстві статті з назвою торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», в якій передбачено відповідальність за вербування людини, є, на нашу думку, позитивним досягненням.

О. Орлеан в спільній статті з Є. Стрекаловим доходять висновку, що під вербуванням слід розуміти досягнення добровільної (шляхом запрошування або ж умовляння, коли людина перебуває в уразливому стані) чи вимушеної (за допомогою шантажу, погрози застосування насильства тощо) згоди особи на її подальшу експлуатацію [4, 31-32].

У словнику С. Ожегова під словом вербувати розуміється набір, наймання, підшукування для яких – небудь робіт, в яку – небудь установу [5, 74]. В словнику В. Даля вербувати означає набір, наймання [6, 54].

Вважаємо, що мають місце певні неточності у О. Орлеана та Є. Стрекалова при визначенні вербування. Кримінальний закон визнає злочином дію (суспільно небезпечну). Досягнення згоди жертви добровільно або за допомогою примусу – це лише мета вербування. Злочинна дія полягає в наборі, підшукуванні або найманні жертв злочину. Тому ми пропонуємо визначення вербування як наймання, набір або підшукування особи (осіб) для отримання згоди на її (їх) подальшу експлуатацію.

Четвертою формою торгівлі людьми слід вважати переміщення людини. Під переміщенням у вищезгаданій статті О. Орлеан та Є. Стрекалов пропонують розуміти дії, спрямовані на зміну місця перебування людини. Як правило, переміщення здійснює вербувальник, але це можуть робити й інші особи. Найчастіше переміщення пов'язане з перетинанням державного кордону, але може відбуватися і всередині країни [4, 32]. Ми цілком згодні з цим визначенням, але слід усвідомлювати, що переміщення можуть здійснювати різні особи. Одразу виникає приклад з перевізником, якому була надана людина або люди, щоб він їх перевіз з пункту А в пункт В. Але це цілком легально і при чому тут стаття 149 КК України, може виникнути питання? Відомо, що склад злочину не формує тільки об'єктивна ознака, тому мають бути враховані інші ознаки, за допомогою яких постає реальна картина злочину. Така картина злочинної діяльності, пов'язаної з переміщенням людини, формується за рахунок суб'єктивної сторони складу злочину (тобто мети переміщення).

П'ятою формою вчинення торгівлі людьми є переховування людини. Переховування людини, як і переміщення людини, на перший погляд, пред-

ставляє собою певний етап загальному процесі торгівлі людьми, але кримінальне законодавство розглядає переховування, як і інші дії, встановлені ст. 149 КК України, окремо, тому що відомо: кожний злочинець відповідає тільки за те, що він вчинив, і це дає змогу максимально індивідуалізувати для кожного окремо, відповідальність і покарання. Є цілком виправдано та передбачувано, що переховування отримало окрему кваліфікацію в законодавстві України. Відомо, що Україна є одночасно країною транзиту і країною – донором «людського товару», тому на території нашої держави частіше за все співробітники правоохоронних органів можуть стикатися з такою формою торгівлі людьми.

Ми можемо запропонувати визначення переховування людини з метою її експлуатації як злочинну діяльність, що виявляється в активних діях, спрямованих на те, щоб факт місцезнаходження експлуатованої людини не став відомий правоохоронним органам, а також іншим особам.

Дії особи по переховуванню, як і по переміщенню людини з метою її експлуатації (за статтею 149 КК України), не повинні розумітися як певна роль, яку злочинець здійснює під час вчинення злочину під назвою торгівля людьми. Винний вчиняє окремий злочин, тобто переміщення, переховування, вербування, а не бере участь у спільному вчиненні злочину. На практиці можуть мати місце такі випадки, коли сумісні дії двох або більше осіб, спрямовані на досягнення загального для них суспільно-небезпечного наслідку, розглядатимуться в межах окремого акту злочинної поведінки. Наприклад, при переховуванні особи з метою експлуатації організатор організовує вчинення переховування, виконавець – безпосередньо переховує особу від її викриття, а також передає її для експлуатації, посібник – надає приміщення для переховування. Такий приклад слід кваліфікувати як співучасть під час вчинення переховування. Характер іншої їхньої сумісної діяльності може розглядатися на прикладі, коли хтось буде вербувати, хтось переховувати, хтось перевозити, хтось укладати незаконну угоду щодо людини, яку вони відповідно завербували, перевезли, переховували з метою експлуатації. Вважаємо, що така спільна діяльність повинна кваліфікуватися як співучасть, хоча, на перший погляд, кожен виконував дії, які містять в собі ознаки об'єктивної сторони окремого злочину, передбаченого ст. 149 КК. Однак при вчиненні зазначених дій замах усіх співучасників, спрямований проти одного спільного для них об'єкта (наприклад, людини або групи людей) злочину, повинен охоплюватися наміром кожного співучасника. Якщо ж кожен злочинець передбачав окремий злочинний результат своєї діяльності, то співучасті не буде, навпаки, буде співучасть, якщо їхні дії (вербування, переміщення, переховування тощо) направлені на досягнення єдиного для них всіх злочинного результату. Коли суб'єкт злочину, що бере участь у злочинній змові, у своєму свідомому акті поведінки досягає злочинного результату, тобто вербує, переміщує, переховує людину з метою експлуатації, тобто завербував і почав експлуатувати, або здійснив переховування та почав експлуатувати, тоді їх дії не охоплюються співучастью, а кваліфікуються як окремий злочин, описаний у диспозиції статті 149 КК України.

Ще однією формою торгівлі людьми є передача або одержання людини. Зазначену форму ми хотіли б розглянути разом, не розділяючи одну від іншої, оскільки передача передбачає певні дії, які очікують зустрічних дій по

одержанню. Без одержання людини не може бути й її передачі, одна дія не може існувати без іншої, вона іманентна їй.

Попередня редакція ст. 149 КК України (2001 р.) містила в собі таку форму торгівлі людьми, як передача людини, але за умови її оплатності. Тоді дослідники, аналізуючи зазначену форму злочину, звертали увагу на два моменти:

- 1) передачу людини;
- 2) оплатність цієї передачі. У зв'язку з тим, що в новій редакції диспозиції статті 149 КК законодавець відзначив, що встановлення форми розрахунків при передачі не є обов'язковим для кваліфікації злочину, а головним є доведення факту передачі або одержання людини з метою експлуатації, ми спробуємо зосередитись на розгляді саме дій, пов'язаних з передачею та одержанням людини.

Як впливає із внутрішньої сутності передачі як реального явища об'єктивної дійсності, вона завжди передбачає наявність активної поведінки суб'єкта, що здійснює її. Передавати людину для одержання під час вчинення злочину, передбаченого ст. 149 КК України, може особа, яка має певні незаконні правочинності, що походять з елементів права власності, або особа, яка шляхом застосування певних способів має можливість здійснити передачу людини. Раніше при дослідженні першої форми торгівлі людьми ми дійшли висновку, що у разі торгівлі людьми (як першої форми злочину) людина передається назавжди за певну грошову компенсацію. З цього приводу дії по передачі людини відрізняються від торгівлі, хоча фактично мають однакову природу, адже передбачають втрату контролю над людиною з боку того, хто передає або торгує людьми.

Різниця між торгівлею та передачею, на нашу думку, полягає у наступному:

- 1) передача людини передбачає надання людини на певний строк;
- 2) розрахунки можуть бути представлені в будь-якій формі. Передача людини не передбачає ніяких обмежень у формах розрахунків та у тому, на який саме час передається людина, але обмежується випадком, коли передача відбулась безповоротно та за грошові кошти, коли такі дії повинні кваліфікуватися як торгівля людьми. Така увагу цьому питанню обумовлена тільки з позиції теоретичних міркувань та спроби встановити певні відмінності між тими формами об'єктивної сторони злочину, які мають схожі ознаки та в подальшому можуть спричинити плутанину при кваліфікації дій злочинця.

Одержання людини – це дуже вдала та необхідна форма торгівлі людьми. Під терміном одержання слід розуміти дії особи по отриманню людини і встановлення у результаті цього реальної можливості контролювати її життя або дії. Але можна помітити, що одержання людини вчиняється практично в кожній формі торгівлі людьми. Одразу виникає питання: в чому полягає самостійність та необхідність такої форми, як одержання людини?

Насправді, при вербуванні, переміщенні, переховуванні, під час здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, завжди відбувається одержання людини, оскільки названі дії починають втілюватись тільки після того, як злочинець «у свої руки» одержить людину та почне вчиняти одну з об'єктивних ознак злочину торгівлі людьми. Тоді як розуміти самостійність

дій по одержанню людини, коли вони є частиною інших дій, їх невід'ємним елементом і тому, відповідно, не можуть бути усвідомлена злочинцем як окремі злочинні дії?

В даному випадку про самостійність та незалежність такої форми, як одержання людини, вказують способи вчинення такого одержання, обов'язковість яких передбачена ст. 149 КК України. Тобто злочинець використовує обман, шантаж або уразливий стан потерпілого не для вербування, переховування тощо, а саме для одержання людини, що переконливо свідчить про його внутрішнє (психічне) ставлення до того, що він вчиняє.

При виконанні інших об'єктивних ознак злочину торгівля людьми одержання не відповідає особливостям того контролю над людиною, який здійснюється саме при його вчиненні. Контроль над людиною, який застосовується під час виконання інших об'єктивних ознак, крім одержання, може бути тимчасовим або таким, що встановлюється тільки для того, щоб мати можливість здійснювати нагляд. В свою чергу, контроль при вчиненні злочину одержання людини застосовується заради експлуатації.

З урахуванням викладеного, під передачею або одержанням людини необхідно розуміти вчинення винною особою дій (надання, отримання людини), що посягають на свободу людини та пов'язані з встановленням контролю над нею проти її волі. Така позиція збігається з позицією О. Орлеана та Є. Стрекалова [4, 32].

Фахівцям, які безпосередньо займаються розслідуванням і розкриттям злочинів, необхідно враховувати, що розрізняти торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини від передачі та одержання людини, потрібно за моментом їх закінчення. Так, торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди щодо людини слід вважати закінченими з моменту досягнення домовленостей, предметом яких є людина. Передача та одержання, відповідно, будуть вважатися закінченими з моменту фактичної передачі або одержання людини.

Як справедливо писав свого часу А.Н. Трайнін, «специфіка кожного складу злочину знаходить свій вираз головним чином в об'єктивній стороні» [7, 131]. Сподіваємось, що запропонована нами специфіка розуміння об'єктивної сторони злочину торгівлі людьми буде сприяти більш повному та детальному вивченню злочинної поведінки при її відповідній кваліфікації.

Література

7. Витяги із доповіді Держдепартаменту США // Довідниковий сайт: <http://www.consumoffshore.com/russian/countries/vanuat.htm>
8. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в зайняття проституцією» // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №17. – Ст. 149
9. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131
10. Стрекалов Є.Ф. Орлеан А.М. Теоретичні та практичні аспекти застосування ст.149 КК України // Вісник Верховного Суду України. – №9 (73). – 2006. – 45 с.

11. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1991. – 917 с.
12. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Том четвёртый. – М.: Terra-Terra, 1995. – 688 с.
13. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. – М.: Госюриздат, 1957. – 364 с.

РЕЗЮМЕ

Автор пытается прокомментировать понимание преступных действий, относящихся к торговле людьми согласно новой редакции ст. 149 Уголовного кодекса Украины. Предложены обоснования, касающиеся разграничения первых двух форм торговли людьми, в связи с их определённой содержательной схожестью. Рассмотрены некоторые возможные формы соучастия, которые могут иметь место при совершении преступления, предусмотренного ст. 149 Уголовного кодекса Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: торговля людьми, формы торговли людьми, объективная сторона торговли людьми.

УДК 343.72:001.4

Константинова О.О., аспірант
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
кафедра кримінального права та кримінології

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ЯКА ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

Соціально-економічні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні призводять до змін кредитно-фінансової системи, зокрема важливим питанням постає роз'яснення спеціальної термінології, що має значення для кваліфікації шахрайства з фінансовими ресурсами.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: шахрайство, фінансові ресурси, трансфери, дотації, субвенції, субсидії.

Економічні процеси, які відбуваються в Україні, призводять до суттєвих змін у кредитно-фінансовій системі і загострюють питання боротьби з економічною злочинністю, що обумовлює актуальність теми нашої статті.

Поняття «економічна злочинність» є родовим відносно поняття «сукупності злочинів», що вчиняються у сфері економічного обігу, оскільки включає широке коло злочинних діянь, що посягають на відносини власності як такі й на відносини, що виникають у сфері господарювання. Економічна злочинність охоплює злочини, що передбачаються розділами VI і VII КК України, а саме «Злочини проти власності» і «Злочини у сфері господарської діяльності» [1]. Серед злочинів, які передбачені в VII розділі спеціально у нашій статті виділяємо розгляд питання, присвяченого шахрайству з фінансовими ресурсами.

Диспозиція ст. 222 КК України має описово-бланкетний характер і передбачає звернення до норм іншого некримінального законодавства, які розкривають викладені в ній терміни [2].

Для комплексного розгляду і з'ясування кримінологічно важливих рис шахрайства з фінансовими ресурсами, необхідно звернутися до економічних джерел та визначити основні поняття, категорії, які мають безпосереднє відношення до цього виду злочинності, мова піде передусім про кредитно-фінансову систему, кредитно-грошовий механізм, фінанси, фінансові ресурси тощо.

Кредитно-фінансова система регулює розвиток грошових ринків, формує капітал та організовує його перехід з одних секторів економіки у інші. Кредитно-грошовий механізм – система, яка визначає структуру виробництва, сукупність попиту та безпосередньо впливає на елементи економічної рівноваги. Кредитно-фінансова система представлена органами, які займаються в межах своєї компетенції різними видами фінансової діяльності, здійснюють фінансові операції, акумулюють вільні грошові засоби, нада-

ють їх в кредит.

В економічній довідниковій літературі переважає розуміння фінансів як системи економічних відносин, які складаються між державою, підприємствами, громадянами щодо привласнення частини національного доходу через механізм оподаткування та його розподілу відповідно до виконуваних державою соціально-економічних функцій. Головне призначення фінансів полягає в тому, щоб шляхом утворення грошових доходів і фондів забезпечити не тільки потреби держави й підприємств у грошових коштах, але й контроль за витрачанням грошових ресурсів [3, с. 15].

Центральною спілкою споживчих товариств України розроблено Методичні рекомендації з аналізу й оцінки фінансового стану підприємств, у яких дано визначення ресурсів фінансових – сукупність власних коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання. Ресурси фінансові підприємства – власні кошти підприємства. Вони характеризують його автономність, його власний капітал [4], фінанси є «кровоносною системою» економічного базису, яка забезпечує життєдіяльність підприємництва.

Отже, фінансові ресурси – сукупність фондів грошових коштів, які перебувають у розпорядженні держави, банків, суб'єктів господарської діяльності та відображають фінансовий стан економіки й одночасно є джерелом їхнього розвитку. Фінансові ресурси формуються з суб'єктів господарської діяльності й держави за рахунок різних видів грошових доходів, до яких належать дотації, субсидії, субвенції, кредити, пільги щодо податків [3, 8].

Так, Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 р. визначає, що при нестачі коштів для збалансування бюджетів, держава може використовувати трансферти (кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій) на безоплатній та безповоротній основі. Ст. 96 даного Кодексу поділяє міжбюджетні трансферти на: дотацію вирівнювання; субвенцію; кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів та інші дотації [5].

У Бюджетному кодексі дотації та субвенції лише згадуються, не розкривається їхня суть, а про субсидії взагалі нічого не зазначено.

Звернімось до іншого закону, який передбачає застосування трансфертів – Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21 травня 1997 р., за яким (ст. 63 цього Закону) місцевий бюджет поділяється на поточний бюджет і бюджет розвитку. Доходи бюджету розвитку формуються за рахунок частини податкових надходжень, коштів, залучених від розміщення місцевих позик, а також інвестиційних субсидій з інших бюджетів. Кошти державного бюджету, що передаються у вигляді дотацій, субвенцій розподіляються обласними радами між районними бюджетами й бюджетами міст обласного значення в розмірах, необхідних для формування доходних частин не нижче мінімальних розмірів місцевих бюджетів, визначених законом, а також використовуються для фінансування з обласного бюджету спільних проектів територіальних громад.

Кошти обласного бюджету, передані державою у вигляді дотацій, субвенцій зараховуються до районних бюджетів і розподіляються районними радами між місцевими бюджетами в розмірах, необхідних для формування

доходних частин не нижче мінімальних розмірів місцевих бюджетів, визначених законом, а також використовуються для фінансування з районного бюджету спільних проектів територіальних громад.

У ч. 3 ст. 66 цього ж Закону передбачено, що в разі, коли вичерпано можливості збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів, і при цьому не забезпечується покриття видатків, необхідних для здійснення органами місцевого самоврядування; наданих їм законом повноважень та забезпечення населення послугами не нижче рівня мінімальних соціальних потреб, держава забезпечує збалансування місцевих бюджетів шляхом передачі необхідних коштів до відповідних місцевих бюджетів у вигляді дотацій, субвенцій, субсидій відповідно до закону [6].

Ще одним законом, який регламентує питання розподілу фінансових ресурсів, є Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» № 401-XIV від 15 січня 1999 р., у ч. 3 ст. 19 зазначається, що доходи міського бюджету та бюджетів районів формуються за рахунок власних та закріплених доходів, стовідсоткового відрахування податку на прибуток, податку на доходи фізичних осіб, плати за землю, а також субвенцій та субсидій із Державного бюджету України на виконання столичних функцій, але не менше як 50 відсотків від суми податків, зборів і обов'язкових платежів, які справляються на території міста Києва.

Нормативи відрахувань від загальнодержавних податків і зборів, розмір субвенцій, субсидій, дотацій, а також інші бюджетні показники взаємовідносин Державного бюджету України й бюджету міста Києва є стабільними й уточнюються лише при зміні податкового законодавства України або за поданням Київської міської ради. Держава гарантує виконання містом Києвом столичних функцій шляхом надання субвенцій [7]. Складання проекту й забезпечення виконання Державного бюджету України за доходами й видатками здійснюється Міністерством фінансів України [5].

Для економічного стимулювання виконання державних замовлень їхнім виконавцям – суб'єктам господарської діяльності всіх форм власності, які виготовляють і поставляють продукцію для державних потреб відповідно до умов укладеного з ними державного контракту, згідно зі ст. 3 Закону України «Про поставки продукції для державних потреб» передбачалося надання пільг щодо податків на прибуток, цільових дотацій і субсидій, кредитів на пільгових умовах. З 22 грудня 1995 р. даний закон зазнав значних змін і зараз він відомий як Закон України «Про державне замовлення пріоритетних державних потреб» [8]. Із закону вилучено вище назване надання пільг, у тій же ст. 3 закону зазначено, що стимулювання та захист вітчизняного виробника (резидента) товарів, робіт і послуг – виконавця державного замовлення здійснюється відповідно до Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» [9]. Однак і цей закон не зберіг передбачені раніше пільги щодо податків на прибуток, цільових дотацій і субсидій, кредитів на пільгових умовах. Ст. 6 даного закону регламентує створення умов захисту вітчизняного ринку лише через надання замовником переваги тендерній пропозиції, поданій вітчизняним виробником шляхом застосування преференційної поправки до її ціни.

Дотації, субсидії й субвенції можуть надаватись й у натуральній формі.

Дотація (від давньолатинського «dotatio» – дар) є державна грошова до-

помога громадянам, організаціям, яка здійснюється в порядку бюджетного регулювання на безповоротній основі.

Дотація може бути 2 видів:

- допомога, яка надається підприємствам, організаціям на покриття збитків, викликаних причинами, незалежними від них (на виробництво й реалізацію продукції, які не покриваються отриманими доходами, на підтримку відносно низьких цін на відповідні товари, що розповсюджуються населенню);

- допомога, яка надається з вищестоящого бюджету нижчестоящим для їх збалансування у випадках перевищення витрат над доходами при формуванні мінімального бюджету територіального рівня.

У п. 3 Наказу Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження Порядку надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних» під дотацією розуміються кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття для покриття витрат на заробітну плату осіб, працевлаштованих за направленням державної служби зайнятості, надані роботодавцю, що створює додаткові робочі місця для працевлаштування безробітних [10]. Відповідно до ст. 2 Бюджетного Кодексу України дотацією вирівнювання є міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує [5]. Під дотацією розуміють вид грошової допомоги, що надається на безоплатній основі з вищестоящого бюджету нижчестоящим організаціям, підприємствам на покриття збитків, викликаних причинами, незалежними від них.

Дотації дуже широко практикувались в 1960-х роках, але більш прогресивними є такі методи бюджетного регулювання як субвенція й субсидія [3, 22].

Субвенція (від латинського «subvenire» – приходити на допомогу) – це один із методів бюджетного регулювання, який використовується для збалансованості нижчестоящих бюджетів, видається нижчестоящому бюджету на чітко обумовлене призначення в якості державної фінансової допомоги на програми, заходи, які направлені на підтримку гарантованих законодавством мінімумів соціальної захищеності населення, втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування, виконання інвестиційних проєктів, тобто мінімум, який не забезпечений власними бюджетними доходами, які не залежать від них. Субвенція також може направлятися на розвиток соціально-культурної побутової сфери, для вирішення проблеми зайнятості населення. Отже, це різновид грошової допомоги, що спрямовується на фінансування конкретних програм та проєктів [3, 23]. Субвенції, відповідно до Бюджетного кодексу України, є міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про їхнє надання.

При використанні субвенції є особливість: якщо вона використовується не за призначенням, а також якщо протягом року не була використана, то підлягає поверненню в бюджет, з якого була виділена. При використанні субвенції подається звіт про її цільове використання.

Таким чином, субвенція – це допомога, що надається для фінансування певних конкретних програм, проєктів, які схвалюються суб'єктами, які надають допомогу [2].

Наступним методом бюджетного регулювання є субсидія (від латинського «subsidium» – допомога). Вона використовується з метою збалансування місцевих бюджетів, зміцнення їхньої доходної бази. Передається з вищестоящих ланок бюджетної системи нищестоящим фізичним та юридичним особам, у тому числі господарюючим суб'єктам. Особливість субсидій у тому, що вони передаються на безповоротній основі для фінансування відповідних заходів, конкретних закладів, тобто, має цільовий характер. Субсидії можуть бути направлені на наукові дослідження, створення нових робочих місць, перепідготовку кадрів, підтримку АПК, ВПК, також відсталіх регіонів тощо [11, 186].

Наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерством економіки України, Міністерством фінансів України, Державним комітетом будівництва, архітектури та житлової політики України, Міністерством енергетики України, Державною акціонерною холдинговою компанією «Укргаз» 15 квітня 1998 р. затверджено Методику надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання зрідженого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива.

За цією Методикою надання населенню фінансової допомоги, субсидії призначаються при наявності різниці між розміром плати за житлово-комунальні послуги, скрапленій газ, тверде та рідке паливо в межах норм споживання з урахуванням пільг, які надаються відповідно до чинного законодавства й обсягом визначеного Кабінетом Міністрів України обов'язкового відсотка платежу [12].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» субсидією визнається фінансова або інша підтримка державними органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання подібного товару, у результаті якої суб'єкт господарсько-правових відносин країни експорту одержує пільги (прибутки) [13].

Наказом Держкомстату України № 13 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо квартальних розрахунків валового внутрішнього продукту виробничим методом» від 14 січня 2005 р., передбачено порядок надання субсидій на продукти. Зокрема, зазначені субсидії надаються пропорційно кількості або вартості товарів та послуг, вироблених, реалізованих виробничою одиницею-резидентом. Субсидії на продукти розраховуються згідно з даними квартального звіту «Про виконання Державного та місцевого бюджетів України по видатках». Субсидії на продукти призначені для державного регулювання цін на сільськогосподарську та іншу продукцію, а також на покриття поточних збитків підприємств житлового, комунального господарств, установ культури, міського транспорту тощо.

Державним казначейством України в Роз'ясненнях щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Роз'ясненнях щодо застосування класифікації кредитування бюджету субсидії визначаються як усі невідплатні поточні виплати підприємствам, які не передбачають компенсації у вигляді спеціально обумовлених виплат або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки, пов'язані з відшкодуванням збитків державних підприємств [14].

Найпоширенішим методом прямого субсидування в Україні нині є по-

датковий кредит. Відповідно до Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» податковим кредитом визнається сума (вартість) витрат, понесених платником податку – резидентом у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних або юридичних осіб протягом звітного року (крім витрат на сплату податку на додану вартість та акцизного збору), на суму яких дозволяється зменшення суми його загального річного оподаткованого доходу, одержаного за наслідками такого звітного року, у випадках, визначених цим Законом [15]. У Законі України «Про податок на додану вартість» під податковим кредитом розуміється сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду, визначена згідно з цим Законом [16].

Таким чином, можна дати загальне визначення податковому кредиту – відстрочка сплати податку на доходи, що надається підприємству податковою інспекцією на умовах зворотності, строковості, відплатності за наявності згоди фінансового органу, який контролює виконання бюджету [3, с. 23]. Підсумовуючи вище зазначене, субсидія – це допомога, що надається без будь-яких умов, незалежно від фінансового стану суб'єктів, яким вона надається [2].

Таким чином, між поняттями дотація, субсидія, субвенція є деякі відмінності. Так, на відміну від дотації, субсидії й субвенції мають цільовий характер, а у випадках їх невикористання або нецільового використання мають бути повернені до того бюджету, з якого були надані. Різниця між субсидією й субвенцією в тому, що субвенція передбачає обов'язкову умову участі у виділенні коштів на певні цілі з бюджетів нижчого рівня поряд із сумою субвенції, а стосовно субсидії це не обов'язково.

Проблемою, з якою зустрічаються правоохоронні органи, є те, що при отриманні даних, які свідчать про зловживання з боку службових осіб владно-управлінських структур, регіональних фінансових управлінь, що наділені правами розподілу й використання фінансових ресурсів (дотацій, субсидій, субвенцій, кредитів), не завжди є можливість притягнути винних осіб до відповідальності, оскільки ними користуються фінансисти з корумпованими зв'язками в органах державної влади, в правоохоронних органах тощо.

Кожною державою в її інтересах проводиться певна кредитна політика, яка включає в себе систему заходів Національного банку та держави в кредитній сфері з метою регулювання грошового обігу й досягнення інших економічних та соціальних цілей. Вона є складовою частиною економічної політики. Кредитна політика опирається на відповідні інститути й установи та діючий кредитний механізм. Основними напрямками кредитної політики є політика кредитної рестрикції (дорогих грошей) і політика кредитної експансії (дешевих грошей).

Для більш якісного обґрунтування й повної характеристики кредитно-банківської сфери на державному рівні слід окремо розглянути дефініцію кредитної системи. Кредитна система є сукупність кредитних відносин, які складаються із мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, бюджету, населення. Використання цих коштів відбувається на умовах повернення для задоволення економічних та соціальних потреб суспільства. Основним провідником кредитних відносин у суспільстві є банки [17, 151].

Становлення в Україні фінансових інститутів супроводжувалось появою нових видів злочинних посягань у сфері економіки – зокрема, отримання в банках обманним шляхом кредитних коштів, які в багатьох випадках кредитором не повертались.

Кредит має давню історію (від лат. «creditum» – позика, борг), його характеризують такі економічні відносини, які виникають між кредитором і позичальником із приводу одержання останнім позики в грошовій або товарній формі на умовах повернення в певний строк, сплати відсотків.

Як показали результати дослідження, у чинному законодавстві України відсутнє єдине визначення поняття кредит, що дає різне тлумачення даного терміну.

Основною формою кредиту є банківський. Банківський кредит – це економічні відносини з акумуляції кредитних ресурсів за рахунок статутних та інших фондів банків, коштів на депозитних рахунках, коштів в обігу та на міжбанківських розрахунках, коштів, переданих за платню ощадному банкові, з утворених за рахунок внесків населення, коштів державного бюджету, які передаються Міністерством фінансів України на умовах платності; з банківського кредитування видається цільова короткотермінова й довготермінова позика [18, 14].

Ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» визначає банківський кредит як будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження дати погашення боргу, яке надане в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів і інших зборів з такої суми [19].

Основним нормативно-правовим актом, що регулював відносини в сфері банківського кредитування, було положення Національного банку України № 246 від 28 березня 1995 р. «Про кредитування», яке визначало правові основи надання, використання, повернення кредитів, взаємовідносини між суб'єктами, що виникають у процесі кредитування, механізми контролю за діяльністю суб'єктів, відповідальність сторін за порушення умов кредитної угоди, умови, яким повинен відповідати кредитний договір і сам порядок видачі кредитів. У зазначеному положенні під кредитом зазначалося позиковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості повернення, строковості, платності та цільового характеру використання [20]. Однак положення «Про кредитування», на жаль, відповідно до постанови Правління Національного банку України від 18 лютого 2004 р. № 54 визнане таким, що втратило чинність.

Суб'єкти господарської діяльності можуть використовувати такі форми кредиту: банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний, бланковий, консорціумний, а фізичні особи – споживчий кредит (лише в національній грошовій одиниці).

Банківський кредит надається суб'єктам кредитування всіх форм власності в тимчасове користування на умовах, передбачених кредитним договором; основними з них є забезпеченість, повернення, строковість, платність та цільове направлення.

Комерційний кредит – це товарна форма кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних фондів і характеризує кредитну уго-

ду між двома суб'єктами господарської діяльності. Як зазначено в Банківській енциклопедії, комерційний кредит – це кредит, що надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки платежу за продані товари [17, с. 23]. Оформлюється даний кредит векселем. Як показав аналіз дослідження, сфера використання банківського кредиту ширша, ніж комерційного. Комерційний кредит обслуговує тільки обіг товарів, банківський – ще й накопичення капіталу. Дані кредити тісно пов'язані між собою.

Лізинговий кредит – це відносини між юридичними особами, які виникають у разі оренди майна й супроводжуються укладанням лізингової угоди. Лізинг є формою майнового кредиту.

Іпотечний кредит – це особливий вид економічних відносин із приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Споживчий кредит – це кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам резидентом України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг, які повертаються в розстрочку.

Бланковий кредит – надається тільки в межах наявних власних коштів (без застави майна чи інших видів забезпечення, тільки під зобов'язання повернути) із застосуванням підвищеної відсоткової ставки надійним позичальникам, які мають стабільні джерела погашення кредиту й перевірений авторитет у банківських колах. Ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» зазначає, що банки мають право видавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів.

Консорціумний кредит надається позичальнику банківським консорціумом такими способами: а) шляхом акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку з подальшим наданням кредитів суб'єктам господарської діяльності; б) шляхом гарантування загальної суми кредиту провідним банком або групою банків; в) шляхом зміни гарантованих банками-учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків для участі в консорціумній операції.

Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994р. № 334/94-ВР під кредитом розуміє кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами в користування юридичним або фізичним особам на визначений строк та під проценти. Відповідно до Закону, кредит розподіляється на фінансовий кредит, товарний кредит, інвестиційний податковий кредит та кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики [21].

Товарний кредит – це будь-яка господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає реалізацію (передачу права власності) продукції (робіт, послуг) іншому суб'єкту підприємницької діяльності або громадянину на умовах відстрочення платежу, якщо таке відстрочення є більшим за звичайні строки банківських розрахунків або перевищує 30 календарних днів із дати реалізації.

Відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» фінансовим кредитом є кредит, який надається в позику юридичній особі на визначений строк та під проценти [22].

Надавати такі фінансові кредити мають право кредитні установи, якими

можуть бути фінансові установи, а саме банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, інвестиційні фонди тощо, які мають право на підставі відповідної ліцензії за рахунок залучених коштів надавати фінансові кредити на власний ризик.

Кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики, є кошти, які залучаються юридичною особою, боржником (дебітором) від інших юридичних або фізичних осіб як компенсація вартості випущених (емітованих) таким дебітором облігацій або депозитних сертифікатів.

Підсумовуючи сказане, кредит – це надання одним суб'єктом (кредитором) позички в грошовій або натуральній формі іншому суб'єкту (позичальнику) на умовах забезпечення, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання.

Крім банків, у кредитній системі України функціонують спеціальні фінансово-кредитні інститути. До них доцільно віднести: каси взаємної допомоги, ломбарди, а також кредитні спілки, процес утворення яких розпочався з розвитком ринкових відносин.

Каса взаємної допомоги – це суспільна кредитна установа, яка об'єднує на добровільних засадах громадян для надання взаємної матеріальної допомоги [17, 128]. Вони створюються при профспілкових організаціях для робітників і службовців – членів профспілок, у відділах соціального забезпечення місцевих рад народних депутатів – для пенсіонерів. Формуються в них кошти за рахунок вступних членських внесків, дотацій профспілкових органів та інших грошових надходжень.

Ломбарди – це кредитні установи, що позичають гроші під заставу рухомого майна [17, 171], а ломбардні кредити – це короткотермінові позики під заставу рухомого майна, що легко реалізується [23]. Ломбарди можуть видавати позики на строк до трьох місяців у розмірі 75% від вартості оцінки заставлених речей і в розмірі 90% від вартості виробів із дорогоцінних каменів, металів.

Кредитні спілки є засновані фізичними, юридичними особами об'єднання, які мають спільні інтереси, діяльність із метою задоволення потреб їх членів у взаємному кредитуванні, наданні фінансових послуг шляхом об'єднання грошових внесків [24]. Таким чином, кредитні установи можна розділити на банки й небанківські фінансово-кредитні установи [25, 4].

Економічні реформи, які проводяться в Україні, стали підґрунтям розбудови податкової системи як основного фактора фінансової системи країни. До розпаду Радянського Союзу Україна не мала власних законодавчих актів із питань оподаткування. На сучасному етапі податкове законодавство є недосконале й нестабільне, що завдає великих збитків державі, бо велика кількість пільг, якими користуються суб'єкти господарської діяльності, призводить до вчинення ними різних протиправних дій, щоб користуватися цими пільгами.

Податок – обов'язковий індивідуально безвідплатний платіж, що сплачується у встановленому законодавством порядку [26, 602]. Якщо конкретизувати, податок – це обов'язковий платіж у бюджет, який здійснюють фізичні і юридичні особи.

В окремих випадках суб'єкти господарської діяльності, вчиняючи шахрайські дії, вдаються до створення пільг із податків. При цьому необхідно

зазначити, що чинним законодавством України може бути встановлено як пільги по сплаті окремих видів обов'язкових платежів, так і підстави для повного звільнення від їх сплати.

Під пільгами щодо податків розуміється передбачене законом повне чи часткове звільнення від сплати податку окремих категорій платників чи виду підприємницької діяльності [18, 138].

Для звільнення від оподаткування чи отримання пільг із податків, зборів та інших обов'язкових платежів юридична особа заповнює декларацію «Про прибутки підприємства» і в додатку «О» до декларації «Про прибуток, що оподатковується за різними ставками або не підлягає оподаткуванню» вказує на ті пільги, якими вона користувалася, користується при оподаткуванні згідно чинного законодавства. Також при цьому надаються документи, які підтверджують користування пільгами по сплаті податків, зборів, інших обов'язкових платежів при здійсненні операцій, що пов'язані з діяльністю суб'єкта господарської діяльності.

Шахрайству щодо сплати податків сприяє той факт, що існує величезна кількість різновидів пільг, наданих чинним законодавством фізичним та юридичним особам (на 1 січня 2000 р. питання надання пільг в Україні регулювалося біля 50 нормативними актами, а самих пільг було понад 200 [27]).

Необхідно здійснювати впорядкування системи податкових пільг, враховуючи, що звільнення від сплати податків або зменшення їх розмірів є однією з форм бюджетного фінансування й дотування суб'єктів господарювання та громадян; потрібно надавати податкові пільги, виходячи із загальнодержавних інтересів, також прийняти Податковий кодекс, який усуне ряд розбіжностей між нормативними актами. Суб'єктами законодавчої ініціативи було зроблено декілька спроб щодо прийняття Податкового кодексу України. Так, був розроблений проект Закону України «Податковий кодекс України» від 20.06.2000р. за № 3266-1, запропонований Кабінетом Міністрів України. Проект передбачав: врегулювання відносин, пов'язаних з оподаткуванням в Україні; визначав правові основи побудови та функціонування податкової системи, її структуру та елементи; встановлював перелік податків, зборів та інших обов'язкових платежів, що включається до системи оподаткування, основні засади визначення суб'єктів податкових правовідносин, їх права та обов'язки, об'єкти та базу оподаткування, розміри податкових ставок. Кодексом також передбачалося врегулювання питань, пов'язаних із порядком ведення податкового обліку, забезпечення виконання податкових зобов'язань та умов притягнення до відповідальності за порушення в сфері оподаткування. Цей проект був першим в Україні законодавчим актом, направленим на комплексне регулювання питань, пов'язаних з оподаткуванням. Основною метою прийняття зазначеного кодексу було спрощення існуючої системи оподаткування шляхом зменшення загальної кількості податків, податкових ставок та спрощення механізму їх справляння. На жаль, на сьогоднішній день Податковий кодекс України й досі не прийнято.

Держава, використовуючи податкові пільги як альтернативу дотаціям, іншим варіантам бюджетного фінансування та пільговому кредитуванню, прагне досягнути певних соціально-економічних цілей.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що шахрайства з фінансовими ресурсами вчиняються в основному при отриманні незакон-

ним шляхом кредитів.

Важко знайти банк, який би не був у ролі потерпілого від шахрайств із фінансовими ресурсами. Причин тому є багато, і одна з них та, що банки не дотримуються вимог порядку надання кредитів.

На практиці зазначена стаття КК України застосовується вкрай рідко через те, що диспозиція ст. 222 КК України, як вже зазначалося, має описово-бланкетний характер і передбачає звернення до норм іншого некримінального законодавства, які розкривають викладені в ній терміни.

Література

1. Пивоваров В.В. Податкова і кредитно-фінансова злочинність: кримінологічна характеристика та попередження: Дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України. Харків, 2003. – 196 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (особлива частина) // Під загальною ред. Генерального прокурора України Потєбеня М.О., ректора Інституту Генеральної прокуратури України Гончаренка В.Г. – К.: Форум, 2001. – 942 с.
3. Фінансове право. Підручник // Під ред. Л.К. Воронової. – Х.: Консум, 1998. – 496 с.
4. Методичні рекомендації, Укоопспілка від 28 липня 2006 р., «Методичні рекомендації з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств» // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 28 липня 2006.- № 30.
5. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 р. – К.: Видавничий дім «Ін-юре», 2001. – 400 с.
6. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С. 421-422.
7. Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – С. 79.
8. Закон України «Про державне замовлення пріоритетних державних потреб» № 493/95-ВР від 22 грудня 1995 р.
9. Закон України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» № 1490-III від 22.02.2000 р.
10. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України № 1 від 10 січня 2001 р. «Про затвердження Порядку надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних».
11. Воронова Л.К. Словарь-справочник. – К.: «А.С.К.», 1998. – 250 с.
12. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України, Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України, Міністерства енергетики України, Державної акціонерної холдингової компанії «Укргаз» № 58/45/91/73/51/23/10-538 від 15 квітня 1998 р. «Про затвердження Методики надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного (рідкого) палива»
13. Закон України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» № 331-XIV від 22 грудня 1998 р.

14. Наказ Державного казначейства України «Про затвердження Роз'яснень щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Роз'яснень щодо застосування класифікації кредитування бюджету» від 04 листопада 2004 р. № 194.
15. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» № 889-IV від 22 травня 2003 р.
16. Закон України «Про податок на додану вартість» № 168/97-ВР від 03 квітня 1997 р.
17. Банківська енциклопедія / За ред. А.М. Мороза. – К.: Ельтан, 1993. – 280 с.
18. Фінансове право // Під ред. Л.К. Воронової. – К.: Вентурі, 1998. – 383 с.
19. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 8.
20. Положення Національного банку України № 246 від 28 вересня 1995 р. «Про кредитування» // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2001. – № 5.
21. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 4. – С. 28.
22. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» від 12 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – С. 1.
23. Економічний словник-довідник. – К.: Феміна, 1995. – 347 с.
24. Словник законодавчих термінів. – «Основа», 2000. – 608 с.
25. Предборський В.А., Остапшин Т.П., Попович В.М. та ін. Курс лекцій «Правові основи захисту банківської системи від злочинних посягань». – К.: «Фенікс», 1998. – 137 с.
26. Юридична енциклопедія // голова редколегії Ю.С. Шемшученко. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2002. – 4 том. – 720 с.
27. Довідник пільг, наданих чинним законодавством юридичним особам по сплаті податків станом на 1 січня 2000 року. – К.: ДПА України. 2000. – 80 с.

Константинова Е.А., аспірант
 Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
 кафедра уголовного права и криминологии,

В ОТНОШЕНИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ, ИСПОЛЪЗУЕМОЙ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОШЕННИЧЕСТВА С ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ

РЕЗЮМЕ В статье предпринята попытка анализа специальных определенных и терминологии, которые используются при квалификации и расследовании преступлений в кредитно-финансовой сфере.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: мошенничество, финансовые ресурсы, трансферы, дотации, субвенции, субсидии.

УДК 343.6:349.2-052

О.С. Козерацька, ст. викл.
 Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
 кафедра кримінального права,
 кримінального процесу та криміналістики,
 Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ПОРУШЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ

Порушення правил охорони праці – злочин, в здійсненні якого винні, як правило, двоє або більше осіб. Однією з умов правильного вживання закону про кримінальну відповідальність за злочин в області охорони праці є належне визначення кола осіб, які можуть бути суб'єктом порушення правил охорони праці, а також ознак, що дозволяють встановити конкретну особу, відповідальну за цей злочин. Метою нашого дослідження є визначення основних напрямків підвищення ефективності кримінальної відповідальності за порушення правил охорони праці шляхом вивчення судової практики, кримінально-правової літератури і напрацювань на цій основі рекомендацій щодо подальшого вдосконалення кримінально-правових засобів боротьби з порушенням правил охорони праці.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: суб'єкт злочину спеціальний, законодавство про охорону праці, склад злочину, кримінальна відповідальність, розподіли обов'язків між декількома особами, компетентності вищестоящих керівників організації.

Невід'ємною складовою державної політики у сфері промислової безпеки та охорони праці є створення умов праці для людини за принципом пріоритетності її життя та здоров'я. Незважаючи на зусилля, що докладають країни світового співтовариства задля поліпшення умов і безпеки праці на виробництві, докорінного перелому у цій сфері ще не відбулося.

За останніми оцінками міжнародної організації праці, щорічно в світі від нещасних випадків на виробництві та профзахворювань гине понад 2,2 млн. працівників, а за даними Європейського Союзу на 100 тис. працівників припадає 5 372 випадків захворювань на виробництві. Беручи до уваги факти неповної зайнятості населення у багатьох країнах світу, зростаючу кількість працівників-мігрантів та незареєстрованих працівників неформального сектору економіки, число пов'язаних з роботою травмувань і профзахворювань може досягти сьогодні 208—210 млн. випадків на рік.

Згідно з обліковими даними, за 2006 рік в Україні на виробництві сталося майже 19 тис. випадків травмування працівників, з них 1077 — зі смертельними наслідками. Рівень ризику загибелі або травмування працівників у розрахунку на 100 тис. працюючих залишається у декілька разів вищим, ніж у інших розвинених країнах світу.

Реалізація конституційного права громадян на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності поряд з іншими законодавчими та нормативними актами регулюється Законом від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ «Про охорону праці» (далі — Закон № 2694-ХІІ). У ч. 1 ст. 6 цього Закону сказано, що умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства. Його дія поширюється на всі підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та видів діяльності, а також на всіх громадян, які працюють або залучені до праці на цих підприємствах [1].

У ст. 44 Закону № 2694-ХІІ встановлено, що працівники, винні у порушенні законодавства про охорону праці, несуть кримінальну, адміністративну, дисциплінарну чи матеріальну відповідальність згідно з чинним законодавством [1]. Зміцнення трудової і виробничої дисципліни на підприємствах, в установах та організаціях, зниження рівня можливості виникнення небезпечних та шкідливих виробничих факторів залежить і від судів, які розглядають кримінальні справи про порушення правил охорони праці.

За статистичними даними у 2005 р. суди України з постановленням вироку розглянули 191 кримінальну справу, у 2004 р. — 244, за якими засуджено відповідно 200 і 247 осіб. Найбільше справ стосувалося порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою, відповідальність за яке передбачена у ст. 272 Кримінального кодексу України (далі — КК) — відповідно 123 та 151 справа. Не надходили на розгляд судів справи про злочини, склад яких передбачений ст. 274 КК, — порушення правил ядерної або радіаційної безпеки.

За злочини вказаної категорії суди призначили такі види покарання: позбавлення волі -1, обмеження волі -7, виправні роботи -21, штраф -41.

Від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст. 75 КК звільнено 111 осіб. Додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю суди застосували до 37 осіб. Стосовно 30 засуджених покарання призначено із застосуванням ст. 69 КК [2].

Однією з умов правильного вживання закону про кримінальну відповідальність за злочин в галузі охорони праці є належне визначення кола осіб, які можуть бути суб'єктом порушення правил охорони праці, а також ознак, що дозволяють встановити конкретну особу, відповідальну за даний злочин. Багато вчених (А.Б. Сахаров [3, 104-133] і ін.) відзначають, що найпроблематичнішим для юридичного аналізу представляється такий елемент складу злочину, що вивчається як суб'єкт.

Суб'єкт складу злочину, що досліджується, — спеціальний, ознаки якого прямо вказані у диспозиції ч. 1 ст. 271 КК України, — це службова особа підприємства, установи, організації або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності, на яку покладені обов'язки по дотриманню вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці. Враховуючи, що дана норма є бланкетною, тільки звернення до норми Кримінального кодексу недостатньо, необхідний також аналіз положень, що містяться у відомчих нормативних актах: правилах, інструкціях, наказах, які визначають коло

повноважень тих або інших підприємств, установ і організацій, що служать, або інші особливі властивості суб'єкта.

Суб'єкт зазначених злочинів спеціальний, його ознаки викладені у п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 жовтня 1982 р. № 6 «Про судову практику в справах, пов'язаних із порушеннями вимог законодавства про охорону праці» (далі — Постанова від 10 жовтня 1982 р. № 6).

У цьому акті розрізняються особи, що підлягають відповідальності за ст. 271 КК, на дві категорії:

- 1) посадові особи підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності;
- 2) громадяни — власники підприємств або уповноважені ними особи, на яких законом чи на підставі наказу, посадової інструкції, спеціального розпорядження безпосередньо покладено обов'язок забезпечувати додержання вимог законодавства про охорону праці [4, 91].

Як вже наголошувалося, суб'єкт порушення правил охорони праці — найскладніший елемент складу злочину, що досліджується. Чинні спеціальні відомчі акти допускають покладання обов'язків з дотримання правил охорони праці на декількох осіб. Наприклад, відповідно до Кодексу законів про працю України обов'язки із забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладені на власника або уповноважений ним орган (ст. 153) [5, 687] та на працівника, який зобов'язаний виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці (ст. 159) [5, 713].

Таким чином, на підприємстві, як правило, за дотримання правил охорони праці відповідає ціла низка осіб: починаючи від керівника і його заступника і закінчуючи майстром або бригадиром тощо. Теоретично у діях кожного з них у тій або іншій ситуації можна углядіти порушення правил охорони праці. При цьому на практиці відбувається «розпилювання» кримінальної відповідальності, що призводить до припинення кримінальних справ за відсутністю складу злочину у діях конкретних осіб або припинення кримінальної справи за невстановленням особи, яка підлягає притягненню як обвинувачена, з подальшим припиненням справи у зв'язку із закінченням строків давності. У зв'язку із цим вимагає рішення проблема кваліфікації дій двох і більше осіб, винних у порушенні правил охорони праці, залежно від рівня їх підлеглості і обсягу обов'язків, покладених на них відповідними актами.

Для кваліфікації дій декількох осіб у справах про порушення правил охорони праці необхідно досліджувати коло питань, що стосуються суб'єкта злочину, нормативно-правових актів у сфері забезпечення безпечних умов праці, розподіли обов'язків між декількома особами, компетентності вищестоящих керівників організації.

Перш за все для встановлення особи, винної у порушенні правил охорони праці, необхідно визначити, чи відповідає вона встановленим законом ознакам суб'єкта відповідного злочину. Суб'єкт складу злочину, що вивчається, спеціальний — особа, яка володіє разом з обов'язковими і додатковими ознаками. Диспозиція ч. 1 ст. 271 КК як такі ознаки називає наявність покладених обов'язків щодо забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону праці.

Крім того, для встановлення особи, на яку безпосередньо покладений обов'язок з дотримання правил охорони праці, необхідно звернутися до від-

повідних документів. Обов'язки конкретної особи забезпечувати безпеку виробництва робіт звичайно закріплюються у наказі керівника підприємства, у посадовій інструкції, правилах з охорони праці, трудовому договорі й інших документах, встановлення яких допомагає правильно визначити належного суб'єкта. Проте названі документи не завжди з достатньою чіткістю вирішують це питання. Як правило, це пов'язано з тим, що нормативні акти, які передбачають покладання на ту або іншу особу обов'язків з дотримання правил охорони праці, можуть посилати до інших законодавчих або підзаконних нормативних актів.

Слід зазначити, що у самих правилах не завжди називаються конкретні особи, відповідальні за охорону праці на певній виробничій ділянці. У цьому випадку, як правило, відсутня необхідна чіткість при розподілі обов'язків з охорони праці. Тому, на нашу думку, у такій ситуації відповідальною повинна бути визнана особа, яка в умовах даного підприємства або установи була уповноважена на видання відповідного наказу, інструкції, правил – директор, головний інженер, тобто керівник організації. При вирішенні цього питання необхідно враховувати також положення ст. 13 Закону № 2694-ХІІ про те, що основним обов'язком роботодавця є створення на робочому місці у кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці [1].

Встановлення особи, на яку було покладено обов'язок щодо забезпечення порушених правил охорони праці, ще не означає визнання його відповідальним за це порушення і не передвирішує питання про суб'єкта цього злочину. Як вже наголошувалося, специфікою суб'єкта порушення правил охорони праці є законним чином покладений обов'язок з охорони праці. Фактичне виконання таких функцій без спеціального розпорядження не може розцінюватися як факт законного покладання обов'язку в галузі охорони праці. Проте на практиці часто зустрічаються випадки, коли особа, відповідальна за забезпечення безпечних умов праці, доручає свої обов'язки в області охорони праці іншій особі або рядовому працівнику, і останні допускають порушення правил охорони праці. Питання про відповідальність вказаних осіб повинне розв'язуватися таким чином. Особа, на яку покладені обов'язки із забезпечення безпеки умов праці, несе відповідальність за ст. 271 КК України, оскільки вона не виконала покладених на неї правилами охорони праці і відповідним наказом обов'язків з охорони праці. Рядові працівники несуть відповідальність за необережні злочини проти особи.

Розглядаючи проблему кваліфікації порушення правил охорони праці декількома особами, необхідно враховувати і ту особливість, що суб'єктами складу злочину, що аналізується, частіше за все виступають начальники цехів і їхні заступники, начальники і заступники начальників змін, виконроби, майстри, технологи, механіки цехів, головні механіки і головні інженери підприємств.

У даному випадку є типовою ситуація, коли один суб'єкт – особа, на яку покладені обов'язки з дотримання правил охорони праці (спеціальний суб'єкт), а другий – вищестоящий керівник, зобов'язаний забезпечувати безпечні умови і охорону праці в організації в цілому.

У рамках цієї ситуації вже давно існує проблема залучення до відпові-

дальності за ст. 271 КК керівників організацій. У теорії кримінального права (В. А. Широков [6, 27-29], А. Б. Сахаров [3, 126], Н. А. Лопашенко [7, 27]) і у судово-слідчій практиці із цього приводу склалися певні принципи залучення вказаних осіб до відповідальності, якщо вони:

- не забезпечили умов, за яких безпосередні керівники окремих ділянок робіт фактично могли б здійснити покладені на них обов'язки з охорони праці, не розробили належних інструкцій і правил, допустили до виробництва робіт некомпетентних осіб, не виконали необхідних організаційних заходів щодо охорони праці (не забезпечили професійного навчання робітників і осіб адміністративно-технічного персоналу тощо);
- не вжили заходів проти явно відомого їм порушення правил охорони праці нижчестоячими керівниками або спільно з ними припустилися подібного порушення;
- узяли на себе безпосереднє керівництво окремими видами робіт або фактично дали робітникам вказівки або розпорядження, що суперечать правилам охорони праці.

Таким чином, створення необхідних умов виконання правил із забезпечення безпечних умов праці іншими особами – обов'язковий елемент діяльності керівника підприємства. Незабезпечення цих умов при настанні вказаних у законі наслідків повинно привести до кримінальної відповідальності за ст. 271 КК. Проте, як показує судова практика, вищестоящі керівники організацій до відповідальності, як правило, не притягуються.

За підсумками узагальнення практики розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці, яке було підготовлено суддею Верховного Суду України у відставці Самелюком П.О. та головним консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики Іщенко О.С., недоліком досудового слідства і судового розгляду справ зазначеної категорії є те, що в них не було з'ясовано, як у цілому поставлено роботу з охорони праці на підприємствах, де стався нещасний випадок. Слідчі і суди також не з'ясовували, чи допускав обвинувачений (підсудний) порушення правил охорони праці до нещасного випадку, чи притягався він за це до відповідальності, чи давалися розпорядження про ліквідацію порушень, хоча за матеріалами кримінальних справ, зокрема за актами спеціального розслідування територіальних управлінь Держгірпромнагляду України на підприємствах, де були вчинені злочини, виявлено, що мали місце порушення законодавства про охорону праці та інших нормативних актів із безпеки виробництва, які й призвели до травмування або загибелі людей [2].

Статтею 188-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність за невиконання законних вимог посадовців органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади по нагляду за охороною праці щодо усунення порушень законодавства про охорону праці або створення перешкод для діяльності цих органів [8, 153]. Кримінальна відповідальність за невиконання розпоряджень органів, що здійснюють державний контроль і нагляд за дотриманням вимог охорони праці, не передбачена. Керівники організацій і особливо суб'єкти підприємницької діяльності, що використовують найману працю, при цьому нерідко допускають злісне невиконання розпоряджень відповідних органів у

сфері охорони праці, яке згодом створює небезпечну ситуацію на підприємстві або ж приводить до порушення правил охорони праці з настанням суспільно небезпечних наслідків. З цієї причини норма, яка передбачена ст. 271 КК України, на нашу думку, має слабку превентивну дію щодо порушення правил охорони праці з боку вказаних суб'єктів і на генезис цього діяння в цілому. Забезпечення кримінально-правової превенції можливе шляхом покладання відповідальності безпосередньо на керівника за бездіяльність щодо виявлених контролюючими органами фактів порушення правил охорони праці, які створюють небезпеку спричинення шкоди здоров'ю потерпілого або інших тяжких суспільно небезпечних наслідків. У зв'язку з цим пропонуємо ввести в КК України ст. 271-1 «Злісне невиконання розпорядження контролюючого органу у сфері охорони праці»: «Злісне невиконання посадовцем підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, розпоряджень органів, що здійснюють державний нагляд і контроль за дотриманням вимог охорони праці, якщо це порушення могло призвести до спричинення шкоди здоров'ю потерпілого, загибелі людей або інших тяжких наслідків, – карається штрафом в розмірі від ста до двохсот не оподатковуваних податком мінімумів доходів громадян з позбавленням права посідати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого».

Для притягнення до відповідальності за ст. 271-1 КК України як керівника організації необхідно розглядати особу, на яку постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням безпосередньо покладені обов'язки щодо керівництва.

Таким чином, для кваліфікації дій декількох осіб, винних в злочинному порушенні правил охорони праці, необхідно:

- а) встановити відповідність вказаних осіб ознакам суб'єкту складу злочину, передбаченого ст. 271 КК України;
- б) звернутися до відповідних нормативно-правових актів, що передбачають компетентність двох і більше осіб у дотриманні правил охорони праці;
- в) встановити причинний зв'язок порушення правил охорони праці кожним із заподіяним злочинним результатом;
- г) встановити підставу відповідальності дій (бездіяльності) вищестоящих керівників підприємств (контролююча ланка).

Рішення вказаних питань допоможе у слідчій і судовій практиці визначити винних у порушенні правил охорони праці осіб і призначити справедливе покарання.

У підсумку слід зазначити, що оскільки злочини проти безпеки виробництва завдають збитки державі, заподіюють шкоду здоров'ю потерпілих, а інколи й смерть, суди повинні ретельно з'ясувати причини та умови, що спричинили такі злочини, і активніше реагувати окремими постановами на недоліки в організації забезпечення безпечних умов праці робітників і службовців.

Література

14. Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ «Про охорону праці» (із змінами, внесеними згідно із Законом № 1026-V від 16.05.2007).

– ВВРУ. – 2007. – №34. – Ст. 444).

15. Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці. / Узагальнення підготовлено суддею Верховного Суду України у відставці Самельюком П.О. та головним консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики Іщенко О.С.

16. Сахаров А. Б. Уголовно-правовая охрана безопасных условий труда в СССР. М., 1958.

17. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (2-е вид., змін. і доп.). – К.: Видавничий дім «Скіф», 2007. – 492 с.

18. Научно-практический комментарий к законодательству о труде. – К.: Издательство А.С.К., 2004. – 1072 с.

19. Широков В. А. Преступные нарушения правил охраны труда. М., 1981.

20. Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия. СПб., 2004.

21. Кодекс Украины об административных правонарушениях. – Х.: ООО «Одиссей», 2007. – 280 с.

Е.С. Козерацкая, ст. преп.

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУБЪЕКТА НАРУШЕНИЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ОХРАНЕ ТРУДА

РЕЗЮМЕ

Нарушение правил охраны труда – преступление, в совершении которого виновны, как правило, два лица или более. Основной проблемой в исследуемом составе преступления является проблема квалификации нарушения правил охраны труда несколькими лицами. На основе изучения материалов судебной практики и уголовно-правовой литературы по вопросам уголовной ответственности за нарушение правил охраны труда, мы пришли к выводу, что обеспечение уголовно-правовой превенции возможно путём возложения ответственности непосредственно на руководителя за бездействие в отношении выявленных контролирующими органами фактов нарушения правил охраны труда, создающих опасность причинения вреда здоровью потерпевшего или других тяжёлых общественно опасных последствий. В связи с этим предлагается ввести в КК Украины ст. 271-1 «Злостное неисполнение предписания контролирующего органа в сфере охраны труда».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: субъект преступления специальный, законодательство об охране труда, состав преступления, уголовная ответственность, распределение обязанностей между несколькими лицами, компетентности вышестоящих руководителей организации.

УДК 343.7

*О.В. Коробка, здобувач
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, Україна, 65058*

ПРЕДМЕТ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Зроблено спробу проаналізувати предмет у злочинах проти власності не тільки з традиційних науко-практичних позицій, а з огляду на нові ознаки, які можуть його характеризувати.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *об'єкт і предмет злочину, ознаки предмета злочину, злочини проти власності, предмет у злочинах проти власності.*

Склад злочину є одним з основних понять в українському кримінальному праві. Саме склад злочину, як вказується в ч.1 ст. 2 Кримінального кодексу України (далі КК), є основою кримінальної відповідальності. Склад злочину визнається як сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочинне [1, 58].

Склад злочину складається з чотирьох обов'язкових елементів, а саме: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони та суб'єкта. Кожний такий елемент має своє загальне визначення та необхідні ознаки. Традиційно об'єктом злочину визнаються суспільні відносини, які охороняються засобами кримінального права. Саме об'єкт злочину порушується в результаті вчинення злочину, йому причиняється шкода при вчиненні таких суспільно небезпечних діянь.

Складовою частиною об'єкта злочину виступає предмет злочину. Предмет злочину – це матеріалізований вираз суспільних відносин, які охороняються кримінальним правом. Традиційно предмет злочину – це те, в зв'язку з чим або з приводу чого вчиняється злочин. Предмет мають не всі злочини, але в тих злочинах де він є, кваліфікація таких діянь відбувається, на нашу думку, якісніше. Предмет дозволяє більш точно встановити суспільні відносини, які порушуються в результаті вчинення злочину, його наявність дозволяє більш реально оцінити суспільну небезпечність групи злочинів або одного злочину, його встановлення також дозволяє краще відмежовувати суміжні злочини тощо. У вітчизняній кримінально-правовій науці загальні питання об'єкту та предмету злочину достатньо детально аналізували М.Й. Коржанський, В.Я. Тацій. Аналіз цих проблем при аналізі злочинів з Особливої частини кримінального права зустрічається в працях А. М. Бойко, В.К. Грищука, О.О. Дудорова, В.В. Навроцького, М.І. Мельника, А.А. Музики, Є.Л. Стрельцова, Є.В. Фесенко та ін. Однак достатньо детально питання саме предмета злочину, причому, як у загальному плані так і при аналізі конкретних груп злочинів уже багато років не проводилась. Проте необхідно сказати, що для такого аналізу є необхідні підстави. По-перше, починаючи

з 2001 року в Україні діє нове законодавство про кримінальну відповідальність, крім того, суспільно-економічні реформи, які відбуваються сьогодні, теж мають суттєвий вплив на зміст та ознаки предмета, що підкреслює необхідність такого аналізу. В цій статті спробуємо зробити це і ми, аналізуючи при цьому ознаки предмета злочину, який є в злочинах проти власності.

В Особливій частині кримінального права злочину проти власності систематизовані в Розділі VI. Родовим об'єктом цих злочинів є охоронювані кримінальним правом суспільні відносини власності як частина загальних економічних відносин [2, 292].

Традиційно предметом злочинів проти власності вважаються будь-які товарно-матеріальні цінності, які мають економічні властивості вартості, а також гроші, як загальний еквівалент вартості, як особливий товар, який відтворює ціну будь-яких інших видів майна [3, 24].

Предмет злочинів проти власності включає в себе чотири обов'язкові ознаки. Це:

1. Фізична ознака, тобто предмет злочину проти власності повинен бути річчю матеріального світу. Вважається, що незаконне заволодіння різними відомостями, інформацією тощо може розцінюватись, при наявності інших обов'язкових ознак, як інші злочини, але не як злочини проти власності.

2. Економічна ознака, тобто матеріальна річ, для того, щоб бути предметом злочину проти власності, повинна мати як споживчу так і мінову вартість, тобто вона повинна задовольняти, умовно кажучи, соціально-економічні потреби як конкретної особи, так і бути «в змозі» об'єктивно брати участь в існуючих економічних процесах. Якщо у річі немає таких ознак вартості, її не визнають предметом цих злочинів, тому що незаконно заволодіння такою річчю не порушує відносин власності. Крім того, така ознака дозволяє відмежувати злочини проти власності від інших правопорушень у цій сфері, наприклад, від адміністративних правопорушень.

3. Соціальна ознака вказує на те, що у виготовлення, існування, зміну якостей відповідної речі і т.ін., вкладено людський труд. Саме наявність цієї ознаки не тільки вказує на певну вартість, яка створена завдяки людського труда, а й дозволяє відмежувати злочини проти власності від інших злочинів, наприклад, від злочинів проти довкілля. Говорячи про цю ознаку в предметі злочинів проти власності, необхідно враховувати, що сьогодні існує певна різниця в визначенні окремих ознак такої речі в різних галузях права. Наприклад, у діючому Цивільному кодексі України в ст. 179 надається визначення речі як предмету матеріального світу, відносно яких можуть виникнути цивільні права та обов'язки. В цьому Кодексі, на відміну від КК, вказується що такі речі можуть бути як природного походження, так і створеними в результаті чоловічої діяльності. Для кримінального права «цікаві» тільки речі другої групи.

4. Юридична ознака вказує на те, що річ належить іншій людині (власнику) і не належить особі, яка намагається нею заволодіти.

Саме обов'язкова наявність чотирьох ознак і дозволяє встановити предмет злочинів проти власності [4, 52-55].

Говорячи про предмет злочинів проти власності, потрібно звернути ува-

гу й на інші ознаки, які теж можуть мати суттєве значення в його визначенні. Так, наприклад, предметом злочинів проти власності може бути рухоме та нерухоме майно. І якщо з юридичною оцінкою рухомого майна в злочинах проти власності проблем практично не виникає, то з нерухомим майном все виглядає складніше. Наприклад, якщо в цілому оцінювати нерухоме майно, то можливо визначити, що воно може бути предметом злочинів проти власності. Це стосується, наприклад, злочинів, які пов'язані з умисним або неумисним знищенням чи пошкодженням майна. В той же час, при оцінці окремих груп таких злочинів, виникають певні проблеми. Наприклад, чи може бути нерухоме майно предметом при викраданні. Тривають певні дискусії, але все ж вважається, що таке майно може бути предметом при шахрайстві та вимаганні, коли мова йде не тільки про якісь рухомі предмети, а й про право володіння певними предметами, в тому числі і нерухомим майном.

Такі рішення, які зараз існують, на нашу думку, є тільки першими кроками в вирішенні цієї достатньо складної проблеми – віднесення нерухомого майна до предмету злочинів проти власності. Необхідно розуміти, що в таких випадках взагалі можливо говорити не тільки про певні об'єкти будівництва. Це може бути земля, вода, лісові масиви тощо. Інші галузі законодавства вже встановлюють більш чіткий та деталізований порядок обліку та правового режиму роботи з таким майном. Наприклад, згідно положень цивільного законодавства, встановлюється достатньо особливий характер по його володінню, використанню та розпорядженню, який багато в чому є відкритим та публічним, в тому числі державна реєстрація прав на нерухоме майно. В свою чергу, такі та інші обставини, в певній мірі, ускладнюють вчинення таємного або відкритого викрадення нерухомого майна. Але встановлення такого правового порядку, можливо «примують» осіб шукати інші способи посягання на таку власність, в тому числі і «створюють» достатньо нові форми заволодіння такою власністю, наприклад, рейдерство, яке отримало значне поширення в сучасній Україні.

В той же час, на нашу думку, щоб зняти таку дискусію, можливо було ввести до цього розділу КК окрему кримінально-правову норму, яка б передбачала відповідальність за незаконне заволодіння (поза залежності від форми), знищення або пошкодження нерухомого майна.

Говорячи про це, в той же час потрібно враховувати, що в кримінальному праві є й інші предмети, які мають такі ознаки, однак посягання на них не відтворює злочинів проти власності. Таке положення складається тому, що такі предмети мають ще якісні ознаки, які, на думку законодавця, є більш визначними і тому це дає змогу розглядати такі суспільно небезпечні дії як злочини з інших груп.

Наприклад, вогнепальна зброя. Така зброя має усі відзнаки, які характерні для злочинів проти власності: вона є річчю матеріального світу, має економічну цінність, вона виготовлялась людиною, завжди має власника. Але зброя має ще одну відзнаку – вона є річчю суспільно-небезпечною і якою можливо користуватись тільки за умови дотримання певного порядку. Тому, оцінюючи усі ці відзнаки, законодавець саме останню виділяє як основну в визначенні зброї як предмету злочину, а це, в свою чергу, по-перше, дозволяє включити такі злочини в групу злочинів проти громадської безпеки (Розділ IX) і, по-друге, визначити, наприклад, такі злочини

як викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 262 КК) або недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК) та ін.

Схоже положення складається з наркотичними, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами. Ці речі теж мають відзнаки, які є у власності. Але крім того, вони мають такі ознаки, які дозволяють оцінювати їх в першу чергу, як злочини, що посягають на народне здоров'я, і включити їх в Розділ XIII Особливої частини КК.

Говорячи про предмет злочинів проти власності, потрібно мати на увазі, що є речі, які можуть виступати як предмет в злочинах проти власності, а можуть виступати як знаряддя в цих злочинах. Наприклад, автомобіль, який в випадках його вилучення стає предметом злочину, а в інших випадках, такий самий автомобіль, який використовується для перевезення викраденого може розглядатись як знаряддя злочину проти власності.

Таке традиційне визначення предмету злочинів проти власності. Але сьогодні з'являються нові проблеми у визначенні предмету цих злочинів і які вже потребують свого обговорення.

Наприклад, зараз з'являються злочини, які пов'язані з незаконним заволодінням та використанням органів або тканин людини. Вони теж мають практично усі відзнаки, які характерні для предмету злочинів проти власності. Але тут теж є свої особливості. Так, відповідно до ст. 47 Основ законодавства про охорону здоров'я пересадка від донора до реципієнта органів та інших анатомічних матеріалів здійснюється у визначеному законодавством порядку за наявності їх згоди або згоди їх законних представників за умови, якщо використання інших засобів і методів для підтримання життя, відновлення або поліпшення здоров'я не дає бажаних результатів, а завдає на при цьому шкоди донору є меншою, ніж та, що загрожувала реципієнту. Тому, наприклад, вилучення у людини шляхом обману її органів або тканин з метою їх трансплантації кваліфікується не як порушення, умовно кажучи, право приватної власності конкретної особи на такі органи або тканини, а як порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ч.2 ст. 143 КК). Також кваліфікується як насильницьке донорство (ч.1 ст. 144 КК) дії, які спрямовані на насильницьке або шляхом обману вилучення крові у людини з метою використання її як донора.

Безумовно, проблема предмету злочинів проти власності це достатньо складна проблема, яка зараз потребує свого детального вивчення. Необхідно сказати, що сучасні проблеми розвитку ринкової моделі економіки в нашій країні надають багатьом речам майнового змісту, який вони не мали в умовах планового функціонування нашої економіки. Окремі аспекти у визначенні такого предмету були проаналізовані у цій статті, але ще є, на нашу думку, питання, які потрібно аналізувати при визначенні предмету злочинів проти власності та його ознак.

Література

1. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Ученик/ Отв. редактор заслуженный деятель науки и техники Украины, доктор юридических наук, профессор Е.Л. Стрельцов. – Х.: ООО «Одиссей», 2006. – 720 с.
2. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гаврик та ін.; За заг. ред.: В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. Третье, переробл. та доповн. – Х.: ТОВ «Одиссей», 2006. – 1184 с.
3. С.А. Солодовников. Преступные посягательства на собственность. Москва, Закон и право, 2005. – 128 с.
4. Е.Л. Стрельцов. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. Передмова проф. Джека Мегхема (Іллінойської університет, США). Одеса, Астропринт, 2000. – 476 с.

А. В. Коробка

кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, Украина, 65058

ПРЕДМЕТ В ПРЕСТУПЛЕНИЯХ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ

РЕЗЮМЕ

Проанализировано традиционное определение понятие предмета в преступлениях против собственности, признаки, которые его характеризуют. Также затрагивают некоторые новые проблемы в определении такого предмета, которые во многом связаны с реформированием социально-экономического развития нашей страны. Предлагаются некоторые дополнения к законодательству об уголовной ответственности за преступления против собственности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: объект и предмет преступления, признаки предмета преступления, преступления против собственности, предмет в преступлениях против собственности.

УДК 343.2/7:346.2

М.Я. Кулава, аспирантка

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОНЯТИЕ И СИСТЕМА ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматривается одна из основных проблем в науке уголовного права – проблема объекта хозяйственных преступлений. От ее решения зависят обоснованное определение и правовая сущность хозяйственных преступлений, правильная их квалификация, отграничение от смежных общественно опасных деяний, а также вопрос о построении и совершенствовании системы Особенной части УК.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: преступления в сфере хозяйственной деятельности, объект преступления, классификация преступлений, система преступлений в сфере предпринимательства.

Хозяйственная деятельность Украины, как и любого государства – это гарантия ее независимости, действительного суверенитета и социально-экономического прогресса. Развитие рыночных отношений, стремление граждан к становлению государства как демократического и социального, набрали существенной динамики. Для обеспечения безопасности хозяйственных отношений государство использует разные способы. Одним из них является защита хозяйственной деятельности уголовно-правовыми средствами.

Уголовный кодекс Украины содержит ряд правовых норм, посредством которых осуществляется уголовно-правовая охрана хозяйственной деятельности. При этом в последние годы наблюдается стойкая тенденция к увеличению количества подобных норм, что является реакцией государства на появление новых для Украины общественно опасных посягательств в сфере хозяйствования.

В целом «Преступления в сфере хозяйственной деятельности» – самая большая глава в Уголовном кодексе, включающая 37 статей. Это разные преступления, отличающиеся друг от друга признаками объективной стороны, характером общественной опасности и степенью их тяжести, признаками субъективной стороны, субъекта и др.

Одним из важнейших вопросов в определении преступлений в сфере хозяйственной деятельности остается определение объекта этих посягательств. Большинство ученых указывают на фундаментальную роль объекта для определения общественной опасности преступления [1, 80] и называют его «краеугольным камнем» теории уголовного права [2, 76].

Проблема объекта преступлений в сфере хозяйственной деятельности и до настоящего времени является одной из самых трудных и противоречи-

вых в теории уголовного права. Согласованная позиция относительно объекта этих преступлений так и не достигнута, несмотря на многочисленные научные исследования данной проблемы. Это повлияло и на формулировку названия VII раздела УК Украины – «Преступления в сфере хозяйственной деятельности». Некоторые ученые [3, 129] считают, что название является неудачным, поскольку оно не отражает, какие именно интересы поставлены под охрану уголовного закона. Такого же мнения придерживаются и российские ученые относительно названия главы 22 Уголовного кодекса РФ «Преступления в сфере экономической деятельности». Оно также, по их мнению, не отражает сути общественных отношений, защищаемых нормами уголовного закона [4, 54].

В советский период взгляды на объект данных преступлений (согласно УК РСФСР 1960 года) сводились к следующему: правильное функционирование социалистического хозяйства (А.Н. Трайнин); социалистическая система хозяйствования (В.В. Сташис, В.Я. Таций); отношения, которые возникают и осуществляются в сфере социалистической системы хозяйствования (Ю.И. Ляпунов) и др. [5, 130]. Существовало мнение и о том, что эти преступления имеют не один, а несколько родовых объектов, причем их количество колебалось от двух до десяти [6, 89].

В 90-х годах переход Украины к рыночной экономике обусловил существенные изменения уголовного законодательства: произошла декриминализация некоторых деяний; была сохранена ответственность за отдельные преступления с изменением или расширением содержания их признаков; глава VII была дополнена фиксацией значительного количества новых составов преступлений, которыми предусматривалась ответственность за деяния, общественно опасные именно в сфере рыночных отношений.

Сегодня взгляды на объект этих преступлений претерпели изменения, и в основном сводятся к следующему: нормальная хозяйственная деятельность, которая отождествляется с предпринимательством; общественные отношения в сфере экономики (Перепелица А.И.) [7, 5-7]; существующая система хозяйствования (Таций В.Я.) [8, 50]; общественные отношения, составляющие систему хозяйствования (Коржанский М.И.) [9, 259]; весь конгломерат отношений, которые возникают в процессе движения средств, вещей, прав, действий в сфере гражданского оборота государства (Попович В.М.); отношения между членами общества по поводу производства и реализации товаров, продукции разного назначения, выполнения работ и предоставления услуг, т.е. правоотношения в сфере хозяйственной деятельности (Матишевский П.С.).

Определение объекта этих преступлений способствует выделению тех небольших групп отношений, на которые посягают в целом однородные общественно опасные деяния. Выделение отдельных групп придает системе стройности, усиливает ее практическое значение [10, 87-88].

Систематизация преступлений в сфере хозяйственной деятельности осуществляется по разным критериям (форма вины, способ или место совершения, субъект). Оригинальная система преступлений разработана Г.П. Новоселовым и Т.Ю. Погосян, где в ее основу положен способ совершения деяний. В связи с этим выделяют, совершаемые: должностными лицами; с использованием незаконно приобретенного, полученного или удерживаемо-

го имущества; с использованием монопольного положения на рынке; путем злоупотреблений при выпуске ценных бумаг; с использованием прав участника внешнеэкономической деятельности; путем уклонения от имущественных обязательств [11, 55].

Распределение по признакам видового объекта является наиболее правильным в систематизации юридических составов преступлений Особенной части УК.

В связи с этим, интересной представляется классификация разработанная А.А. Аслахановым, в основу которой положен видовой объект посягательства: отношения производства; отношения обмена; отношения распределения; отношения потребления [12, 27-28].

Н.Н. Афанасьев подразделяет на семь групп все преступления, посягающие на общественные отношения, регулирующие: предпринимательскую и иную экономическую деятельность юридических лиц и иных хозяйствующих субъектов; кредитно-финансовую деятельность государства и хозяйствующих субъектов; монополию государственного регулирования в определенных сферах общественных отношений; перемещение ценностей через таможенную границу; порядок исчисления и уплаты налогов и иных платежей; процедуру банкротства; сферу торговли и обслуживания населения [13, 290].

П.П. Андрушко объектом хозяйственных преступлений определил правоотношения в сфере хозяйственной деятельности, которые составляют систему хозяйствования. Исходя из этого, разделил преступления на шесть групп: преступления, которые посягают на установленный порядок осуществления предпринимательской деятельности и ее отдельных видов; преступления, которые посягают на финансовую деятельность; преступления, которые посягают на установленный порядок изготовления и использования документов в хозяйственной деятельности; преступления, которые посягают на установленный порядок реализации товаров и предоставления услуг; преступления, которые посягают на свободу предпринимательской деятельности; преступления, которые посягают на отношения в сфере сельскохозяйственного производства [14, 17].

В.О. Навроцкий под объектом данных преступлений понимает систему хозяйствования Украины, которая состоит из фактической и функциональной стороны. Все преступления он разделяет на три группы: посягательства на интересы потребителей; противодействие законной предпринимательской деятельности; нарушение порядка занятия хозяйственной деятельностью [15, 354].

А.И. Перепелица определяет объект как систему общественных отношений, которые складываются в сфере экономической деятельности государства. Предлагаемая автором система выглядит следующим образом: преступления в сфере предпринимательской деятельности; преступления, связанные с проявлением монополизма и недобросовестной конкуренции; преступления в сфере финансовой деятельности государства; преступления в сфере торговли и обслуживания населения [16, 5-7].

Ф.А. Лопушанский, Ю.Л. Титаренко, определяя объектом преступлений общественные отношения в сфере экономики, выделяют три комплекса общественных отношений, взятых под охрану уголовным правом: пре-

ступления, которые посягают на валютно-финансовую систему государства; преступления, которые посягают на установленный порядок занятия предпринимательством и законные интересы предпринимателей; преступления, которые нарушают законные права потребителей [17, 16-22].

Е.Л. Стрельцов под хозяйственным преступлением понимает совершенное частным или должностным лицом во время осуществления хозяйственной деятельности умышленное общественно опасное деяние, которое причиняет вред этой полезной деятельности. Объектом хозяйственных преступлений признается нормальная хозяйственная деятельность, которая не отождествляется с предпринимательством (исходя из положений Хозяйственного кодекса Украины – это разная деятельность, каждая из них имеет свое определение, и соотносятся они как часть и целое). В зависимости от объекта преступления делятся на: преступления в сфере предпринимательства; преступления в сфере услуг; преступления в финансово-кредитной сфере; преступления в сфере конкуренции; налоговые преступления; преступления в сфере банкротства; преступления в сфере приватизации. В тоже время, преступления в сфере предпринимательства могут быть поделены на: общие и специальные преступления в предпринимательстве. В зависимости от стадии предпринимательской деятельности их можно поделить на: преступления, которые совершаются на первоначальном этапе предпринимательства; преступления, которые совершаются на этапе совершения предпринимательской деятельности; преступления, которые совершаются на этапе завершения предпринимательства [18, 242-250].

Обобщая вышеизложенное, приходим к выводу, что большинство юристов сходятся во мнении, что объектом преступлений в сфере хозяйственной деятельности являются общественные отношения. Эти отношения формируются в сфере хозяйственной деятельности в общем, и предпринимательской – в частности. Содержание и структура этих отношений понимаются по-разному: сама предпринимательская деятельность; порядок ее осуществления; отношения, которые обеспечивают интересы предпринимательства.

Итак, преступления в сфере хозяйственной деятельности – это умышленные деяния, которые наносят вред общественным отношениям, которые обеспечивают нормальное функционирование (согласно установленным правилам) хозяйственной деятельности и посягают на экономические интересы гражданина, общества, государства. Преступления же в сфере предпринимательства – это умышленные общественно опасные деяния, посягающие на общественные отношения в сфере предпринимательства, то есть совокупность отношений по поводу производства, обмена, распределения и потребления материальных благ, совершаемые специальными субъектами предпринимательской деятельности.

Литература

1. Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления // *Право і безпека*. – 2002. – №1. – 196 с.
2. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке // *Право і безпека*. – 2002. – № 4. – С. 7-11.
3. Бойко А.М. Про поняття та систематизацію злочинів у сфері господарської діяльності // *Новий КК України: питання застосування і вив-*

- чення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 25-26 жовтня 2001 р. (Харків) – К.-Х.: ЮринкомІнтер. – 2002. – с. 129-132
4. Волженкин Б.В. Экономические преступления. – СПб.: Юридический центр Пресс. – 1999. – 312 с.
5. Бойко А.М. Про поняття та систематизацію злочинів у сфері господарської діяльності // *Новий КК України: питання застосування і вивчення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 25-26 жовтня 2001 р. (Харків) – К.-Х.: ЮринкомІнтер. – 2002. – с. 129-132*
6. Тацій В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления: объект и система. – Харьков: Издательское объединение Вища школа. – 1984. – 230с.
7. Перепелица А.И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности: Комментарий к действующему законодательству. – Харьков: Рубікон. – 1997. – 105 с.
8. Тацій В., Сташис В. Новый Уголовный кодекс Украины // *Законность*. – 2002. – № 1. – С. 48– 52.
9. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Особлива. – К. – 1998. – 423 с.
10. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України. Навчальний посібник. – Харків. – 1994. – 74 с.
11. Волженкин Б.В. Экономические преступления. – СПб.: Юридический центр Пресс. – 1999. – 312 с.
12. Аслаханов А.А. Проблемы борьбы с преступностью в сфере экономики (криминологический и уголовно-правовой аспекты). Автореф. Докт. Дисс. – Москва. – 1997. – 35 с.
13. Уголовное право. Особенная часть. / под ред. Н.Н. Ветрова и Ю.Н. Ляпунова. – Москва. – 1998. – 300 с.
14. Соловійов Е.П. Теоретичні та практичні питання кримінальної відповідальності за фіктивні дії в підприємстві : дис... канд. юрид. наук: / Національний ун-т внутрішніх справ. – Х. – 2005. – 19 с.
15. Навроцький В.О. Кримінальне право. Особлива частина: Курс лекцій. – К.: Знання. – 2000. – 771 с.
16. Перепелица А.И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности: Комментарий к действующему законодательству. – Харьков: Рубікон. – 1997. – 105 с.
17. Боротьба з господарськими злочинами / Ф.А. Лопушанський, В.П. Філонов, Ю.Л. Титаренко та ін. – Донецьк. – 1997. – 160 с.
18. Стрельцов Є.Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт. – 2000. – 476 с.

М.Я.Кулава

*Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, Україна*

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

РЕЗЮМЕ

1. *Поняття злочинів у сфері господарської діяльності розкривається через визначення об'єкта цих посягань.*
2. *Проблематичність вирішення цього питання – дуже широке коло цих злочинів.*
3. *Успішна систематизація господарських злочинів має важливе значення не тільки для теорії кримінального права, а й для практики.*
4. *Злочини у сфері господарської діяльності можуть бути класифіковані на підставі різних ознак. Але при складанні головної системи різноманітних груп злочинів має бути використана найбільш важлива та специфічна ознака – об'єкт злочину.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *злочини у сфері господарської діяльності, об'єкт злочину, класифікація злочинів, система злочинів у сфері підприємництва.*

УДК 343.222

*Л.С. Кучанська, канд. юрид. наук
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар 24/26, Одеса, 65058, Україна*

ЗМІСТ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ: СУБ'ЕКТИВНА СТОРОНА І ВИНА

Досліджено зміст та співвідношення вказаних кримінально-правових категорій, їх реальне співіснування в окремих групах злочинів

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *склад злочину, суб'єктивна сторона складу злочину, вина та її форми, мотив злочину, мета злочину.*

У ст. 62 Конституції України закріплено, «що особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду». Це важливе конституційне положення знайшло своє закріплення в положеннях ч.2 ст. 2 «Підстави кримінальної відповідальності», ст. 23 «Вина», ст. «Умисел та його види» та 25 «Необережність та його види» Кримінального кодексу України (далі КК) і свідчить про те, що основною ознакою при вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, є наявність в її діяннях відповідної форми вини.

Говорячи про вину та її форми, необхідно нагадати, що так це вказується тільки в законодавстві про кримінальну відповідальність. Коли ж мова йде про положення кримінального права, то тут вже застосовуються як поняття суб'єктивна сторона так і поняття вина. Це потребує більш чіткого визначення цих понять, що, на нашу думку, повинно сприяти більш точному їх застосуванню як в теоретичному, так і практичному сенсі. Ця проблема, достатньо дискусійною і на протязі багатьох років достатньо широко обговорюється в літературі. Щоб надати їй більш предметний характер, спробуємо зробити це на прикладі певної групи злочинів.

У літературі визнається, що суб'єктивна сторона складу злочину представляє внутрішню сторону суспільно небезпечного діяння, тобто психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння і його наслідків. Традиційно вважається, що до ознак суб'єктивної сторони складу злочину належать: вина, мотив і мета злочину, певний емоційний стан особи. Вважається, що мотив, мета та емоційний стан не є обов'язковими ознаками, в той час як вина це обов'язкова ознака суб'єктивної сторони [1, 73], вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони і значною мірою її зміст [2, 142-144].

Таким чином, перший висновок може бути таким: суб'єктивна сторона складу злочину є більш узагальненим теоретичним поняттям, яке включає в себе: вину, мотив та мету злочину. Її встановлення, за низкою відомих причин, має дуже велике значення при кваліфікації діянь конкретної особи, дає

можливість оцінити як злочинця, так і ступінь тяжкості злочину [3, 81]. В свою чергу, вина є як складовою частиною загального теоретичного визнання суб'єктивної сторони так і необхідним законодавчим визнанням внутрішнього становища людини, яка вчинила суспільно небезпечні діяння, що має безперечний вплив на вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, правової оцінки її діянь, розмежування з іншими злочинами діяннями тощо.

Але такий підхід до визначення цих понять більш стосується Загальної частини. При аналізі положень, які містяться в нормах Особливої частини, він потребує певного уточнення. Як слушно вказує Є.Л. Стрельцов, при визначенні певного складу злочину такого розмежування взагалі немає. Все, що вказується законодавцем як ознаки будь-якого елемента конкретного складу злочину, потрібно встановлювати обов'язково. Відсутність таких ознак свідчить або про наявність у цьому випадку іншого складу злочину, або про відсутність будь-якого складу злочину. Стосується це і ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Наприклад, вбивство визнається кваліфікованим, якщо воно вчиняється з корисливих або хуліганських мотивів [ч.2 ст. 115 КК]; певні умисні дії тільки тоді можуть кваліфікуватись як посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, якщо вони вчиняються з метою зміни меж території або державного кордону України [ч. 1 ст. 110]; емоційний стан стає обов'язковою ознакою вбивства, якщо воно було вчинено в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого (ст.116 КК) [4, 10-11]. Таким чином, наступний висновок може бути таким: прийнято розмежування ознак суб'єктивної сторони на основні та факультативні стосується тільки положень Загальної частини. Що ж до Особливої частини, то тут це виглядає інакше. Те, що вказується законодавцем у диспозиції кримінально-правової норми, підлягає обов'язковому встановленню, бо наявність саме вказаної ознаки/ознак дають змогу правильній кваліфікації діяння. Відсутність таких ознак у діяннях особи свідчить або про наявність у цьому випадку іншого складу злочину, або про відсутність будь-якого складу злочину взагалі. Тут, як ми бачимо, мотив, мета дій конкретної особи або її емоційний стан є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони вказаних складів злочинів і відсутність цих ознак не дозволяє саме так кваліфікувати діяння відповідної особи.

Саме з урахуванням цих попередніх висновків спробуємо на прикладі певної групи злочинів проаналізувати, як співвідносяться між собою теоретичні положення, які в загальному цензі характеризують суб'єктивну сторону і законодавчі положення, які характеризують вину та її форми. Для такого аналізу візьмемо групу злочинів, які сьогодні відносять до злочинів проти моральності. Такі злочини в діючому КК, разом зі злочинами проти громадського порядку, розміщені законодавцем у Розділі XII Особливої частини «Злочини проти громадського порядку та моральності» і, на перший погляд, усі злочини, які є у цьому розділі, традиційно ділять на дві групи: злочини проти громадського порядку та злочини проти моральності. Але при детальнішому аналізі, спроба більш точно систематизувати ці злочини виглядає складнішою. Дійсно, певні злочини можливо без особливих складнощів класифікувати на ці дві групи, але слід підкреслити, що це стосується не всіх

таких злочинів. На нашу думку, в цьому розділі є злочини, які, при певних умовах, можуть посягати і на громадський порядок і на моральність: наприклад, наруга над могилою (ст. 297 КК), жорстке поводження з тваринами (ст. 299 КК) та ін. Більше того, у деяких злочинах, і на це ми теж звертаємо увагу, громадський порядок і моральнісні устої можуть виступати, як «сумісні», пов'язані між собою об'єкти, наприклад, в хуліганстві (ст. 296 КК), в знищенні, руйнуванні або пошкодженні пом'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільному проведенні пошукових робіт на археологічній пам'ятці (ст. 298 КК) [5, 109-114]. Все це потребує більш ретельного підходу до аналізу суб'єктивної сторони таких злочинів.

При такому аналізі, виникають певні проблеми, які потребують свого спеціального дослідження. Це багато в чому пов'язане з тим, що суттєві зміни, які відбуваються у нашій державі, багато в чому впливають на проблеми сучасного визнання моральнісних устоїв суспільства, індивідуальної моралі члена суспільства, діянь, які їх порушують тощо. Це, в свою чергу, ставить достатньо складні завдання перед правовими засобами, які повинні регулювати та охороняти моральнісні устої суспільства та індивідуальну мораль. По-перше, це стосується встановлення необхідних меж теоретичного та правового закріплення морального, як відчуття конкретної особи, в тому числі і стосовно дій, які вона вчиняє і моральності, як певних соціальних норм та правил; аморальності, як антисоціальних вчинків та правопорушень, в тому числі і злочинів. Це прийнято в будь-якому цивілізованому суспільстві для правового розв'язання виникаючих проблем на різних рівнях, включаючи і законодавче забезпечення можливості притягнення до кримінальної відповідальності за порушення окремих (деяких) таких норм та правил. По-друге, це виглядає достатньо складним враховуючи всі можливі аспекти вказаної проблеми, зокрема, положень, законодавчої техніки, коли слід достатньо чітко, на рівні конкретної кримінально-правової норми або групи таких норм, провести межу між «спорідненими» поняттями, тобто, визнати, що потрібно зі складного світу внутрішніх почуттів особи віднести до можливості правового регулювання на рівні суспільства, а що «залишити» для особистого «користування»; що з понять моральності можна залишити на рівні «морального кодексу» і при порушенні таких правил застосовувати тільки громадську відповідальність, а за які порушення потрібно встановити реальну правову, в нашому випадку – кримінальну – відповідальність тобто надати державі реальні соціальні важелі впливу на поведінку членів суспільства. Це, на нашу думку, черговий висновок, який ми отримали досліджуючи цю проблему.

Зараз, з урахуванням усіх попередніх висновків, перейдемо до більш загального аналізу визначеної теми. Сьогодні існує достатньо традиційне виділення вищевказаної групи злочинів [7, 475]. Але для проведення більш глибокого цілеспрямованого дослідження злочинів, які виділяють у таку групу, їх слід, в свою чергу, ще додатково систематизувати.

Так, можна запропонувати класифікувати всі ці злочини на наступні групи:

- а) злочини, які пов'язані з посяганням на моральнісні устої, що забезпечують збереження та існування національних, релігійних та загальнолюдських традицій;
- б) моральнісні устої в статевій сфері;

в) моральнісні устої у сфері розвитку неповнолітніх.

Такий підхід дасть змогу більш детально проаналізувати проблеми суб'єктивної сторони цих злочинів. Продовжуючи наукове дослідження в цьому напрямку, то можна вважати, що достатньо обґрунтованими виглядають пропозиції щодо доповнення цієї групи злочинів і іншими злочинами, які зараз існують в діючому КК України [8, 5].

В усякому разі, таке первісне дослідження всіх цих злочинів дозволяє висловити загальне припущення стосовно того, що ці злочини, мабуть, як ніякі інші, несуть в собі, в своєму змісті обов'язкову необхідність враховувати при їх вчиненні не тільки все те, що характеризує психічне ставлення особи до дій, які вона скоює, а й надавати цьому додаткового спеціального аналізу. Це обов'язкового потрібно робити тому, що, на нашу думку, моральнісні устої суспільства, як кримінально-правова категорія, яка характеризує об'єкт цих злочинів і моральність та мораль, як більш загальні соціальні категорії, повинні мати в цих злочинах не тільки загальноправове, а й спеціальне визнання, що, при законодавчому формулюванні цих злочинів, знаходить своє безпосереднє вираження в їх змісті. Це, в свою чергу, дозволяє зробити висновок про те, що, на відміну від інших злочинів, злочини проти моральності мають безпосереднє відношення до встановлення основ суспільної моральності та індивідуальної моралі при вчиненні особою суспільно небезпечних діянь. Причому саме тут це повинно свідчити не тільки про свідоме вчинення особою таких дій, а є обов'язковим структурним елементом існування суб'єктивної сторони цієї групи злочинів. Розуміння цього багато в чому дозволяє не тільки вірно кваліфікувати такі діяння, а й відмежовувати їх від зовнішньо схожих дій, але які мають інші відзнаки суб'єктивної сторони.

На нашу думку, розуміється це і на рівні вищих судових установ в нашій країні. Наприклад, у Постановах Пленуму Верховного суду України стосовно злочинів цієї групи, прямо вказується на необхідність при розгляді таких кримінальних справ, з'ясувати всі фактичні обставини, звертаючи при цьому спеціальну увагу на направленість умислу, мотив підсудного, мету його дій [9].

Нааявність цього не порушує загальноновстановлених правил щодо законодавчого закріплення вини, мотиву і мети при вчиненні цих злочинів. Нагадаємо, що якщо будь-які з цих ознак законодавець увів як обов'язкові для конкретного складу злочину, то їх встановлення для кваліфікації діянь саме за цією кримінально-правовою нормою є необхідним. Тому при правовій оцінці злочинів цієї групи, встановлення усіх ознак суб'єктивної сторони є не тільки обов'язковим з точки зору загальної кримінально-правової кваліфікацій, а й необхідним для встановлення змісту вчинених діянь, більш точного їх співвідношення щодо змісту положень конкретного закону про кримінальну відповідальність.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Схеми. Таблиці. Визначення: Навч. посібник / За ред. Є.В. Фесенка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 272 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для сту-

- дентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. – 416 с.
3. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник / За заг. ред. В.М. Стратонова. – К.: Істина, 2007. – 400 с.
  4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання п'яте, перероблене та доповнене / Від. ред. Є.Л. Стрельцов. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 800 с.
  5. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання п'яте, перероблене та доповнене / Від. ред. Є.Л. Стрельцов. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 800 с.
  6. Кучанська Л.С. Злочини проти моральності: об'єкт і система. Правова держава, № 7, 2004, с. 115-116.
  7. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник/Отв. редактор заслуженный деятель науки и техники Украины, доктор юрид. наук, профессор Е.Л. Стрельцов. – Х.: ООО «Одиссей», 2006. – 720 с.
  8. Кучанська Л.С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України. Автореферат дис. канд. юрид. наук. Київ, 2007. – 20 с.
  9. Див., Постанови Пленуму Верховного суду України: № 12 від 3.12.1997 р. «Про судову практику в справах про хуліганство»; № 2 від 27.02.2004 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочину чи іншу антигромадську діяльність» та ін. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України у кримінальних справах: 1973-2005 рр. – Х.: «Одіссей», 2006. – 528 с.

Л. С. Кучанская

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики

СОДЕРЖАНИЕ И СООТНОШЕНИЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ ПОНЯТИЙ: СУБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА И ВИНА

РЕЗЮМЕ

Субъективная сторона состава преступления и вина являются установленными уголовно-правовыми категориями, которые соотносятся между собой как общетеоретическое понятие и законодательное положение. Анализируя их, следует обращать внимание, что в некоторых случаях, их установление носит не только обязательный формальный характер, но и помогает более точно понять законодательное содержание преступных деяний, лучше квалифицировать такие деяния.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: состав преступления, субъективная сторона состава преступления, вина и ее формы, мотив преступления, цель преступления.

УДК 343.916-057.36

О.В. Нарожна, здобувач

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу
та криміналістики,

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СЛУЖБОВІ ОБМЕЖЕННЯ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИД ПОКАРАННЯ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ

Розглянуто положення про застосування спеціального виду покарання службові обмеження для військовослужбовців, що врегульовані ст. 58 КК України, проаналізовані окремі питання його застосування щодо вимог чинного військового законодавства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: покарання, військовослужбовці, службові обмеження, грошові відрахування (утримання).

Сучасне законодавство України у сфері військової діяльності характеризується наявністю низки проблем, що потребують вирішення. Не останнє місце у цьому переліку займають і окремі види покарань, що застосовуються до військовослужбовців Збройних Сил України. Аналіз статей, що регламентують основні положення призначення покарань, як правило, залишаються поза межами інтересів науковців, зокрема, це простежується у монографіях, підручниках, коментарях до Кримінального кодексу, наукових статтях тощо. Ми вважаємо, що більш прискіплива увага до подібних питань забезпечить подальший шлях вдосконалення національного законодавства, зміцнить законність та допоможе у попередженні помилок при призначенні окремих видів покарань.

За суб'єктом, до якого застосовуються покарання, вони класифікуються як загальні та спеціальні. Загальні покарання можуть бути застосовані до будь-якої особи (наприклад, позбавлення волі). Спеціальні покарання призначаються лише певному колу засуджених і не можуть застосовуватися до будь-якої особи. Так, тримання у дисциплінарному батальйоні призначається лише військовослужбовцям строкової служби. До спеціальних покарань належать також службові обмеження для військовослужбовців, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [1, 308].

Чинний Кримінальний кодекс (далі – КК) передбачає спеціальне покарання, що застосовується в умовах подальшого проходження служби засудженими військовослужбовцями. У відповідності зі ст. 58 КК України

службові обмеження для військовослужбовців призначаються тільки військовослужбовцям, що проходять службу за контрактом, на строк від шести місяців до двох років [2, ст.58]. Застосування цієї міри можливе лише у випадках, що прямо передбачені статтями Особливої частини КК за скоєння військових злочинів: у Розділі XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» десять статей у якості альтернативної міри передбачають цей вид покарання (також замість виправних робіт, що передбачені загальнокримінальними нормами КК, але не застосовуються до військовослужбовців).

У системі покарань, що розташовані за зростаючою суворістю, вид покарання «службові обмеження для військовослужбовців» вказаний між виправними роботами і конфіскацією майна та призначається лише у якості основної міри. При обчисленні строків і здійсненні покарання трьома днями службового обмеження для військовослужбовців відповідає один день позбавлення волі [2, п. в ч. 1 ст. 72].

Як і тримання у дисциплінарному батальйоні, службові обмеження для військовослужбовців можуть бути призначені як реально, так і умовно. Однак якщо тримання у дисциплінарному батальйоні до військовослужбовців, що вступили на службу за призовом, застосовувалось і раніше, то відповідного адекватного покарання, що застосовується в умовах військової служби до скоївших аналогічні злочини військовослужбовців – «контрактників», раніше не було. Також у новому кримінальному законодавстві відсутні відстрочки виконання вироку і звуження підстав звільнення військовослужбовців як від кримінальної відповідальності, так і від покарання. У зв'язку із цим ми вважаємо, що тема даної статті є актуальною, адже, як зазначалося вище, у науковій та періодичній літературі майже не досліджуються питання застосування окремих видів покарань до спеціальних суб'єктів злочинів. Отже, мета нашої статті – проаналізувати окремі питання застосування такого виду покарання як службові обмеження для військовослужбовців та сформулювати пропозиції щодо провадження виховної роботи командирами (начальниками) засуджених військовослужбовців.

Зміст режимних службових обмежень для військовослужбовців полягає у тому, що засуджений із закінченням визначеного вироком строку не може бути підвищений у посаді, у військовому званні, а строк покарання не зараховується до вислуги років на присвоєння чергового звання.

Службові обмеження для військовослужбовців призначаються у випадках, якщо це основне покарання:

- а) передбачене за військові злочини в санкції статті Особливої частини КК, за якою засуджується винний;
- б) не передбачене в санкції статті Особливої частини КК, але суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження або позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службові обмеження на той самий строк;
- в) не передбачене в санкції статті Особливої частини КК, але призначається судом до військовослужбовця на підставі ч. 1 ст. 69 КК [3, 204].

Крім того, із грошового утримання засудженого військовослужбовця проводяться відрахування до доходу держави у розмірі, встановленому судом, але не більш двадцяти відсотків.

Згідно із законодавством грошове забезпечення військовослужбовців складається з місячного окладу у відповідності із посадою, яку він займає, і місячного окладу у відповідності з присвоєним військовим званням, що складають оклад грошового утримання, місячних та інших надбавок та інших додаткових грошових виплат.

До числа останніх, зокрема, відносяться одноразова грошова винагорода за підсумками року, матеріальна допомога до основної відпустки, щоквартальні премії за складність служби, щомісячні відсоткові надбавки за вислугу років тощо.

Стаття 47 Кримінально-виконавчого кодексу встановлює, що розмір утримання (до 20%) відраховується з грошових виплат військовослужбовців [5, ст. 47]. Самий по собі факт засудження військовослужбовця до службового обмеження не перешкоджає отриманню у передбачених законодавством випадках інших додаткових виплат і надбавок, що включаються саме у грошове утримання, з яких також повинні проводитися певні відрахування.

Службові обмеження військовослужбовців не перешкоджають певним переміщенням засудженого, що здійснюються відповідним повноважним командуванням у порядку службової необхідності: відрядженням, переведенням на інші посади та на нові місця служби – постійно або тимчасово. Самий факт засудження не є обов'язковим для звільнення військовослужбовця зі служби або для пониження його у посаді або званні.

Разом з тим час відбуття покарання не призупиняє загальну вислугу років, що дає право на пенсійне забезпечення та інші соціальні пільги й надбавки (зокрема, місячні та інші відсоткові надбавки до окладу грошового утримання військовослужбовця, квартальні та щорічні одноразові грошові винагороди, черговість на квартиру тощо).

Відбуття цього виду покарання також не перешкоджає наданню основної та додаткової відпусток, час яких зараховується до строку служби і покарання, а також матеріальної допомоги і компенсації військовослужбовцю і членам його сім'ї за санаторно-курортне лікування та за проїзд до місця проведення основної відпустки.

Під час відбування засудженим цього виду покарання він не може бути підвищений за посадою, йому не може бути присвоєне чергове військове звання тощо, якщо навіть для цього є фактичні і юридичні підстави. Цю заборону законодавець не поширює на урядові нагороди і кваліфікаційні категорії. Якщо останні передбачені для військовослужбовців, що проходять військову службу, крім військовослужбовців строкової служби [4, 121].

Таким чином, перелік правообмежень цього виду покарання є вичерпним та розширюваному тлумаченню не підлягає.

Незважаючи на те, що при обмеженні по службі здійснюються вказані відрахування і що це покарання дорівнюється до виправних робіт, ці самостійні види покарань не можна вважати тотожними. Більше того, виправні роботи до військовослужбовців не застосовуються взагалі і замінюються службовими обмеженнями [2, ч. 2 ст. 57].

У цілях реалізації вироку військового суду, який вступив у законну силу, порядок виконання обмеження волі стосовно кожного військовослужбовця конкретизується наказом командира військової частини, що доводиться до засудженого, усього особового складу частини, кадрових і фінансових ор-

ганів, а його копія для здійснення контролюючих функцій у триденний строк направляється у військовий суд, що виніс вирок [5, ч. 2,3 ст. 47].

Із засудженими військовослужбовцями командиром військової частини проводиться виховна робота з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпеки скоєного злочину, особистих якостей засудженого військовослужбовця, а також його поведінки і ставлення до військової служби.

Виховна робота – обов'язковий засіб впливу на засудженого, оскільки у відповідності з вимогами військового законодавства є складовою частиною військової служби. Засуджений у обов'язковому порядку бере участь як у загальних планових заходах, що здійснюються у військовій частині, так і в спеціальних, призначених для нього. Форми і методи виховної роботи, порядок її проведення і коло відповідальних посадових осіб визначаються на основі загальних вимог військового законодавства з цього питання. Однак ми вважаємо, що доцільним було б на час відбуття покарання переводити засудженого з посади, яка пов'язана із керівництвом особовим складом. Згідно з положенням військових статутів, командир (начальник) особисто відповідає перед державою за виховання, військову дисципліну та морально-психологічний стан особового складу [6, ст. 58]. Засудження командира, що відбуває покарання, може негативно вплинути на підлеглий йому особовий склад, що вважав командира зразком поведінки військовослужбовця, стати причиною упередженого ставлення до нього, призвести до непокори.

Щодо призначення службових обмежень за сукупністю злочинів або вироків, то складанню підлягають тільки строки покарання. Розміри відрахувань із грошового забезпечення не складаються, а обчислюються за кожний злочин або кожний вирок самостійно [2, ч. 2 ст. 72].

Службові обмеження можуть припинятися різними способами: після відбуття усього встановленого строку і достроково (у порядку амністії, звільнення за хворобою тощо).

Факт закінчення встановленого строку службового обмеження усуває всі режимні обмеження і негативні наслідки цього покарання. Правовою основою поновлення у повному обсязі статусу засудженого військовослужбовця є відповідний наказ правомочного командування, копія якого для відомостей і перевірки його законності направляється у відповідний військовий суд.

У випадку звільнення зі служби військовослужбовець втрачає свій статус і тому не може більше відбувати покарання, що розглядається, бо воно виконується лише в умовах військової організації.

Чинне військове законодавство передбачає різні підстави дострокового звільнення військовослужбовців, що проходять службу за контрактом.

У відповідності з ч. 6 ст. 26 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовець, що проходить службу за контрактом, може бути звільнений:

- а) у зв'язку із закінчення строку контракту;
- б) за станом здоров'я – на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність або обмежену придатність військової служби;
- в) за віком – у разі досягнення граничного віку перебування на військовій службі;
- г) у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних за-

- ходів – у разі неможливості їх використання на службі;
 д) через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких встановлено Кабінетом Міністрів України;
 е) через службову невідповідність;
 є) у зв'язку з обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі, позбавлення військового звання чи позбавлення права займати певні посади;
 ж) у зв'язку з позбавленням військового звання в дисциплінарному порядку;
 з) у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту командуванням (за бажанням військовослужбовця);
 и) у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військово-службовцем [7].

Крім того, такий військовослужбовець має право на звільнення у випадку неможливості проживання члена його сім'ї за медичним показанням у місцевості, у якій суб'єкт проходить військову службу (за сімейними обставинами).

У зв'язку із цим командир частини (начальник установи) передає у військовий суд, що виніс вирок, представлення про підстави звільнення військовослужбовця, який відбуває покарання, і про заміну невідбутої частини строку службового обмеження іншим покаранням за правилами чинного законодавства або про повне звільнення від такого. При вирішенні цього питання суд не пов'язаний із думкою командира, що міститься у представленні, та виносить рішення за нормами Кримінально-процесуального кодексу РРФСР 1960 р.

Висновки. По-перше, спеціальні види покарання, до яких відносяться і службові обмеження військовослужбовців, вказуються у санкціях статей Кримінального кодексу України в якості альтернативних заходів кримінально-виправного впливу, що сприяє індивідуалізації покарання.

По-друге, службові обмеження для військовослужбовців ставлять засудженого в такі умови, за якими він несе обмеження майнового характеру.

По-третє, військовому командуванню має бути надане право на власний розсуд у порядку служби переводити засудженого на час відбуття покарання на посади, не пов'язані з керівництвом особовим складом (підлеглими) з міркувань особистого прикладу такого військовослужбовця. Про всі службові переміщення засудженого, що оформлені відповідним наказом командування, потрібно сповіщати військовий суд для відомостей та подальшого здійснення контролю за виконанням покарання.

Література

22. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. – 416 с.
 23. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №25-26. – Ст. 131.
 24. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В.

Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гаврик та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. третє, переробл. та доповн. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. – 1184 с.

25. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання п'яте, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 800 с.
 26. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №3-4. – Ст. 21.
 27. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затверджений Законом України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №22 – 23. – Ст.194.
 28. Закон України «Про загальний військовий обов'язок та військову службу» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №27. – Ст. 385.

Е.В. Нарожная

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
 кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
 Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СЛУЖЕБНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ ДЛЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ КАК СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВИД НАКАЗАНИЯ: ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Предпринята попытка исследования отдельных законодательных актов такого вида наказания как служебные ограничения для военнослужащих. Предложены некоторые рекомендации по отдельным вопросам применения данного вида наказания, касающиеся как порядка исполнения служебных ограничений, так и воспитательной работы с осужденными военнослужащими.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: наказание, военнослужащие, служебные ограничения, денежные отчисления (удержания).

*В.Г. Поляновський, здобувач
Одеський Національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЯ, ТАКТИКА ТА СТРАТЕГІЯ НЕОТЕРОРИЗМУ: ХХ - ХХІ СТ.

Проаналізовано деякі з найбільш розповсюджених у сучасному тероризмі «родзинки» тактики та стратегії терористичної діяльності. Принципи організації терористичного «буття», ієрархічно-субординаційної побудови наводяться щодо конкретних терористичних груп. Окреслені загальні риси ідейного та практичного підґрунтя тероризму в інтерпретації представників різних континентів. Наведено приклади дій злочинних угруповань при скоєнні конкретних резонансних терактів. Приділено увагу психологічному феномену «стокгольмського синдрому».

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *тероризм, фундаменталізм, герілья, терористичне угруповання, конспірація, Червоні бригади, стокгольмський синдром.*

На перших етапах історії тероризму постать терориста для значної частини суспільства асоціювалась з постаттю борця за волю, національну незалежність, соціальну справедливість. На початку ХХ ст. широко практикувалась державна підтримка рухів, які використовували тактику тероризму в країнах потенційного або реального супротивника. Потім держави, в яких при владі перебували ліберальні уряди, відмовились від такої практики. У період між війнами, особливо після Другої світової війни, підтримка, фінансування тероризму стає виключним надбанням агресивних режимів, заклопотаних цілями ідеологічної і політичної експансії.

В 1960 – 1970-х рр. формується система міжнародного тероризму. З цього часу і починається процес усвідомлення тероризму як безумовної небезпеки, що загрожує основам міжнародної стабільності. Відповідно змінюються настрої у суспільстві. І сьогодні, коли центри тероризму змістилися на несередземноморські простори, в інформаційній та культурній панорамі громад, що належать до євроатлантичної цивілізації, виправдання тероризму, героїзація постаті терориста стає ознакою крайнього маргіналізму [5, 109].

Однак, незважаючи на такий прогрес, людство ще не досягло загальноприйнятого розуміння тероризму як абсолютно злочинної та аморальної практики. Ключем до такого розуміння має стати повне і всебічне вивчення цього явища, його об'єктивна оцінка для наступної протидії та знищення. Щоб перемогти ворога, необхідно знати його сильні та слабкі сторони. Такими сторонами тероризму, що підлягають прискіпливому вивченню, є принципи структурної організації його численних осередків у різних кутках земної кулі, тактика конкретних бойових операцій та стратегія боротьби у цілому. Стислому аналізу цих питань, з наведенням деяких вибірково практичних

прикладів, й присвячена ця стаття.

Почнімо з діяльності терористів Латинської Америки. Одним з «духовних батьків» стратегії і тактики терористичної боротьби в Латинській Америці вважається Хуан-Карлос Марігелла. Що невідно для тих часів, спочатку він був членом компартії Бразилії, після чого створив і керував терористичною групою в Сан-Паулу (ВАР). Він є автором настільного посібника світових терористів – «Стислого посібника з організації міської герільї» (від ісп. guerrilla – війна), а також праці аналогічного змісту «За звільнення Бразилії».

Стратегія боротьби, за Марігеллою, полягала у послідовному досягненні взаємноумовлених наступних проміжних результатів: політична криза в країні – дрібне насильство – збройний конфлікт – військовий стан у країні – невдоволення народу – революція. Марігелла виступав проти зайвої організації централізації боротьби (у тому числі проти створення партизанської армії) і за ідеологічну. Він стверджував, що при належній організації навіть «кілька борців звалить лавину». За тактичну основу герільяси взяли методи «роботи» командос часів Другої світової війни.

За таким принципом діють Ірландська Республіканська Армія та палестинська Хамас. Це - класичний зразок розвідувальних організацій [3, 19]. Уругвайський Рух за національне визволення (MLN, Тупамарос, по імені індіанського ватажка ХVІІІ ст. Тупака Амару ІІ-го) також перейняв тактику дрібних груп Марігелли.

Їхні бойові групи склалися з команд по 20 – 30 членів, що ділилися на ланки по 3 – 5 бойовиків. Знайомства допускались лише всередині ланки, чим обумовлювався високий рівень конспірації [2, 22]. Зв'язок з керівництвом здійснювався за ланцюгом: командир ланки – командир команди – куратор з Виконкому організації (керівного органу, який складався з 50 осіб).

Високий професіоналізм та відповідальність бійців Марігелли ґрунтувались на обмеженні особистих інтересів і зосередженні на політичних цілях діяльності групи. Марігелла був упевнений у тому, що єдиний шлях до успіху – в розгортанні збройної боротьби в містах: «адже саме вони цього часу є серцем системи» [6, 535]. Операції бійців Марігелли відзначались старанною попередньою підготовкою і матеріально підживлювались, в основному, за рахунок нападів на «символи режиму» - магазини, банки. Ефект несподіваності при нападах та захоплення заручників з метою отримання чималого викупу грали важливу роль в діяльності партизан. Сил для відкритої боротьби у них було замало, тому герільярос віддавали перевагу раптовим нападам на об'єкт, нанесенню йому шкоди та стрімкому відступу (принцип «бий - біжи») [3, 21].

Тактика народної війни, яку застосовує перуанська терористична організація Сендеро Луміносо («Світлий шлях»), досить близько збігається з вченням Марігелли. Вона переслідує мету – руйнування існуючої держави та створення «народної республіки нової демократії», яка б орієнтувалась на інтереси індіанців, головним чином, племені Аякуччо з найбільш відсталого і бідного району країни. Ця мета досягається шляхом блокади і зруйнування систем життєзабезпечення міст, встановлення в країні панування економіки натурального сільського господарства, створення робітничо-селянського уряду [3, 33]. Організація груп побудована від базових сил (сільських та се-

лищних осередків) і комісарів (місцевих сил) до головних сил.

Іншим ідеологом латиноамериканського тероризму є Франц-Омар Фанон, один з тих, хто надихав Фронт національного визволення Алжиру під час місцевої революції 1954 р. На відміну від Марігелли, Фанон вважав партизанську війну, разом з індивідуальними актами тероризму, важливими знаряддями революції. Партизанська війна є первісним етапом повстання, бо революціонери «третього світу» не можуть розгорнути повномасштабну військову кампанію на початку своєї боротьби. Партизанський рух зароджується в сільських районах та поступово охоплює великі міста. Тероризм обмежується лише специфічними актами на підтримку партизанської кампанії.

Подібно Мао Дзедуну, Ф.-О. Фанон наполягав на тому, що тероризм не повинен використовуватися проти місцевого населення, адже це не принесе підтримки в боротьбі із справжнім ворогом, а лише зменшить кількість прибічників [7, 114]. Послідовники цієї ідеї, бійці Тупамарос, задля отримання стратегічно безцінної підтримки населення, грали роль таких собі «робін гудів», шляхетних розбійників, розподіляючи між людьми зброю, їжу, розкриваючи в ЗМІ корумпованих чиновників після «роботи» над ними [3, 24]. Подібною ж тактики дотримувалась і аргентинська Революційна народна армія (EPN), а також німецький Рух 2-го червня [3, 31; 3, 86].

Соратник «вічного» Фіделя Кастро 50-х років, Ернесто Че Гевара, автор «Партизанської війни», висловлював ідею «сільського вогнища» революційної боротьби з обов'язковою підтримкою населення, в якій ключову роль має грати герілья (партизанська війна в сільській місцевості). Великі загони герільярос в умовах сільської місцевості Латинської Америки не пристосовані для належного маневрування, що грало на руку регулярним урядовим військам, які легко знаходили і знешкоджували загони «народних месників». Тому досить скоро практики герільї стали застосовувати тактику систематичних ударів по супротивнику малими, скоординованими між собою групами. При цьому ватажки руху, слідуючи «заповітам» Х.-К. Марігелли, основний акцент робили на боротьбу в умовах міст (як слабких місць людської цивілізації), коли через своїх представників у впливових ЗМІ населенню прищеплювалась політична грамотність та стійкість, вигідна «борцям», тобто досягалась стадія так званого «організованого хаосу» [3, 15].

З вищенаведеного випадає в очі певна простота чи навіть шаблонність організації та діяльності терористичних груп Латинської Америки. Але це зовсім не означає, що їхні бойові групи примітивно-зашкарублі і не здатні до ситуаційного маневрування. Один з найважливіших тактичних ходів терористів озвучив Рабон Розенберг (Команданте), экс-керівник розгромленого колумбійською владою терористичного угруповання М-19 (Рух 19 квітня), який в 1980 р. утримував 17 заручників в домініканському посольстві в Боготі: «Усталена практика – це те, що колись спрацює проти вас в подібній ситуації» [3, 53]. У даному випадку мова йде про те, що стиль поведінки терориста при здійсненні операцій не повинен йти «за роком», адже спецслужби можуть це використати проти нього. Завжди треба мати запасний план (плани) та шляхи екстреного відходу. І цей бойовий принцип став одним з основних у діяльності терористичних угруповань Латинської Америки.

До речі, сама М-19 в 70-х - 80-х рр. проводила обмежені партизанські

бойові операції проти урядових сил (нальоти і засадні дії із захоплення зброї і боєприпасів), а також відзначалась масовими захопленнями заручників. М-19 забезпечувала також силове прикриття транзиту наркотиків виробниками, у тому числі Медельїнським і Калійським картелями. Крім вищезгаданої операції 1980 р., до числа найбільш масштабних терактів М-19 відносять захоплення Палацу правосуддя в Боготі в листопаді 1985 р., коли більше 100 осіб було вбито.

Якщо ж говорити про організацію європейських терористичних угруповань, то, наприклад, французька ОАС (Секретна озброєна організація) характеризувалась поділом на три відділи – організаційно-масовий, розвідки і бойових операцій, вивчення громадської думки і пропаганди. Верховному комітетові (у складі 8 осіб) підпорядковувались 80 провінційних керівників та 200 керівників груп по 5 – 6 осіб. Функціональні підрозділи були роззосереджені по Європі (склади зброї знаходились у Бельгії, учбові заклади – в Італії і т.ін.). Метою діяльності ОАС було вбивство президента Шарля де Голля, який в 1962 р. «посмів» надати незалежність Алжиру. Підсумком діяльності ОАС стали 13 закінчених замахів на його життя і 15 – таких, яких запобігли на стадії підготовки. Ще два замаху на де Голля були скоєні представниками інших терористичних рухів [3, 145].

Японська Червона Армія також мала три крила: військове, ідеологічне та організаційне. В період розквіту в її складі нараховувалось 400 бойовиків та 1600 активистів, які відрізнялись крайнім фанатизмом. Керівництво організації вимагало від членів дотримання жорсткої субординації та регулярно проводило «чистки» на предмет виявлення та викорінення нелояльних елементів [3, 116]. Спадкоємці Червоної Армії - Рада революційних робочих і Організація центрального ядра - своєю головною мішенню бачили транспортні магістралі [3, 118].

Принцип Марігелли був застосований у діяльності Італійського соціального руху (MSI): радикальне крило організації було відокремлено від ядра та законспіровано, внаслідок чого можливий провал бойовиків в будь-якому випадку не торкнувся би керівництва групи і не відобразився би суттєво на її боєздатності [3, 139].

Італійські Червоні бригади також відзначались дуже високим рівнем законспірованості керівництва. Воно перебувало за межами Італії (в Парижі – під вивіскою книжкового магазину, в Цюриху – в якості «дослідницької організації»). Організація бойовиків складалась із служби розвідки, служби інформації та безпосередньо терористичної мережі, характеризувалась регіональними формуваннями (колоннами) (Рим, Мілан, Венеція, Турин, Генуя). Первісною ланкою служили бригади та так звані «п'ятірки». Як і групи Марігелли, Червоні бригади обрали стилем своєї діяльності міську партизанську війну [2, 255].

Найбільш резонансний теракт Червоних бригад (скоєний спільно з П-2 - терористичною групою Джеллі Лічо під «вивіскою» масонської ложі, яка поставляла «червоним» зброю [2, 145]) - римське захоплення і вбивство колишнього прем'єр-міністра Італії Альдо Моро 16 березня 1978 р. – стало без перебільшення зразком класики тероризму. Тут мало місце все: ретельна попередня розвідка, штучно створена автомобільна пробка, стрімкий напад, вбивство охоронців, захоплення «об'єкта» та, нарешті, швидкий відхід на

завчасно підготовлені позиції [3, 97]. Був врахований точний час початку руху машини Моро з дому, постійність маршрута (поворотних та проміжних точок), невисока скупченість автотранспорту на маршруті, швидкість руху, інтервал, який водій машини Моро мав витримувати з автомобілем, що рухається попереду. Як припускають спеціалісти, з боку злочинців в ньому було задіяно не менше шістдесят осіб: десять автоматчиків, вісім водіїв в автомобілях для втечі, загін ар'єргарду з десяти осіб, а також тридцять осіб, які очікували на результат нападу в різних квартирах-схованках. У районі захоплення був блокований телефонний зв'язок. Хибні повідомлення зливою стали надходити до газет, центрального чергового пункту корпусу карабінерів, міністерства юстиції, звісно, з метою масштабної дезорієнтації влади та сил правопорядку. В анонімних дзвінках повідомлялось про перестрілку в одному з районів міста, про вбивство в іншому, про вибух бомби в міському автобусі, про вибуховий пристрій, нібито залишений на місці захоплення в одному з авто, про численні сутички перед школами, які ніколи не відбувались ані до, ані після захоплення А. Моро. Машини злочинців мали прекрасну стартову швидкість, були досить розповсюджені в Італії, попередньо пройшли ретельний технічний догляд та ремонт несправностей. Одна з них була оснащена поліцейською сиреною, інша – справжнім дипломатичним номерним знаком італійського МЗС. Словом, врахування найдрібніших деталей операції свідчило про дуже високий професіоналізм терористів.

Взагалі ж, якщо говорити про конспірацію, то, наприклад, грецька група Рух 17 листопада відрізнялась зовсім не розмахом своєї діяльності («всього» 35 вибухів та 20 жертв за період з 1975 по 1995 рр.), а саме повною таємністю. Назва груп була дана в пам'ять дати 17 листопада 1973 р., коли грецька поліція за підтримки армії жорстоко придушила студентський заколот в Афіньському політехнічному університеті. Жоден з членів цього Руху й досі не ідентифікований, не говорячи вже про затримання. Гарантією успіху цього угруповання виступила його малочисельність (10 – 15 осіб), абсолютна відсутність зовнішніх контактів (у тому числі з «колегами» по зброї з інших груп) [3, 109].

Це унікальний приклад в історії світового тероризму, з яким порівняти можна небагато. Наприклад, колумбійська М-19, яка у 1990 р. підписала політичну угоду про припинення вогню, а з 1995 р. ліквідувала військово-крило та фактично трансформувалась в політичну партію Демократичний Альянс, продовжує діяти у вигляді залишкових груп з числа елементів, які не погодились з такою «перебудовою». Але, незважаючи на це, склад її керівництва і чисельність залишкових компонентів невідомі й досі.

Інша італійська терористична група, Пріма лінеа («Перша лінія»), діяла в Мілані, Турині, Неаполі, Флоренції напівлегально. Конспірація в умовах підготовки та здійснення операцій змінювалась легальним життям її членів у період «безробіття». Таємні явки і нелегальна діяльність були виключені з практики групи [3, 103].

Члени неонацистського угруповання Кати Італії застосовували тактику попереднього залякування своїх жертв шляхом висилання їм поштою «смертних вироків». МВС Італії нарахувало таких адресатів 223 особи. На зборах членів організації практикувалось співання гімнів часів Б. Мусоліні, читання «Майн Кампф» А. Гітлера. Організація – осередки по 6 осіб (1 – голова та

координатор, 1 – спостерігач та зв'язник, 2 – провокатори, 2 – стрілки та так звані «вишибали») [3, 137].

ТУІРА (Тимчасове угруповання Ірландської Республіканської Армії) очолюється Військовою Радою (з 7 осіб), діє за статутом. З 1977 р. працювали автономні осередки, кожен з яких опрацьовував свою ділянку роботи. Пізніше осередки були замінені мобільними групами (по 3 – 4 чоловіка та одній жінці, яка виконувала роль основного вбивці). У складі ТУІРА нараховується 300 – 500 бойовиків і кілька тисяч добровільних помічників (так званий допоміжний корпус) [3, 181].

200 тис. членів турецької Республіканської селянсько-національної партії (з 1965 р. – Партія національної дії) було об'єднано в 1700 загонів по 117 – 118 осіб та молодіжні бойові групи Сірі вовки. Голова організації, Альпарслан Тюркеш («Фюрер»), свого часу прагнув прийти до влади в країні. Бойовик цієї групи Агджа Мехмед Алі 1 лютого 1979 р. вбив відомого журналіста Абді Іпекчі, який розгорнув на сторінках преси кампанію проти тероризму, а також скоїв 13 травня 1981 р. невдалий (за щасливої випадковості) замах на Папу Римського Іоанна Павла II як особу, що символізує «батька» хрестових походів проти ісламу [2, 27; 3, 150].

Що ж стосується тероризму в Північній Америці, то своєрідністю відзначалась терористична діяльність американської організації Везерменів, членами якої були люди переважно наркозалежні. Вони завчасно повідомляли поліції місце та час підготовлених терактів, внаслідок чого, на щастя, було запобігнуто багато небажаних людських жертв та матеріальних збитків [3, 119].

Інше американське терористичне угруповання - Цивільна міліція - дислокувалась у штаті Мічиган; 12 тис. членів організації було поділено на чотири групи (дивізії) за територіальним принципом, на бригади, стрілкові взводи та допоміжні підрозділи [3, 155].

Ку-клукс-клановці пропагандували перевагу білих над темношкірими, євреями та іншими національними меншинами (пізніше до числа таких «ізогоїв» віднесли католиків, дарвіністів, пацифістів і членів профсоюзів). Це формування було заборонене ще в 1869 р. (у 1871 р. спеціально «під» нього було прийнято відповідний закон США) та під тією ж назвою відроджувалось в 1915 і 1946 рр. Його прибічники організовували нічні напади, одягаючись в білі балахони з капюшоном та тим самим прагнучи викликати у жертв містичний страх перед духом помсти. Символом ку-клукс-клана був хрест у вогні. Організація також називалась Невидима імперія Півдня. На чолі її стояв Великий маг. Чисельність групи складала 6,5 тис. осіб, поділених на невеликі незалежні групи. У звичайному житті основна маса членів ККК – дрібні службовці та торговці [3, 153].

На увагу науковців заслуговує і азіатський тероризм. Крім вищезгаданої японської Червоної Армії, з загального ряду потрібно виділити організацію Тигрів звільнення Таміл Ілама (Індія, Шрі-Ланка). Члени цієї терористичної організації смертників відрізняються радикальними методами боротьби та крайнім фанатизмом. Чисельність – до 10 тис. осіб, які у випадку провалу до полону не здаються, кінчають з життям самогубством. Організація має широку мережу «тіньових» інформаторів, не гидує нападами на стратегічно безперспективні і неохоронювані об'єкти, бо головна її мета – знищувати

сингальців - представників ворожої тамілам етнічної громади. За останні 20 років офіційно й достовірно стали відомими більше 500 камікадзе, які скоїли близько 350 терактів, причому більшість з них – саме шрі-ланкійські «тигри», на рахунок яких, зокрема, вбивство прем'єр-міністра Індії Раджива Ганді в 1991 р. [8, 138]. В цьому аспекті їхня «боротьба» з сингальською більшістю населення Шрі-Ланки доволі успішна.

Особливе становище у своєрідній «ієрархії» азіатських терористів займає арабський тероризм. Основна проблема тут полягає в площині невірному розуміння його ідейного підґрунтя. Недопустимо ототожнювати тероризм з фундаменталізмом. Фундаменталісти як такі прагнуть до захисту «святого минулого» своєї землі (наприклад, ісламські фундаменталісти закликають повернутися до першоджерел своєї релігії) і нічого спільного з терористами не мають. Ідею фундаменталістського руху можна порівняти з настроями середньовічної Європи епохи Відродження, коли мислителі закликали якнайшвидше повернутися до ідеалів античного минулого. Тому побоюватися треба лише радикального фундаменталізму, який дійсно наднебезпечний у «виконанні» арабів-фанатиків внаслідок, як правило, свідомого надання окремим положенням Корану невластивого їм змісту, використання відірваних з контексту фраз в якості ідеологічного обґрунтування своєї політики та маніпулювання масами. Окрім того, арабське слово «джихад» також означає зовсім не сумнозвісну «священну війну проти гяурів». Буквально це слово тлумачиться як «найвище зусилля» - щодо захисту своєї віри, її розповсюдженню, що виключно в інтерпретації радикальної гілки ісламу передбачає збройну боротьбу з представниками інших релігій [4, 41].

До питання про жорстокість терористів. Увесь світ бачив жахливі кадри загибелі літаків з сотнями пасажирів при повітряній атаці терористів на Нью-Йорк та Вашингтон 11 вересня 2001 р. Дехто навіть чув про невдалу спробу бойовиків з ісламської GIA в 1994 р. протаранити захопленим пасажирським літаком з 27 тоннами палива на борту Ейфелеву вежу [2, 505]. Однак цікаво, що ідея використати звичайні літаки в якості тарана з'явилась зовсім не у головних дійових осіб згаданих подій. За непідтвердженими даними, подібні дії планував організувати Гітлер стосовно Англії та Америки [1, 265]. Таким чином, діючи за принципом «мета виправдовує засоби», держави, які вважали або вважають себе демократичними, практично нічим не відрізняються від терористів по той бік «барикад».

Сьогодні терористи набагато тактично грамотніші, ніж раніше. Нерідко вони дезінформують поліцію про місце вибуху закладеної бомби, одночасно розташовуючи свої «машинки з пекла» на шляху руху людей, яких евакуює поліція за їхнім дзвінком. Наприклад, саме так відбулось в серпні 1998 р. в місті Ома (Ольстер, Північна Ірландія) [3, 177]. Крім того, в пошані у терористів і тактика «відволікання», коли здійснюється показова підготовка до атаки на один об'єкт, а після привернення туди уваги та силових ресурсів поліції наноситься несподіваний удар по іншому об'єкту, який на той момент вже залишився без належної охорони [3, 180].

Щоб не втратити прибутковий «бізнес», терористи нерідко навмисно зривають мирні переговори. Так, ТУІРА в лютому 1996 р. в самому розпалі переговорів між урядами Лондона та Дубліна, присвячених проблемам Ольстера, організувала вибух, заявивши, що в односторонньому порядку вихо-

дить з режиму припинення вогню, який діяв з 31 серпня 1994 р. [3, 185].

Дуже часто терористи намагаються сформувати у захоплених заручників так званий «стокгольмський синдром»: прагнуть створити образ вихованої і культурної особи, вимушеної йти життям із зброєю в руках, не бажаючи застосовувати насилля, якщо тільки її до цього не примусить влада, що не бажає задовольнити її прийнятні (у порівнянні з ціною життя заручника) вимоги, а іноді навіть не йде на переговори. Зрештою у заручника створюється стійке враження, що його доля не цікавить владу, що, у свою чергу, викликає у нього обурення і, на противагу, - симпатію до «бідних» терористів.

На цьому явищі хотілось би зупинитися більш детально.

Воно отримало свій формальний початок 23 серпня 1973 р., коли швед Ян Ерік Ульссон захопив в банку «Sveriges Kreditbank», в центрі Стокгольма (звідси і термін, введений криминалістом Нільсом Біджеротом, який уперше детально дослідив синдром на практиці), чотирьох заручників. Він зажадав, щоб доставили з тюрми його знайомого Кларка Улофссона, а також зброю, гроші, бронезилети та авто. Перші симптоми вивченого пізніше «синдрому заручника» виявились майже одразу. Одна з захоплених жінок почала умолювати поліцію не штурмувати банк і сказала, що вона довіряє терористам, які обіцяли не чіпати полонених. На другий день терорист подзвонив прем'єр-міністру Улофу Пальме, погрожуючи вбити всіх заручників, якщо його вимоги не будуть виконані. Наступний дзвінок прем'єру був вже від заручниці, яка почала лаяти Пальме за зволікання і вимагала відпустити злочинців і заручників. Ще напередодні багато хто із захоплених дзвонив і запевняв, що терористів можна і треба зрозуміти.

Після звільнення заручниці вчинили скандал, не бажаючи розлучатися і звертаючись з проханням не робити боляче їхнім новим «друзям». Вони заявляли, що весь цей час набагато більше боялись штурму поліції. При цьому багато звільнених розхвалювали терористів, називали їх ввічливими та освіченими людьми. Більше того, після звільнення вони стали збирати кошти на адвокатів для своїх захоплювачів. У підсумку виправданий за відсутністю прямих доказів Улофссон на свободі зустрівся з однією із своїх колишніх «підопічних» і вони почали дружити сім'ями. Улссон же за ґратами отримував багато захоплених листів від жінок, а після відбування покарання, за чутками, одружився з однією із своїх шанувальниць [5, 120].

Щодо останніх подій - стокгольмський синдром виявився при захопленні чеченськими бойовиками Театрального центру на Дубровці в Москві 23 жовтня 2002 р. Багато заручників дзвонили і говорили, що терористів можна і треба зрозуміти, а також просили президента Росії В. Путіна припинити війну в Чечні і вивести звідти федеральні війська, зробивши це принаймні заради врятування їхніх життів. Навіть коли розстрілювали когось із заручників, психологічний рефлекс еґоїзму домінував над рештою. Люди, які залишились живими, при стресі, як правило, абстрагуються від приречених. Як заявила одна із заручниць, якщо терористи вб'ють кілька заручників, все одно треба виконувати їхні вимоги, адже у них в Чечні йде війна, а російська влада має усвідомлювати, що це – її вина. Дехто говорив, що терористи поводяться дуже коректно, не тільки не б'ють заручників, а навіть не кричать на них, дають дітям воду і солодощі. Ці заручники і після закінчення операції співчували злочинцям, захищали їх і виправдовували, стверджуючи, що

загибель кожного десятого заручника в результаті штурму будівлі лежить на совісті виключно непрофесійної групи захоплення та керівників усією операцією [2, 94].

Не обговорюючи політичну складову слів таких людей, зупинимося на психологічній природі даного синдрому, на яку терористи в таких випадках й розраховують. Подібна дивна, на перший погляд, поведінка заручників пов'язана з принципом психологічного захисту, коли підсвідоме в особистості заручника ставить завдання: не допустити повторення цієї психологічної травми. Заручник несвідомо відчуває, що злочинець не буде шкодити жертві, якщо їхні дії будуть спільними і, відповідно, позитивно сприйматися самим злочинцем. І тоді ми отримуємо два варіанти розвитку подій: або важку соціальну фобію, викликану сильним стресом і наступною глибокою депресією (при звичайному, стандартному ставленні заручника до терориста), або таку реакцію ірраціональної симпатії до терориста, викликану стихійним емоціональним зв'язком між ними. У даному випадку заручники, об'єднані із злочинцями спільним відчуттям страху і жаху (причини яких у кожного різні), не маючи альтернативи, починають ідентифікувати себе із захоплювачами та в пошуках підтримки і порятунку переймаються їхніми цінностями. Цей варіант набагато надійніше з точки зору збереження психологічного здоров'я заручника, бо виключає повторення ситуації в принципі («а зараз я цим пишаюсь») [5, 193].

Така тактика терористів часто давала досить відчутні результати: заручники «здавали» захоплювачам спецназівців при таємному штурмі, повертали зброю проти поліцейських, ховали терориста в своєму оточенні (в натовпі заручників) і не видавали його поліції або навіть вливались до лав їхнього терористичного угруповання. Так, наприклад, відбулось з Патріцією Херст, онукою американського газетного магната Уільяма Рендольфа Херста, яка невдовзі після її викрадення в 1974 р. бійцями Симбійоністської Визвольної Армії з банальною метою (отримання викупу) заявила, що переходить до лав своїх викрадачів [3, 48; 2, 482].

Таким чином, в результаті проведеного аналізу можна дійти наступних висновків:

1. Поряд із схожими рисами, у діяльності терористів різних континентів відзначаються певні відмінності, індивідуальні ознаки. В основному вони обумовлюються специфікою регіону та найгострішими проблемами, які не втрачають тут актуальності десятиріччями. В Латинській Америці це - бідність народу та політична нестабільність, в Америці – зовнішня політика держави та так зване «питання афроамериканців», в Азії – етнічні конфлікти або культове протистояння з проамериканським Заходом. Для Латинської Америки характерна партизанська війна за підтримки населення, силове прикриття терористами наркотрафіку та іноді злиття терористичних угруповань з політичної системою держави. Європейські терористи відрізняються чіткою організаційною побудовою своїх груп і розподілом повноважень серед членів, високим рівнем конспірації. Тероризм в Азії та, зокрема, на Близькому Сході, – це, перш за все, крайній фанатизм членів, етнічна нетерпимість, позиціонування себе у якості «жертв режиму» та постійні спроби харизматичних терористів прийти до влади в країні шляхом трансформації «ідеологічної»

гілки своєї групи у легальну політичну партію.

2. Характерною тактикою тероризму у цілому є удари по загальнодоступних місцях і транспортних засобах, вбивства службовців, суддів чи керівників держав (тобто людей, які займають публічні посади та відповідають за розподіл ресурсів), акти саботажу проти господарських підприємств та інфраструктури. За статистикою, 90 % терактів – це вибухи бомб, обстріли і збройні напади. Решта 10 % припадає на викрадення людей, захоплення заручників чи літаків, шкідництво [2, 3].

3. Стратегічна мета тероризму полягає не в отриманні підтримки суспільства, громадськості, а в тому, щоб примусити «ворогів» прийняти свої вимоги під загрозою терору.

Необхідно підкреслити, що описані в статті приклади наведені пунктирно, вибірково і не можуть характеризувати явище тероризму комплексно, бо існують ще сотні терористичних формувань і тисячі терористів, яким з дослідницькою метою можна і треба присвячувати цілі наукові праці. Відповідно, є багато тисяч організаційних, тактичних, стратегічних нюансів діяльності таких злочинних утворень, навіть стислий опис чи перелік яких неможливо увести в межі цієї статті. Проте саме на таких практичних прикладах усвідомлюється глобальний, загальносвітовий і тому смертельно небезпечний для кожної людини на Землі характер тероризму, всебічному вивченню та протидії якому зобов'язані присвятити себе компетентні держструктури. Саме в цьому - ключ до успішної з ним боротьби.

Література

1. Андрієнко В.Г. Світовий тероризм: віхи історії. // *Правова держава*. – 2005. - № 8. – С. 261 - 267.
2. Вагман И.Я., Ильченко А.П., Евминова С.П. 50 знаменитых террористов. – Харьков: Фолио, 2005. – 511 с.
3. Кожушко Е.П. Современный терроризм: Анализ основных направлений. / Под общ. ред. А.Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 2000. – 448 с.
4. Мирский Г.И. Дракон встаёт на дыбы // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2002. - № 3. – С. 39 – 45.
5. Почебут Л.Г. Социальная психология толпы. – С.-П., 2004. – 275 с.
6. Требин М.П. Терроризм в XXI веке. / Под общ. ред. А.Е. Тараса. – Минск: Харвест, 2003. – 618 с.
7. Уоддис Д. «Новые» теории революции: критический анализ взглядов Ф. Фанона, Р. Дебре, Г. Маркузе. / Под общ. ред. Ю.А. Красина. - М.: Прогресс, 1975. – 521 с.
8. Хроника Апокалипсиса // *GEO*. – 2002. - № 9. – 164 с.

В.Г. Поляновский

*Одесский Национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина*

ОРГАНИЗАЦИЯ, ТАКТИКА И СТРАТЕГИЯ НЕОТЕРРОРИЗМА: XX – XXI ВВ.

РЕЗЮМЕ

Совершенно очевидно, что выборочно приведёнными примерами невозможно дать комплексную оценку террористической деятельности. Однако даже немногие приведённые, «точечные» примеры дают ясное представление о той ужасной опасности, которую для всего мира представляет терроризм. В настоящей статье акцент сделан на том, что только в результате кропотливого изучения всех связанных с ним нюансов можно достичь реальных успехов в противостоянии мировому терроризму.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *терроризм, фундаментализм, герилья, террористическая группировка, конспирация, Красные бригады, стокгольмский синдром.*

УДК 343.976-055.2

Т.В. Родіонова, здобувач

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Французський бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

АЛКОГОЛІЗМ ТА НАРКОМАНІЯ ЯК ПРИЧИНИ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Розглянуто питання залежності певної категорії жінок від алкоголізму та наркоманії як вияву психічних захворювань, що руйнують організм жінки. Аналізуються існуючі проблеми співвідносності соціальної справедливості і кримінальної відповідальності стосовно жінок, які вчинили злочин.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *алкоголізація, пияцтво, наркотизація, кримінальна відповідальність, жіноча злочинність, жінка-алкоголік, жінка-наркоман.*

Історія свідчить про те, що вже в давні часи був помічений негативний вплив на організм людини алкоголю, наркотичних засобів та інших одурманюючих речовин. Відомо, що китайський імператор Ву Вонг у 1220 році до н.е. видав закон про смертну кару для тих, хто буде помічений у пияцтві. У Карфагені діяла законодавча заборона пити вино в дні, коли виконувалися подружні обов'язки. Крім того, медики з давніх часів помітили хворобливі прояви в осіб, які зловживали алкоголем. Так, перші згадки про пияцтво як хворобу містилися вже в працях Гіппократа та Галена [2, 10].

Проте особливе кримінальне право засуджує саме алкоголізм та наркоманію, оскільки ці негативні соціальні явища тісніше пов'язані зі злочинною поведінкою, сприяють скоєнню різних злочинів і представляють через це серйозну небезпеку для суспільства й окремих громадян. Тому кримінальне право розглядає пияцтво, алкоголізм і наркоманію як причини й умови злочинів як супутні їм явища. Послаблення певних соціальних інститутів суспільства, значна напруга у суспільстві, тривожність людей, конфліктність у міжособистісних стосунках у сукупності із соціально-психологічними властивостями жінки призводять до значних негативних явищ.

Прийнято вважати, що проблема алкоголізму у жінок стала актуальною в останні три-чотири десятиліття, але це не так. За свідченням багатьох джерел, ще Стародавній Світ знав про пагубні наслідки алкоголізму і пияцтва жінок. У дореволюційній Росії було проведено значну кількість досліджень, в яких велика увага приділялася соціальним причинам жіночого алкоголізму, його кримінологічним наслідкам.

Через низку обставин алкоголізм серед жінок поширюється. В різні роки і в різних регіонах показники відповідної захворюваності серед чоловіків і жінок навіть виявляють тенденцію до зближення. Причому ці процеси набирають силу в багатьох країнах світу і, звичайно ж, скрізь мають значні

криміногенні наслідки. Повної totoжності чоловічого і жіночого алкоголізму, як і чоловічої і жіночої злочинності, не буде ніколи, оскільки дуже великі соціальні і біологічні розбіжності чоловіка і жінки.

Слід відзначити, що приблизно 80% жінок хворих на алкоголізм, мають дітей, які позбавлені елементарного нагляду і піклування. Бідно їдять і бідно одягнені, погано вчаться, постійно порушують дисципліну в школі і громадський порядок. Майже завжди вони є свідками пияцтва, сварок і бійок дорослих, а нерідко і сексуальних актів. Діти в таких сім'ях залучаються до пияцтва і дуже рано починають статеве життя. На жаль в Україні змінюються закони про шлюб, утверджується феномен неповної сім'ї. Майже кожна п'ята дитина народжується у неповній сім'ї. Те, що жінка втратила традиційну роль берегині сімейного вогнища, матері, справедливо розглядається як наслідок зниження жіночої культури, зникнення системи її відповідальності за благополуччя в родині, за результатами моральної деградації її особистості. Негативними наслідками впливу соціальних негараздів на жінок є все більш прогресуючі явища: тяжкі психічні розлади, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, моральна деградація, втрата виховного впливу на дітей; ці явища зумовлюють одне одного.

Приблизно кожна третя жінка починає вживати спиртні напої до досягнення повноліття. До 35-40 років вона систематично, майже щодня, випиває. В цьому віці у жінок-п'яниць визначається остаточний розрив суспільно корисних зв'язків, повна деградація, розкладання особистості, ведення антигромадського способу життя [1, 171]. Разом з тим, згідно зі ст. 21 КК України, кримінальна відповідальність настає за здійснення злочину не тільки в стані алкогольного сп'яніння, а також і в стані, викликаному вживанням наркотичних засобів і подібних речовин. Отже, будь – який вид сп'яніння, за чинним законодавством, не звільняє особу, що вчинила злочин, від кримінальної відповідальності; більше того, становить серйозну небезпеку для всього суспільства.

До кримінальної відповідальності притягувалася близько половини жінок-п'яниць, при цьому значна кількість їх скоїла перший злочин до досягнення 30 років, а до досягнення повноліття всього близько 5%. Серед тих, хто скоїв злочини в неповнолітньому віці, чоловіків в два-три рази більш, ніж жінок. Можна передбачати, що через соціальні і фізіологічні причини жінки володіють більшою опірністю шкідливим впливам, і їхня етична деградація потребує більше часу.

Жінки найчастіше скоюють такі злочини: хуліганство, крадіжки, грабежі, розкрадання державного і суспільного майна, зараження венеричною хворобою. Сьогодні кризові явища, що простежуються в усіх без винятку галузях життя суспільства, спричинили особливо гостру реакцію з боку жінки: у дослідженнях криминологів зазначено тенденцію до зростання агресивних і жорстоких злочинів, вчинюваних жінками. Пояснити такі зміни можуть не лише певні кризові процеси, що фіксуються в економічному, соціальному, політичному і духовному житті суспільства і, зокрема, взаємопов'язане з цим зростання рівня насильницької злочинності, в тому числі жіночої [3, 44]. Найчастіше насильницькі злочини (майже кожний третій) вчиняються жінками в побуті: часто місцем їх вчинення є місце проживання винної, з тією лише особливістю, що родинно-побутова злочинність завжди мала досить

постійну та значну питому вагу серед усієї жіночої злочинності. Близько 90% жінок вчинили вбивство на сімейно-побутовому ґрунті у стані алкогольного сп'яніння. Кожна п'ята жінка, яка відбуває позбавлення волі за вбивство, і кожна третя – яка вчинила крадіжку, хворі на хронічний алкоголізм і також потребують примусового лікування.

Кількість жінок, які вчинили злочини у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння коливалось у різні роки як в сторону збільшення, так і зменшення. Так, за даними МВС України статистика наступна:

Статистичні дані щодо вчинення злочинів жінками у стані сп'яніння

Рік	2002	2003	2004	2005	2006
алкогольне сп'яніння	2059	2325	2720	2345	2073
наркотичне сп'яніння	200	150	144	165	175

Кожна третя із даних осіб вчинила злочин у стані наркотичного сп'яніння та кожна п'ята у стані алкогольного сп'яніння. Криминологами встановлено факт прямої залежності кримінальної активності від виду тяжкості наркоманії та алкоголізму.

Зловживання спиртними напоями, як і наркотичними або іншими одурманюючими речовинами, знижує самоконтроль людини, розвиває моральну нестійкість, корисливі й агресивні мотиви. У людини з'являється нерозбірливість у виборі засобів для досягнення різних антисоціальних цілей. Мозок людини, отруєний названими речовинами, завжди дає негативні збої у своїй діяльності. Алкоголіки і наркомани інакше, ніж здорові люди, бачать і сприймають навколишній світ, інакше реагують на виникаючі ситуації, інакше будують свої стосунки з людьми. Головне в розумінні джерел кримінально караних дій алкоголіків і наркоманів (у тому числі, звичайно, жінок) – розрив з суспільством, який виникає під впливом алкоголю і наркотиків та буває зазвичай глибшим і стійкішим, ніж у чоловіків. Відповідно їхня соціальна реабілітація протікає набагато складніше. Незважаючи на те, що всі жінки-п'яниці систематично зловживали спиртними напоями, мали у зв'язку з цим багато численні контакти з міліцією і лікарями, велику кількість разів слухали докори рідних і знайомих, піддавалися примусовому лікуванню, – основна частина їх не вважали себе алкоголіками. Цілком обґрунтована думка багатьох наркологів про те, що заперечення пияцтва відображає збереження у жінок морально-етичних цінностей, прагнення якнайкраще виглядати в очах інших людей. Жінки частіше, ніж чоловіки, переживають почуття провини за наслідки пияцтва, нездатність припинити його, особливо коли це відбувається і на їхніх дітях.

Спеціальні дослідження причин алкоголізації жінок показали, що до основних чинників, які сприяють зловживанню алкоголем та наркотиками, жінки відносять негативний вплив друзів і знайомих, традиції вживання алкоголю, неможливість улаштуватися на роботу, нещастя в сім'ї і родині, родинні негаразди [4, 98]. Посилання жінок на різні психотравмуючі обставини, негаразди в особистому житті є спробою виправдатися, хоча вони усвідомлюють, що невзможі вирішити власні проблеми без допомоги алкоголю.

В Україні алкоголізація жінок прямо пов'язана із зростаючою соціальною напруженістю, численними конфліктами в побуті і на виробництві, де жінки мусять виконувати багато із тих функцій, які раніше виконували чоловіки. Нестійкий економічний стан країни ускладнюється втратою звичних

особистих зв'язків, що спричиняє хронічну психічну травму, депресивні наслідки. Алкоголь має здатність, особливо в несприятливих, незнайомих психотравмуючих ситуаціях, виступати як засіб зняття невпевненості, тривоги, поганого настрою, створюючи суб'єктивне відчуття адаптованості. Якщо алкоголь здатний захистити людину, допомогти їй, він стає найближчим супутником, для придбання якого прийнятні будь-які засоби. Для того щоб його придбати, ці особи вдаються до скоєння майнових злочинів, жебрацтва, заняття проституцією.

Думка жінок-п'яниць про шкідливий вплив на них друзів і знайомих можна розуміти як прагнення їх до спілкування із собі подібними для зняття тривожності і отримання впевненості, утвердження свого місця в неформальному та дуже важливому для них груповому спілкуванні. Саме з ними і ні з ким більше алкоголіки почувають себе в своїй стихії: потрібними, зрозумілими, відчують спільність інтересів, відсутність звичних подразників. Природно, що здійснення протиправних дій у таких групах стає суб'єктивно допустимим навіть для тих, хто раніше таких дій не допускав. Таким чином, алкоголізація у всіх її різноманітних проявах, в основному є способом адаптації, хай і неналежним, але суб'єктивно доцільним і допустимим. За допомогою алкоголю, наркотичних або токсичних речовин, людина знімає тривожність, ніби відсторонюється від внутрішньо неприйнятної для неї дійсності, відключаючи свою свідомість, в якій зберігаються набуті з суспільного середовища соціальні норми і приписи. Якщо соціальне норм, вимог, принципів виявляється в особі неприйнятним, індивід відштовхує його незалежно від того, чи існує воно зовні або всередині нього. Можна сказати, що усунення тривожності будь-яким шляхом (а вживання алкоголю начебто найбільш простий і доступний) виступає неодмінною умовою існування, передусім відчужених від суспільства жінок і стає для них звичайним станом життя. Вважається, що в цьому одна з головних причин того, чому дехто переступає всі людські закони ради можливості доступу до алкоголю або до засобів для його придбання. З іншого боку, постійна алкоголізація сприяє подальшому відчуженню особи, а потреба набутку засобів на випивку (якщо відсутні законні способи їх здобуття) стає домінуючим мотивом для скоєння злочинів і аморальних вчинків. У злочинниць-п'яниць визначається тенденція «плисти за течією», не впливаючи на зовнішні умови і не враховуючи їх у своїй поведінці, втрачаючи контроль над обставинами. Це відображає їх невміння керувати собою і ухвалювати самостійні рішення. Звідси їх схильність підкорятися негативному впливу інших людей, особливо чоловіків. Низкою наркологічних досліджень встановлено, що багато жінок алкоголізуються під впливом своїх чоловіків, співмешканців, коханців.

Деградація, соціальне зниження жінок-п'яниць відбувається швидше, ніж у чоловіків. У них помітно звужується коло інтересів, зникають колишні культурні потреби, появляється схильність до ведення асоціального способу життя, етичні норми втрачають свою регулятивну силу, відбувається розгальмування нижчих покликань. Зміна особистості і поведінки жінки під впливом алкоголю відбувається за більш короткий період, ніж у чоловіків, від початку його систематичного вживання. Лікарі-наркологи помітили дуже високий рівень формування важких форм алкогольних психозів на основі різкої соціальної деградації. Серед жінок більше поширена «прихована»

форма вживання алкоголю і тому їх знаходять з найбільш важкими формами алкоголізму, в останній фазі хвороби.

Асоціальність поведінки жінки, виникнувши вперше, виявляє тенденцію до подальшого поглиблення, причому як вже вказувалось вище, у жінок цей процес протікає інтенсивніше, ніж у чоловіків, і приводить до тяжких наслідків соціально-психологічного, медичного, етичного характеру. Спочатку розладнюються між особовистістю стосунки хворої з членами сім'ї і рідними, потім ці розлади поширюються на більше коло соціальних контактів, захоплюють сферу трудових стосунків.

Жінки серед наркоманів складають значний відсоток, особливо серед засуджених у місцях позбавлення волі, причому в основному за рахунок останніх зростає число жінок-наркоманів. Включення жінки в наркоманію призводить до значної зміни її особистості і поведінки, всієї системи її зв'язків і стосунків. Аномальність особистості жінки-наркомана (злочинниці) веде за собою необхідність диференційованого підходу до організації профілактичного впливу на неї. Одна з небагатьох робіт, присвячених жіночій наркоманії, – дисертація Басенко М.С., в якій містяться цікаві дані і спостереження про жінок-наркоманів, що скоїли злочин. Наркотизація в короткі терміни може вести до соціальної, психічної і фізичної деградації. Жіноча наркоманія тісно пов'язана з дармоїдством, злочинністю, проституцією. Жінки-наркоманки є групою підвищеного ризику захворювання на СНІД.

За даними цього ж дослідження, переважна більшість жінок-наркоманок перебувають у віці до 30 років; початок уживання наркотиків припадає в основному на період від 15 до 25 років [5,12]. Як серед жінок-п'яниць, серед жінок-наркоманок значну частину складають особи з невисоким рівнем освіти і соціального статусу, без постійної роботи, без певної спеціальності, з низькими заробітками. Згідно з аналізом історії життя засуджених жінок-наркоманок, у 85% випадків вони, ще до залучення до наркотиків, вже мали психологічний комплекс схильності до асоціальної поведінки. Основна частина цих жінок прийшла до наркотиків, для того, щоб випробувати ефект їхньої дії. Схильність до наркотиків включає низку психологічних характеристик, які були спочатку, до хвороби, характерні для жінок-наркоманок. Наркотизація замикає систему основних життєвих орієнтирів і робить комплекс психологічної схильності стійко функціонуючою системою регуляції поведінки [1, 185]. Формуванню такого комплексу сприяє ряд умов, що супроводжували формування особистості жінок-наркоманок. До них відносяться: виховання, що штовхає дівчину у вуличну компанію, підвищує ймовірність зустрічі з наркотиком; соціальна залежність, що включає моду; наслідування; прагнення зберегти стосунки з партнером; установлення такого способу життя, такого способу здобуття нової інформації, при якій стає ймовірним прояв цікавості до соціально неприйнятних форм отримання нових вражень, таких як наркоманія. Вживання наркотиків призводить до інтоксикації організму, тим самим до зміни біологічної основи психічної діяльності і відображається на індивідуально-психологічних особливостях жінок-наркоманок.

Жіночий алкоголізм і наркоманію медицина розглядає як вияви психічних захворювань, що руйнують організм жінки, визнає особливий вплив цих процесів на її життєдіяльність. Кримінально-правова оцінка вияву психічних патологій, їхнє значення при призначенні покарання є достатньо актуаль-

ною. Слід розглядати факт зловживання алкоголем і наркотиками не лише як обставину, що обтяжує відповідальність, але й як необхідність допомогти цій категорії жінок вилікуватися, повернутися до нормального життя.

Література

29. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. – М., Росс. Право, 1992г.-256с.
 30. Лисицин Ю.П. Копыт Н.Я. Алкоголизм: Социально – гигиенические аспекты, 2-е изд., -М.: Медицина.1983.-264 с.
 31. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: Монографія. – Вид.2-е. – Одеса, 2003.-281с.
 32. Явчуновская Т.М. К проблеме женского алкоголизма.-В кн.: Личность преступника и уголовная ответственность.-Саратов, 1979. -98с.
 33. Басенко М.С. Психологическая характеристика личности женщины, потребляющей наркотики, и ее учет в воспитательной деятельности в местах лишения свободы. – Автореферат дисс. канд. психол. наук. – М., 1991.- 21с.

Т.В. Родионова

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

АЛКОГОЛИЗМ И НАРКОМАНИЯ КАК ПРИЧИНЫ ЖЕНСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

РЕЗЮМЕ

Изучение причин женской преступности, связанных со злоупотреблением алкоголя и наркотиков, имеет большое значение для глубокого познания объективных истоков соответствующего криминального явления, а также для выработки предупредительных мер противодействия и профилактики правонарушений женщин-алкоголиков и наркоманов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: алкоголизация, пьянство, наркотизация, уголовная ответственность, женская преступность, женщина-алкоголик, женщина-наркоман.

УДК 343.22:340.134(1-87)

Е.В. Романова, соискатель

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СУБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ ГОСУДАРСТВ

В статье рассматриваются понятия и признаки субъекта преступления в законодательстве зарубежных государств. Полное и всестороннее исследование теоретического понятия и сущности субъекта преступления, изучения уголовного законодательства зарубежных государств имеет важное методологическое значение для отечественной науки уголовного права, совершенствования судебно-следственной практики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: признаки субъекта преступления, субъект преступления, возраст, вменяемость, невменяемость.

В современном мире существуют различные правовые системы. Их взаимное влияние вызывает интерес к исследованию целого ряда взаимоотношений проблем, в том числе проблемы субъекта преступного деяния.

В целом учение о субъекте преступления привлекает внимание многих ученых-юристов, психологов, педагогов в зарубежных странах. Необходимость полного и всестороннего исследования данного вопроса во многом определяется тем, что как в теории, так и судебной практике имеются спорные вопросы, связанные с понятием субъекта преступления.

Целью настоящей статьи является проведение сравнительно-правового анализа субъекта преступления, как в отечественном, так и в уголовном законодательстве зарубежных стран.

Начнем с отечественного законодательства. В ч.1 ст.18 Уголовного кодекса Украины (далее УК) указывается, что «Субъектом преступления является физическое вменяемое лицо, совершившее преступление в возрасте, с которого в соответствии с настоящим Кодексом может наступать уголовная ответственность» [1, 52]. Из содержания данной статьи следует, что субъект преступления как элемент состава преступления характеризуется тремя обязательными признаками: 1) физическое лицо, 2) вменяемость, 3) достижение определенного возраста.

Следует отметить, что и ранее существовавшее уголовное законодательство рассматривало только физическое лицо в качестве субъекта преступления. В работах того времени подчеркивалось, что преступлением признается акт поведения, совершенный конкретным физическим лицом – индивидом, а не коллективом или иной социальной общностью, лицо отвечает в уголовно-правовом порядке лишь за то, что было причинено его собственными действиями (бездействиями); наказание за преступления имеет личный характер,

то есть должно распространяться на лицо его совершившее [2, 198]. Этот принцип, как уже указывалось, существует и в украинском уголовном законодательстве, что дополнено в статьях 6, 7 и 8 УК, где прямо определяется, что нести уголовную ответственность могут граждане Украины, иностранцы и лица без гражданства (физические лица). Не могут быть привлечены к уголовной ответственности юридические лица, поскольку бы это противоречило важнейшему принципу уголовного законодательства Украины. Следовательно, субъектом преступления может быть физическое лицо – человек.

Субъектом преступления должны быть люди, обладающие способностью осознавать свое поведение, отдавать отчет в своих действиях и руководить ими, т.е. вменяемые лица. Невменяемым считается лицо, которое в силу болезненного состояния не может отдавать себе отчет в своих действиях (бездействии) или руководить ими вследствие хронического психического заболевания, временного расстройства психической деятельности, слабоумия или иного болезненного состояния психики (ст. 19 УК Украины). Поэтому, вменяемость является одним из обязательных признаков субъекта преступления.

Способность осознавать свои действия и руководить ими с правовых позиций возникает у психически здорового человека не с момента рождения, а по достижению определенного возраста. Это же правило действует и в уголовном законодательстве, поэтому субъектом преступления может быть признано лицо, достигшее ко времени совершения преступления возраста, установленного законом. Именно достижение определенного возраста – одно из необходимых условий привлечение лица к уголовной ответственности. Установлен общий возраст уголовной ответственности лица, которому до совершения преступления исполнилось шестнадцать лет (ч.1 ст.22 УК). В ч.2 указанной статьи законодатель предусмотрел исчерпывающий перечень тяжких и особо тяжких преступлений, ответственность за которые наступает в более раннем возрасте, а именно четырнадцати лет. Кроме того, в силу особых признаков субъектом преступления может быть только совершеннолетнее лицо, т.е. достигшее совершеннолетия к преступлению.

Таким образом, к основным признакам, характеризующим субъекта преступления, относятся: физическое вменяемое лицо, достигшее определенного законом возраста.

В ряде зарубежных государств субъектом преступления может быть как физическое, так и юридическое лицо (корпорация). Уголовная ответственность юридических лиц известна не только в странах с англосаксонской правовой системой, но и в государствах континентальной Европы. На сегодня такая ответственность существует в Англии, США, Канады, Шотландии, КНР, Дании, Голландии, Португалии, Франции, Финляндии и других государств. Признание субъектом юридическое лицо в уголовном законодательстве для большинства зарубежных государств вопрос остается достаточно дискуссионным.

Следует отметить, что указанные признаки в некоторых случаях совпадают, а в некоторых имеют отличие. Рассмотрим общие признаки субъекта преступления физического лица.

В уголовном законодательстве зарубежных государств, как правило, отсутствуют нормы об основных признаках субъекта преступления. Это объяс-

няется тем, что такие признаки рассматриваются как необходимые условия обвинения лица или его вменяемости.

По-разному установлен и возраст уголовной ответственности в уголовном законодательстве зарубежных стран. Однозначное мнение существует только при определении возраста уголовного совершеннолетия. Большинство государств устанавливает его на уровне 18 лет. Нижняя черта возраста уголовной ответственности колеблется между 10 и 16 годами, а в отдельных странах эта разница устанавливается еще ниже. В некоторых странах низкий возраст уголовной ответственности компенсируется запретом применения к несовершеннолетним лицам обычного уголовного наказания (Италия, Швейцария, Англия и др.).

По общему английскому уголовному праву не подлежит уголовной ответственности ребенок, не достигший 7 лет. Законом о детях и подростках 1969г. возраст уголовной ответственности был повышен до 10 лет. Дети в возрасте от 10 до 14 лет также считаются не способными совершить преступление. Эта презумпция не может быть незыблемой, если обвинение безо всяких разумных сомнений докажет, что в его действиях присутствовали оба элемента преступления *actus reus* и *mens rea*, а также осознание ребенком факта причинения серьезного вреда [3, 11]. Ввиду отсутствия до настоящего времени в Англии уголовного кодекса и полной систематизации уголовного законодательства, возраст, с которого лицо может считаться субъектом преступления, определяется многочисленными уголовными законами. Так, уголовное законодательство Англии, различает три группы несовершеннолетних – малолетние дети в возрасте до 10 лет, дети в возрасте от 10 до 14 лет и подростки в возрасте от 14 до 17 лет (при назначении наказания к ним приравниваются молодые люди в возрасте от 17 до 21 года).

В уголовном законодательстве США, общий возраст, с которого может отвечать за совершенные преступления по федеральному уголовному законодательству и по большинству УК штатов, предусмотрен 16 лет. Так, в ст. 4.10 Примерного УК США говорится, что лицо не может быть судимо, а также осуждено за совершенные посягательства во временном состоянии, если оно не достигло возраста 16 лет [4, 90]. Однако, в уголовном законодательстве некоторых штатов, в частности в § 30.00 УК Нью-Йорка, минимальный возраст уголовной ответственности за тяжкое убийство установлен с 13 лет, хотя общая ответственность предусмотрена с 16 лет. Наиболее низкий возраст уголовной ответственности установлен в штатах Колорадо и Луизиана – 10 лет. Вместе с тем, преступления несовершеннолетних рассматриваются специальными судами, судами по делам несовершеннолетних, в некоторых случаях – судами общей юрисдикции.

Субъектом преступления по действующему УК Франции признается лицо, достигшее 13-летнего возраста. Хотя если ему не исполнялось 16 лет, суд имеет право применить к нему сокращенное наполовину наказание.

По немецкому уголовному праву субъектом преступного деяния является физическое вменяемое лицо, достигшее четырнадцатилетнего возраста. Данное положение уголовной ответственности содержится не в УК ФРГ, а в Законе об отправлении правосудия по делам о несовершеннолетних, от 04.08.53 г. (в редакции 1974г.) и устанавливаются на уровне 14 лет. При этом в законодательстве Германии закрепляется так называемая возрастная вме-

няемость – лицо, не достигшее 14 лет, является, в соответствии с нормами § 19, невменяемым. В систему общих судов включены как самостоятельные подразделения судов по делам несовершеннолетних, которые рассматривают дела о преступлениях, совершенных лицами в возрасте от 14 до 18 лет [3, 241].

В Уголовном кодексе Испании установлен достаточно высокий общий возраст уголовной ответственности: 18 лет. Вместе с тем несовершеннолетние, которые совершили преступление, могут привлекаться к уголовной ответственности за специальным законом об уголовной ответственности несовершеннолетних (ст. 20 УК Испании) [5, 16].

По уголовному праву Китая общий возраст уголовной ответственности наступает с 16 лет. За ряд преступлений, к которым относятся убийство, причинение тяжких телесных повреждений, изнасилование, грабеж, распространение наркотиков, поджог, взрыв, отравление либо другие преступления, серьезно нарушающие общественный порядок подлежат уголовной ответственности лица возрасте от 14 до 16 лет (ч.2 ст.17 УК КНР). В данной статье, кроме положений определения возраста уголовной ответственности, содержится ряд особенностей, которые касаются уголовной ответственности лиц совершивших преступление в этом возрасте. Такие лица подлежат более мягкому наказанию либо им назначается наказание ниже низшего предела, предусмотренным нормами Особенной части УК КНР. В тех случаях, когда лица не достигли 16 лет, они не подвергаются наказанию, главы их семей или опекуны обязаны усилить контроль за поведением таких лиц и их воспитанием; при необходимости эти лица могут быть взяты государством на воспитание [6, 21].

Таким образом, субъектом преступления в большинстве зарубежных государств, признается физическое лицо, достигшее ко времени совершения преступления установленного законом возраста. Это одно из необходимых условий привлечения лица к уголовной ответственности. В основе установления возраста субъекта преступления, как правило, лежит уровень сознания несовершеннолетнего, т.е. способность данного лица практически осознавать происходящее в объективном свете и в соответствии с этим осмысленно и целенаправленно совершать те или иные действия, а также поступки.

Важной предпосылкой уголовной ответственности, требующей обязательного установления, в уголовном праве является уголовная дееспособность лица – вменяемость. Поэтому значительное внимание уделяется в законодательстве зарубежных стран определению тех условий, которые могут исключить или уменьшить вменяемость лица.

В Англии и США нередко состояние невменяемости определяется, исходя из правил Макнатена, которые были сформулированы более 150 лет назад (1843 г.). Суть этих правил состоит в следующем: лицо, страдающее душевным заболеванием или дефектом психики, не привлекается к уголовной ответственности, если оно лишено способности знать «природу и качество» совершаемого деяния и то, что это деяние является вредным.

Правила Макнатена (с некоторыми отличиями от первоначальной формулировки) законодательно закреплены в Уголовных кодексах некоторых штатов. Например, Уголовный кодекс штата Нью-Йорк определяет, что «лицо не несет уголовной ответственности за поведение, если за время его

осуществления оно вследствие психической болезни или неполноценности лишено в существенной степени способности знать или оценивать: а) характер и последствия такого поведения; либо б) что такое поведение было неправильным» [7, 96].

В приведенной формуле можно выделить юридический и медицинский критерии невменяемости. При этом отличительной чертой юридического критерия в данном случае является отсутствие в нем волевого признака, что, является достаточно неоднозначный. Однако, в англо – американском праве существуют доктрины, которые в той или иной степени дополняют правила Макнатена, но каждая из них подвергается определенной критике и не находит всеобщего признания. Так, в некоторых североамериканских штатах правила Макнатена были дополнены доктриной « непреодолимого импульса », суть которой заключается в том, что, «лицо под воздействием непреодолимого импульса (нечто вроде неопределенной силы), который вызван психическим заболеванием или дефектом психики, не может контролировать свои действия, хотя, и сознает, что поступает «неправильно» [8, 90].

Медицинский критерий невменяемости своего четкого закрепления в уголовном законодательстве США и Англии также не получает. Судебная практика под понятие «душевного заболевания» подводит достаточно широкий круг психических заболеваний и отклонений: автоматизм, паранойю, идиотизм, амнезию и др. В целом, четкое общее понятие болезненного состояния психики в англо-американском уголовном праве отсутствует [8, 91].

Отличительным в уголовном праве США является и процесс установления невменяемости. Так, подсудимый по общему правилу, свою невменяемость должен доказывать сам. Однако и обвинение может предоставлять доказательства, подтверждающие сомнению факт состояния невменяемости подсудимого в момент совершения им преступления [9, 22].

В уголовном праве Англии и США есть нормы об уменьшенной вменяемости, однако они четко не определены и в законодательстве не закрепляются. Во французском и немецком уголовном законодательстве закреплено понятие невменяемости. В соответствии с уголовно – правовой доктриной вменяемость является предпосылкой вины и, следовательно, наказуемости субъекта преступного деяния. О вменяемости речь может идти с момента достижения лицом четырнадцатилетнего возраста (§ 19).

УК ФРГ содержит также нормы о невменяемости вследствие психических расстройств и об уменьшенной вменяемости. Так, § 20 содержит медицинские критерии невменяемости: болезненное психическое расстройство, глубокое расстройство сознания, слабоумие или другое тяжкое психическое отклонение. Эта же норма устанавливает, что лицо действует без вины, если оно при совершении деяния вследствие указанных психических расстройств не способно было осознавать противоправность деяния или действовать с сознанием их противоправности. Глубокое расстройство сознания может быть, например, в состоянии гипноза, аффекта, наркотического опьянения и на практике практикуется относительно произвольно. [10, 389].

Таким образом, в § 20 УК ФРГ раскрыта одно из основных характеристик невменяемости по немецкому уголовному законодательству: невменяемое лицо, совершая деяния, выполняет состав закона, но в силу указанных причин оно действует без вины.

Понятие невменяемости по французскому уголовному законодательству определяют два критерия: медицинский критерий – наличие психического или нервно – психического расстройства; психологический критерий – отсутствие способности осознавать или контролировать свои действия (ст. 122-1). В уголовном законодательстве Франции известна формула ограниченной вменяемости. В соответствии с этим лицо признается ограниченно вменяемым, «если в момент совершения деяния оно находилось в состоянии психического или нервно-психического расстройства, ухудшившего его способность осознавать или контролировать свои действия» [3, 197]. Признание лица ограниченно вменяемым не освобождает его от уголовной ответственности, но является основанием для смягчения наказания или применения мер медицинского характера.

Законодателем Испании невменяемость отнесена к обстоятельствам, которые дает основания для освобождения от уголовной ответственности.

В соответствии ст. 21 УК Испании не подлежит уголовной ответственности:

- 1) «тот, кто во время совершения уголовного деяния по причине какого-либо психического отклонения или нарушения не мог осознавать противоправности совершаемого им деяния либо руководить своими действиями;
- 2) тот, кто во время совершения преступления находился в состоянии сильного алкогольного отравления, под действием токсичных или одурманивающих наркотических веществ, психотропных веществ и других, и не имел намерения совершить преступление или не предвидел или не должен был предвидеть возможности его совершения, а также находился под влиянием синдрома абстиненции из-за влияния таких веществ, что препятствовало пониманию им противоправности деяния или руководству своими действиями;
- 3) тот, кто страдал психическими нарушениями, сопровождающимися неспособностью осознавать действительность, с рождения или с детства». Не может быть основанием освобождения от уголовной ответственности временное психическое расстройство «если оно было спровоцировано самим субъектом с намерением совершить преступление или в случаях, когда оно предвидело или должно было предвидеть возможность его совершения» [5, 17-18]. В случаях, предусмотренных ч. 1, 2, 3 данной статьи при необходимости назначаются меры безопасности, предусмотренные данным Кодексом.

В УК КНР состояние невменяемости описано специфическим образом. В ст. 18 УК Китая законодатель не использует данный термин, но анализируя эту статью, мы делаем вывод об определении понятия невменяемости. «Лица, страдающие психическими заболеваниями, за вредные последствия, возникшие в момент, когда они не могли отдавать себе отчета в своих действиях или руководить ими, не несут уголовной ответственности. Лица, периодически страдающие психическими заболеваниями, за преступления, совершенные в момент, когда они были в состоянии вменяемости, несут уголовную ответственность» [6, 22]. В данном определении дана четкая формулировка как медицинского, так и юридического критерия невменяемости, сформулированные традиционными понятиями.

Таким образом, понятие невменяемости представляет собой совокупность медицинского и юридического критериев, которые, несомненно, требуют дальнейшего изучения, уточнения и усовершенствования с позиций медицины, теории уголовного права и судебно-следственной практики. Анализ уголовного законодательства зарубежных государств показывает, что вопросы, связанные с совершением лицом преступления в невменяемом состоянии, достаточно четко законодателем не разработаны, в то время как их регламентация имеет принципиальное значение для привлечения к уголовной ответственности и определения наказания.

Учение о субъекте преступления нуждаются в серьезных и углубленных исследованиях специалистов всего мира, а также в более широком освещении этих проблем в юридической литературе.

Рассмотрев основные признаки субъекта преступного деяния, мы считаем, что в перспективе дальнейшего исследования необходимо обратить внимание на особенности определения юридического лица как субъекта преступления. В настоящее время в Украине и странах ближнего зарубежья ведется активная работа по совершенствованию уголовного законодательства. Уточняются и детализируются многие институты уголовного права применительно к новым условиям, и в частности вопросы, связанные с привлечением юридического лица к уголовной ответственности.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать следующий вывод: определение понятия и признаков субъекта преступления в целом ряде зарубежных стран определяется положениями, во многом отличными от принятых в украинском законодательстве об уголовной ответственности. Их изучение, сравнение с принятыми в нашем законодательстве, представляется весьма актуальным.

Литература

34. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. Издание четвертое, переработанное и дополненное. – Х.: ООО «Одиссей», 2007. – 872 с.
35. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принцип советского уголовного права. М., 1988. – 206 с.
36. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония). Сборник законодательных материалов / Под. ред. И.Д. Козочкина. – М.: Изд-во «Зерцало», 1999. – 352 с.
37. Примерный Уголовный кодекс (США) Официальный проект Института американского права. Перевод с англ. к.ю.н. А.С. Никифорова / Под.ред. д.ю.н. Б.С. Никифорова. – М.: 1969. – 304 с.
38. Уголовный кодекс Испании. Под редакцией д.ю.н. профессора Н.Ф. Кузнецовой и д.ю.н. профессора Решетникова. – М.: Изд-во «Зерцало», 1998. – 218 с.
39. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / Под. ред. д.ю.н., проф. А.И. Коробеева, пер. с китайского Д.В. Вичикова. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 303 с.
40. Уголовное право буржуазных стран. Общая часть: Сборник законодательных актов. – М.: Изд-во университета Дружбы народов. – 1990. – 308 с.

41. Крылова Н.Е. Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии). Издание 2-е, переработанное и дополненное: Учебное пособие. – М.: Изд-во «Зерцало», 1998. – 208 с.
42. Малиновский А.А. Уголовное право зарубежных стран: Учебное пособие. – М.: Новый юрист, 1998. – 128 с.
43. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: Учебное пособие / Под. Ред. И.Д. Козочкина. – М.: Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова, 2003. – 576 с.

О.В. Романова

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра криминального права, криминального процесса та криміналістики, Французский бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

РЕЗЮМЕ

У статті було зроблено порівняльно-правове дослідження ознак суб'єкта злочину за кримінальним законодавством зарубіжних держав. Звернена увага на різний підхід при визначенні «кримінального повноліття» та осудності у відокремлених зарубіжних країнах. Визначені перспективи подальшого вивчення даного питання.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: суб'єкт злочину, вік, осудність, неосудність.

УДК 343.301:001.2

О. С. Сотула, доцент
кафедра галузевого права,
Херсонський державний університет,
вул. 40 років Жовтня, 27, Херсон, 73000, Україна

ПОЛІТИЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПЕРЕХРЕСТІ НАУК

Досліджено новий для постсоціалістичних країн феномен – політична злочинність. Зроблено спробу (з урахуванням закордонного досвіду) визначити її поняття, зміст, ознаки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: політична злочинність, політичний злочин, інтеграція наукових досліджень

У світлі політичних подій, що відбуваються в Україні, особливу зацікавленість вчених юристів-кримінологів і політологів викликає питання взаємодії політики та злочинності, виникнення та існування політичної злочинності. Такий спільний інтерес науковців до цього питання не є випадковим. Політика, специфічна сфера суспільних відносин, змістом яких є «проблема завоювання, утримання та використання державної влади» [1], завжди була у центрі уваги кримінально-правової науки і кримінології.

Але названі науки по-різному здійснюють дослідження взаємодії політичного і злочинного. Так, предметом політології є закономірності формування і розвитку політичної влади, форми і методи її функціонування [2]. Кримінологія ж досліджує злочинність та злочин як соціально-правове явище (в тому числі, у сфері політики), їх причини і сприятливі умови, особу злочинця, його жертви, а також пов'язані із злочинністю явища відхилення соціальної поведінки, шляхи й засоби попередження злочинності [3]. Науку кримінального права діяльність суб'єктів політики цікавить лише у разі вчинення злочину «як сукупності ознак певного акту протиправної поведінки» [4]. Виникає питання про необхідність міждисциплінарного підходу у дослідженні феномену політичної злочинності.

За рубежем, політична злочинність стає об'єктом міждисциплінарних досліджень ще в 70-ті роки ХХ ст. Ряд дослідників того періоду заявляли, що кожний злочин є прямим результатом соціальної, економічної й політичної організації суспільства. Ця позиція дозволяла будь-який злочин визнати політичним, оскільки всі заборони під погрозою кримінального покарання так чи інакше служать одній лише меті – охороні тієї системи цінностей, що встановлена можновладцями. Наголошувалося, що правовідносини між державою та членами суспільства в сфері кримінального права є нічим іншим, як політичними відносинами, оскільки держава виступає тут у ролі суб'єкта політичної влади, який визначає, що дозволено й що заборонено в даному суспільстві, а також місце й роль індивіда. Таким чином, такі правовідноси-

ни є ідеолого-суспільними відносинами, а норми кримінального права, що регулюють ці відносини, охороняють цінності тієї ідеології, яку влада створює й намагається затвердити [5].

У 70-80 роки ХХ ст. в американській криминології поширюються ідеї теорії конфлікту. Щодо проблеми політичної злочинності даний напрямок запропонував свої підходи до розмежування звичайних і політичних злочинів. О. Терк, представив «суб'єктивну» концепцію, відповідно до якої політичні злочини є політичними остільки, оскільки вони визнаються такими існуючою публічною владою. Законодавче визначення ряду злочинів у якості політичних не буде мати ніякого змісту, оскільки практично будь-який закон може бути використаний владою як зброя для боротьби з непримиренною опозицією. Криминологи ж, на думку Терка, повинні зосередити увагу не на спробах класифікації політичних злочинів з погляду закону або мотиву їхнього здійснення, а на нейтралізацію свавілля влади, яка оголошує звичайні злочини політичними [6].

На більш високу, у порівнянні із звичайною (вуличною) злочинністю, суспільну небезпечність політичних злочинів вказує В. Чеймблліс. Такими він вважає злочини, які вчиняються представниками влади, а саме: організовані державою замах на політичних опонентів, вбивства на замовлення, участь у незаконному обігу зброї і наркотичних засобів. Однак, на думку дослідника, у свідомості більшості населення подібні діяння, скоєні державними чиновниками не отримують належної морально-правової оцінки [7].

Наприкінці 90-х років ХХ ст. у закордонній криминології з'являється термін «політична криминологія». Слід зазначити, що західні криминологи використовують його в дещо іншому контексті, ніж вітчизняні. Так, пояснення предмета політичної криминології представлено в роботі С. Шайнгольда «Конструювання нової політичної криминології: влада й постліберальна держава» (1998). Цей термін використовується цим автором для позначення галузі знань, що вивчає чинності, які визначають: коли і як суспільство намагається впоратися із проблемою злочинності, а також наслідки, до яких це призводить. Політична криминологія не займається розглядом причин злочинності й найбільш ефективних способів її стримування. Вона вивчає ті соціальні й політичні значення, які приписуються злочину [8]. Таке ставлення до предмета політичної криминології впливає із властивого критичному напрямку конструктивізму й релятивістському розумінню до поняття злочину й злочинності.

Проблема політичної злочинності все частіше стає предметом дослідження вітчизняних вчених – криминологів, політологів, соціологів, але дотепер не було дано однозначних відповідей на питання про те, чи існує такий феномен; що варто розуміти під політичним злочинством, політичною злочинністю і на які види вони підрозділяються; що породжує їхнє існування; які заходи соціального контролю мають належний потенціал для впливу на політичну злочинність.

З одного боку, така ситуація викликана відсутністю законодавчого визначення поняття «політичний злочин» – відповідних норм немає в Кримінальному кодексі України, а міжнародно-правові акти лише констатують існування політичних злочинів і злочинів, вчинених з політичних мотивів, але не розкривають зміст цих понять [9]. З іншого боку, політична злочинність

дійсно є вкрай суперечливим феноменом, складним як для законодавчого, так і для теоретичного визначення. Крім того, як вказує Б. Інгрехем, варто враховувати факт, що «побутове» поняття даних явищ є досить суб'єктивним. Людина, що ставиться з повагою до існуючої влади й підтримує її, навряд чи назве дії представника цієї влади, пов'язані з обмеженням чийось прав і свобод, політичними злочинами, як представник опозиції ту ж саму дію оцінить як крок на шляху до свавілля та масового терору [10].

Подальшу інтеграцію суспільних наук, необхідну для всебічного дослідження проблем кримінальної політики й протидії злочинності, ми пов'язуємо насамперед із залученням в орбіту знання досліджень закордонних учених, які можуть служити базою для принципового переосмислення явища політичної злочинності, сприяти розвитку міждисциплінарних зв'язків у вітчизняній науці. Така міжпредметна інтеграція, на наш погляд, дозволить вирішити ряд теоретичних і практичних завдань, що стоять перед дослідниками феномена політичної злочинності.

Література

1. *Політологія: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М.І. Панов (керівн. авт. кол.), Л.М. Герасіна, В.С. Журавський та ін.- 2-ге вид., перероб. і доп.- К.: Концерн «Видавничий дом «Ін Юре», 2005.- С.14.*
2. *Там же, С. 18.*
3. *Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Криминологія: Курс лекцій. — К.: МАУП, 2002. — С. 5.*
4. *Криминологія: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова.- 3-е изд., перераб. И доп.- Москва: Юристъ, 2006.- С.28.*
5. *Schafer S. The political criminal: The problem of morality and crime. New York: Free Press, 1974.- P. 20.*
6. *Turk A. T. Political Criminality. The Defiance and Defense of Authority. London: Sage Publications, 1982.*
7. *Chamblis W. State-Organized Crime // Criminology. 1989. Vol. 27. P. 183–208.*
8. *Scheingold S. Constructing the New Political Criminology: Power, Authority, and the Post-Liberal State // Law and Social Inquiry. 1998. Vol. 23.*
9. *Европейская конвенция о выдаче правонарушителей от 13.12.1957 г. // Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба зі злочинністю та взаємна правова допомога.(книга перша). / Збірник документів (українською та російською мовами). – Юрінком. – Київ, 1996. – 1184с.; Конвенція про передачу засуджених осіб від 21.03.1983 р. // Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба зі злочинністю та взаємна правова допомога.(книга перша). / Збірник документів (українською та російською мовами). – Юрінком. – Київ, 1996. – 1184с.*
10. *Ingraham B. Political Crime in Europe: A Comparative Study of France, Germany and England. Berkeley: University of California Press, 1979.*

А. С. Сотула
кафедра отраслевого права,
Херсонский государственный университет,
ул. 40 лет Октября, 27, Херсон, 73000, Украина

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ: ИССЛЕДОВАНИЯ НА ПЕРЕКРЕСТКЕ НАУК

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию проблемы существования и воспроизводства политической преступности в современном обществе, раскрыта ее социальная сущность, виды и формы проявления, причины и условия ее существования, предложены некоторые меры по активизации ее исследования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: политическая преступность, политическое преступление, интеграция научных исследований.

УДК 343.53

О. В. Турченко, аспірант
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА «ІНШОГО ОБМАНУ» ПОКУПЦІВ ТА ЗАМОВНИКІВ ЯК ФОРМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ВПЛИВУ

У статті розглянуто законодавче і доктринальне тлумачення поняття «іншого обману», яке використовується при кваліфікації діянь, пов'язаних з обманом покупців та замовників у сучасних економічних умовах у світлі споживацького потребного підходу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: покупець, замовник, цінність, інформація, обман.

У постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 14 березня 1975 року № 2 «Про судову практику про обман покупців і замовників» говориться: «Під іншим обманом покупців та замовників, передбаченим статтею 156 КК РСФСР, варто розуміти будь-які дії винного, спрямовані на одержання від громадян сум, що перевищують вартість придбаного (продаж товарів нижчого сорту за ціною вишого, продаж фальсифікованих товарів і т.п.)» [1, 19].

З психологічної точки зору процес виникнення помилки та обману, які можуть мати місце, (у тому числі при укладанні угод із покупцями та замовниками з приводу задоволення їх потреб), може бути обумовлений певними закономірностями:

- 1) ілюзії іноді виявляються внаслідок особливих умов, за яких відбувається спостереження, наприклад, спостереження в нічний час, одним оком, в окулярах, при поганому освітленні (наприклад, купуючи будинок при нічному освітленні, можна неуважно роздивитись його фасад), через напіввідчинені двері (наприклад, при наполовину відчинених дверях до кімнати легко не помітити дефектів ремонту) тощо;
- 2) переважна більшість ілюзій зору виникає в результаті хибного судження про видиме, обман тут настає при неправильному осмисленні зорового образу;
- 3) ряд ілюзій обумовлений оптичною недосконалістю ока і деякими особливостями аналізаторів, що беруть участь у зоровому процесі (сітківка, рефлекси нервів).

Можливі деякі викривлення зорових, слухових відчуттів у результаті короткозорості, далекозорості, при дальтонізмі, глухоті й інших дефектах зорового та слухового апарату, не характерних для більшості людей, якими може скористатися недобросовісний контрагент [2, 62-63].

Метою даного дослідження є вивчення поняття «інший обман» стосовно покупців та замовників як узагальнюючої форми вчинення злочин-

них діянь інформаційного характеру та трансформації його проявів в умовах ринкової економіки.

Коли продавець знає про те, що являє собою покупець (його бажання, вимоги, інтереси і психологію), він поводить більш упевнено. Продавець повинен переконатися, наскільки «життєво важливий» для покупця товар, що продається. Якщо товар украй потрібний покупцеві, то продавець може «пограти» з ціною товару. Пропонуються подарунки до купленого товару, величезні знижки – до 80 відсотків. Уже кілька років «тягнеться» справа з «Пост-Шопінгом». Через тонко продуману, хитру рекламу безліч людей потрапило в тенета цієї організації, що здійснює доставку товарів поштою. Стільки скарг не надходило ще на жодне підприємство! Тільки в 2002 році на «Пост-Шопінг» скаржилися 347 разів. За результатами розгляду скарг споживачам повернуто 263 тис. гривень [3]. Для того щоб обман, наприклад, при продажу товарів взагалі міг відбутися, при спілкуванні продавця з покупцем повинні з психологічної точки зору виконуватися три умови:

а. Подоба. Продавець займає позицію покупця. Продавець такий же, як покупець, і тому користується товаром, що він продає, і задоволений ним. Наприклад: продавець може сказати: «Я з великим задоволенням сам ношу цю сумку...»

б. Симпатія. Продавець повинний ставитися до покупця так, начебто він йому симпатизує. Та й сам продавець повинен постаратися бути симпатичним для покупця.

в. Контакт. Продавець повинен виявити ініціативу в спілкуванні з покупцем. При цьому не залишати враження підозрілого-товариського співрозмовника.

Особливе місце в процесі продажу займають конкретні дії комерсанта, пов'язані зі знайомством покупця з товаром. У цьому випадку продавець активно і зацікавлено бере участь у цьому. Наприклад, він може розкривати товари, забезпечити широкий вибір товарів, показати товар і т.п. При цьому продавець несе велике фізичне навантаження і тим самим викликає співпереживання з боку покупця, що може сприяти продажу товару, навіть у випадку, якщо він не влаштовує сторону, що купує.

Досвідчений покупець ніколи не покаже, що сильно зацікавлений у придбанні товару. А досвідчений продавець, зрозумівши, що перед ним недосвідчений покупець, не упустить можливості завищити ціну.

Якщо комерсант знає, що покупець необізнаний з подібними товарами в інших місцях реалізації, він буде менш поблажливий до покупця. Навпаки, якщо продавець догадується, що його клієнт знає ринок товару, продавець може піти назустріч покупцеві. Саме тому часто можна побачити продаж без цінників...

Якщо продавець добре знає позитивні і негативні властивості товару, він більш акуратно демонструватиме його і, у всякому разі, не віджахне покупця. Такий комерсант при демонстрації товару максимально розповість усе можливе про позитивні властивості товару [4, 37-38].

Щодо методів, що уможливають дезорієнтування об'єкта впливу, то вони можуть бути різними, уміщуючи й напівправду. Дослідники-психологи вважають за можливе використовувати як інтегративний термін «нещирість», коли йдеться про різні форми цілеспрямованого перекручування суб'єктом

дійсності [5].

Наприклад, Time-share – клубний туристичний відпочинок дуже популярний на Заході. 14 років тому цінителі відпочинку за кордоном пропонували заплатити за time-share від 10 до 20 тис. \$. Натомість майбутньому мандрівникові обіцяли довічне право відпочивати, приміром, в Іспанії у певному місті, у певному готелі. Але власник такого сертифіката мав право знайти собі компаньйона і помінятися з ним місцем відпочинку. Таким чином, людина одержувала можливість відпочивати в будь-якій країні світу один-два рази на рік. Саме це обіцяли російські туристичні фірми, що продавали time-share.

Однак системи подібних клубів у Росії й Україні не були розвинуті, банк даних практично був відсутній, і це було добре відомо розповсюджувачам time-share; але вони не попереджали, що власник сертифіката може зіштовхнутися з тим, що йому ні з ким буде помінятися.

Time-share як такого не було, усіх хто займався подібним бізнесом, вводили в оману. Запрошувалися різними способами люди, влаштовувалися презентації, на яких будувалися діаграми, показували якийсь курорт, хоча подібного курорту могло ще не існувати; тому що клієнт міг інвестувати в цей курорт і його про це ніхто не попереджував. Основний акцент робився на тому, що він є власником нерухомості, а ніяк не відпочинку.

Згодом time-share набув цивілізовані рамки. 20 серпня 2005 р. в Москві була затримана злочинна група, що заробляла подібним чином. У фірмі, що працює в галузі туризму, прекрасно знаючої всі особливості закордонного відпочинку громадян – власників сертифікатів time-share, включено було велику кількість співучасників, а також відпрацьовані засоби здійснення злочину. Було зняте приміщення, організовані юридичні особи, куплено оргтехніку, необхідні квитанції договорів, що створювало «законний вид» діяльності цих фірм.

«Клієнтові» пропонувалися «дійсно вигідні умови»: він міг нібито продати свій сертифікат за 20-30 тис. \$, заробивши на різниці в кілька разів більше, при цьому фірма брала на себе вирішення всіх юридичних питань, туристів залишалося укласти договір і підписати декілька документів. Через якийсь час менеджер фірми дзвонив клієнтові, пропонував продати сертифікат за суму, що у кілька разів могла бути більше ніж первісна вартість сертифікату, у результаті чого укладався договір з фірмою на перенадання послуг, спрямованих на купівлю-продаж даного сертифіката, однак для подібної купівлі-продажу необхідно було перевірити дійсність сертифіката, за що потрібно заплатити певну суму від 100 до 500 \$ США.

У міліції виявилось більше сотні заяв від людей, що позбавилися своїх грошей і сертифікатів. Збиток склав 3,5 млн. крб. тільки на першому етапі розслідування. Кількість фірм, що працюють за такою обновленою схемою time-share невідома, бо тільки одна група ошуканців може прикриватися назвами відразу декількох компаній, що нібито працюють у галузі туризму [6].

Співробітники таких фірм – прекрасні психологи: вони кваплять, коли бачать, що клієнт коливається, коли він сумнівається, але вже готовий погодитися, ображаються, коли їм не довіряють, і т.д. У результаті – договір укладений, передача грошей відбулася, а наступного дня офіс деяких таких

фірм порожніє [7, 16].

Згідно з ч. 3 ст. 19 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року (у ред. 1 грудня 2005 року № 3161-І), підприємницька практика є нечесною, якщо вводить в оману, коли під час пропозиції продукції споживачеві не надається правильна (або надається нечітка, незрозуміла або двозначна) інформація, яка необхідна для здійснення свідомого вибору.

Забороняються дії працівників підприємств які надають послуги, що вводять в оману шляхом:

- 1) пропозиції до реалізації продукції за визначеною ціною, якщо існують підстави думати, що продавець або виконавець не зможе надати таку продукцію за такою ціною або в таких обсягах, які можна передбачити з огляду на пропоновану ціну і характеристики продукції;
- 2) пропозиції з метою реалізації однієї продукції до реалізації іншої;
- 3) відмови від пред'явлення споживачеві товару, що пропонується, і прийняття замовлення або ненадання товару протягом розумного терміну або демонстрування дефектного зразка товару;
- 4) недостовірного повідомлення про наявність обмеженої кількості товарів або з метою спонукання споживачів до прийняття швидкого рішення, позбавлення їх достатнього періоду часу для прийняття свідомого рішення;
- 5) пропозиції до вільної реалізації продукції, що вилучена з обігу або щодо обігу якої існують обмеження;
- 6) недостовірного твердження, що буде існувати загроза особистої безпеки споживача або його родини, якщо він не придбає або не замовить продукцію;
- 7) утворення, експлуатації або сприяння розвиткові пірамідальних схем, коли споживач платить за можливість одержання компенсації, що надається за рахунок залучення інших споживачів до такої схеми, а не за рахунок продажу або споживання продукції;
- 8) використання повідомлення про розпродаж у зв'язку з припиненням суб'єкта господарювання, його структурного підрозділу або припинення відповідного виду господарської діяльності, тоді як це не відповідає дійсності.

Наведений перелік форм підприємницької практики, що вводить в оману, не є вичерпним [8].

Обманюючи щодо настання якої-небудь події, факту або явища, обіцяючи вчинити певні дії, суб'єкт тим самим збуджує оману в потерпілого і таким шляхом зазіхає на охоронюваний кримінальним правом інтереси.

По мірі збільшення обсягів реклами виявляється все більше сумнівів щодо об'єктивності і достовірності інформації про реальні споживчі властивості продовольчих і промислових товарів, робіт і послуг. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про рекламу», основні принципи рекламної діяльності – законність, точність, достовірність, використання форм і способів рекламування, що не наносять споживачеві моральної, фізичної або психологічної шкоди. Але цих норм, на жаль, дотримуються не завжди. Реклама нерідко подається з підтекстами, недомовками, а то і з двозначностями. Наприклад, рекламуючи лікувальні препарати, замовчують про їхню побічну дію. Часом підприємницька діяльність, що підлягає обов'язковому ліцензуванню, рекла-

мується без посилань на номер ліцензії й орган, що її видав [3]. Так, вартість кредитів почасти істотно вище процентних ставок, що вказуються банками в рекламі. Одержання позики, як правило, супроводжується цілою низкою додаткових платежів. Це страховка (вона обов'язково потрібна при оформленні кредиту на покупку нерухомості або автомобіля), комісійні банку, юридичні послуги, плата за ведення кредитної справи і багато інших платежів.

У результаті реальна вартість кредиту виявляється набагато більшою, ніж ті 12-13 відсотків, що зазначені в рекламі. Вона може складати до 20 відсотків при покупці нерухомості або автомобіля. А по кредитах на побутову техніку або споживчі цілі реальна процентна ставка може перевищувати 50 відсотків.

Така ситуація суперечить Закону України «Про захист прав споживачів», який зобов'язує організації, що займаються наданням послуг, надавати споживачам до укладання договору вичерпну інформацію про свої послуги, у тому числі про їх вартість.

На виконання цієї норми закону Національний банк у червні 2007 року видав постанову, якою зобов'язав банки інформувати клієнтів про сукупну вартість кредитів з урахуванням усіх супутніх платежів, у тому числі на користь третіх осіб (реєстраторів, нотаріусів, страховиків, оцінювачів і т.д.).

Деякі з них уникають інформації про відсотки. Є умови видачі кредитів, суми, терміни, порядок погашення і так далі. А інформації про вартість немає взагалі. Інші банки скрупульозно наводять вартість усіх власних послуг. За ціною страховок відсилають клієнтів на інтернет-сторінки страхових компаній. А загальну суму пропонують обчислити самостійно [9, 7].

Багато суб'єктів підприємницької діяльності дуже незначною мірою зацікавлені (або зовсім не зацікавлені) в забезпеченні споживачів достатньою інформацією про якість і характеристики товару. Більш того, підприємці вважають, що забезпечення споживачів неповною або неточною інформацією більшою мірою відповідає їхнім інтересам [10, 12-13].

Правильно в зв'язку з цим відзначає А. Е. Жалинський: «Інший обман споживача повинен бути спрямований на дезорієнтацію споживача щодо значущих для нього умов договору» [11, 227], тобто спрямований на дезорієнтацію споживача в отриманні ним повних, достовірних, своєчасних відомостей щодо таких властивостей і якостей товару (роботи, послуги), які становлять для нього певну споживчу цінність.

Цінність – термін, який використовується у філософії і соціології для вказівки на людське, соціальне і культурне значення певних об'єктів і явищ, що відсилає до світу належного, цільового, значеннєвої підстави [12, 1200], позначає бажане, на відміну від реального, дійсного [13, 707]. Термін цінності особливо часто використовуються там, де «етичні» ідеали, «борг» і т.д. не приймаються як «наукові» або здатні коли-небудь стати татками [14, 431]. Цінність – виражена в грошах вартість чого-небудь; ціна; те, що має певну матеріальну або духовну вартість; важливість, значущість чого-небудь [15, 1366].

Споживчі властивості товарів (робіт, послуг) визначаються різними показниками, що характеризують ці властивості. Ці показники називаються показниками якості. У відносинах із споживачами першочерговими стають вивчення і формування їхніх переваг, а також заохочення співробітництва

на постійній основі (різного роду дисконтні карти і подарунки постійним клієнтам). У результаті виникає кардинальна відмінність товару, що просуває на ринок виробник, від товару, що надходить у сучасну торговельну мережу. Останній обмірюваний, зважений, упакований, легітимний, визнаний придатним до реалізації і відповідно має іншу споживчу цінність. Зокрема, якісними характеристиками товару можуть бути визнані: вміст шкідливих для здоров'я речовин, калорійність та інші показники надійності, безпечності, взаємозамінності і сумісності, енергоспоживання, енергометричності, екологічності та інші показники. Вони визначають вимоги, що висуваються до якості товарів (робіт, послуг). Кількісними показниками товару за подібних умов можуть виступати асортимент, комплектність, номінальна кількість (маса, об'єм тощо) товарів (робіт, послуг), тривалість їх надання тощо.

Для суб'єкта господарювання, який здійснює реалізацію товарів, надає послуги або виконує іншу таку діяльність головною його метою є отримання прибутку, розширення виробництва та ринків збуту, підвищення конкурентоспроможності та як кінцевий результат – ринкової влади. Отриманий результат не завжди узгоджується із принципами добросовісності та справедливості, які не мають економічного характеру.

Споживача турбують, у першу чергу, споживчі якості товару, які отримані за певні кошти. Несправдження їхніх очікувань (велика ціна, низька якість, відсутність певних споживчих властивостей та ін.) може призводити до введення споживачів в оману, неадекватного вибору продукції, несправедливого перерозподілу грошових коштів на ринку, збитків та банкрутства суб'єктів господарювання, соціальної напруги [16, 59].

Кримінальний кодекс України 2001 р. встановив кримінальну відповідальність за обман суб'єктів договірних відносин шляхом об'єднання кола потерпілих в одній нормі – обман покупців і замовників, що дозволяє говорити не тільки про матеріальну складову предмета договору, вираженої в грошах, але й, насамперед, про не менш важливу сторону договірних відносин – інформаційну їхню складову, котра дозволила б робити компетентний вибір і найбільш повно задовольняти потреби останніх.

Проведене дослідження дозволяє запропонувати у редакції до ст. 225 КК України зробити вказівку на інтелектуальний вплив на свідомість покупців та замовників з боку винної особи: обман щодо кількісних, якісних показників товарів (робіт, послуг), їх грошової вартості...

Література

1. Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1975. – № 2. – 49 с.
2. Васильев В. Л. Юридическая психология: Учеб. – СПб: Питер, 1998. – 656 с.
3. Артеменко А. Потребитель – главный арбитр и инвестор товаропроизводителя // Зеркало недели, 2003. – 15 мар.
4. Гарифуллин Р. Энциклопедия блефа. Психология и приемы блефа в различных сферах деятельности: Манипуляционная психология и психотерапия: Добродетельный блеф и оздоровление заблуждений. – Б. м., 1995. – 160 с.
5. Кривобок В. Реферативні практичні пояснення і рекомендації з інформаційно-психологічної безпеки особистості // Вісник книжкової палати

- 2007. – № 3. – Електрон. дан. (1 файл). – К., 2007. – Режим доступу: <http://www.ebiblioteka.ru/sources/article.jsp?id=12104150> – Назва з екрана.
6. Совершенно секретно. Информация к размышлению / 162. Индустрия обмана от 30. 09. 2005. – Електрон. дан. (1 файл). – 2005. – Режим доступу: <http://4sale.ntv.ru/ru/item/3115/series/> – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
7. Саввина А. А. Риелторы. Как себя зацтитить? // Юрист. – 2005. – № 2. – С. 15-18.
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №30. – Ст. 379.
9. Роберт Василь. Реальная стоимость банковского кредита часто оказывается намного больше 12-13 процентов, указанных в рекламе // Факты, 2007. – 15 авг.
10. Саніахметова Н. Поняття державного регулювання підприємництва // Українське комерційне право. – 2005. – № 6. – С. 10-17.
11. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. Ю. И. Скуратова, В. М. Лебедева. – М.: ИНФРА-М-Норма, 1996. – 832 с.
12. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – М.: АСТ: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
13. Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. В. І. Шинкарук; наукові редактори Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
14. Большой толковый социологический словарь (Collins). Т. 2 (П-Я); Пер. с англ. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 538 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
16. Безух О. Проблеми захисту споживачів при спотворенні конкуренції // Українське комерційне право. – 2007. – № 8. – С. 56-61.

А. В. Турченко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра криминального права,
криминального процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ХАРАКТЕРИСТИКА «ИНОГО ОБМАНА» ПОКУПАТЕЛЕЙ И ЗАКАЗЧИКОВ КАК ФОРМЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

РЕЗЮМЕ Все разновидности обманных действий можно подразделить на две группы: простой обман и предпринимательские обманные действия, для охраны от которых была принята норма об обмане покупателей и заказчиков, формы которого с обретением независимости Украиной претерпели существенные изменения и требуют поиска адекватных мероприятий защиты и форм реагирования, в том числе на теоретическом уровне.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: покупатель, заказчик, информация, ценность, обман.

УДК 343. 985(477)

А.В. Форос, аспірант

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права, процесу та криміналістики,
Французький бульвар 24/26, Одеса 65058, Україна*

ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ПРАВОМІРНОСТІ ШКОДИ, ЩО ЗАПОДІЮЄТЬСЯ ПРИ ЗАТРИМАННІ ЗЛОЧИНЦЯ ЗГІДНО З ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Стаття визначає межі правомірності спричинення шкоди при затриманні особи, що вчинила злочин, вказує на критерії правомірності такої шкоди.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *затримання злочинця, шкода, тілесні ушкодження, перевищення меж шкоди, обставини, що виключають злочинність діяння.*

Суттєве значення правильного здійснення правосуддя й зміцнення законності в правовому суспільстві має наукове дослідження питань, які виникають у зв'язку з діями людини, обумовленими затриманням особи, що вчинила злочин. Ці дії повинні гарантувати захист особистості від необгрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності за дії, які іноді подібні до злочину лише за зовнішніми ознаками. Необхідність нового теоретичного осмислення інституту обставин, що виключають злочинність такого діяння, викликано тим, що чинний Кримінальний кодекс 2001 року містить значні зміни цього кримінально-правового інституту, у той час як найбільш значна монографія, відома з часів незалежності України, датується аж 1991 роком [1] – тобто тим часом, коли діяв старий КК 1960 року. Це значить, що сформовані теоретичні положення сьогодні застаріли й потребують перегляду. У цьому, на наш погляд, актуальність нашої статті.

Протягом останніх десятиріч проблема заподіяння шкоди при затриманні особи, що вчинила злочин, вивчалася багатьма вченими: (наприклад, див. праці Ю.В.Бауліна, В.Ф.Кириченко, В.М.Козака, А.В.Наумова, Н.Ф.Кузнецової, Е.Ф.Побегайла, В.П.Ревіна, І.С.Тишкевича, В.І. Ткаченка, М.І. Якубовича та ін.). Як бачимо кожна з праць цих вчених була опублікована ще до здійснення кардинальних змін в українському законодавстві, а нових, відповідних чинному КК 2001 року, монографій поки що немає.

У цьому зв'язку велике значення має правильне, можливо й нове, розуміння й застосування органами слідства, суду й прокуратури законодавчих норм про затримання злочинця. Йдеться, насамперед, про визначення підстав і умов фізичного затримання злочинця, меж припустимої заподіяної йому шкоди тощо. Чимало труднощів пов'язано саме з визначенням меж припустимої й правомірної шкоди, що спричиняється особі, яка затримується. Дотепер теоретичні напрацювання в цьому питанні роз'єднані й потребують наукового переосмислення. Уже зафіксовано чимало випадків необгрунтованого засудження працівників міліції за перевищення меж шкоди при затри-

манні злочинця. Зустрічаються й випадки, коли окремі працівники правоохоронних органів через відсутність твердих знань про правила затримання злочинця, заподіюють здоров'ю громадян тяжку шкоду, перевищують межі її припустимості. Зрозуміло, що подібні помилки є зовсім неприпустимими, бо вони ведуть до грубих порушень законності, знижують ефективність боротьби зі злочинністю.

Мета статті – визначення меж правомірної шкоди, що заподіюється при затриманні злочинця у світлі чинного КК 2001 року.

Чинний КК України 2001р. встановлює кримінальну відповідальність лише за умисне вбивство при перевищенні шкоди при затриманні особи, що вчинила злочин (ст.118) і за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за тих же обставин (ст.124) [2].

Але не можна стверджувати, що заподіяння шкоди середньої тяжкості є правомірним у всіх випадках затримання, незалежно від обставин затримання. У деяких випадках особа може нести відповідальність за злочин на загальних засадах, наприклад, коли умисно завдає тілесні ушкодження середньої тяжкості в тому випадку, коли затримує особу, що вчинила злочин незначної суспільної небезпеки. Навіть незначна шкода повинна виключатися у всякому разі, якщо особа, що підлягає затриманню, не чинить опору і не намагається втекти.

Взагалі, заподіяння тяжкої шкоди особі, що затримується, визнається правомірним при наявності двох вимог, узятих у своїй єдності:

1. Співрозмірності (відсутності явної невідповідності) спричиненої шкоди небезпеці вчиненого злочину;
2. Відповідності такої шкоди обставинам затримання, що свідчать про необхідність (припустимість) її заподіяння.

Обстановку затримання, на думку проф. Бауліна Ю.В. [1, 252], можна умовно розглядати як відносно сприятливу й несприятливу (відносно суб'єкта, що проводить затримання). Саме такий розподіл допоможе нам визначити межі припустимої шкоди при затриманні злочинця в кожному окремому випадку.

Сукупність усіх умов може свідчити, що в одних випадках обставини затримання складаються на користь особи, що затримує, тобто суб'єкта затримання (таку обстановку можна назвати відносно сприятливою), а в інших, навпроти, – на користь особи, що затримується, тобто суб'єкта вчиненого злочину (так звана несприятлива обстановка затримання). Сприятливими варто визнати такі обставини, при якій суб'єкт затримання має явну перевагу перед суб'єктом злочину, що є вирішальною для успішного затримання або доставляння злочинця до правоохоронних органів. Несприятливими для затримуючого визнаються такі обставини, при яких його реальні можливості по затриманню є приблизно рівними або поступаються можливостям затримуваної особи. В зв'язку з цим, обставини відіграють важливу роль у процесі затримання: з одного боку, вони обумовлюють необхідність негайного заподіяння суб'єктові злочину шкоди, а з іншого боку – впливають на межі цієї шкоди.

Наприклад, при спільному затриманні декількома особами однієї особи майже завжди можна заподіяти значно меншу шкоду, ніж тяжкі тілесні ушкодження, наприклад, завдати побоїв, заподіяти легкі або, у крайньому

випадку, середньої тяжкості тілесні ушкодження. Таким чином, відносно сприятлива обстановка, обставини затримання особи, що вчинила злочин, визначає межі правомірної шкоди як рівно необхідної за таких умов затримання. Тобто, теоретично, тяжкі тілесні ушкодження, а тим більше смерть особи, що підлягає затриманню, повинна виключатися, якщо ця особа вчинила тяжкий злочин. Якщо особа вчинила злочин середньої тяжкості, то тілесні ушкодження середньої тяжкості за таких умов затримання також повинні виключатися.

Несприятливими обставинами визнаються такі, при яких реальні можливості суб'єкта затримання є приблизно рівними або поступаються можливостям особи затриманої, що вчинила злочин і затримується. (Наприклад, при затриманні однією особою іншої однакової або приблизно рівної їй за фізичною підготовкою й розвитком, не кажучи вже про наявність в останньої зброї, спеціальних засобів, а також при затриманні групи осіб, що намагаються втекти й чинять опір, але, навіть поступаючись злочинцю за своїми можливостями, суб'єкт затримання не повинен заподіювати йому шкоду, більшу, ніж та, що була заподіяна вчиненням злочинцем. Тобто, можна стверджувати, що у випадку затримання злочинця, незалежно від обставин, при оцінці межі правомірної шкоди, завжди слід виходити з тяжкості вчиненого затримуваною особою злочину. Виходить, що в несприятливих умовах затримання, шкода, що заподіюється злочинцю, може за рівнем небезпеки бути рівною небезпеці вчиненого ним злочину. Наприклад, якщо скоєно тяжкий злочин, то й шкода, заподіяна при затриманні в несприятливих умовах, може бути тяжкою, і це вважається правомірним. При вчиненні злочину середньої тяжкості, шкода, що заподіюється в несприятливих умовах затримання, не повинна перевищувати тілесних ушкоджень середньої тяжкості. У випадках, коли вчинено злочин незначної тяжкості, суб'єкт затримання в межах правомірності повинен обмежитися засобами фізичного впливу, що виключають значні тілесні ушкодження: взяти за руку і відвести до відділку міліції, спричинити легкі тілесні ушкодження, позбавити злочинця волі задля того, щоб дочекатися прибуття компетентних посадових осіб правоохоронних органів.

Перевищення межі шкоди – це виключно навмисне спричинення злочинцеві при затриманні тяжкої шкоди (у тому числі й такої, що спричиняє смерть), що явно неспіврозмірно небезпеці скоєного злочину або обстановці затримання.

Перевищення може мати місце у двох випадках:

- 1) у випадку невідповідності заподіяного злочинцеві шкоди вчиненому їм злочину (наприклад, заподіяння тяжкої шкоди особі, що затримується за фактом розголошення комерційної таємниці, нехай навіть у несприятливих умовах);
- 2) у випадку невідповідності заподіяної злочинцем шкоди сприятливим умовам затримання (наприклад, при затриманні злочинця кількома особами, тим більш озброєними, коли злочинцеві спричиняється тяжка шкода).

На відміну від КК 1960р. [4], що визначав будь-яку форму вини при перевищенні межі шкоди, чинний КК 2001 року в статтях 118 і 124 визначає єдину можливість в цих випадках форму вини як умисну. Це значить, що перевищен-

ня межі шкоди за необережністю відтепер не вважається злочином. Затримуючий може перебувати в стані афекту, не розрахувати силу, і проти своєї волі заподіяти таку шкоду злочинцю, яка б за умов існування умислу виходила б за межі правомірної. Згідно КК 1960р. суб'єкт затримання в таких випадках підлягав би кримінальній відповідальності, але в даний момент необережне перевищення межі шкоди декриміналізовано.

Література

44. Баулін Ю.В. *Обстоятельства, исключают преступность деяния*, Харьков: Основа, 1991. – 360 с.

45. *Уголовный кодекс Украины 2001г. с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.12.2005*, – Х.: Одиссей, 2005. – 240 с.

46. *Уголовный кодекс Украины от 1960г. с изменениями и дополнениями на 31.10.96*, Одесса, Черноморье, 1996. – 192 с.

А. В. Форос

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Французский бульвар 24/26, Одесса 65058, Украина

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРЕДЕЛОВ ПРАВОМЕРНОСТИ ВРЕДА, ПРИЧИНЯЕМОГО ПРИ ЗАДЕРЖАНИИ ПРЕСТУПНИКА СОГЛАСНО ДЕЙСТВУЮЩЕМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

В статье указывается актуальность осмысления положений действующего Уголовного кодекса Украины в части определения пределов вреда, причиняемого при задержании преступника, определяются пределы правомерного вреда в зависимости от обстановки задержания, которая выступает критерием правомерности причинения вреда.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *задержание преступника, вред, телесные повреждения, превышение пределов вреда, обстоятельства, исключают преступность деяния.*

УДК 343.6(438)

*М.В. Хворостяний, ст. преподаватель
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина*

ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЖИЗНИ СОГЛАСНО НОРМ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА ПОЛЬШИ

Проанализированы деяния, криминализованные уголовным кодексом республики Польша, посягающие на жизнь, как умышленные, так и совершенные по неосторожности, а также совершенные в состоянии аффекта и необходимой обороны. Сделаны некоторые выводы относительно возможности использования польского опыта в украинском законодательстве.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: жизнь, убийство, действие, аффект, неосторожность, умысел.

Человеческая жизнь является наивысшей ценностью, и, следовательно, занимает высшее место в иерархии благ, охраняемых уголовным законом, поэтому преступления против жизни относятся к наиболее тяжким преступлениям во всех правовых системах.

Убийство является преступлением, заключающемся в умышленном лишении жизни человека. Оно может быть совершено как с прямым, так и с косвенным умыслом, а субъектом может быть любое дееспособное лицо. Польское уголовное право не использует термина «умышленное убийство» поскольку, с точки зрения польского законодателя, само понятие «убийство» предусматривает умышленность [3, 542].

Существенной проблемой, например, является уяснение момента начала охраны человеческой жизни, т.е. разграничение между плодом и человеком (новорожденным). Существуют три старые концепции, касающиеся этого вопроса. Согласно первой из них охрана наступает с момента отделения новорожденного от тела матери; согласно другой – наиболее распространенной в науке и практике – с момента начала самостоятельного дыхания; третья концепция опирается на то, что момент начала родов является моментом начала охраны. По Польскому уголовному законодательству, моментом начала охраны человеческой жизни является момент начала самостоятельного дыхания. С этого момента жизнь человека является объектом охраны согласно арт. 148-151 УК Польши [2, 424].

Не меньшие проблемы, на протяжении многих лет, были связаны с моментом окончания охраны жизни, т.е. смертью человека. Всемирно признан момент биологической смерти, заключающийся в полной остановке функций головного мозга. Соответственно, не является смертью остановка дыхания и кровообращения [3, 513].

Убийство является преступлением с материальным составом, т.е. оно

считается оконченным с момента наступления смет/га в результате действия преступника, т.е. необходимо установление причинной связи между деянием и последствием. Если же желаемые преступником последствия не наступили, деяние является лишь покушением на убийство – даже если последствия не наступили в результате своевременной медицинской помощи. Чаще всего убийство совершается путем действия, но может быть совершено и путем бездействия, если на преступнике лежала особая обязанность, заключающаяся в сохранении жизни, и он умышленно уклонился от выполнения этих обязанностей (напр. врач, вопреки своим обязанностям, не дал пациенту необходимых медикаментов, зная, что это может привести его к смерти).

В судебной практике особые проблемы создает квалификация убийств с косвенным умыслом. Такой умысел имеет место тогда, когда из обстоятельств и способа деяния преступника вытекает реальная возможность смерти жертвы, он это предвидит и допускает (например, поджог дома, в котором находятся люди) (wyrok SN z 18.06. 1974 г., OSNKW 1974, poz. 170).

Уголовный кодекс Польши выделяет квалифицированные виды убийства (арт.148 § 2 и 3). При этом квалифицирующими критериями являются:

47. совершение убийства с особой жестокостью;
48. в связи с взятием заложника, изнасилованием либо разбоем;
49. в случае мотива, заслуживающего особого осуждения;
50. убийство при использовании огнестрельного оружия и взрывчатых веществ;
51. убийство более одного лица;
52. наличие судимости за убийство.

Следует указать, что выражение «в связи с взятием заложника, изнасилование или разбой» не ограничивает квалификацию относительно убийств именно жертв указанных преступлений, к ним относятся, например, лица, охраняющие заложников и т.п. Признание такого убийства квалифицированным связано с желанием подчеркнуть более жесткую реакцию на терроризм (убийство с взятием заложников), а также с тем, что убийство при разбое и изнасиловании заслуживает, в связи со своим характером, особого наказания.

Достаточно спорным, на наш взгляд, является выделение в квалифицированный вид, убийства, совершенного с использованием огнестрельного оружия. Следует подчеркнуть, что убийства совершенные с использованием топора, ножа и т.п., как правило, являются более жестокими, поэтому непонятно почему оно должно быть признано «обычным» убийством, за которое предусмотрена более мягкая санкция (арт.148 1 УК Польши).

Понятным было желание создателей уголовного кодекса наказывать за убийство большого количества людей (например, взрыв бомбы, стрельба из автоматического оружия по большому скоплению людей). Однако в этом случае, может возникнуть проблема, когда такое деяние будет одновременно подпадать под признаки нескольких квалифицированных видов убийств.

Уголовный кодекс Польши предусматривает, как и большинство кодексов других стран, ответственность за убийства со смягчающими обстоятельствами: убийство в состоянии аффекта (арт.148 4 УК Польши), убийство по просьбе и из жалости (арт.150 УК Польши), а также убийство новорожденного (арт. 149 УК Польши) .

Убийством в состоянии аффекта – является убийство со смягчающими обстоятельствами, в связи с сильным психическим возбуждением преступника, вызванным определенными обстоятельствами. Оно отличается от обычного убийства двумя признаками: сильное возбуждение и определенные обстоятельства. Между этими признаками должна существовать причинная связь, т.е. сильное возбуждение должно быть вызвано определенными обстоятельствами. Следует указать, что злость и ненависть к жертве, сопротивление жертвы, действия под воздействием наркотиков и т.д. не являются основанием для признания действий преступника, совершенными в состоянии аффекта. Под сильным возбуждением в науке и практике понимается психическое состояние, при котором интенсивные эмоциональные реакции берут вверх над контрольными функциями мозга. В медицине данное состояние называется аффектом. Как правило, этот процесс является коротким, и наступает, как следствие действия сильного внешнего раздражителя.

Как уже указывалось в арт.148 4 УК, сильное возбуждение преступника должно быть вызвано определенными обстоятельствами. Эти обстоятельства должны быть непосредственно связаны с предшествующим поведением потерпевшего от этих обстоятельств.

Убийство человека под воздействием сочувствия, вызванного, чаще всего, тяжелой и неизлечимой болезнью, а также связанными с ней страданиями, называется эвтаназией. В литературе фигурируют два однозначных термина: «убийство из жалости» и «убийство по желанию». Это связано с тем, что Польское уголовное право предусматривает две основные предпосылки для совершения такого преступления [2, 741].

Этот вид убийства может совершить любое лицо, однако, как правило, субъектами данного преступления являются либо врач, либо ближайшие родственники. Чаще всего данное преступление совершается действием (введение сильного яда, отключение аппарата искусственного жизнеобеспечения), однако возможно и бездействием (например, умышленное непредоставление медикаментов, необходимых для поддержания жизненных функций). Следует заметить – ответственность за бездействие несут лица, в обязанность которых входит поддержание жизни потерпевших (врач, медсестра).

Убийством со смягчающими обстоятельствами признается также убийство матерью своего новорожденного ребенка во время родов и под их влиянием (арт. 149 УК Польши). Распространенное название этого преступления – «детоубийство» является неправильным, поскольку данная квалификация охватывает только убийство новорожденного. Убийство матерью своего новорожденного ребенка после родов подлежит ответственности [2, 782] – как убийство без смягчающих обстоятельств. Первоначально арт. 149 УК трактовался как убийство новорожденного без конкретного указания периода, но в связи с тем, что период новорожденного, согласно медицинским данным, считается 28 дней, содержание артикула было изменено и конкретизирован период распространения его действия на мать, убившую своего новорожденного ребенка, т.е. во время родов или под их влиянием [3, 521].

В Польском УК содержатся и другие преступления против жизни; склонение и помощь в самоубийстве, неумышленное причинение смерти.

Покушение на собственную жизнь не является преступлением в совре-

менных правовых системах, так как данное деяние лишено общественной опасности. Сегодня, в связи с нецелесообразностью применения наказания к лицам, совершившим попытку самоубийства, оно влечет за собой создание различных мер предотвращения данного деяния (телефоны доверия, профилактика, медицинская помощь).

Иначе чем покушение на самоубийство, следует оценивать поведение лиц, которые склоняют к самоубийству либо оказывают помощь в его совершении.

В Польском Уголовном кодексе (арт.151 УК), доведение другого лица до покушения на собственную жизнь, путем склонения его к этому, либо оказание помощи, является отдельным видом преступления. Под доведением до самоубийства, следует понимать деяние, вызывающее намерение самоубийства. Под помощью, понимается создание условий либо предоставление средств для совершения самоубийства. Помощь может быть совершена как с прямым, так и с косвенным умыслом. Преступник понимает: совершаемые им действия могут привести к самоубийству, и соглашается с этим. Данное преступление имеет материальный состав и считается оконченным с момента доведения жертвы до покушения на свою жизнь.

Еще одним преступлением против жизни является неумышленное причинение смерти человеку и отличается от убийства только субъективной стороной, заключающейся в виде действия или бездействия в виде легкомысленности или халатности в отличие от убийства. Оно является материальным преступлением, последствием которого является смерть человека, наступившая в связи с поведением преступника. В отличие от убийства, ответственность наступает за деяния, изначально не направленные на лишение жизни человека (например; оставление открытым канализационного люка, езды с превышением скорости и т.д.).

Неумышленная вина в данном случае заключается в несоблюдении в данной ситуации необходимой осторожности. При этом преступник может отдавать себе отчет, что нарушает свои обязанности, но легкомысленно надеется на ненаступление возможных последствий, либо не осознает собственной неосторожности и возможности наступления вредных последствий, хотя и должен был их предвидеть.

Рассмотрев нормы, предусматривающие ответственность за преступления против жизни, содержащиеся в УК Польши, можно сделать вывод о том, что они имеют много общего с нормами, содержащимися в УК Украины.

Однако существует и ряд отличий, позволяющих говорить о том, что некоторые положения следовало бы, на наш взгляд принять, во внимание и нашему законодателю, в частности касающиеся убийства матерью своего новорожденного ребёнка, а именно времени совершения этого преступления. Более предпочтительной кажется формулировка «во время родов или под их влиянием», содержащаяся в УК Польши чем «во время родов или сразу после родов», имеющая место в УК Украины.

В то же время, утверждение польского законодателя и учёных о том, что убийство всегда умышленно, противоречит тому, что в УК Польши содержится ответственность за неумышленное убийство, что, на наш взгляд, кажется несостоятельным утверждением.

Литература

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. -Офіційний інтернет – сервер «Sejm Rzeczypospolitej Polskiej». (www.sejm.gov.pl).
- Kodeks karny. Czesc szczegolna. Komentarz do art. 278-363 шд. ред. А. Zolla – Krakow 1999 r. – 978 s.
- Andrzej Marek. Prawo karne. – Warszawa, 2001. – 705 s.
- Уголовный кодекс Украины. Комментарий, под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова – Харьков 2002. – 960 с.
- Kodeks karny. Opracowanie: Henryk Jablonski – Skierniowice 200 lr. – 326 s.
- Kodeks karny z orzecznictwem. opracowal Krzysztof Janczukowicz - Krakow, 2003.-740 s.

М. В. Хворостяний, ст. викладач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ЗГІДНО З НОРМАМИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ ПОЛЬЩІ

РЕЗЮМЕ

Проведений аналіз дає можливість зробити висновки щодо стану кримінального законодавства Польщі у частині охорони життя, та порівняти окремі його положення з аналогічними у Кримінальному законодавстві України, а також вказати на деякі неоднозначні положення чинного КК Польщі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: життя, вбивство, дія, афект, необачність, умисел.

УДК 343.351.746(477)

О.А. Чуваков, доц.

Одеський національний університет, кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики, Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ІСТОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Проведено кримінально-правовий аналіз становлення інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки в радянській Росії й Україні в перші роки радянської влади до прийняття кримінального законодавства 1960 р.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: основи національної безпеки, злочини, контрреволюційні злочини, підрих, ослаблення.

Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними зазіханнями на суспільні відносини, що забезпечують державну безпеку, обороноздатність, недоторканність країни, її конституційний порядок. Без належної кримінально-правової охорони цих соціальних цінностей неможливе нормальне функціонування держави і відповідних її інститутів. Без стабільності в суспільстві неможлива й ефективна боротьба зі злочинністю, у тому числі і з такими небезпечними злочинами, як вбивства, згвалтування та ін. Тому у КК України статті про відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, представлені в першому розділі Особливої частини [1,45].

Зазіхання на суверенітет, незалежність держави і демократії в Україні, дії, спрямовані проти української державності, можуть послужити причиною значної шкоди її конституційному порядку. Тому суспільно небезпечні зазіхання на ці блага характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки як для держави, так і для суспільства в цілому.

Злочини проти основ національної безпеки України зазіхають не тільки на безпеку держави в цілому, але і на національну безпеку, яка визначається, як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх погроз.

До прийняття Кримінального кодексу 1903 р. у кримінальному законодавстві Росії існувала досить розгорнута система норм про відповідальність за зазіхання на «царюючого імператора, імператрицю або спадкоємця престолу», що дорівнює зазіханням на верховну владу. Передбачалася відповідальність і за державну зраду в різних її варіантах (військова зрада, дипломатична зрада і т.ін.).

Кримінальний кодекс містив найжорстокіші покарання за політичні злочини. Так, страта передбачалася за готування і замах на государя Імператора

і членів Імператорського дому. Навіть образа пам'яті покійних царствених осіб каралась ув'язненням у фортеці.

Однак Кримінальний кодекс цілком не змінився. За законом від 7 червня 1904 р. (доповненому законом від 16 червня 1905 р.) у дію було введено: розділ III «Про бунт проти Верховної влади і про злочинні діяння проти священної особи Імператора і членів Імператорського дому» (ст. 99-107), гл. IV «Про державну зраду» (ст. 108-119) і значне число статей розділу V «Про смуту» (ст. 120-137).

У порівнянні з уложенням про покарання 1845 р. ці розділи, як відзначали в той час учені-правознавці, представляють значний прогрес. Більш точно визначено склад окремих злочинів, розмежування окремих ступенів вини, усунення риторичних прикрас в окресленні окремих статей, усунення різних образів і висловів, що нагадували китайських і японських драконів і т.і. Але, власне кажучи, ці постанови життєво застаріли ще до епохи введення в дію цих розділів» [2, 31].

Особливо цим відрізнявся розділ V «Про смуту». Який у край реакційно оцінювався радянськими і російськими вченими. Так, у цьому розділі передбачалось ув'язнення у фортецю або у в'язницю за «участь у неповаги до верховної влади, осудження способу правління, співчуття бунту або бунтівникам. У заслання відправлялися за проголошення промови, складання, збереження, виправлення творів, які збуджують до непокори влади (ст. 129, 132)».

Буржуазний тимчасовий уряд, що прийшов до влади в лютому 1917 р., зберіг в силі колишнє кримінальне законодавство. Тому до листопаду 1917 р. продовжували діяти Уложення про покарання 1845 р. і Кримінальний кодекс 1903 р. у частині розділів, які вступили в силу. У цей період була посилена відповідальність за політичні злочини, видано постанову про залучення до кримінальної відповідальності учасників селянських хвилювань і закон про караність публічних закликів до здійснення злочинів, відповідно до цього заклик військовослужбовців до невиконання законів і розпоряджень військової влади визнавалися державною зрадою.

Після Жовтневої революції місцеві народні суди фактично не прийняли дореволюційне кримінальне законодавство. Однак у зв'язку з необхідністю придушення опору скинутих класів з'являється поняття «контрреволюційний злочин» – діяння, спрямоване проти завоювань революції. Так, однією з найбільш небезпечних форм контрреволюційної діяльності вважався саботаж, тобто злісний, навмисний розлад або зриви роботи при дотриманні зовнішнього бачення її виконання [3, 164].

Першим кодифікованим кримінально-правовим актом, що містить тлумачення контрреволюційних злочинів, був Кримінальний кодекс 1922 року. У ньому, крім загального визначення контрреволюційного злочину, описувалися ознаки 16 конкретних складів подібних злочинів (у тому числі і чотири склади передбачали участь у різних контрреволюційних організаціях).

У визначенні контрреволюційного злочину в першій редакції ст. 57 КК РРФСР 1922 р. говорилося про дію, спрямовану на скинення радянської влади. Так трактувалося і поняття контрреволюційної цілі, що була ознакою конкретних складів контрреволюційних злочинів. Однак 10 липня 1923р. ВЦВК вніс зміни в цю норму. З цього моменту «контрреволюційним виз-

нається всяка дія, спрямована до повалення, підризу або ослаблення» радянської влади. Такі терміни як «підризу» і «ослаблення» значно розширювали відповідальність і тим самим нерідко тлумачилися довільно.

Пізніше в ст. 57 з'явилася друга частина, що «контрреволюційним визнавала також і дію, яка, не будучи безпосередньо спрямованою на досягнення вищевказаних цілей, проте, свідомо для особи, яка вчинила діяння, містить у собі замах на основні політичні або господарські завоювання пролетарської революції». Таким чином, поняття «контрреволюційний злочин» стало пов'язаним не тільки з метою скинення, підризу або ослаблення радянської влади – воно припускало і непрямий умисел, тобто байдуже ставлення до результату подібних дій. У підсумку, наприклад, багато господарських злочинів можна було визнати контрреволюційними.

До кінця 1918 р. 32 революційних трибуналів розглянули 324 справи про саботаж (6% усіх розглянутих справ). Величезне число засуджених було засуджено до тюремного ув'язнення і примусових суспільних робіт. У цей же період створюються й організаційні форми для боротьби з контрреволюцією. Рішенням Раднаркому засновується Всеросійська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією і саботажем (ВНК). За контрреволюційні злочини в перше півріччя існування ВНК розстріляла 222 осіб, а в другій половині 1918 р. число розстріляних за контрреволюційну діяльність склало 2% від загального числа засуджених за контрреволюційні злочини [4, 57].

Після прийняття 5 вересня 1918 р. постанови РНК «Про червоний терор» число розстріляних збільшилося, але не перевищило 600 осіб.

Першим кодифікованим кримінальним законом, що передбачив відповідальність за контрреволюційні злочини, був Кримінальний кодекс УРСР 1922 р., що у ст. 57 відніс до контрреволюційних «всяку дію, спрямовану до скинення, підризу або ослаблення влади робітничо-селянських Рад і існуючого на підставі Конституції УРСР робітничо-селянського уряду, а також дії в напрямку тієї частини міжнародної буржуазії, що не визнавала рівноправності встановленої на зміну капіталізму комуністичної системи власності і прагнула до її скинення шляхом інтервенції або блокади, шпигунства, фінансування преси і т.і.

Контрреволюційною визнається також дія, що, не будучи безпосередньо спрямованою на досягнення вищевказаних цілей, проте, свідомо для винного містить у собі замах на основні політичні або господарські завоювання пролетарської революції»[5, 36]. Таким чином, відповідно до Кодексу 1922 р. контрреволюційними визнавалися не тільки злочини, спрямовані до скинення, підризу й ослаблення існуючої в той період влади, але і діяння, що ставлять під загрозу заподіяння шкоди як політичним, так і господарським інтересам країни. У цьому Кодексі уточнено поняття «контрреволюційний злочин» з урахуванням створення СРСР (ст. 58) вказівкою про захист у силу міжнародної солідарності інтересів усіх трудящих, хоча б і тих, що не ввійшли у Союз РСР. Як самостійний розділ у Кодекс увійшло Положення про злочини державні, видане після Кодексу.

Значну небезпеку представляли дії зовнішніх і внутрішніх ворогів Радянської влади, спрямовані на з'ясування економічного становища Радянського Союзу, який був створений, для того щоб за допомогою шкідливих дій і саботажу спробувати реставрувати капіталізм. Тому вже в 1925 р. було

вирішено включити до Кодексу статтю про економічне шпигунство, а в 1933 р. ЦВК СРСР приймає постанову «Про відповідальність державних установ і підприємств за шкідницькі акти» [6, 117].

У період дії Кримінального кодексу 1926 р. видається велике число постанов ВЦВК і РНК РРФСР, спрямованих на боротьбу з особами, що перешкоджають проведенню в життя заходів партії й уряду. Так, у 1932 р. у Кодексі була включена ст. 731, яка встановлює кримінальну відповідальність за насильство щодо активістів.

Надалі, у 30-х рр., розширюються репресивні методи боротьби з контрреволюційними злочинами, істотно доповнюється і змінюється законодавство про відповідальність за такі злочини. Постановою ЦВК СРСР від 8 червня 1934 р. було змінено поняття і посилено відповідальність за зраду Вітчизні, тобто у порушенні присяги, перехід на сторону ворога, нанесення збитку військовій поті держави, шпигунство. У закон про зраду Вітчизні було включено застереження щодо повнолітніх членів родини зрадника, разом з ним проживаючих або таких, що знаходяться на його утриманні. Ці особи підлягали навіть при відсутності вини позбавленню виборчих прав і висиланню у віддалені райони Сибіру на п'ять років (ч. 2. ст. 581). Це положення з'явилося в результаті помилкових теоретичних положень, згідно з такими заходами соціального захисту (покарання) можуть застосовуватися до осіб, невинних у здійсненні конкретного суспільно небезпечного діяння. Так, А.А.Піонтковський, обґрунтовуючи таку позицію, писав, що в деяких випадках виникає необхідність «застосувати примусові заходи до осіб, що не скоїли будь-який злочин, але які є за тими або іншими підставами (за свою минулу діяльність, за свої зв'язки з злочинним середовищем і ін.) є суспільно небезпечними» [7, 15]. Надалі це положення з кримінального законодавства виключили.

У 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла ряд законів, що мають велике значення. У їх числі – Закон про кримінальну відповідальність за державні злочини, що цілком увійшов у Кодекс 1960 р. як перший розділ Особливої частини. Законодавець при цьому декриміналізував ряд діянь, виключивши статті про відповідальність за саботаж, збройне повстання, активну боротьбу проти робітничого класу і революційного руху, недонесення про особливо небезпечний державний злочин. Одночасно були криміналізовані такі діяння, як пропаганда війни (ст. 71); терористичний акт проти представника іноземної держави (ст. 67); особливо небезпечні державні злочини, скоєні проти іншої держави трудящих (ст. 73).

Глава «Державні злочини» складалась з двох розділів: «Особливо небезпечні державні злочини» (ст. 64-73) і «інші державні злочини» (ст. 74-88). Пізніше в цю главу було внесено зміни і доповнення. У 1962 р. було введено страту за виготовлення, збут підроблених грошей або цінних паперів (ст. 87), за порушення правил про валютні операції (ст. 88); встановлено відповідальність за дії, які дезорганізують роботу виправно-трудоустанов (ст. 77.1), недонесення про державні злочини (ст. 88.1) і їх приховування (ст. 88.2). Пізніше була включена ст. 76.1, що передбачає відповідальність за передачу іноземним організаціям інформації, яка містить службову таємницю (1984 р.); ст. 70.1 – заклики до здійснення злочинів проти держави (1989 р.) і деякі інші. Окремі статті піддано істотним змінам. Так, ст. 70, що передбачає

відповідальність за антирадянську агітацію і пропаганду, була змінена в 1989 р. докорінно, і відповідальність за цією статтею була введена за заклики до насильницької зміни конституційного ладу [8, 239].

Звідси — історико-правовий аналіз інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки свідчить, що, незважаючи на тривалий досвід розвитку законодавства в сфері кримінально-правової охорони основ національної безпеки, проблема створення оптимальної моделі відповідних кримінально-правових норм залишається не вирішеною.

Одним зі шляхів її розв'язання є вивчення соціальної обумовленості відзначених кримінально-правових заборон, основ криміналізації суспільно небезпечних діянь у сфері охорони основ національної безпеки, використання позитивного досвіду історико-правової спадщини.

Література

1. Гушер А.И. Проблема терроризма на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества. – М.:Юриком, – 2002. – 290 с.
2. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции в 2-х т. Часть общая. Т. 2. – М. – 1998. – 457с.
3. В.Н.Кудрявцев Политическая юстиция в СССР. – Санкт-Петербург.: Наука, – 2000, – 383 с.
4. Портнов В.П. ВЧК (1917-1922). – М.: 1987.- 245с.
5. Сборник узаконений УССР. – 1922. – № 36.
6. Постановление ВЦИК от 10 июля 1923 г.//СВ РСФСР.- 1923. -N 48. – Ст. 479.
7. Пионтковский А.А. Сталинская конституция и проект Уголовного кодекса СССР. -М.:Госюриздат, – 1947. – 323с.
8. Стрельцов Е. Л., Кармазин Ю.А. Уголовный кодекс Украины. Комментарий. – Харьков.: «Одиссей», – 2007, – 871 с.

О.А. Чуваков

Одесский национальный университет,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ОСНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ИСТОРИИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ При создании первого раздела Особенной части уголовного законодательства Украины – «Преступления против основ национальной безопасности Украины» украинский законодатель широко использовал исторический опыт построения подобного раздела «Особо опасные государственные преступления» в уголовном законодательстве УССР 1960 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: основы национальной безопасности, преступления, контрреволюционное преступление, подрыв, ослабление.

УДК 343.6:351.74-051(477)

В.А. Чайка, здобувач

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ СПОСОБУ ДЛЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 348 КК (ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ, ЧЛЕНА СУСПІЛЬНОГО ФОРМУВАННЯ З ОХОРОНИ СУСПІЛЬНОГО ПОРЯДКУ І ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ АБО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ)

Досліджено проблему поняття і значення такої факультативної ознаки складу злочину як спосіб, а також його роль у процесі визначення і кваліфікації злочину, передбаченого ст. 348 КК України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *об'єктивна сторона злочину, спосіб, злочин, насильство, склад злочину.*

Об'єктивна сторона складу злочину являє собою його складову частину, що фіксує зовнішню сторону злочинного діяння, а також відображає інші юридичні факти, що існують незалежно від психіки суб'єкта злочину і виражають зовнішнє середовище, в якому відбувається механізм зазіхання на об'єкт кримінально-правової охорони. Об'єктивна сторона складу злочину є його найбільш змістовною частиною, оскільки вона містить у собі найбільшу кількість елементів (ознак), що можуть бути використані при створенні певних видів юридичних складів злочинів.

Серед ознак об'єктивної сторони складу злочину, з погляду їх закріплення у диспозиціях статей Особливої частини КК, можна виділити на дві групи: обов'язкові (необхідні) і факультативні. Як правило, до обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину відносять лише суспільно небезпечну дію або бездіяльність. Тобто цей елемент завжди входить у юридичний склад певного злочину, і його встановлення є обов'язковим при кваліфікації злочинів. Дія – це активне, свідоме, суспільно небезпечне, протиправне поведження суб'єкта злочину. Під бездіяльністю розуміється пасивна форма поведження особи, що полягає в невиконанні конкретного діяння, яке вона повинна була і могла скоїти в даних конкретних умовах.

До факультативних елементів відносять: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, час, місце, обстановку, спосіб, знаряддя, засоби, місце, час і обстановку здійснення злочину.

Цілий ряд складів злочинів, передбачених Особливою частиною КК, містить, крім дії, ще й елемент об'єктивної сторони – суспільно небезпечні наслідки (у вигляді заподіяння смерті людині, заподіяння шкоди здоров'ю

людини, заподіяння матеріальної шкоди), причинний зв'язок між діями і наслідками. Отже, для таких складів злочинів обов'язковим при кваліфікації злочинів є встановлення не тільки дії, але і настання визначених наслідків та причинного зв'язку між діями і наслідками. Окремі склади злочинів містять інші факультативні ознаки: спосіб, знаряддя, засоби, місце, час і обстановку, що призводять до необхідності обов'язкового їх встановлення при кваліфікації злочинів. На законодавчому рівні вони мають різне значення та їх важливість залежить від того, чи віднесені вони до юридичних ознак злочину, або, у якій якості законодавець визначає їх роль: основних (обов'язкових), чи на рівні застосування ст.ст. 66 і 67 КК при призначенні покарання.

При кваліфікації цього злочину слід враховувати, що сутність дії або бездіяльності обумовлюється способом, яким потерпілого позбавлено життя. Як у науковому аспекті, так і в правозастосовчій практиці спосіб зазіхання на життя працівників правоохоронних органів та їх близьких родичів має істотні специфічні ознаки, а тому, на наш погляд, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину. Спосіб здійснення злочинів досліджується багатьма науками, предметом вивчення яких є різноманітні аспекти протидії злочинності.

Чинне кримінальне законодавство не містить нормативного визначення способу здійснення злочину, але в статтях Особливої частини діючого Кримінального Кодексу України містяться конкретні способи здійснення злочину – застосування насильства; особлива жорстокість; суспільно небезпечний спосіб і т.ін.. Названі види способів здійснення злочинів є окремими проявами, втіленням загального поняття способу здійснення злочину, який повинен утримуватися в його визначенні.

Для найбільш точної характеристики способу здійснення злочину, (на думку М.І.Панова), його, як зовнішню характеристику діяння (дії або бездіяльності), треба характеризувати з внутрішньої і зовнішньої сторони [1, 29]. Автор підкреслює: роль способу здійснення злочинів при кваліфікації надзвичайно важлива, оскільки спосіб може свідчити про визначені ознаки об'єкта злочину (очевидно, що вибір об'єкта конкретного виду злочину суб'єктом детермінує вибір відповідного способу зазіхання на даний об'єкт), його об'єктивної сторони. Аналіз способу здійснення злочину «...дає можливість вірно встановити... наявність (відсутність) суспільно небезпечної дії (бездіяльності), його межі, суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок між діями, а також місце, час, обстановку, засоби здійснення злочину, з якими спосіб детермінований і з якими знаходиться в нерозривному зв'язку і взаємозалежності» [1, 145].

З зовнішньої сторони спосіб здійснення злочину являє собою визначене об'єднання умов, за яких відбуваються дії і зусилля, застосовувані для його здійснення.

При аналізі нашої проблеми можливе визначення способу здійснення злочину як додаткового впливу допоміжного характеру стосовно основного, де спосіб здійснення злочину є передбаченим законом і тим фактором, що істотно підвищує характер суспільно небезпечного діяння шляхом навмисного використання винним зусиль, різних методів, які полегшують здійснення злочинного діяння [2, 12]. Таке визначення способу здійснення злочину може бути застосовано повною мірою лише до способу здійснення

двооб'єктних злочинів. На нашу думку, допоміжні дії, що використовуються при здійсненні двооб'єктних злочинів, можна розглядати не тільки як спосіб їх здійснення, але і як засоби в широкому розумінні. Отже, спосіб здійснення злочину характеризує не тільки діяння, безпосередньо спрямовані на здійснення злочину, але і ті діяння, що спрямовані на полегшення або забезпечення його здійснення.

Спосіб здійснення злочину є характеристикою дії, що входить у юридичний склад злочину визначеного виду і являє собою сукупність (систему) дій, рухів і прийомів, що застосовуються особою при здійсненні зазіхання.

У даному випадку спосіб являє собою такі дії (бездіяльність), що при визначених обставинах можуть бути визнані самостійними актами вольового поведіння суб'єкта або навіть окремим злочином, наприклад, фізичне насильство, застосоване до потерпілого при вбивстві. Проте спосіб у таких складних злочинах не є самостійним елементом об'єктивної сторони, а є однією з ознак, що характеризує діяння, виконує функцію забезпечення виконання основної дії, з яким воно утворює нерозривну єдність.

Аналіз чинного законодавства, літературних джерел, а також міжнародного законодавства дає підставу до наступного висновку: проблема об'єктивної сторони цього злочину залишається невирішеною, склад, що утворює об'єктивну сторону цього злочину, невизначений. Автор, не вдаючись до їх ґрунтовного дослідження, акцентує увагу не на комплексі всіх юридичних ознак, а тільки на візуальних фрагментах, а саме: на способі здійснення цього злочину, під яким розуміється навмисне вбивство, або замах на вбивство потерпілого [3, 641]. У той же час при цьому не враховується надзвичайно складна архітектоніка зазіхання на основні об'єкти злочину, що характеризуються різним статусом потерпілих, а також специфічних ознак об'єктивного і суб'єктивного характеру. Додамо, що як і в ст. 11, так і в ст. 348 КК законодавець, застосовуючи термін «зазіхання» (прагнення заподіяти смерть будь-кому), ніяк не визначив злочинні наслідки, які може спричинити цей злочин.

Диспозиція ст. 348 КК сконструйована з урахуванням способу здійснення злочину – застосування небезпечного насильства до потерпілого.

Спосіб – це така обов'язкова юридична ознака злочину, передбаченого ст. 348 КК, що характеризує його якісну своєрідність (зазіхання на життя осіб, що здійснюють правоохоронні функції), підкріплюють індивідуальну особливість шляхом використання терміна «зазіхання», програмують характер злочинних наслідків, визначають у цілому злочин як двооб'єктний і навмисний.

Під способом цього злочину слід розуміти особливо небезпечне фізичне або психічне насильство [4, 121-128], змістом якого є реальна й об'єктивна загроза життю. На нашу думку, особа, що коїть цей злочин, у повному обсязі усвідомлює не тільки дію (бездіяльність), а і спосіб здійснення злочинних дій і характерні риси злочинних наслідків – смерті потерпілого.

Насильство, – як пише Л.В. Сердюк, – це – зовнішній з боку інших осіб навмисний і протиправний вплив на людину (або групу осіб), що скоєний проти його (їхньої) волі і здатний заподіяти їй органічну, фізіологічну або психічну травму й обмежити волю її волевиявлення або дій. Предметом фізичного насильства, – пише автор, – є фізіологічні функції організму людини

і зовнішніх частин її тіла, впливаючи на які, злочинець зазіхає на правовідносини, пов'язані з життям, здоров'ям, волею дій і переміщенням... Фізичне насильство – це спосіб зазіхання на інтереси особи, це будь-який незаконний вплив на тіло людини і його внутрішні органи проти або поза його волею в злочинних цілях. При цьому цілі можуть бути найрізноманітнішими [5, 28], проте насильство завжди спричиняє негативні наслідки у вигляді шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.

Виходячи з усього сказаного, можна назвати такі ознаки насильства як: протиправність; протидія волі особи; шкідливий безпосередній вплив на зовнішні або внутрішні органи потерпілого, а також на його психіку; наслідок насильства – психічне, фізичне травмування або смерть потерпілого.

Так, фізичне насильство характеризується не тільки застосуванням суспільно небезпечних предметів (зброя, вибухівка, отрута, радіоактивні матеріали й ін.), а і самими рухами, діями суб'єкта злочину (застосування прийомів, використання знань з анатомії людини, тяжкості хвороби й ін.).

Психічне насильство щодо вбивства має юридичну специфіку. Як правило, винна особа використовує відомі їй визначені обставини (час, місце злочину), фактори (емоційний стан потерпілого, його хвороба, і т.і.) для впливу на свідомість і волю потерпілого з метою доведення його до важкого психічного розладу, який би реально й об'єктивно сприяв настанню смерті потерпілого.

Г.В.Тимейко вважає, що коли кримінальний закон забороняє заподіяння шкоди без застережень щодо способу здійснення злочинної дії, то всі способи повинні бути визнані такими, котрі мають однакове значення: забороняються не самі по собі способи дії, а злочинні наслідки. Спосіб здійснення дії, взятий поза зв'язком із суспільно небезпечним наслідком, заборонений кримінальним законом, не має юридичного значення. Таким чином, якщо в кримінальному законі заборонене заподіяння конкретного наслідку і не зазначений спосіб, то причиною цього наслідку з погляду кримінального права, може бути будь-яка дія людини, незалежно від форми її прояву [6, 49].

Беззастережним є сприяння аналізу способу здійснення злочину, встановленню ознак суб'єкта. Наприклад, якщо злочин вчинений шляхом вбивства, то це свідчить про підвищену небезпеку суб'єкта, а також суб'єктивної сторони. Так, фактична обставина дозволяє встановити форму вини. Наприклад, здійснення допоміжних дій із застосуванням насильства, що суб'єкт вчинює для полегшення здійснення злочину, передбаченого ст. 348 КК, свідчить про вину у формі прямого умислу, наявності мети злочину.

Наступну функцію способу здійснення злочину умовно можна назвати конструктивною. Наприклад, за допомогою фіксації способу сконструйована диспозиція зазіхання на працівника правоохоронного органа, його близьких родичів. Таким чином, відсутність у діях суб'єкта злочину способу, закріпленого в ст. 348 КК, навіть якщо небезпечні наслідки збігаються, не тягне за собою кримінальну відповідальність.

Отже, спосіб здійснення злочину грає розмежувальну, конструктивну, кваліфікуючу функції, а також є критерієм, за допомогою якого розмежується конкуренція частини і цілого й ідеальна сукупність злочинів.

На підставі викладеного зробимо такий висновок. Злочин, передбачений ст. 348 КК, може здійснюватися в переважній більшості лише шляхом актив-

них дій, характерною ознакою яких є небезпечний і руйнівний насильницький спосіб його здійснення. Направляючи дії на припинення або зміну діяльності осіб, що здійснюють правоохоронні функції або їх близьких родичів, винна особа вчинює вбивство або замах на вбивство потерпілого, досягаючи проміжного злочинного наслідку. Другим злочинним наслідком, що опосередковується першим злочинним наслідком є похідним і обумовлює мету злочину – заподіяння шкоди інтересам правосуддя. А тому, диспозиція ст. 348 КК може бути на законодавчому рівні вдосконалена шляхом більш чіткого визначення способу здійснення злочину й ознак злочинних наслідків.

Література

1. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. – Харьков.: Вища школа, – 1982. – 161с.
2. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. – М.: Юрид.лит., – 1973. – 167с.
3. Уголовное право. Особенная часть. – М.: НОРМА, – 1998. – 769с.
4. Осадчий В.І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності. – К.: Атика, – 2004. – 336с.
5. Сердюк Л.В. Насилие. – М.: Юрлитинформ, – 2002. – 384с.
6. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления. – Ростов н/Д, – 1977. – 120с.

В.А. Чайка, соискатель

Одесский национальный университет,
кафедра уголовного права,
уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ СПОСОБА ДЛЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 348 УК (ПОСЯГАТЕЛЬСТВО НА ЖИЗНЬ РАБОТНИКА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА, ЧЛЕНА ОБЩЕСТВЕННОГО ФОРМИРОВАНИЯ ПО ОХРАНЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА ИЛИ ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО)

РЕЗЮМЕ

Итак, преступление, предусмотренное ст. 348 УК, может совершаться в подавляющем большинстве лишь путем активных действий, характерным признаком которых является опасный и разрушительный насильственный способ его совершения. Направляя действия на прекращение или изменение деятельности лиц, которые осуществляют правоохранные функции или их близких родственников, виновное лицо совершает убийство или покушение на убийство потерпевшего.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: объективная сторона, способ, преступление, насилье, состав преступления.

П.В. Чумак, аспірант

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра криминального права,
криминального процесса та криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСОБЛИВОСТІ ПОГАШЕННЯ ТА ЗНЯТТЯ СУДИМОСТІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх за кримінальним законодавством України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: злочин, особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх.

Особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх є складовою кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, тому розглянемо передумови закріплення цих особливостей у кримінальному законодавстві України.

Характеризуючи правове регулювання кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, слід зазначити, що позиція законодавця відносно цієї категорії злочинців у ході розвитку кримінального законодавства була різною. Наприклад, радянське союзне та республіканське кримінальне законодавство (КК УРСР 1960 р.) передбачало можливість звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру (ст. 10 та 63 КК УРСР); виключало можливість застосування смертної кари (ст. 23 КК); установлювало занижений максимум позбавлення волі (ст. 24 КК); вважало вчинення злочину неповнолітнім обставиною, яка пом'якшувала кримінальну відповідальність (ст. 38 КК); встановлювало скорочені строки для застосування умовно-дострокового звільнення або заміни покарання більш м'яким (ст. 53 КК); регламентувало порядок погашення та зняття судимості (ст. 55 КК) [1, 55-56]. Але незважаючи на це, ні в Основах союзного кримінального законодавства та союзних республік 1958 р., ні в радянському кримінальному законодавстві не було спеціальної глави, яка передбачала б особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Що безумовно було недоліком, бо неповнолітні за своїм правовим статусом фактично урівнювалися до повнолітніх осіб, які вчинили злочин.

На законодавчому рівні ідея виділення питань кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх була вперше втілена в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1991 р., які повинні були вступити у дію з 1 липня 1992 р., але у зв'язку з розпадом СРСР так і не стали чинними.

В юридичній літературі вчені неодноразово висловлювали думку про необхідність зосередити у одному розділі (главі) Кримінального кодексу по-

ложень про особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх (наприклад, В.М. Кудрявцев, Я.М. Шевченко та ін.), що дозволило б реалізувати принцип індивідуалізації відносно зазначеної категорії осіб. Але були і науковці, які заперечували необхідність цього принципу.

Спробу систематизувати у кримінальному законі норми, щодо відповідальності та покарання неповнолітніх у самостійній главі зробили автори теоретичної моделі кримінального кодексу. Розділ IX так і називався «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх», але ця назва не відображала суті змісту розділу, присвяченого фактично особливостям призначення та звільнення від покарання. На думку авторів теоретичної моделі необхідність виділення самостійної глави, у якій би передбачалися норми про особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, обумовлена значенням та специфікою кримінально-правової боротьби із неповнолітніми правопорушниками, необхідністю встановити правову регламентацію відступу від загальних правил кримінальної відповідальності, що буде сприяти більш правильному розгляду справ цієї категорії [2, 222].

Наступним етапом розвитку кримінального законодавства було прийняття Модельного кримінального кодексу СНД, Розділ V якого присвячений особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх [3], деякі положення якого будуть розглянуті далі.

Необхідність виділити особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх у самостійний розділ, на нашу думку, обумовлена: по-перше, тією вагою, яку суспільство вбачає у цій проблемі; по-друге, специфікою злочинності неповнолітніх; по-третє, соціально-психологічними особливостями осіб у віці від 14 до 18 років; по-четверте, специфікою кримінально-правових заходів, які застосовуються до неповнолітніх; по-п'яте, необхідністю точно встановити правову регламентацію відступів від загальних правил кримінальної відповідальності.

Тому слід зазначити, що вітчизняне кримінальне законодавство у правовому регулюванні особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх пройшло довгий та складний шлях. Ми приєднуємося до точки зору вчених, які пропонували закріплення самостійного розділу про особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, бо неповнолітні мають певні особливості інтелектуальної, емоційно-вольової сфер, світогляду, формування мотивів та цілей злочину, які обумовлені віком, а у деяких випадках – станом здоров'я, які неможливо не враховувати. Деякі з цих особливостей врахував і законодавець.

У Загальній частині Кримінального кодексу України 2001 р. вперше передбачений Розділ XV – «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Аналізуючи норми зазначеного розділу, слід зауважити, що у ньому йдеться лише про особливості видів покарання, його призначення, звільнення від відбування покарання, погашення та зняття судимості [4, 222-238].

Порядок погашення та зняття судимості щодо повнолітніх засуджених передбачені у Розділі XIII Загальної частини чинного КК України. Згідно з ч. 1 ст. 88 КК особа вважається судимою від дня набуття законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Не мають судимості особи, які засуджені за вироком суду без призначення покарання, або звіль-

нені від покарання, або відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом (ч. 2 ст. 88 КК).

Відповідно до п. 4 Постанови ПВС України «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» № 16 від 26.12.2003 р. (далі – Постанова ПВС України) [5, 87], якщо особа раніше засуджувалася за злочин, вчинений у віці до 18-ти років, то на неї поширюється положення ст.ст. 88–91 і ст. 108 КК.

У пункті 2 зазначеної Постанови ПВС України передбачено, що судимість може бути враховано при кваліфікації повторного злочину або при призначенні за нього покарання, а також в інших випадках, передбачених у КК і законах України (обмеження можливості займати певні посади або займатися певною діяльністю, застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, амністії тощо).

Погашення судимості означає її автоматичне припинення після відбуття покарання внаслідок закінчення встановлених у законі строків. Автоматичне погашення судимості означає, що воно відбувається без спеціального рішення суду або будь-якого іншого державного органу. У випадку вчинення особою нового злочину погашена судимість не може враховуватися при призначенні покарання за новий злочин. Наприклад, якщо неповнолітній був засуджений за вчинення тяжкого злочину з призначенням покарання у виді позбавлення волі, строк погашення судимості складає три роки. Тобто після його закінчення неповнолітній вважається таким, що не має судимості, якщо не вчинить нового злочину.

Такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні:

- 1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання;
- 2) засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;
- 3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;
- 4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину (ч. 2 ст. 108 КК).

Тобто у ч. 2 ст. 108 КК України встановлені скорочені, у порівнянні з дорослими, строки погашення судимості: один рік, три і п'ять років з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину. Якщо неповнолітній після відбуття покарання протягом одного із зазначених строків не вчинить новий злочин, судимість автоматично погашається.

У зв'язку із прийняттям (05. 04.2001 р.) і вступом у законну силу (01.09.2001р.) чинного Кримінального кодексу України, стали виникати певні труднощі у його застосуванні. Так, за загальним правилом злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом (ч. 3 ст. 3 КК України). Важливе положення закріплено у ч. 1 ст. 5 КК, а саме, закон про кримінальну відповідальність має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. У зв'язку

з цим п. 11 розділу II «Прикінцевих та перехідних положень» КК 2001 р. передбачено, що правила, встановлені КК 1960 р. щодо погашення та зняття судимості, поширюються на осіб, які вчинили злочини до набрання чинності КК 2001 р., за винятком випадків, коли ним пом'якшується кримінальна відповідальність зазначених осіб. Виходячи зі змісту цього положення до осіб, які вчинили злочин до 1 вересня 2001 р., тобто до дня набрання чинності новим КК, за загальним правилом, мають застосовуватися положення КК 1960 р. Якщо новим КК передбачено більш м'які умови погашення судимості, то повинні бути застосовані саме його норми. Зокрема, ці положення повинні застосовуватися щодо осіб, які вчинили злочин у віці 18-ти років, бо положення ст. 108 чинного КК України є більш м'якими, ніж відповідні норми КК 1960 р. Наприклад, якщо неповнолітнього було засуджено за вчинення крадіжки повторно (ч. 2 ст. 185 КК України) на п'ять років позбавлення волі, відповідно п. 6 ч. 1 ст. 55 КК 1960 р. він вважається таким, що не має судимості, якщо протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинив нового злочину. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 108 КК 2001 р. строк погашення судимості за вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості (у тому числі крадіжка, вчинена повторно) складає один рік. У цьому випадку, відповідно до ч. 1 ст. 5 чинного КК України, суди повинні застосовувати більш м'який закон, тобто п. 2 ч. 2 ст. 108 КК України.

Від автоматичного погашення судимості слід відрізнити зняття судимості судом. Питанню зняття судимості була присвячена ч. 5 ст. 55 КК 1960 р., відповідно до цієї частини судимість могла бути знята судом тільки у разі засудження особи до позбавлення волі до спливу певного строку погашення судимості, у тому числі щодо неповнолітніх. Звертає на увагу, що законодавець не вказував на обов'язковість спливу певної частки строку погашення. Важливою умовою є те, що особа повинна довести своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці [1, 57].

Зняття судимості означає анулювання правових наслідків, пов'язаних із судимістю, до закінчення встановлених законом строків погашення судимості. Процесуальний порядок зняття судимості передбачено у ст. 414 КПК України.

Дострокове зняття судимості допускається тільки щодо неповнолітньої особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений до досягнення неповнолітнім 18-ти років на підставі положень ч. 2 ст. 91 КК, після закінчення не менш половини строку погашення судимості, зазначеного в ч. 2 ст. 108 чинного КК України.

Згідно з п. 9 Постанови ПВС України, зняття судимості є правом, а не обов'язком суду. Тому якщо з урахуванням обставин справи суд дійде висновку, що особа не довела своє виправлення, він вправі відмовити в достроковому знятті судимості.

Отже, в ст. 108 чинного Кримінального кодексу України передбачено більш м'які строки погашення судимості порівняно із п. 6 ч. 1 ст. 55 КК 1960 р., що свідчить про більш гуманне відношення законодавця щодо неповнолітніх, які вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості.

Література

1. Уголовный кодекс Украины от 28.12.1960 с измен. и дополн. – X.:

Одиссей, 2000. – 265 с.

2. Уголовный закон: Опыт теоретического моделирования / Отв. ред.: В.Н. Кудрявцев, С.Г. Келина. – М.: Наука, 1987. – 278 с.

3. Модельный уголовный кодекс СНГ, принятый на Межпарламентской Ассамблее государств-участниц Содружества Независимых Государств от 17 февраля 1996 года // Internet: [www.iasis.ru / docs.ru.html](http://www.iasis.ru/docs.ru.html)

4. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. – Изд.-е 4-е, перераб. и дополн. – X.: Одиссей, 2007. – 872 с.

5. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 16 від 26.12.2003 р. / Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1973-2005 рр. – X.: Одиссей, 2006. – 528.

П.В. Чумак

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПОГАШЕНИЯ И СНЯТИЯ СУДИМОСТИ С НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию норм уголовного законодательства Украины путем анализа и изучения терминов, которые употреблялись в УК 1960 г. и действующем Уголовном кодексе Украины, рассмотрены особенности погашения и снятия судимости с несовершеннолетних, которые впервые закреплены в действующем УК Украины в ст. 108. Сделан вывод о том, что в действующем УК Украины предусмотрены более мягкие сроки погашения судимости, что свидетельствует о гуманном отношении к несовершеннолетним, совершившим преступление небольшой или средней тяжести.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: преступление, особенности погашения и снятия судимости с несовершеннолетних.

УДК 929.731:343.322

Шишкин Е. В. аспирант

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МОГУТ ЛИ ОБЛАДАТЕЛИ МОНАРХИЧЕСКИХ ТИТУЛОВ БЫТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ИЗМЕННИКАМИ?

История знает немало случаев, когда обладатели различных монархических титулов в результате происходящих в конкретных странах революций, дворцовых переворотов, мятежей становились субъектами государственных преступлений.

В статье предпринимается попытка рассмотреть законность и обоснованность таких решений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: преступления против основ национальной безопасности, государственная измена, субъект государственной измены.

Государство традиционно выступает как социальный институт, отвечающий за целостность территории, контролирующей вооруженные силы, способный принимать властные решения и, в разумной мере, влиять на экономические процессы. Государство можно считать сильным, если оно способно управлять территорией, защищать и контролировать ее, принимать и выполнять решения, финансировать свою деятельность, обладать властью в системе коммуникаций. Государство, которое при выполнении этих задач, проявляет свою несостоятельность, постоянно сталкивается с противостоянием своей политике как изнутри, так и снаружи, принято считать слабым [1, 114]. Таковы общетеоретические подходы к определению сущности и признаков государства. Правда, есть и другие обязательные признаки существования государства, которые также следует отнести к основным. Это проблемы, которые связаны с национальной безопасностью государства, и они имеют свои внешние и внутренние аспекты. При выделении таких направлений обеспечения жизнедеятельности государства основная роль в их правовом регулировании и правовой защите переносится и на отраслевые возможности права.

В уголовно-правовых предписаниях действующего Уголовного кодекса Украины (далее УК), в его Особенной части есть специальный раздел «Преступления против основ национальной безопасности Украины», который, учитывая степень его важности, занимает первое место в этой системе.

Группы преступлений, которые посягают на основы национальной безопасности, зафиксированы в нашем УК и ранее, представлены они в УК других стран. Так, в УК Украины 1960 года был отдельный раздел «Государственные преступления», который содержал два подраздела «Особо опасные государственные преступления» и «Иные государственные преступления».

В действующем УК России в главе 29, собраны преступления против основ конституционного строя и безопасности государства. В УК ФРГ таки, общественно опасные деяния находятся в целом ряде разделов Особенной части, в том числе: в Разделе 1 – «Подрыв мира, государственная измена, создание угрозы демократическому правовому государству», в разделе II «Измена Родине и угроза внешней безопасности», в разделе III «Преступные деяния против иностранных государств» и др.

Детальный анализ преступлений – в соответствующем Разделе действующего УК Украины.

Исходя из видового объекта этих посягательств, предлагается такая классификация этого раздела:

- 1) преступления, посягающие на внешнюю безопасность Украины, к которым относят: государственную измену (ст.111) и шпионаж (ст. 112);
- 2) преступления, посягающие на политическую систему Украины: действия, направленные на насильственное изменение либо свержение конституционного строя или захват государственной власти (ст.109), посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля (ст.112);
- 3) преступления, посягающие на экономическую систему Украины: диверсия (ст.113); 4) преступления, посягающие на территориальную целостность и неприкосновенность Украины (ст.110) [2, 282].

Все такие преступления, обладают высокой степенью общественной опасности, что дает основания считать занесение их в раздел 1 УК Украины «Преступления против основ национальной безопасности Украины» обоснованным. По нашему мнению, степень общественной опасности, характер вреда, которые то или иное такое деяние из этой группы может причинить государству, характеристика субъектов таких деяний, даёт возможность, разделить эти преступления на разные группы. К числу наиболее опасных среди них, следует отнести государственную измену.

В ст. 111 УК закреплено понятие и признаки государственной измены, которая определяется: как деяние, умышленно совершенное гражданином Украины во вред суверенитету, территориальной целостности и неприкосновенности, обороноспособности, государственной, экономической или информационной безопасности Украины: переход на сторону врага в условиях военного положения или в период вооруженного конфликта, шпионаж, предоставление иностранному государству, иностранной организации или их представителю помощи в проведении подрывной деятельности против Украины. В таком законодательном определении обращается внимание на: формы совершения государственной измены, вред, который может быть причинен данным деянием, субъективные признаки и обязательные признаки, которые должны характеризовать лицо, для того, чтобы такие деяния можно было квалифицировать как государственную измену.

Но как каждое позитивное или негативное социальное явление или деяние, попытки каждого нормативного описания преступления, в своем содержательном смысле и формальном описании прошли долгое историческое развитие. Тут есть много обстоятельств, которые, определённо, в той или мере, влияли на эти процессы. Но, особенно, по нашему мнению, это видно при описании действий, которые признавались субъектами таких деяний. В

целом, как исторических этапов в развитии правового описания государственной измены, так и категорий лиц, которые признавались субъектами этого преступления, было достаточно много. В нашей статье анализируем судьбу нескольких королевских лиц, которые подвергались ответственности за государственную измену, – каждый в своих странах в эпоху средневековья.

Карл I (19.11.1600 – 30.01.1649) — король Англии, Шотландии и Ирландии (1625—1649) из династии Стюартов (король – монархический титул, следующий после императорского).

Основными целями политики Карла I были провозглашены: усиление власти короля и (что, возможно, ещё более важно) усилением влияния церкви. Однако, при реализации этих программ, стали возникать достаточно серьезные проблемы. Это во многом определялось не столько провозглашенными целями, сколько методами их практической реализации: почти всегда плохо продуманными, слишком прямолинейными и с четко выраженной окраской келейности, что влекло за собой рост недовольства широких слоев населения и усиление оппозиции королю. Кроме того, как считают историки, в отличие от своего отца, Карл I не был близко знаком с обстановкой в Шотландии, а среди его советников практически не было шотландцев. В результате этого, практически единственным способом контактов с шотландскими оппозиционерами стало силовое давление, аресты и манипулирование королевскими прерогативами. Например, в 1636 г. за подписью короля были изданы указы, которые реформировали каноны шотландской церкви, и в которых отсутствовало упоминание о пресвитериях и приходских собраниях, а в 1637 г. введены новая литургия, культ святых, богатое церковное убранство, предусматривающие целый ряд англиканских элементов. Эти реформы были восприняты в шотландском обществе как попытка реставрации католических обрядов и вызвали консолидацию всех сословий в оппозиции католицизму, епископату и авторитаризму короля. Именно такая его политика (в первую очередь, политика абсолютизма и церковные реформы) вызвали восстания в Шотландии, Ирландии и революцию в Англии. В ходе этих гражданских войн Карл I потерпел поражение и был арестован. Английский парламент выбрал 150 комиссаров (потом число их уменьшено до 135), во главе с юристом Джоном Брэдшоу для суда над королем. Этот суд признал его виновным, как тирана, изменника и врага отечества, и присудил его к смерти. 30 января 1649 года Карл был обезглавлен в Уайт-холле. В предсмертной речи он заявил с эшафота собравшейся толпе: «Я должен сказать вам, что ваши вольности и свободы заключены в наличии правительства, в тех законах, которые наилучшим образом обеспечивают вам жизнь и сохранность имущества. Это проистекает не из участия в управлении, которое никак вам не надлежит. Подданный и государь – это совершенно различные понятия». За несколько минут до казни Карл I продолжал отстаивать абсолютизм с таким же упрямством, как и в годы наибольшего расцвета своего могущества. Тело Карла было отвезено в Виндзор и 8 февраля погребено без всякого отпевания [3, 560].

Людовик XVI (23.08.1754 — 21.01.1793) — король Франции из династии Бурбонов, сын дофина Людовика Фердинанда, наследник своего деда Людовика XV в 1774. При нём после созыва Генеральных штатов в 1789 началась Великая Французская революция. Людовик сначала принял Конс-

титуцию 1791 года, отказался от абсолютизма и стал конституционным монархом, однако вскоре, как считают историки, начал нерешительно противодействовать радикальным мерам революционеров и даже попытался бежать из страны. 21 сентября 1792 был низложен, предан суду Конвента и казнён на гильотине. Это был человек, как принято считать, доброго сердца, но незначительного ума и нерешительного характера. Его дед - Людовик XV не любил его за пренебрежительное отношение к придворному образу жизни презрение к Дюбарри и держал его вдали от государственных дел. Воспитание, данное Людовику герцогом Вогюйоном, дало ему мало практических и теоретических знаний. Наибольший интерес он проявлял к физическим занятиям, к слесарному делу и к охоте. Несмотря на разврат окружавшего его двора, он сохранил чистоту нравов, отличался честностью, простотой в обращении и не любил роскошь. С самыми добрыми чувствами вступал он на престол, с желанием работать на пользу народа и уничтожить существовавшие злоупотребления, но не сумел смело идти вперед к сознательно намеченной цели. Он подчинялся влиянию окружающих, то теток, то братьев, то министров, то королевы – Марии Антуанетты, отменял им же принятые решения, не доводил до конца начатые реформы и др. При его правлении были созданы Генеральные штаты и Национальное собрание. Генеральные штаты собрались 5 мая 1789 г. в Версале. Людовик XV планировал и другие социальные преобразования, например, должны ли Штаты сохранить свою старую, сословную форму. Но третье сословие решило не ждать решений Короля и разрешило эту проблему самостоятельно, предприняв определенные шаги к определенному такому реформированию, объявив себя 17 июля Национальным собранием и пригласив другие сословия к объединению на этой почве. Но Людовик XVI, поддавшись увещаниям аристократии, в королевском заседании 23 июня 1789 года приказал восстановить старый порядок и голосовать по сословиям. Национальное собрание отказалось повиноваться, и король уже сам вынужден был просить дворянство и духовенство соединиться с третьим сословием. В целом, постоянно колеблясь, Людовик становился то на сторону народа, то на сторону придворных, придумывая с ними вечно не удающиеся планы государственных переворотов. 11 июля он отставил Неккера, что сильно возмутило народ. Сосредоточение 30000 войска возле Парижа только усугубило ситуацию и 14 июля в Париже вспыхнуло восстание, Бастилия была взята народом. Напрасно маршал Броули убеждал монарха стать во главе войск и удалиться в Лотарингию. Король, опасаясь гражданской войны, 15 июля отправился пешком в Национальное собрание и заявил, что он и нация — едины и что войска будут удалены. 17 июля он поехал в Париж, одобрил учреждение национальной гвардии и вернулся в сопровождении ликующей толпы. 18 сентября он утвердил декрет Собрания об уничтожении остатков феодализма. После мятежа 5 и 6 октября он переселился в Париж и впал в полную апатию. Власть и влияние все больше переходили к Учредительному собранию. В реальности он уже не царствовал, а присутствовал, изумленный и встревоженный, при смене событий, то приспособляясь к новым порядкам, то реагируя против них в виде тайных воззваний о помощи к иностранным державам. Людовик и вся его семья в ночь на 21 июня 1791 г. тайно выехали в карете в сторону восточной границы. В Варенне Друэ – сын смотрителя одной из почтовых станций, увидел в

окне кареты профиль короля, изображение которого чеканилось на монетах и было хорошо знакомо каждому, поднял тревогу. Король и королева были задержаны и под конвоем возвращены в Париж. Они были встречены гробо-вым молчанием народа, который стоял на улицах. 14 сентября 1791 г. Людовик принес присягу новой конституции, но продолжал вести переговоры с эмигрантами и иностранными державами, даже когда официально грозил им через посредство своего жирондистского министерства, и 22 апреля 1792 г., как говорят очевидцы, со слезами на глазах, объявил войну Австрии. Отказ Людовика санкционировать декрет собрания против эмигрантов и мятежных священников навязанного ему патриотического министерства вызвали в июле 1792 г. социальные движения во Франции, а доказанные сношения его с иностранными государствами и эмигрантами привели к восстанию 10 августа и низвержению монархии, которое произошло 21 сентября.

Людовик был заключен с семьей в Тампль и обвинен в государственной измене: составлении заговора против свободы нации и в ряде покушений против безопасности государства. 11 января 1793 г. начался суд над королем в Конвенте. Людовик держал себя с большим достоинством и, не довольствуясь речами избранных им защитников, сам защищался против обвинений в свой адрес, ссылаясь на права, данные ему Конституцией. 20 января он был приговорен к смертной казни 383 голосов за, при 310 голосах против. Людовик с большим спокойствием выслушал приговор и 21 января взойшел на эшафот. Его последними словами на эшафоте были: «Я умираю невинным, я невиновен в преступлениях, в которых меня обвиняют. Говорю вам это с эшафота, готовясь предстать перед Богом. И прощаю всех, кто повинен в моей смерти» [4, 320]

Формально оба короля, о которых мы вспоминали в статье, были приговорены к смертной казни при соблюдении определенных условий осуществления правосудия; наличие суда, который проводил определенные заседания; присутствие, как видно из исторических источников, защиты, соблюдения других обязательных условий проведения таких процессов и т.д., чего даже на минимальном уровне не соблюдалось в других известных подобных случаях. Но оба этих короля были казнены в революционное время, когда правовая обоснованность и скорость принимаемых решений не всегда отвечают необходимым цивилизованным требованиям. Следует сказать, что, очевидно, всего четкого понятия государственной измены в средневековье вообще не существовало. Ведь в то время, во времена сюзеренов, королей, монархов именно измена этим лицам, считалась государственной изменой, т.к. именно они олицетворяли высшую власть в государстве. И поэтому любые революции, перевороты, мятежи, которые происходили, прежде всего, были направлены против конкретных высших государственных лиц. Это следует подчеркнуть, так как по нашему мнению, такие события были направлены даже не столько против существующего строя, смены конкретной общественно-экономической формации, сколько против конкретного лица, которое осуществляло высшую государственную власть или с которым связывалось её осуществление. Примеры, известны в истории и впоследствии, например, в России в начале XX века или в Румынии в конце этого же века и др., подтверждают такие предположения.

Поэтому, вероятно, можно сказать, что такие судебные решения, даже

при соблюдении определенных формальных процедур, не всегда следует называть действительными судебными процессами над государственными изменниками. Но понимание сущности этих явлений, действий, которые получают соответствующую правовую оценку, определенных решений, которые принимаются, дают возможность более тщательно анализировать существующие уголовно-правовые положения, практику применения такого законодательства и др.

Литература

1. Ю.Н. Оборотов. *Теория государства и права (прагматический курс)*. –Одесса, Юридическая литература, 2004. – 184.
2. *Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под редакцией заслуженного деятеля науки и техники Украины, докт. юрид. наук, профессора Е.Л. Стрельцова. Х., Одиссей, 2002. – 672 с.*
3. Гизо Ф. Ч. 1—2 // *История Английской революции*. — Ростов-на-Дону: 1996.
4. Barrière, «*La cour et la ville sous L. XIV, XV et XVI*» (П., 1829);

Шишкін Єгор Володимирович

Одеський національний університет ім І.І. Мечникова

Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

МОЖУТЬ БУТИ ОБЛОДАТЕЛІ МАНАРХІЧЕСКІХ ТИТУЛІВ ДЕРЖАВНИМИ ЗРАДНИКАМИ?

РЕЗЮМЕ

Поняття та ознаки державної зради завжди повинні мати суцільно провий зміст. Спроби надати цьому поняттю певного політичного аспекту, може призвести до дискусійних правових рішень. Приклади з історії людства, певні з яких були освітлені у даній статті, цьому підтвердження.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: злочини проти національної безпеки, державна зрада.

УДК 343.151:343.157.5(477)

Фінкель В.М., здобувач

Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДЕЯКІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СТАТТІ 375 КК – ПОСТАНОВЛЕННЯ СУДДЕЮ (СУДДЯМИ) ЗАВІДОМО НЕПРАВОСУДНОГО ВИРОКУ, РІШЕННЯ, УХВАЛИ АБО ПОСТАНОВИ (СТ. 375 КК УКРАЇНИ)

Вітчизняне правосуддя переживає зараз складний доленосний етап становлення його у відповідності до міжнародних правових стандартів. В основі всієї системи правосуддя поряд і з іншими подіями та явищами, особливе місце займає судовий процес. Наша стаття присвячена деяким шляхам вдосконалення окремого складу злочину проти правосуддя.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *судова система, постанова, вирок, правосудність.*

Саме судовий процес, в першу чергу, завжди направлений на узгодження або вирішення конфлікту інтересів процесуальними (юридичними) засобами, а саме в спосіб та порядок регламентований відповідним процесуальним законодавством [1, 3-7].

А результат вирішення спору повинен відповідати вимогам закону, який регулює правовідносини які склались між учасниками конфлікту, в тому числі, будь яке право однієї з сторін. Тобто суд вирішує кому з сторін належить право, яке захищається законом. Як слушно зазначив Г.Ф. Шершеневич, що правом є інтерес захищений нормою закону [2, 14].

Вдосконалення та вирішенням проблем судочинства розглядалися такими вченими юристами як Т. Матирчак, Л. Гаухман, І. А. Покровський, Д. Лілак, І.С. Марочкін, Грошевий Ю.М. та ін.

Європейська конвенція з захисту основних прав та свобод людини в ст.6 визначає головні умови при дотриманні яких людина може розраховувати на вирішення в суді конфлікту правовими засобами. Це неупередженість та незалежність суду, справедливність, розгляд справ впродовж розумних строків, та відкритість судового розгляду [3, 45]. На нашу думку особливої уваги тут заслуговує оцінка поняття справедливості судового розгляду яке на думку В.Є. Мармазова, є квінтесенцією вищезазначених принципів судового розгляду. Справедливий суд – це складне поняття яке складається з певної кількості процесуальних елементів, які стають дійсно ефективними лише в поєднанні вищезазначених принципів (умов). Це по перше, справедливність утворення складу суду, та по друге, справедливність судового розгляду справ. Відносно справедливості судового розгляду, існує загальна згода, що стороні має бути надано розумну можливість представляти свою

справу, та принципи рівності сторін (рівності можливостей надавати докази на свою користь) [4, 172-174].

Сутність конфлікту, в тому числі і судового обумовлена існуванням різних інтересів, задоволення яких одночасно є неможливим. Кожна сторона судового конфлікту має в процесі свій інтерес, відмінний від інтересу сторони, та одночасне задоволення їх інтересів є неможливим за вимогами процесуального законодавства. Вирішити справу судом це поперед усім, узгодити інтереси, якщо це можливо, та вирішити конфлікт. Або вирішити спір на користь або в інтересах однієї сторони. Психологічно, зацікавлена особа (сторона) може перебувати в стані конфлікту також і з судом [1, 34]. В свою чергу суддя знаходиться у конфліктному стані з кожною зацікавленою особою, яка баченням свого інтересу може на думку судді заважати йому розглядати справу. Особливо це значно впливає на правосуддя у сучасних умовах недовіри до влади взагалі, а особисто до судової влади. В цьому полягає особливість суспільних відносин на сучасному етапі, яка впливає на зміст безпосереднього об'єкту злочину, передбаченого ст. 375 КК – Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови [5, 987].

Згідно положень сучасної конфліктології, в кожному суспільстві завжди існує конфлікт інтересів, та основною засадою будь якого суспільного життя є задоволення та узгодженість інтересів усіх членів суспільства. Але у суспільстві де панує право та мораль, задоволення будь якого інтересу в суді, що до будь якого члена суспільства можливо настільки наскільки це дозволяє норма права яка захищає цей інтерес, та не більше ніж за обсягом цієї норми. За цих умов, норми права та закону стримують волю та волевиявлення сторін та суду на задоволення їх інтересів. В свою чергу, у учасників сучасного судового процесу також є і об'єктивні підстави вважати про те, що інтерес суду є відмінним від їх інтересу при будь якій умові та обставинах справи.

Причина полягає у тому, що будь який суддя на нашу думку формально вірогідно зацікавлений лише у двох моментах при розгляді будь якої справи, а саме: розглянути справу у межах процесуальних строків; щоб постановлені вирок, рішення, ухвала чи постанова не були скасовані вищою судовою інстанцією. Такий підхід безумовно не є правильним, але є раціональним. Його існування обумовлено великою кількістю судових справ, які знаходяться в провадженні у суддів будь якої ланки судової системи. Раціональність такого підходу заснована на презумпції правосудності судового рішення яке набрало законної сили. Та єдиним показником правосудності будь якого акту судової влади залишається статистичний показник його законної сили. Але цей показник не є прямо пропорційним показником авторитету судової влади у країні, та не є прямо пропорційним показником дійсної правосудності акту судової влади.

Між тим, інтереси зацікавлених учасників процесу полягають саме у здійсненні правосуддя, а не в постановленні будь якого судового рішення в межах процесуальних строків. Але це правосуддя для сторін має суто суб'єктивний характер, тобто це правосуддя яке вони уявляють собі, та яке вони вважають для себе необхідним та справедливим. Тому, умовно кажучи, конфлікт інтересів між суддею та зацікавленими учасниками процесу існує об'єктивно в будь якому випадку, якщо вони заздалегідь не знають про суть

судового рішення (вироку, ухвали або постанови) .

Навпаки, говорити про те, що будь який український суддя бажає перш за все дотримання справедливості, це казати що будь який народний депутат «слуга народу», та чого він бажає, бажає і народ. Однак і створити такий механізм при якому суддя буде бажати перш за все справедливості в сучасних умовах неможливо, оскільки бажання судді здійснювати правосуддя, а не розглядати справи, є продуктом перш за все його правової свідомості, рівня правової культури, суддівської совісті, та етичного виховання, та ніякий механізм тут на жаль не допоможе [5, 176].

В законодавстві України є чітко визначений інтерес судової влади – це здійснення правосуддя шляхом вирішення судових справ[6, 7; 7, 34]. Між тим, зміст присяги та обов'язків суддів усіх судових ланок викладені в главах 4-6 Закону України «Про судоустрій», ст.10 Закону України «Про статус суддів» свідчать про обов'язок суддів вчиняти правосуддя, а не розглядати провадженням судові справи [7, 7].

При цьому ми бачимо, що цей на нашу думку двоєдиний інтерес (здійснювати правосуддя та розглядати справи) не співпадає з інтересами носія цієї влади – суддею, який зацікавлений лише у розгляді справи, та щоб рішення не було скасовано.

Таким чином, соціальний конфлікт може виникати не тільки між сторонами а між судом та сторонами, а іноді і між окремим суддею та інтересами судової влади.

Якщо об'єктивно існує конфлікт інтересів між судом та учасниками процесу, то засади які забезпечують судочинство вже немає сенсу розглядати як функціональне утворення направлене на здійснення однієї загальної мети, та такі що забезпечують судочинство та правосуддя взагалі. Якщо людина має можливість скористатись певною засадою на свою користь, в умовах соціального конфлікту та за відсутністю дотримання етичної норми, вона це може робити. В такому випадку засади, та забезпечуючи їх норми законодавства, стають інструментом для задоволення певних не легітимних особистих інтересів.

За інтересами суб'єктів правосуддя ці засади можливо поділити на наступні групи :

1. Засади, які за будь яких умов забезпечують інтерес судової влади у здійсненні правосуддя:

- здійснення правосуддя виключно судами ;
- самостійність судів;
- суддівське самоврядування;
- обов'язковість судового рішення [6, 5-7];

Тобто при порушенні, або недодержанні цих засад, порушуються інтереси та авторитет судової влади як гілки влади у державі.

2. Засади, які за будь яких умов забезпечують інтереси суддів (в тому числі і при постановленні неправосудних рішень):

- незалежність суддів;
- недоторканість суддів;
- незмінюємість суддів [6;6]

При порушенні цих засад завдається шкода правосуддю як гілки влади та загалом конкретному судді, як носію влади.

3. Засади, які забезпечують інтереси правосуддя та учасників процесу та інших осіб, на права та обов'язки яких здатний вплинути акт правосуддя:

- право на судовий захист;
- право на оскарження судового рішення;
- рівність перед законом та судом;
- правова допомога при вирішенні судових справ у судах;
- гласність судового процесу;
- мова судочинства;
- колегіальний та одноособовий розгляд справ [6, 7].

При порушенні цих засад правосуддя порушуються права та обов'язки громадян та юридичних осіб.

Взагалі, будь який акт судової влади підлягає скасуванню у встановленому законом порядку, якщо він має певні правові ознаки, встановленими чинним законодавством. Наприклад у цивільному судочинстві ці ознаки викладені у ст.307-310 ЦПК України [8, 112-113].

Такі ознаки можливо звести до трьох основних:

- невідповідність змісту нормам матеріального права;
- невідповідність змісту нормам процесуального права, з якими закон пов'язує його скасування;
- неповне встановлення фактичних обставин справи.

Очевидно, що будь яке судове рішення можливо лише тоді вважати неправосудним, якщо воно характеризується вищезазначеними порушеннями, які значно впливають на будь яку засаду правосуддя. Але на нашу думку, неправосудне рішення, яке постановлено завідомо, може бути предметом вирішення питання про порушення кримінальної справи за статтею 375 КК, тільки при порушенні останньої групи принципів, які гарантують права та свободи громадян та юридичних осіб. А також норм законодавства, яке регламентує правомірну поведінку та захищає права осіб та суспільства. Це ті норми, які в процесуальних законах та в теоретичних викладеннях називають нормами матеріального права. У енциклопедичному словнику матеріальне право визначається як юридичне поняття, що позначає правові норми, за допомогою яких держава впливає на суспільні відносини шляхом прямого безпосереднього правового регулювання [9, 213]. Загально визнаними пріоритетами у системі континентального права є норми матеріального права, процесуальне право вважається другорядним, похідним від матеріального. На думку більшості вчених галузі матеріального права безпосередньо регулюють суспільні відносини, встановлюють і охороняють правопорядок, права та обов'язки учасників суспільного життя.

Якщо будь який акт судової влади постановлений з порушеннями норм матеріального та процесуального права, але за змістом не порушує права та свободи конкретного громадянина або юридичної особи, його можна вважати неправосудним умовно, маючи на увазі лише його неправильність з точки зору формального застосування норм матеріального та процесуального права. На нашу думку, постановлення такого рішення може тягнути за собою лише дисциплінарну (внутрішню) відповідальність судді.

Це ствердження збігається з засадою кримінальної відповідальності, яка визначена у статтях 2 та 49 КПК України, змістом якої є те положення, що у

будь якому злочинному діянні обов'язково є особа, права якої порушені та підлягають захисту засобами кримінального законодавства. Ця норма встановлює два статуси таких осіб у кримінальному процесі, це потерпілий, та цивільний позивач. Ознака потерпілої особи за чинним КПК (ст.49), це перед усім будь яка майнова, фізична, або моральна шкода. Ознаки цивільного позивача (ст.50), це лише матеріальна шкода. Потерпілою особою за статтею 49 КПК може бути лише фізична особа, а цивільним відповідачем, – юридична особа, або держава. Ці законодавчі положення на нашу думку не торкаються деякої групи злочинів, які захищають виключно державні інтереси з приводу функціонування органів та службових осіб державної влади та порядку управління, та злочинів, об'єктом яких є виключно суспільна мораль. Держава може бути в процесі і цивільним позивачем, та органом обвинувачення на захист порушеного державного інтересу якій є безпосереднім об'єктом злочину. Наприклад хабарництво, або проституція, та звідництво. Але в зазначених злочинах чітко проходить межа у вигляді грубого порушення суспільної моралі та явного порушення авторитету державної влади (хабарництва).

Постановлення суддею завідомо неправосудного судового рішення внаслідок якого немає порушення прав та свобод потерпілої особи, є не очевидним але безумовно суспільно небезпечним злочинном, та настання злочинних дій не збігається з моментом, та не залежать напряму з (фактом) завдання шкоди авторитету влади, або суспільної моралі, системи правосуддя.

Цей злочин таких ознак, на нашу думку, не містить, виходячи з механізму утворення їх об'єктивної сторони, а саме :

1. Постановлюючи завідомо неправосудне судове рішення суддя формально діє у спосіб передбачений процесуальним законодавством України (на відміну від дачі або отримання хабара) та це рішення якщо і злочинне, не має ознак очевидності і має зовнішню форму правомірних дій;
2. При постановленні завідомо неправосудного судового рішення в цьому приймає участь лише суддя , та об'єктивна сторона не утворюється при обов'язкової участі інших громадян , як це при хабарництві, проституції або звідництві. Про постановленні завідомо неправосудного судового рішення у разі відсутності потерпілого, про це може бути відомо крім судді , лише його колегам з наглядової судової інстанції;
3. Судова влада не зобов'язана обнародувати результати дисциплінарних проваджень.

Через це ми бачимо, що таке рішення не виходить за межі внутрішньої судової системи, а тому відсутня шкода суспільному і державному інтересу у вигляді – авторитету судової влади. А поняття авторитету завжди пов'язано з поширенням інформації про суб'єкт .

Джерелом негативної інформації може бути негативні (неправомірні дії) або інформація про них. В цьому випадку така інформація відсутня.

Якщо у результаті завідомого постановлення суддею незаконного та необгрунтованого акту правосуддя (наприклад ухвали про порушення цивільної справи у суді першої інстанції), внаслідок якого не порушено прав та свобод зацікавленої особи, то такий акт безумовно є неправосудним, але таке діяння не може бути злочинним за відсутністю суспільної небезпеки та відсутності порушення авторитету держави та інших осіб як учасників так і не

учасників судового процесу.

Між тим частина 1 статті 375 КК має наступний зміст, – «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови». Між тим предметом дисциплінарного провадження відносно судді є згідно частини 2 статті 31 Закону України «Про статус суддів» є також навмисні дії судді з приводу постановлення неправосудного судового рішення, – «Скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у винесенні цього рішення, якщо при цьому не було допущено навмисного порушення закону чи несумлінності, що потягло за собою істотні наслідки» [10, 107].

Таким чином, постановлення завідомо неправосудного судового рішення є також і предметом дисциплінарного провадження. В цілому це не порушує статтю 61 Конституції України, згідно якої особа не підлягає неодноразовому притягненню до юридичної відповідальності одного виду за одне діяння. Але ми вважаємо що кримінальна відповідальність за її природою повинна застосовуватись до більш суспільно небезпечних діянь ніж дисциплінарні правопорушення, тому вона і називається кримінальною і тим відрізняється від дисциплінарної. Тому в диспозиції статті КК є недовомленість яку необхідно усунути з метою вдосконалення конструкції статті 375 КК, як норми саме кримінального закону. Вказівка на обов'язковість порушення прав та свобод, перетворить цей склад у матеріальний, оскільки в результаті порушень, наслідки мають значення для закінченості цього злочину і кваліфікації. Вказівка на обов'язкове порушення прав та свобод повинна мати місце у диспозиції також з причин не тільки відмежування цього злочину від предмету дисциплінарного провадження, а і з причин дієвості самої норми.

При цьому поняття порушення прав та свобод в результаті такого судового рішення, на мою думку повинні бути також сформульовані та закріплені на законодавчому рівні. Тоді їх реально можливо визначити як в криміналістичному відношенні, так і визнати як такі, що створюють суспільно небезпечне діяння, відмінне від предмету дисциплінарного провадження, який більш вдало визначений в статті 31 Закону України «Про статус суддів», ніж в статті 97 Закону України «Про судоустрій», де предметом дисциплінарного провадження у відношенні судді є факти порушення їм присяги, вимог до несумісності, та обов'язків судді відповідного суду [11, 98]. Порушення присяги та обов'язків у формах постановлення завідомо неправосудних актів правосуддя, є також за їх змістом і предметом дисциплінарного провадження. Тому факти порушення прав та свобод громадян при постановленні завідомо неправосудних рішень може і стати тією ознакою, яка може відмежувати предмет дисциплінарних проваджень від злочинного діяння.

Правосудність чи неправосудність акту судової влади перш за все визначена його змістом. Ще Строгович С.М. зазначав, що викладені у судовому рішенні факти, обставини справи, докази, міркування судді та мотиви прийняття рішення є запорукою правосудного судового рішення. Прозорливість та вмотивованість актів судової влади, додержання його процесуальної форми, є важливими процесуальними засобами постановлення правосудного рішення , вироку, ухвали, постанови [12, 34]. Ці вимоги що до вмотивованості актів судової влади містяться в усіх процесуальних кодексах та розповсюджуються на усі форми (вироки, ухвали, постанови, рішення).

Згідно ст.ст.321, 322 КПК України вирок суду оголошується іменем України, з дотриманням таємниці нарадчої кімнати. Згідно ст.ст.209, 210 ЦПК України, рішення суду по цивільній справі також постановляють з дотриманням процедури нарадчої кімнати та оголошують ім'ям України. Ці процедури мають захисний характер від втручання в судову владу, та мають підкреслити зв'язок волі судді з волею держави. Таки дії направлені на зміцнення авторитету судової влади та її носіїв. На нашу думку, завідомо неправосудний вирок або рішення, постановлені з дотриманням цих процедур мають особливу суспільну небезпечність, оскільки характеризуються винятковим цинізмом з боку злочинця, та значно більше підривають авторитет судової влади у думці суспільства та окремих громадян ніж при постановленні інших актів судової влади без дотримання цих процедур.

Згідно пункту 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України №5 від 29.06.1990 року «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» – «Звернути увагу суддів на те, що вирок, постановлений іменем України, є найважливішим актом правосуддя і до його постановлення належить підходити з винятковою відповідальністю, суворо додержуючись вимог статей 321- 339 КПК» [12, 347]. Згідно пункту 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України №11 від 29 грудня 1976 року (зі змінами та доповненнями) «Про судові рішення», – «Мотивувальна частина рішення повинна містити встановлені судом обставини, які мають значення для справи, їх юридичну оцінку, а також оцінку усіх доказів, розрахунки, з яких суд виходив при задоволенні грошових та інших майнових вимог. Визнаючи одні та відхиляючи інші докази, суд має це обґрунтувати». «Суди мають точно і неухильно додержуватись вимог закону про порядок постановлення і проголошення судового рішення. Рішення суду може бути постановлено тільки суддею або суддями, які входили до складу суду в даній справі, при суворому додержанні таємниці нарадчої кімнати» [13, 378].

Висновок: на нашу думку, конструкція статті 375 КК потребує вдосконалення з метою застосування чинного КК (ст.1), оскільки захисту засобами кримінального закону потребують ті форми порушень, які становлять підвищену суспільну небезпеку, та одночасно не можуть бути захищені менш репресивними засобами (дисциплінарне провадження).

Одночасно, слід зосередити увагу що виходячи з змісту статті 3 Конституції України, саме порушення прав та свобод людини в судовому процесі злочинними діями (бездіяльністю) повинні бути об'єктом кримінально – правової охорони в статті 375 КК України. Ознаки злочину, передбаченого статтею 375 КК, слід чітко відмежувати від ознак дисциплінарного провадження.

Ми можемо запропонувати таку диспозицію статті 375 КК, як наприклад – «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови які порушують права фізичних або юридичних осіб-караються...».

Література

1. Юридична конфліктологія. В.С. Орлянський. – К., 2007. – 155с.
2. Г.Ф. Шершеневич. Курс торгового права – Т.ІУ. Торговий процес.

- Конкурсный процесс – 4-е изд. – М. – Бр. Башмаковы – 1912 – с.14.
3. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. Роїна О.М. Збірник Суду і судочинство в Україні, нормативно-правове регулювання.- К., КНТ, 2007 – 444 с.
  4. Мармазов В.Є. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, її вплив на міжнародний арбітраж // Вісник господарського судочинства. – №3 – 2003 – 231 с.
  5. Грошевой Ю.М. Профессиональное правосознание судьи и социалистическое правосудие. – Харьков, 1986 – 172 с.
  6. Закон України «Про судоустрій України». Роїна. О.М. Збірник суду і судочинство, нормативно правове регулювання.- К., КНТ, 2007 – 444 с.
  7. Закон України «Про статус суддів». Роїна. О.М. Збірник суду і судочинство, нормативно правове регулювання. – К., КНТ, 2007. – 444 с
  8. Цивільний процесуальний кодекс України. – К., Видавець Паливода А.В.- 152 с.
  9. Юридичний енциклопедичний словник. Под ред. А.Я. Сухарева.- М.: Сов. Энцикл.,1987. – с.213.
  10. Кримінально-процесуальний кодекс України. Харків, ООО «Одисей», 2004. – 271 с.
  11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України під ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ, Канон, 2001. – 1102 с.
  12. М.С. Строгович. Советское уголовное право. М, 1965. – 234 с.
  13. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України. Харків, Юринком Інтер, 2003. – 234 с.

Финкель В.Н.

*Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
Кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина*

НЕКОТОРЫЕ ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТАТЬИ 375 УК – ПОСТАНОВЛЕНИЕ СУДЕЙ (СУДЬЯМИ) ЗАВЕДОМО НЕПРАВОСУДНОГО ПРИГОВОРА, РЕШЕНИЯ, ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИЛИ ПОСТАНОВЛЕНИЯ (СТ. 375 УК УКРАИНЫ)

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы конструкция и диспозиция ст. 375 УК Украины, исследовано соответствие требований статьи с положениями современного текущего законодательства и предложены пути совершенствования данной статьи в отношении формы правонарушений и ограничения данной нормы от дисциплинарного взыскания.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *судебная система, постановление, приговор, правосудность.*

УДК 343.214

*В.М. Шевчук, старший викладач
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ МАЮТЬ ОЗНАКИ МНОЖИННОСТІ

У статті досліджені загальні положення кваліфікації злочинів, вчинених за умов наявності ознак множинності. Здійснено намагання систематизації злочинних діянь, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК), що містять кваліфікований склад злочину з ознаками повторності та рецидиву, розглянуті окремо їх види.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кваліфікація злочинів, множинність злочинів, повторність злочинів, сукупність злочинів, рецидив злочинів, кваліфікована повторність, спеціальний рецидив.

Динамічні зміни в економічній та політичній формації української держави в деяких випадках обумовлюють необхідність удосконалення окремих положень низки галузей права, в тому числі і кримінального.

У зв'язку з цим певну увагу слід приділити інституту множинності злочинів, який своє законодавче закріплення містить у статтях 32 – 35 Розділу VII «Повторність, сукупність та рецидив злочинів» Загальної частини чинного КК.

Юридичне значення інституту множинності злочинів полягає в створенні передумов для формування єдиної практики застосування закону про кримінальну відповідальність під час кваліфікації вчиненого злочину (злочинів) та визначення правових наслідків злочинного посягання за наявності ознак множинності.

Множинність злочинів означає, що в діяннях однієї й тієї ж особи (осіб-співучасників) наявні ознаки декількох самостійних складів злочину, за вчинення кожного з яких закон передбачає настання кримінальної відповідальності за окремою статтею або частиною статті Особливої частини КК [6, 78].

Правові наслідки множинності злочинів визначені в ст. 35 КК. Відповідно до цієї норми множинність може:

- 1) враховуватися під час кваліфікації злочинів (якщо вона є кваліфікуючою ознакою, тобто передбачена відповідною частиною статті Особливої частини КК);
- 2) враховуватися під час призначення покарання (якщо вона не є кваліфікуючою ознакою);
- 3) впливати на вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

Юридична характеристика множинності злочинів повинна містити в собі наявність трьох обов'язкових ознак [8, 308 – 313].

Першою ознакою слід вважати ту обставину, що кожне вчинене суспільно небезпечне діяння повинне кваліфікуватися саме як злочин. Це означає, що множинність відсутня у випадках, які утворюються поєднанням декількох адміністративно караних правопорушень. Так, декілька актів обману покупців не є злочином. Проте, такі ж самі діяння, вчинені в значних розмірах (в сумі, що перевищує три неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (напр., 787,5 грн. станом на 01. 01. 2008 р.), будуть вважатися злочином, який кваліфікується за ст. 225 КК. Навпаки, вчинення особою двічі згвалтування (ч. 2 ст. 152 КК) утворює множинність злочинів, оскільки кожне з цих діянь має ознаки самостійного злочину.

Другою ознакою слід вважати ту обставину, що кожне із вчинених суспільно небезпечних діянь, які утворюють множинність, повинне містити в собі самостійний склад злочину. Це означає, що кожне із цих діянь має певну відокремленість від інших схожих діянь і може бути підставою для притягнення до кримінальної відповідальності.

Так, вчинення декількох окремих злочинних дій може утворювати єдине злочинне діяння і містити у своїй сукупності ознаки єдиного складу злочину. Наприклад, вчинення декількох актів викрадення паливно-мастильних матеріалів з однієї і тієї ж АЗС протягом певного часу утворює єдине злочинне діяння і кваліфікується за однією з частин ст. 185 КК залежно від завданої шкоди. На відміну від такого виду злочинних діянь, кожне з діянь, вчинене з ознаками множинності, містить у собі окремий склад злочину, наприклад, викрадення вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 262 КК) і подальше її зберігання (ч. 1 ст. 263 КК) утворюють такий вид множинності злочинів як реальна сукупність [2, 244].

Дана ознака дозволяє чітко розмежувати множинність злочинів і одиничний (єдиний) злочин, зокрема, таких його різновидів, як триваючі злочини, продовжувані злочини, складені злочини тощо.

Третя ознака множинності злочинів характеризується тим, що кожне із вчинених суспільно небезпечних діянь повинне зберігати здатність тягнути правові наслідки на момент розгляду справи в суді. Отже, кожне з цих діянь повинне бути або самостійним складом злочину або зберігати можливість здійснювати істотний вплив на характер та розмір обраного покарання. Всі злочини, що складають множинність, підлягають самостійній кваліфікації. Злочин не можна включати до складу множинності, якщо особа не підлягає притягненню до кримінальної відповідальності за його вчинення.

Така ситуація може скластися, якщо:

- 1) особу звільнено від кримінальної відповідальності за вчинене злочинне діяння на підставі статей 44 – 48 КК у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки, зміною обстановки;
- 2) минув строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за нього (ст. 49 КК);
- 3) особу звільнено від кримінальної відповідальності за це діяння у зв'язку з амністією (ст. 86 КК);
- 4) судимість за це діяння погашена або знята (ст. ст. 89, 91 КК);

5) особу звільнено від кримінальної відповідальності в силу безпосереднього припису закону, що міститься в деяких нормах статей Особливої частини КК (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 2121, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 2583, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 3 ст. 369, ч. 4 ст. 401 КК);

6) наявні процесуальні перешкоди для порушення кримінальної справи (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК тощо);

7) діяння було декриміналізоване.

Таким чином, про множинність можна говорити тільки тоді, коли суд установить в діянні особи є ознаки декількох складів злочинів і завдяки цьому може визнати її винною у вчиненні декількох злочинів. Якщо, наприклад, в силу амністії, помилування, спливу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за попередні злочини така можливість відсутня, множинність злочинів як особливе кримінально-правове явище виключається.

Відповідно до КК визнаються такі види множинності злочинів: повторність, сукупність та рецидив злочинів.

Повторність злочинів являє собою вчинення двох чи більше злочинів, передбачених тією ж самою статтею або частиною статті Особливої частини КК (повторність тотожних злочинів) – ч. 1 ст. 32 КК. Тотожними є такі злочини, відповідальність за які передбачена тією ж самою статтею або частиною статті КК. Ці злочини збігаються за своїми об'єктивними і суб'єктивними ознаками, наприклад: вчинення декількох пошкоджень магістральних нафтопродуктопроводів (ч. 2 ст. 292 КК), виготовлення декількох комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч. 3 ст. 301 КК) тощо. В деяких випадках, тотожна повторність злочинів може бути обумовлена законом як кваліфікуюча ознака.

Відповідно до ч. 3 ст. 32 КК, вчинення двох або більше злочинів, передбачених різними статтями КК, визнається повторним лише у випадках, визначених Особливою частиною КК. За цим принципом можна виділити такі види повторності: повторність однорідних злочинів і повторність різнорідних злочинів.

Однорідними визнаються такі злочини, які посягають на однакові або схожі безпосередні об'єкти, можуть характеризуватися однаковою формою вини та інших ознак суб'єктивної сторони. До випадків повторності однорідних злочинів відноситься згвалтування (зокрема, ст. ст. 152, 153 КК), викрадення (зокрема, загальні склади, ст. ст. 185, 186, 189 – 191 КК), злочини, пов'язані з підробленням цінних паперів (ст. ст. 199, 224 КК), незаконним обігом наркотиків (зокрема, ст. ст. 307 – 310, 313 – 316, 318, 323 КК), і хабарництво (ст. ст. 368, 369 КК). Наприклад, якщо особа, яка раніше дала хабар, після цього сама взяла хабар, то одержання хабара буде вважатися повторним. Так само одержання хабара буде вважатися повторним, якщо перед цим службова особа дала хабар іншій службовій особі [2, 340].

У деяких випадках, прямо передбачених в Особливій частині КК, повторність можуть утворювати і різнорідні злочини, тобто злочини, передбачені в різних розділах КК. До випадків повторності різнорідних злочинів відноситься викрадення у формі, передбаченій статтями 185, 186, 189 – 191 КК, за умови, якщо особа раніше вчинила злочин, передбачений ст. 262 КК

(п. 1 примітки до ст. 185 КК); розбій, за умови, якщо особа раніше вчинила бандитизм (ч. 2 ст. 187 КК); незаконне заволодіння транспортним засобом, за умови, якщо особа раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 185 – 187, 189 – 191, 262, 410 КК (п. 2 примітки до ст. 289 КК).

Якщо особа вчиняє декілька однорідних або різнорідних злочинів, вчинені діяння утворюють одночасно повторність і сукупність злочинів. Наприклад, якщо особа після згвалтування вчинила злочин, пов'язаний з насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, то вчинені діяння слід кваліфікувати за сукупністю статей 152 і 153 КК, до того ж, другий злочин необхідно кваліфікувати як повторний (ч. 2 ст. 153 КК) [7, п. 6]. Інший приклад: у разі, коли особа спершу вчиняє викрадення вогнепальної зброї, а потім незаконне заволодіння транспортним засобом, то вчинені діяння також слід кваліфікувати за сукупністю статей 262 і 289 КК, до того ж, другий злочин необхідно кваліфікувати як повторний (ч. 2 ст. 289 КК).

При кваліфікації діяння значення повторності полягає в тому, що вона є ознакою кваліфікованих складів, передбачених другими і третіми частинами багатьох статей КК. Загалом вісімдесят три статті Особливої частини КК містять кваліфікований склад злочину за наявності такої кваліфікуючої ознаки, як повторність.

Повторність може бути обставиною, що обтяжує покарання (п. 1) ч. 1 ст. 67 КК). Цей різновид повторності утворюють тотожні злочини, за умови, якщо таке поєднання не визнається законом кваліфікуючою ознакою складу злочину, і враховується судом при призначенні покарання.

У тому разі, якщо повторність є кваліфікуючою ознакою складу злочину з обтяжуючими обставинами, суд не вправі другий раз враховувати її при визначенні розміру покарання (ч. 4 ст. 67 КК).

При визначенні розміру покарання значення повторності полягає в тому, що з її врахуванням суд за загальним правилом повинен визначити розмір покарання ближче до вищої межі (п. 3 ч. 1 ст. 65, п. 1 ч. 1 ст. 67 КК).

Судимість за попередній злочин не виключає повторності. Якщо стаття Особливої частини КК має кваліфікований склад за ознакою повторності, але не має кваліфікованого складу за ознакою рецидиву, то вчинення цього злочину особою, раніше засудженою за такий злочин, слід кваліфікувати як повторне (наприклад, див. ст. 185 КК).

Таким чином, слід відзначити, що злочин вважається вчиненим повторно, якщо:

- 1) особа раніше вчинила тотожний злочин, а у випадках, прямо передбачених КК, – однорідний або різнорідний злочин;
- 2) злочини, що утворюють повторність, є одиничними (єдиними) і розділені проміжком часу;
- 3) наступні злочинні діяння були вчинені до засудження особи за попередні;
- 4) попередні злочинні діяння не втратили своїх правових наслідків їх вчинення.

Сукупність злочинів являє собою вчинення особою декількох злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, ні за один з яких особу не було засуджено (ч. 1 ст. 33 КК). Для того, щоб ці злочинні діяння утворили сукупність злочинів, не має

юридичного значення проміжок часу, за який вони були вчинені: одночасно (наприклад, особа вчиняє нанесення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження шляхом застосування холодної зброї) або в різний час (спочатку вчинена крадіжка, а потім – вбивство).

Поняття сукупність характеризується цілою низкою ознак.

Першою ознакою сукупності є вчинення особою двох або більше діянь, які охоплюються ознаками різних складів злочинів. При цьому під різними складами злочинів слід розуміти основні складі злочинів, складі із кваліфікуючими і привілейованими ознаками, відповідальність за які передбачена нормами Особливої частини КК, що мають самостійні санкції.

Другою ознакою сукупності є вчинення особою двох або більше злочинів, щодо жодного з яких не було винесено вироку. Це означає, що винний на момент притягнення до кримінальної відповідальності не був ще засуджений ні за один із вчинених злочинів.

Третьою ознакою сукупності є наявність правових підстав для притягнення винного до кримінальної відповідальності за кожний із злочинів, що утворюють сукупність. Якщо хоча б щодо одного злочину минули строки давності притягнення до кримінальної відповідальності або через акт амністії винна особа не підлягає такій відповідальності, отже, сукупність виключається [6, 80].

КК України 2001 року не містить вказівок на види сукупності, однак наука кримінального права поділяє сукупність на ідеальну і реальну.

Ідеальна сукупність злочинів – це випадки, коли особа одним діянням вчиняє декілька самостійних злочинів, тобто це злочинне діяння обумовлює настання різнорідних або декількох однорідних наслідків, які завдають шкоди різним об'єктам, що охороняються різними статтями Особливої частини КК. Отже, за наявності ознак ідеальної сукупності злочинів, особа єдиним діянням заподіює два або більше різнорідних або кілька однорідних наслідків об'єктам, які не співвідносяться як частина і ціле. При цьому вчинене не охоплюється однією кримінально-правовою нормою і обумовлює необхідність застосування за таке діяння двох і більше норм Особливої частини КК.

Наприклад, вчинення згвалтування особою, що знала про наявність у неї венеричного захворювання, дає підстави для кваліфікації її діянь (за відсутності кваліфікуючих ознак) як згвалтування (ч. 1 ст. 152 КК) і зараження венеричною хворобою (ч. 1 ст. 133 КК) [7, п. 11].

Реальна сукупність злочинів – це випадки, коли особа в різний час в результаті різних самостійних діянь вчиняє два і більше злочини, передбачених різними статтями Особливої частини КК, у яких описані самостійні види злочинів і передбачені самостійні санкції. При цьому особа не повинна бути засудженою ні за один із злочинів, що складають сукупність, наприклад, вчинення простого вбивства, а потім крадіжки дає підставу для кваліфікації (за відсутності кваліфікуючих ознак) вчиненого за ч. 1 ст. 115 і ч. 1 ст. 185 КК.

Відмінність реальної сукупності від повторності проводиться за ознакою тотожності або нетотожності злочинів. Злочини вважаються нетотожними (отже, становлять реальну сукупність), якщо вони передбачені різними статтями Особливої частини КК, а в деяких випадках – якщо вони передбачені різними частинами тієї самої статті.

Якщо особа вчиняє діяння, передбачені різними частинами однієї статті, то за загальним правилом такі дії утворюють повторність. Це пов'язано з тим, що більша частина статей Особливої частини КК в ч. 1 містить простий склад, а в ч. 2 і далі містять кваліфіковані склади. Однак є статті, в яких кожна частина містить самостійний склад, наприклад, статті 143, 158, 160, 171, 183, 184, 1971, 223, 228, 243, 244, 258, 260, 266, 268, 279, 303, 321, 345, 346, 350, 351, 357, 387, 389, 390, 405, 409, 413, 431, 437, 442, 444, 447 КК [9, 150]. Оскільки різні частини цих статей містять склади різних злочинів, вони вважаються нетотожними. Вчинення таких злочинів утворює не повторність, а реальну сукупність.

Значення сукупності полягає в тому, що при призначенні покарання за сукупністю злочинів суд призначає покарання шляхом поглинання менш суворого виду покарання більш суворим чи шляхом повного або часткового складання призначених покарань (ч. 1 ст. 70 КК).

При складанні покарань остаточно покарання за загальним правилом визначається в межах санкції статті Особливої частини КК, що передбачає більш суворе покарання (ч. 2 ст. 70 КК).

Якщо хоча б один із злочинів, що входять у сукупність, є умисним тяжким або особливо тяжким, то суд вправі призначити покарання вище вищої межі санкції Особливої частини КК, але не вище вищої межі, встановленої для даного виду покарання в Загальній частині КК (ч. 2 ст. 70 КК).

Констатація сукупності, поглинання і (або) складання покарань проводиться тільки після того, як особа була визнана винною у кожному злочині окремо та їй було призначено покарання за кожний злочин (ч. 1 ст. 70 КК).

Рецидив злочинів являє собою вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин (ст. 34 КК).

Рецидив, як один із видів множинності злочинів, має свої специфічні ознаки:

- 1) злочинні діяння, вчинені декількома умисними діями, тобто особою було вчинено два і більше самостійні умисні злочини;
- 2) кожне із вчинених особою умисних діянь є злочином;
- 3) діяння, що утворюють рецидив, вчинені в різний час, тобто відділені одне від одного певним проміжком часу та ін.

Однак рецидив має і свою, тільки йому властиву ознаку, яка відрізняє його від повторності і полягає в тому, що на момент вчинення нового умисного злочину особа мала судимість за колишній злочин (злочини). Особа визнається такою, що має судимість від дня набуття законної сили обвинувального вироку і до погашення або зняття судимості (ч. 1 ст. 88 КК). Судимість, як правовий наслідок призначення покарання, зберігається за особою протягом строку покарання, а у передбачених КК випадках протягом певного проміжку часу після відбуття покарання (ст. 89 КК).

Таким чином, рецидив, будучи одним з видів множинності, полягає у вчиненні суб'єктом злочину, засудженим за один або кілька умисних злочинів, одного або кілька нових умисних злочинів за наявності непогашеної або незнятої судимості за попередній злочин. Якщо судимість за раніше вчинений злочин погашена або знята у встановленому законом порядку (ст. ст. 89, 91, 108 КК), рецидив виключається.

Традиційною є класифікація рецидиву на такі види з урахуванням наступ-

них підстав, наприклад, за характером чинених особою злочинів – загальний і спеціальний рецидив; за кількістю судимостей у злочинця – простий і складний рецидив; за ступенем суспільної небезпеки – пенітенціарний.

Загальний рецидив – це вчинення умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин (ст. 34 КК). За КК України 2001 року рецидив можуть утворювати лише умисні злочини.

Загальний рецидив – це вчинення особою, яка має судимість за умисний злочин, нового умисного різнорідного злочину, що не збігається за родовим або безпосереднім об'єктом, має різну форму вини. Наприклад, особа має судимість за тілесні ушкодження і протягом строку судимості вчиняє грабіж, або коли особа, маючи судимість за крадіжку, вчиняє хуліганство. Цей різновид рецидиву не впливає на кваліфікацію злочинів і є обставиною, що обтяжує покарання.

Спеціальний рецидив – це вчинення особою нового умисного злочину, за наявності незнятої або непогашеної судимості за тотожний або однорідний злочин, вчинений раніше. Тотожними називаються злочини, які містять ознаки того самого складу, а однорідними – злочини, які посягають на однакові або схожі безпосередні об'єкти і мають ту саму форму вини. Наприклад, особа, яку раніше було засуджено за хуліганство, знову вчиняє хуліганство, або маючи судимість за шахрайство, вчиняє крадіжку чи грабіж.

Спеціальний рецидив має значення, насамперед, як кваліфікуюча ознака кваліфікованих складів. На спеціальний рецидив у статтях Особливої частини КК вказує формулювання «те саме діяння, вчинене особою, раніше засудженою /судимою/ за злочин, передбачений цією статтею».

За кількістю судимостей є простий рецидив – особа має дві судимості. Наприклад, маючи судимість за крадіжку, особа вчиняє грабіж, за який також засуджується; складний (багаторазовий) рецидив – особа має три і більше судимості. Наприклад, три судимості за крадіжку та ін.

Простий і складний рецидив можуть складати загальний і спеціальний рецидив або утворювати їх комбінації. Так, за наявності трьох судимостей за крадіжку спеціальний рецидив одночасно є складним; за наявності судимостей за хуліганство, грабіж і крадіжку – поєднання складного, загального і спеціального рецидиву.

Пенітенціарний рецидив – це вчинення особою, яка відбула або відбуває покарання у виді позбавлення волі, нового умисного злочину, за який вона знову засуджується до позбавлення волі.

При кваліфікації діяння значення рецидиву полягає в тому, що він може бути кваліфікуючою ознакою кваліфікованого складу злочину, як правило, передбаченого другими і третіми частинами багатьох статей КК. Загалом 21 стаття Особливої частини КК містить кваліфікований склад злочину за наявності такої кваліфікуючої ознаки, як спеціальний рецидив.

Якщо рецидив не є кваліфікуючою ознакою, він враховується як обтяжуюча обставина (п. 1) ч. 1 ст. 67 КК) при визначенні розміру покарання, а в тому випадку, якщо рецидив є кваліфікуючою ознакою складу злочину з обтяжуючими обставинами, суд не вправі другий раз враховувати його при визначенні розміру покарання (ч. 4 ст. 67 КК).

При визначенні розміру покарання значення рецидиву полягає в тому, що з його врахуванням, суд за загальним правилом повинен визначити роз-

мір покарання ближче до вищої межі (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК).

Певне значення при вирішенні питань умовно-дострокового звільнення надається пенітенціарному рецидиву. Так, якщо загальним правилом для умовно-дострокового звільнення є відбуття покарання залежно від тяжкості вчиненого злочину: за злочин невеликої тяжкості або середньої тяжкості та за необережний тяжкий злочин – не менш третини призначеного строку покарання, а за умисний тяжкий злочин або необережний особливо тяжкий злочин – не менш половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного вироком суду, то при пенітенціарному рецидиві – не менше цього строку (ст. 107 КК).

Пенітенціарний рецидив, також, може впливати на обрання для особи виду пенітенціарного закладу. Відповідно до чинного законодавства, особам, які відбували покарання у виді позбавлення волі, при призначенні покарання у виді позбавлення волі за новий вчинений злочин місцем виконання покарання визначається виправна колонія максимального рівня безпеки (ч. 1 ст. 140 КВК).

Таким чином, вірне розуміння і тлумачення норм Особливої частини КК, надасть можливість вірно кваліфікувати вчинені особою злочинні діяння і визначити йому саме ту міру покарання, яка необхідна буде для його виправлення.

Для ілюстрації принципів систематизації поданого матеріалу наводимо приклади таблиць.

Література

1. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. – Харьков, 2000. – 280 с.
2. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: Видання четверте. – Х.: «Одіссей», 2008. – 528 с.
3. Зелинский А.Ф. Квалификация повторных преступлений. – Волгоград, 1976. – 176 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. Бажанова М.І., Сташиса В.В., Тація В.Я. – К. – Х.: Хрінком Інтер. – Право, 2001. – 416 с.
5. Кримінальний кодекс України: Схвалений Верховною Радою України 05. 04. 2001 р. № 2341 – 03 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 25 – 26. – Ст. 131.
6. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання п'яте, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 800 с.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 7 (95). – С. 1 – 8.
8. Уголовное право России. Часть Общая: Учебник для вузов / Отв. ред. проф. Л.Л. Кругликов. – М.: Издательство БЭК, 2000. – 590 с.
9. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Отв. редактор заслуженный деятель науки и техники Украины, доктор юридических наук, профессор Е.Л. Стрельцов. – Х.: ООО «Одіссей», 2006. – 720 с.

*В.Н. Шевчук, старший преподаватель
Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина*

ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, КОТОРЫЕ ИМЕЮТ ПРИЗНАКИ МНОЖЕСТВЕННОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье проведен анализ проблем квалификации преступлений при условии наличия признаков множественности. Предлагается авторское видение систематизации на группы преступлений, которые содержат признаки множественности, представленной в виде таблиц.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: квалификация преступлений, множественность преступлений, повторность преступлений, совокупность преступлений, рецидив преступлений, квалифицированная повторность, специальный рецидив.

Таблиця 1 Тотожна повторність як кваліфікуюча ознака спеціально обумовлена законом

№ з/п	Номер Статті	Назва статті	Частина статті	Диспозиція статті	Санкція статті
1	115	Умисне вбивство	2, п. 13)	Умисне вбивство: вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116 – 118 цього Кодексу, -	караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті.
2	187	Розбій	2	Розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм,	карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років із конфіскацією майна.
3	224	Виготовлення, збут та використання піддроблених недержавних цінних паперів	2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони вчинені повторно або якщо вони завдали великої матеріальної шкоди, -	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
4	289	Незаконне заволодіння транспортним засобом	2	Повторним у статті 224 визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений цією статтею або статтею 199 цього Кодексу.	караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією майна або без такої.
		Примітка	1	Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені з проникненням у приміщення чи інше сховище, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди, -	
		Примітка	2	Відповідно до частини другої цієї статті під повторністю слід розуміти вчинення таких дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений статтями 185, 186, 187, 189 – 191, 262, 410 цього Кодексу.	

Таблиця 2

Різнірідна повторність як кваліфікуюча ознака спеціально обумовлена законом

№ з/п	Номер Статті	Назва статті	Частина статті	Диспозиція статті	Санкція статті
1	185	Крадіжка	2	Крадіжка, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, -	карається арештом на строк від трьох до шести місяців або обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.
2	187	Примітка	1	У статтях 185, 186 та 189 – 191 повторним визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених цими статтями або статтями 187, 262 цього Кодексу.	
3	289	Розбій	2	Розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм, -	карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років із конфіскацією майна.
		Незаконне заволодіння транспортним засобом	2	Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені з проникненням у приміщення чи інше сховище, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди, -	караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією майна або без такої.
		Примітка	2	Відповідно до частини другої цієї статті під повторністю слід розуміти вчинення таких дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений статтями 185, 186, 187, 189 – 191, 262, 410 цього Кодексу.	

Таблиця 3 Спеціальний рецидив як ознака кваліфікуючих складів злочинів передбачених КК

№ з/п	Номер Статті	Назва статті	Частина статті	Диспозиція статті	Санкція статті
1	133	Зараження венеричною хворобою		Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою, а також зараження двох чи більше осіб або неповнолітнього, -	караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років.
2	164	Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей		Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, -	карається громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до трьох років.
3	165	Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків		Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, -	карається громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до трьох років.
4	197 ¹	Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво		Самовільне зайняття земельної ділянки, вчинене особою, раніше судимою за злочин, або щодо земельних ділянок особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель, -	карається обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років або позбавленням волі на строк до двох років.
5	197 ¹	Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво		Самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у частині другій цієї статті, або вчинене особою, раніше судимою за такий саме злочин або злочин, передбачений частиною третьою цієї статті, -	карається позбавленням волі на строк від одного до трьох років.
6	201	Контрабанда		Ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, -	караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна.
7	203	Зайняття забороненими видами господарської діяльності		Ті самі дії, якщо вони були пов'язані з отриманням доходу у великих розмірах або якщо вони були вчинені особою, раніше судимою за зайняття забороненими видами господарської діяльності, -	караються обмеженням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
8	204	Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту піддакцизних товарів		Незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших піддакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, -	карається штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання для її виготовлення.

№ з/п	№ Статті	Назва статті	Частина статті	Диспозиція статті	Санкція статті
9	212	Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)		Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах, -	караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.
10	212 ¹	Ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування		Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове пенсійне страхування, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів в особливо великих розмірах, -	караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.
11	213	Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом		Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цієї статтею, -	караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
12	225	Обман покупців та замовників		Ті самі діяння, вчинені особою, раніше судимою за обман покупців чи замовників, -	караються штрафом від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
13	226	Фальсифікація засобів вимірювання		Ті самі дії, вчинені особою, яка була засуджена за цією статтею, -	караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років.
14	228	Примусування до антиконкурентних узгоджених дій		Ті самі дії, вчинені організованою групою або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, -	караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років.
15	234	Незаконні дії щодо приватизаційних паперів		Ті самі дії, вчинені повторно або особою, раніше судимою за один із злочинів, передбачених статтями 233, 235, або організованою групою, або з використанням службового становища, -	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.
16	248	Незаконне полювання		Ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою з використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, -	караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого.

№ з/п	№ Статті	Назва статті	Частина статті	Диспозиція статті	Санкція статті
17	249	Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом		Ті самі діяння, якщо вони вчинені способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, -	караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією знарядь і засобів промислу та всього добутого.
18	296	Хуліганство		Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені особою, раніше судимою за хуліганство, чи пов'язані з пором представникові влади або представників громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, -	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.
19	302	Створення або утримання місць розпусти і звідництво		Ті самі дії, вчинені з метою наживи або особою, раніше судимою за цей злочин, або вчинені організованою групою, -	караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.
20	310	Посів або вирощування снотворного маку чи конопель		Незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель особою, яка була засуджена за цією статтею чи яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 цього Кодексу, або вчинені за попередньою змовою групою осіб з метою збуту, а також незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель у кількості п'ятисот і більше рослин -	караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.
21	382	Невиконання судового рішення		Ті самі дії, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, -	караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.133

*С.В. Комаров, ад'юнкт,
А.О. Воронцова,
студентка 4 курсу факультету
з підготовки фахівців з числа цивільних осіб
Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ, кафедра кримінального процесу,
м. Запоріжжя, Північне шосе, 113, Україна, 69006*

ПРОБЛЕМИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ЗМІНІ ТА ДОПОВНЕННІ ОБВИНУВАННЯ

Для дієвого здійснення правосуддя необхідно чітко сформулювати і виконати процедуру притягнення особи як обвинуваченого. Тому слідчому досить часто потрібно змінювати та доповнювати обвинувачення. Зміна обвинувачення є нормальним явищем, оскільки дослідження обставин справи є діалектичним процесом, який допомагає не тільки слідчому, а і всім учасникам кримінального судочинства встановити істину.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: зміни та доповнення обвинувачення, притягнення особи як обвинуваченого, докази, досудове слідство, кримінальна справа, слідчий.

Пред'явлення обвинувачення та допит обвинуваченого можуть породити у слідчого сумніви стосовно винуватості особи, а також можуть бути заявлені клопотання, у зв'язку з чим виникне необхідність в доповненні слідства і зміни обвинувачення.

У процесі розслідування багатьох кримінальних справ після притягнення особи як обвинуваченого слідчим можуть бути отримані нові докази, які зумовлюють необхідність змінювати обвинувачення, або доповнювати його. Зміна обвинувачення є нормальним явищем, оскільки дослідження обставин справи є діалектичним процесом, який допомагає не тільки слідчому, а і всім учасникам по кримінальній справі встановити істину.

Питанням, пов'язаним із дослідженням процедури зміни та доповнення обвинувачення, у різні часи та періоди своєї роботи присвячували вчені А.Я. Дубинський, Л.М. Карнеєва, Ф.Н.Фаткуллін, В.М. Савицький, М.С. Строгович, В.В.Шимановський та ін.

На базі накопичених наукою кримінального процесу теоретичних знань та практичного досвіду роботи органів досудового слідства ми спробуємо розглянути окремі проблеми, що виникають при виконанні процедури зміни та доповнення обвинувачення.

Порядок зміни обвинувачення врегульований у ст. 141 КПК України «Зміна і доповнення обвинувачення». Вважаємо, що ця назва має потребу

в редакційному уточненні. Поняття «змінити» охоплює і поняття «доповнити». Доповнення – це різновид зміни. Тому застосування в назві ст.141 КПК України терміну «доповнення» є зайвим.

У зазначеній статті описується порядок зміни вже пред'явленого обвинувачення. Однак, не виключені ситуації, коли виникає потреба змінити обвинувачення, яке ще не було пред'явлене обвинуваченому. Так, якщо після винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого до пред'явлення його особі слідчий прийде до висновку про необхідність змінити обвинувачення, він, на нашу думку, не зобов'язаний пред'являти винесену постанову обвинуваченому. Слідчий повинний спочатку змінити обвинувачення, а потім пред'явити його обвинуваченому.

Пред'явлення обвинувачення в тому випадку, коли слідчий вважає постанову про притягнення як обвинуваченого неправильною, потребує змін, суперечить вимозі оцінювати докази і приймати рішення за своїм внутрішнім переконанням. Виходить, що, невірною сформулювавши обвинувачення, слідчий, усвідомлюючи це, не виправляє помилку, а робить вигляд, начебто її немає. Це суперечить логіці і вимогам закону. Потрібно також мати на увазі, що КПК України дозволяє слідчому не виконувати вказівки прокурора про притягнення особи як обвинуваченого, якщо він не згодний з ними. Тим більше слідчий вправі не пред'являти винесену ним же самим або іншим слідчим постанову про притягнення особи як обвинуваченого, якщо вона не відповідає дійсності.

Зміну непред'явленого обвинувачення і пред'явлення нового обвинувачення необхідно здійснити протягом 2-х діб з моменту винесення первинної постанови про притягнення як обвинуваченого, або не пізніше дня явки обвинуваченого або його приводу. Ця вимога визначається положенням ст. 133 КПК України, що регламентує строк пред'явлення обвинувачення. Його дотримання покликано забезпечити право особи знати, в чому вона обвинувачується, і захищатися від обвинувачення.

Зміна обвинувачення в широкому розумінні цього поняття виражається в:

- відхиленні частини обвинувачення;
- доповненні обвинувачення;
- власне, зміни обвинувачення (зміна обвинувачення у вузькому розумінні).

Відхилення частини обвинувачення означає, що не підтвердилось обвинувачення в окремому епізоді (епізодах) або самостійному діянні (діяннях), відпала кваліфікуюча ознака (ознаки), не знайшла підтвердження та чи інша дія (бездіяльність) в структурі окремого епізоду або діяння, або виявилася зайвою кваліфікація діяння в сукупності злоУинів (за декількома статтями КК України) [1, 42].

Закон (ч. 2 ст. 141 КПК України) вказує, що якщо частина обвинувачення не знайшла підтвердження, слідчий своєю постановою закриває справу в цій частині обвинувачення, про що повідомляє обвинуваченому.

Наведене положення потребує конкретизації.

Внаслідок відхилення частини обвинувачення можуть виникнути наступні ситуації:

- змінювати кваліфікацію не потрібно;
- необхідно змінити кваліфікацію злочину.

У першому випадку досить винести постанову про часткове припинен-

ня кримінального переслідування й оголосити його під розписку обвинуваченому. У другому випадку, коли стаття (частина, пункт статті) КК України замінюється на іншу, слідчий має, поряд з постановою про часткове припинення кримінального переслідування, сформулювати і пред'явити обвинуваченому нове обвинувачення з дотриманням вимог ст.ст. 131, 132, 133, 140 КПК України, після чого допитати обвинуваченого по суті пред'явленого обвинувачення.

Багато хто з учених вважають, що зміни, зроблені у формулюванні обвинувачення, необхідно відображати в новій постанові про притягнення особи як обвинуваченого [2, С.15-16; 3, С.56]. Звичайно, всі вимоги, які висуваються до постанови про притягнення особи як обвинуваченого, мають бути виконані при формулюванні нового обвинувачення. Разом з тим, варто погодитись з думкою тих авторів, які виступають проти простого копіювання тієї форми постанови, яка встановлена для притягнення як обвинуваченого. При цьому зазначається, що зміна обвинувачення провадиться в інших умовах, ніж пред'явлення первинного обвинувачення. Особа, якій пред'являється нове обвинувачення, уже займає процесуальне положення обвинуваченого і володіє всім комплексом наданих їй законом прав. Крім того, зміст постанови, у якій викладається нове обвинувачення, не повинен вичерпуватись формулюванням обвинувачення. Л.М. Карнєєва справедливо вказує, що в цій постанові потрібно пояснювати необхідність формулювання нового обвинувачення [4, 61]. Тобто в ньому необхідно зробити посилання на раніше пред'явлене обвинувачення, викласти підстави його зміни, а потім формулювати нове обвинувачення.

Тому ми підтримуємо висловлену в літературі пропозицію називати постанову, у якій формулюється нове обвинувачення, постановою про зміну обвинувачення. Така назва буде більш точно відображати її призначення.

Деякі процесуалісти вважають, що якщо розслідування у справі приводить до висновку про необхідність зміни кваліфікації діяння обвинуваченого на статтю КК України, що передбачає менш тяжке покарання, і при цьому фактична сторона обвинувачення залишається незмінною, немає необхідності ні в закритті справи в частині обвинувачення, ні в пред'явленні нового обвинувачення. На думку юристів, досить вказати нову кваліфікацію обвинувачення безпосередньо в обвинувальному висновку [5, 13].

Деякі вчені вносять пропозицію про встановлення спрощеного порядку зміни обвинувачення при зміні кваліфікації злочину на статтю (частину, пункт статті) КК України, яка передбачає менш сувору санкцію. В цьому випадку, як вони вважають, достатньо винести спеціальну постанову про зміну обвинувачення з наступним врученням його копії обвинуваченому в найкоротший строк. Роз'яснення обвинуваченому сутності зміненого обвинувачення і допит обвинуваченого по суті нового обвинувачення при цьому не передбачаються [6, 241-255; 7, 66-67].

Однак, якщо обмежитися тільки винесенням постанови, яка констатує зміну обвинувачення, і направленням обвинуваченому копії цієї постанови, то це, як нам здається, не забезпечить в належній мірі реалізацію обвинуваченим права на захист. Без роз'яснень слідчого особа самостійно може не розібратись в сутності обвинувачення. Показання обвинуваченого є засобом його захисту від обвинувачення. Тому запропонований спрощений порядок

зміни обвинувачення не може бути визнаний прийнятним.

Часткове припинення кримінального переслідування має багато спільного з закриттям кримінальної справи, порядок якого регламентований в ст. 214 КПК України. Воно має свої особливості, обумовлені тим, що при частковому припиненні кримінального переслідування частина обвинувачення зберігає свою силу, і провадження у справі не припиняється. У зв'язку з тим, що в частині обвинувачення кримінальне переслідування особи продовжується, питання про скасування запобіжного заходу і заходів із забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна, а також про речові докази вирішувати на даному етапі провадження у справі передчасно.

З урахуванням сказаного можна сформулювати ряд вимог, яким повинна відповідати постанову про часткове припинення кримінального переслідування. У ній, крім даних, передбачених у ст. 130 КПК України, варто наводити відомості про особу обвинуваченого, факти, що ставилися у вину обвинуваченому і не знайшли свого підтвердження в процесі розслідування, а також підстави припинення кримінального переслідування в частині обвинувачення, що відпало. При частковому припиненні кримінального переслідування варто керуватись підставами, передбаченими ст.6 і ч.2 ст.213 КПК України.

Слідчий має вирішувати питання про часткове припинення кримінального переслідування відразу ж, як тільки встановить достатні підстави для цього, з урахуванням тактики розслідування, але не відкладаючи винесення відповідної постанови на завершальний етап розслідування. Цю постанову варто пред'являти обвинуваченому протягом 48 годин з моменту її винесення, а у випадку неявки обвинуваченого за викликом – у день його явки чи приводу. Це пояснюється тим, що зазначена постанову змінює обсяг обвинувачення та його формулювання. Слідчий, відповідно до ч.1 ст. 141 і ст.133 КПК України зобов'язаний протягом двох діб ознайомити особу з новим обвинуваченням. Вважаємо, що необхідно в ч. 2 ст. 141 КПК України прямо закріпити правило про те, що з постановою про часткове припинення кримінального переслідування слід протягом двох діб ознайомити обвинуваченого, який має засвідчити це своїм підписом на постанові. Підпис обвинуваченого на вказаній постанові послужить гарантією того, що особа була дійсно ознайомлена з постановою, і до того ж ознайомлена з нею своєчасно.

У відповідності з ч. 3 ст.214 КПК України слідчий зобов'язаний направити копію відповідної постанови про часткове припинення кримінального переслідування прокуророві, особі, яка притягалася до кримінальної відповідальності, особі, за заявою якої була порушена справа, а також потерпілому і цивільному позивачеві. Це необхідно зробити в найкоротший строк з моменту винесення постанови, щоб зазначені особи могли скористатися правом на її оскарження прокурору, що передбачено ст. 215 КПК України, чи до суду, що передбачено ст.236-5 КПК України.

Копію постанови про часткове припинення кримінального переслідування слідчий зобов'язаний направляти прокурору (ч.3 ст.214 КПК України). Робити це потрібно негайно, що дозволить прокурору у випадку винесення незаконної постанови вчасно вжити відповідних заходів реагування. Зазначена постанову, змінюючи обвинувачення, відноситься до найважливіших процесуальних документів у справі поряд з постановою про притягнення особи як обвинуваченого і обвинувальним висновком. Тому слід було б за-

кріпити у ст. 141 КПК України обов'язок слідчого вручати копію цієї постанови обвинуваченому, забезпечивши переклад її тексту на рідну мову обвинуваченого або іншу мову, якою він володіє. Переклад постанови повинен долучатись до справи.

Зміна обвинувачення у вузькому розумінні цього поняття, тобто власне зміна обвинувачення, може обумовлюватися виявленням обставин, що змінюють характер даних, викладених у попередній постанові про притягнення як обвинуваченого. Зокрема, можуть бути уточнені фактичні обставини події (місце, час, спосіб діяння, характер і розмір шкоди тощо), виправлена раніше допущена помилка чи неточність у формулюванні обвинувачення, його кваліфікації. В усіх випадках зміна обвинувачення має бути відображена у матеріалах справи шляхом формулювання нового обвинувачення. Нове обвинувачення необхідно пред'явити обвинуваченому і допитати останнього по суті обвинувачення (ч.1 ст.141 КПК України). Власне зміну обвинувачення слід відрізнити від відхилення частини обвинувачення. У першому випадку у формулюванні обвинувачення замість колишніх вносяться дані, що раніше у ній не фігурували. У другому випадку з формулювання обвинувачення тільки виключаються певні факти.

У літературі висловлена думка, що для відмежування випадків власне зміни обвинувачення від відхилення частини обвинувачення можна застосовувати такий критерій, як «самостійність обвинувачення, що не знайшло свого підтвердження». Тобто, якщо стосовно обвинувачення, яке не знайшло підтвердження, розслідування могло бути здійснено цілком самостійно в рамках окремого провадження – значить, справа підлягає частковому закриттю [7, 145].

На нашу думку, використання вказаного критерію не виправдано звужує поняття відхилення частини обвинувачення, розширюючи тим самим поняття власне зміни обвинувачення. На практиці це може призвести до того, що у справах, де відпадання частини обвинувачення не спричиняє зміну кваліфікації, у деяких випадках (наприклад, при виключенні з обвинувачення однієї з двох кваліфікуючих ознак, що не може вважатися відпаданням самостійного обвинувачення) вже не можна буде обмежитись тільки винесенням постанови про часткове припинення кримінального переслідування. Необхідно буде формулювати обвинувачення по-новому, пред'являти його обвинуваченому і допитувати останнього власно кажучи по суті обвинувачення, оскільки такий порядок оформлення зміни обвинувачення передбачений законом (ч.1 ст.141 КПК України). Однак, жодних невідомих для обвинуваченого фактів у новому формулюванні обвинувачення в розглянутому випадку не було б. Обвинувачений вже мав можливість захищатися від обвинувачення, причому більш об'ємного, давав по ньому показання, і нове пред'явлення йому обвинувачення нічого не дає в даній ситуації для забезпечення його права на захист. Такий порядок приведе лише до нікому не потрібних зайвих процесуальних витрат.

Деякі автори пропонують вирішувати питання про необхідність пред'явлення особі нового обвинувачення в залежності від того, чи є істотними доповнення обвинувачення для реалізації права обвинуваченого на захист [8, 324; 1, 38-39]. При цьому серед прихильників даної точки зору немає однакового підходу до того, що розуміти під «істотними змінами чи

доповненнями». Наприклад, Ф.Н. Фаткуллін зазначав, що не є істотними і не повинні спричиняти зміну обвинувачення такі нові обставини, які щодо певного складу злочину не мають кримінально-правового значення [7, 57]. З цього приводу Л.М.Карнеєва справедливо зазначає, що зміни формулювання обвинувачення, які стосуються місця, часу і способу скоєння злочину, обвинуваченому знати необхідно. Пояснюється це тим, що з питанням про місце і час злочину пов'язана можливість обвинуваченого висунути алібі. Уточнення ж відомостей про спосіб скоєння злочину може взагалі поставити під сумнів його скоєння даною особою [8, 324-325].

У літературі не запропоновано чітких, однозначних критеріїв для визначення істотності або неістотності змін чи доповнень обвинувачення.

Таким чином, сама постановка питання про формулювання нового обвинувачення тільки за умови істотності змін і доповнень обвинувачення, на нашу думку, навряд чи може бути визнана слушною. Заздалегідь, до кінцевого рішення по суті справи (вироку суду, постанови про закриття справи) дуже важко, а іноді і неможливо визначити, чи має зміна або доповнення формулювання обвинувачення істотне значення для реалізації обвинуваченим свого права на захист. Навіть самі незначні, на думку слідчого, зміни і доповнення можуть бути сприйняті обвинуваченим як важливі, викликати різючі заперечення, спробу їх спростувати. Тому слідчий за будь-яких змін і доповнень обвинувачення, навіть самих, на його погляд, незначних, повинен формулювати нове обвинувачення і пред'являти його обвинуваченому.

Л.М.Карнеєва справедливо вказує, що нове обвинувачення має бути узагальнюючим і формулюватися не на додаток до попередніх постанов, а на заміну існуючій [4, 61].

Такий порядок дозволить обвинуваченому краще реалізувати своє право на захист. Знайомлячись з цілісним актом, який містить обвинувачення в повному обсязі, обвинувачений має можливість ясніше усвідомити сутність обвинувачення, чого важко було б досягти, якби обвинувачення було «розкидано» в окремих постановках. Наявність у справі декількох діючих постанов, які містять обвинувачення, може дезорієнтувати не тільки обвинуваченого, але і прокурора, а також суд. Тому варто погодитися з твердженням В.В.Шимановського про те, що винесення постанови, у якій сформульоване нове обвинувачення, позбавляє процесуальної сили попереднє обвинувачення [1, 40]. В резолютивній частині постанови, яка містить нове формулювання обвинувачення, доцільно вказувати окремим пунктом, що раніше сформульоване обвинувачення визнається таким, яке втратило силу. Це повинно виключити непорозуміння з приводу об'єму і формулювання обвинувачення в даній конкретній момент досудового слідства у справі.

Негайно, і в усякому разі не пізніше доби після пред'явлення нового обвинувачення, слідчий зобов'язаний допитати обвинуваченого по суті пред'явленого обвинувачення. В кримінально-процесуальній літературі справедливо підкреслюється, що допит обвинуваченого необхідно проводити в повному обсязі, тобто з приводу всіх викладених у постанові епізодів і злочинів, а не тільки змін обвинувачення порівняно з попереднім. Це обумовлюється тим, що зміни і доповнення обвинувачення можуть вплинути на позицію обвинуваченого щодо всього обвинувачення в цілому або якоїсь його частини. Він може змінити, доповнити свої показання, що має бути за-

фіксовано в протоколі його допиту. Це дозволить у разі потреби вчасно перевірити нові аргументи обвинуваченого по суті обвинувачення.

Як висновок викладеного вище, необхідно зазначити, що зміна пред'явленого обвинувачення є не тільки важливим моментом у забезпеченні процесуальних прав обвинуваченого на захист, а також відіграє особливу роль у забезпеченні реалізації завдань кримінально-процесуального судочинства.

Література

1. Шимановский В.В. Привлечение в качестве обвиняемого на предварительном следствии. – Л., 1983. – 50 с.
2. Тульчина В.С., Царев М.И. Предъявление обвинения и допрос обвиняемого: Учебное пособие, -М.: Изд-во Моск. высш. шк. МООП РСФСР, 1963. - 39 с.
3. Соловьев А.Д. Привлечение лица в качестве обвиняемого: Учебное пособие, -Киев: КВШ МВД СССР им. Ф.Э.Дзержинского, 1963, -56 с.
4. Карнеева Л.М. Привлечение к уголовной ответственности. Законность и обоснованность. -М.: Юрид. лит., 1971. - 136 с.
5. Бажанов М.И. Изменение обвинения в советском уголовном процессе. -М.: Госюриздат, 1954-56 с.
6. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. -М.: Юрид. Лит., 1965. - 367с.
7. Фаткуллин Ф.Н. Изменение обвинения. -М.: Юрид. лит., 1971. – 164 с.
8. Советский уголовный процесс /Под ред. С.В.Бородина. – М.: Акад. МВД ССРС, 1982, - 579 с.

С.В. Комаров, А.А. Воронцова

Запорожский юридический институт

Днепропетровского государственного университета внутренних дел, кафедра уголовного процесса,

г. Запорожье, Южное шоссе, 113, Украина, 69006

ПРОБЛЕМЫ, ВОЗНИКАЮЩИЕ ПРИ ИЗМЕНЕНИИ И ДОПОЛНЕНИИ ОБВИНЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Изменение и дополнение обвинения это, по сути, нормальная практика, потому как исследование обстоятельств дела, это диалектический процесс, который помогает не только следователю, но и всем другим юристам устанавливать истину.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *изменения и дополнения обвинения, привлечение лица в качестве обвиняемого, доказательств, досудебное следствие, следователь.*

УДК 343.611

О.С. Сاینчин, канд. юрид. наук, доцент

Міжнародний гуманітарний університет,

Інститут національного та міжнародного права,

кафедра кримінального права, процесу та криміналістики,

Фонтанська дорога, 33, Одеса, 65009, Україна

КРИМІНАЛІСТИЧНІ УМОВИ РОЗКРИТТЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

Напрацювання тактичних операцій при розкритті вбивств, перш за все, створюють організаційно-структурні проблеми при взаємодії слідчих і працівників оперативно-розшукових підрозділів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *умисне вбивство, взаємодія, тактичні операції, розкриття та розслідування злочинів.*

Взаємодія слідчого і працівників органів дізнання при розслідуванні злочину визначається як заснована на законі, погоджена з діяльністю адміністративно незалежних один від одного органів слідства і дізнання, спрямована на розкриття і розслідування, припинення і попередження конкретного злочину шляхом доцільного сполучення методів і засобів, властивих цим органам.

Загальними умовами взаємодії є:

- 1) найсуворіше дотримання законності;
- 2) плановість;
- 3) швидкість, активність і широке застосування науково-технічних засобів у ході розслідування;
- 4) обов'язкове залучення громадськості;
- 5) правильне ставлення до оцінки доказів;
- 6) знання кожним учасником взаємодії повноважень і форм діяльності органів слідства і дізнання;
- 7) точне розмежування компетенції учасників взаємодії;
- 8) врахування провідної ролі слідчого в процесі взаємодії;
- 9) нерозголошення даних досудового слідства, а також засобів і методів, застосовуваних в оперативно-розшуковій діяльності;
- 10) відносна самостійність органу дізнання у виборі засобів і методів, використовуваних для здійснення оперативно-розшукових заходів.

Взаємодія слідчих і працівників органів дізнання реалізується у певних формах. Під формами взаємодії слідчого і працівників дізнання маємо на увазі організаційні прийоми і методи, способи і порядок зв'язків між ними, засновані на кримінально-процесуальному законі і відомчих нормативних актах правоохоронних органів, а також передового досвіду слідчої практики, спрямовані на забезпечення узгодженої їх діяльності і правильне сполучення властивих кожному з цих органів методів і засобів роботи.

Організація постійної взаємодії слідчого і працівників міліції на практи-

ці найчастіше буває необхідною при неочевидних вбивствах для виконання, як правило, великого комплексу слідчих і оперативно-розшукових дій для здобуття відомостей із різних джерел та ін. Найчастіше вона організується на початковому етапі розслідування (рідше на наступному) і триває до закінчення досудового слідства в справі.

За відомчою приналежністю суб'єктів взаємодії можна виділити такі форми взаємодії слідчих і працівників органу дізнання:

1) міжвідомчі форми взаємодії слідчих і працівників органу дізнання (слідчих прокуратури і працівників міліції, слідчих органів внутрішніх справ і працівників податкової міліції та ін.);

2) відомчі форми взаємодії слідчих і працівників органів дізнання.

Порядок міжвідомчої та відомчої взаємодії слідчих і працівників однаковий у процесуальних підставах, але істотно різниться в адміністративно-управлінських особливостях. Найбільшу складність виявляє здійснення міжвідомчої взаємодії між слідчим і працівниками органів дізнання. У справах про умисні вбивства організується і здійснюється, як правило, міжвідомча взаємодія слідчих, до підслідності яких належать справи, і працівників органів дізнання (найчастіше працівників карного розшуку й УБОЗ органів внутрішніх справ).

Практика показує, що найбільш ефективною формою обміну інформації є безпосереднє ознайомлення слідчого з оперативними даними співробітників міліції і навпаки – працівників дізнання з даними досудового слідства. Слідчі органів внутрішніх справ у силу відомчої приналежності мають можливість у певній формі знайомитися безпосередньо з матеріалами оперативно-розшукової роботи. Такої можливості не мають слідчі прокуратури. У більшості випадків вони одержують від органів дізнання лише короткі довідки про здобуті відомості. Непереконливими є думки тих практичних працівників і вчених, які вважають, що ознайомлення слідчого з матеріалами оперативної роботи може негативно позначитися на об'єктивності розслідування. Така думка суперечить закону про оперативно-розшукову діяльність, у якому передбачається, що оперативні дані, здобуті негласними методами, засобами, повідомляються слідчому без указівки джерел про одержання.

На початковому етапі розслідування виявляється низка характерних рис.

До них належать

1) мінімум вихідної доказової інформації;

2) дефіцит часу;

3) необхідність одночасної перевірки всіх висунутих версій;

4) необхідність у стислий строк виконання комплексу слідчих і оперативно-розшукових дій;

5) визначений склад представників органів, які беруть участь у розслідуванні;

6) необхідність більш повного забезпечення органів розслідування і знайомих осіб науково-технічними засобами. Взаємодія на початковому етапі розслідування полягає в здійсненні спільних дій при провадженні таких невідкладних слідчих дій, як огляд місця події, затримання і допит підозрюваного, його огляд, допит очевидців.

Загальновідомо, що при вчиненні вбивств досить часто вводяться різні типові системи пошуку, спрямовані на затримання транспортних засобів

і злочинців. Як показують результати нашого дослідження, подібні заходи виявляються малоефективними. Це пов'язано з виявленими нами закономірностями, про те, що злочинці, залишаючи місце злочину, позбуваються транспортних засобів, кидаючи їх у сусідніх дворах, на сусідніх вулицях і інших місцях, розташованих недалеко від місця злочину. У транспортних засобах злочинці іноді залишають знаряддя злочину, особисті речі (маски, рукавички), інші речові докази.

При огляді трупа часто виявляються різні документи (водійські документи, паспорти, посвідчення особи працівників міліції, збройних сил і інших відомств). Часто ці документи виявляються підробленими, викраденими, виданими з порушенням існуючих вимог. Слідчий може доручити оперативному працівнику з'ясувати, ким видавалися ці документи, у кого були викрадені, кому належать. Останній для виконання цього доручення може скористатися обліками ОВС і оперативними можливостями (наприклад, виявити осіб, які займаються підробленням або виготовленням фальшивих документів).

У ряді випадків на початковому етапі постає необхідність у прочісуванні місцевості для виявлення викинутих знарядь злочину, трупа або його частин, місць його приховання. Організація і проведення цієї роботи також може бути доручена працівникам органу дізнання (дільничним інспекторам, працівникам карного розшуку).

Однак дотепер гостро стоїть питання про відомчу роз'єднаність органів, що здійснюють розкриття і розслідування вбивств. І це в цілому негативно позначається на організації взаємодії. У ряді випадків були виявлені факти, коли в одній справі здійснювали оперативно-розшукову діяльність оперативні підрозділи МВС і СБУ, причому не інформуючи кожен один одного про плановані операції.

Існуюча нині в МВС порочна, на наш погляд, практика зміцнення то різних напрямків діяльності правоохоронних органів, за рахунок уже першого не виправдує себе. Так, наприклад, зараз у зв'язку зі зростанням вбивств, вчинених із використанням вибухових пристроїв наказом міністра МВС України зміцнюється цей напрямок за рахунок перерозподілу чисельності інших підрозділів і підвищення матеріального стимулювання діяльності співробітників цих підрозділів.

Прикладом, що свідчить про можливості організації належної взаємодії і подолання відомчих бар'єрів, може служити реорганізація слідчих і оперативних підрозділів у Республіці Казахстан, де наприкінці 1995 року Указом Президента було створено слідчий комітет. До його структури ввійшли слідчі підрозділи МВС, прокуратури й оперативні підрозділи МВС, що стали тепер підрозділами органів юстиції. Підслідність прокуратури скасовано і на неї покладено контроль за дотриманням законності в діяльності правоохоронних органів.

І ще один аспект, пов'язаний з міжвідомчою взаємодією, на якому необхідно зупинитися особливо. Відповідно до Типової інструкції про створення постійно діючих слідчо-оперативних груп для розкриття умисних вбивств на керівників районних і міських прокуратур та органів внутрішніх справ покладено обов'язок особисто виїжджати на місце виявлення трупа. При одержанні повідомлення про замовлене вбивство на місце події виїжджає велика кількість посадових осіб, які дають членам групи наукові вказівки,

втручаються в перебіг огляду.

Такий стан справ вважаємо неправильним. Перебування на місці злочину великої кількості осіб, які безпосередньо не причетні до огляду місця події, є вкрай небажаним, це ускладнює роботу слідчого і фахівців, порушує обстановку на місці події, іноді веде до знищення слідів і втрати речових доказів. Уявляється, що потрібний спільний наказ Генерального прокурора і Міністра внутрішніх справ, що забороняє приїзд на місце події посадових осіб, не пов'язаних безпосередньо з оглядом місця події, і тим більше втручання цих осіб у діяльність слідчих. Беручи до уваги обставину, що жертвами вбивств стають досить відомі люди, то крім великої кількості посадових осіб на місці події приїжджають численні знімальні групи, журналісти і просто особи, які були знайомі з жертвою, а то й просто «зівачи». Достатньо навести приклад вбивства головного редактора газети «Вечерня Одесса» Б. Дерев'янка у 1998 році, коли на місце події прибуло та знаходилося близько сотні та навіть тисячі людей. При такому стані справ говорити про використання службово-пошукового собаки або провадження одорологічної вибірки стає просто безглуздом.

По ряду особливо резонансних вбивствах створюються оперативні штаби для координації діяльності, що в окремих випадках навіть очолюють Генеральний прокурор і Міністр внутрішніх справ. Подібна практика також, на наш погляд, є порочною. Якщо в процес розкриття включаються керівники такого рівня, то це, насамперед, говорить про нездатність відповідних підрозділів здійснювати свої прямі обов'язки по розкриттю злочину.

Оперативні штаби вимагають постійних доповідей про перебіг розкриття, що також відволікає слідчих і оперативних працівників від основної роботи, а також призводить до витоку інформації. Природно, розкриття кожного замовленого вбивства не можуть очолити Генеральний прокурор і Міністр внутрішніх справ, і звідси напрашується висновок про те, що необхідно зміцнення підрозділів, які займаються розкриттям вбивств, а якщо вникати більш глибоко в сутність проблеми, то необхідне створення нових структур, спеціально призначених для розкриття, розслідування і профілактики подібних вбивств.

При надходженні повідомлення про вбивство або замах до чергової частини органу внутрішніх справ до місця вчинення злочину негайно направляється слідчо-оперативна група. Як правило, на місці злочину злочинці залишають знаряддя вбивства. До його огляду висуваються особливі вимоги, тому що максимум інформації про особистість виконавця може містити саме вона. Це, по-перше, сліди пальців рук, мазки потожирової речовини, можливо, сліди крові нападників.

Особливість підготовки вбивства на замовлення полягає в тому, що перш ніж учинити злочин злочинці вивчають місце майбутнього нападу, перевіряють можливість застосування того чи того виду зброї в конкретній ситуації, роблять пристрілювання, нерідко організують засідки, що можуть тривати не один день. Тобто мають місце тривалі контакти виконавця і зброї. Багато видів зброї носяться в наплічних кобурах, під одягом, що призводить до потрапляння молекул повітря, що містять запахів інформацію про власника зброї, у її численні порожнини. На жаль, нами не зафіксовано фактів, коли в процесі огляду місця події робилися які-небудь дії, спрямовані на забір зраз-

ків повітря з приміщень, у яких знаходився убивця або одержання запахів слідів із тих предметів, з якими злочинець контактував, або предметів, речей, що належали останньому.

Важливим напрямком при огляді місць злочинів повинні стати дії, спрямовані на пошук різного роду записок, схем, планів, фотознімків. Оскільки в більшості випадків виконавець із жертвою не знайомий, то може йтися про записи із зазначенням адреси жертви, її прізвища, номера автомашини, планом (схемою) розташування будинку, під'їзних шляхів, прохідних дворів (для відходу з місця злочину). На фотографії також може бути зображена жертва для того, щоб злочинці помилково не вбили іншу особу.

У випадках виявлення пристроїв, що не вибухнули з якихось причин, викликаються фахівці вибухотехніки, які їх розряджають або підривають. До початку проведення таких дій слідчий повинен узгодити питання про можливість пошуку ним слідів, а також інструктувати фахівців про можливість не торкатися тих частин, на яких повинні були залишитися сліди. У випадках, коли розрядити пристрій з якихось причин не вдається, фахівець приймає рішення про вивезення його за межі населеного пункту і проведення вибуху. Перш ніж ці дії розпочнуться, слідчий зобов'язаний з'ясувати як і де розташувати названий пристрій для того, щоб осколки розліталися на мінімальну відстань та внаслідок була можливість зібрати їх і направити на дослідження.

Тактичні особливості проведення деяких слідчих дій (тактичних операцій) при проведенні тактичних операцій розкриття умисних вбивств.

Обшук та виїмка. При розслідуванні вбивств основною метою обшуку є відшукання і вилучення слідів злочину та речових доказів, трупів, знарядь злочинів. Особливо велике значення обшуку і виїмки при розслідуванні вбивств на замовлення. Названі дії в такому випадку спрямовані не тільки на виявлення об'єктів, що вказують на причетність особи, яка відшукується, до вчинення злочину, але й встановлення факту існування взаємин між учасниками злочинного задуму.

Допит потерпілих. По розглянутій категорії злочинів допит потерпілих можливий у випадках, коли мав місце замах на вбивство, а також у справах про закінчене вбивство, коли смерть потерпілого настає через певний час після вчинення насильницьких дій, або коли один із потерпілих залишився живий. З огляду на те, що стан потерпілих, як правило, буває важким, і вони нерідко вмирають, не приходячи до пам'яті, слідчий повинен бути готовим до проведення негайного допиту.

Допит очевидців. Допит очевидців при розслідуванні замовних вбивств є з погляду значущості одним із найбільш важливих. Саме очевидці можуть указати кількість злочинців, їхні прикмети, марку транспортного засобу, на якому вони сховалися.

Під час допитів очевидців підлягають з'ясуванню такі питання:

- 1) коли і за яких обставин хто потрапив на місце події;
- 2) чи був очевидець знайомий із потерпілим;
- 3) що передувало вбивству;
- 4) кількість нападників;
- 5) чим були озброєні убивці;
- 6) які були дії кожного зі злочинців;

- 7) яка була поведінка жертви безпосередньо перед нападом;
- 8) чи робив потерпілий опір;
- 9) чи не заволоділи злочинці якими-небудь речами, предметами, що належали жертві;
- 10) чи залишилися на місці злочину будь-які предмети, кинуті або загублені убивцями (знаряддя злочину, автотранспорт, особисті речі, маски, рукавички, перуки);
- 11) у якому напрямку і на якому транспортному засобі сховалися злочинці;
- 12) хто ще, крім очевидця, знаходився безпосередньо перед вбивством або після нього на місці злочину;
- 13) чи вносилися в обстановку місця події які-небудь зміни і хто це зробив;
- 14) чи висловлював потерпілий перед смертю які-небудь прохання, обіцянки.

Допит родичів, близьких потерпілого. На початковому етапі розслідування, відразу ж після огляду місця події необхідно допитати родичів і близьких потерпілого. У них з'ясовується докладна характеристика потерпілого, його спосіб життя, сфера діяльності, рід занять, розпорядок дня, коло знайомих і характер взаємин із ними, його поведінка в період, що передував вбивству, обставини останніх днів життя. Особливу увагу необхідно приділити з'ясуванню обставин, що могли б пролити світло на можливі мотиви вбивства.

Допит виконавців. З огляду на те, що вбивства на замовлення ретельно плануються, слідчий повинен бути готовим до тривалої і кропіткої роботи з особами, підозрюваними в організації і вчиненні злочину. Особливе місце в ланцюжку винних осіб займають виконавці. Допиту зазначених осіб повинна передувати ретельна підготовка, спрямована на вивчення їхньої особистості, способу життя, сфери діяльності, злочинного досвіду, матеріального становища, ступеня знайомства з наймачем і посередником.

Допит передбачуваного організатора (частіш за все для вбивств на замовлення). Тактика допиту зазначеної категорії осіб залежить від обсягу вихідної інформації й факту затримання інших учасників злочину. Допит організатора, як правило, представляє велику складність. Це пов'язано з тим, що він, як правило, не виконує активних дій, спрямованих на позбавлення життя жертви, і кількість доказів, що його викривають, є мінімальною.

Організатора в ході допитів необхідно спонукати до логічних міркувань про те, що тільки він мав які-небудь конкретні мотиви для позбавлення життя потерпілого. Специфіка розслідування вбивств на замовлення, особливий контингент осіб, що їх здійснюють потребують від слідчого при підготовці і проведенні практично всіх слідчих дій їх оперативного супроводження. Високе значення слідчих і оперативно-розшукових заходів і при вивченні особистості жертви, її зв'язків, відносин із кримінальними структурами, а також при зборі доказової інформації.

Література

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30.

2. Кримінальний кодекс України. – К.: Парламентське вид-во, 2001.
3. Кримінальне право України. Особлива частина / За ред. професорів М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація. – Київ–Харків: 2001.
4. Курс кримінології: Підручник: у 2 книгах / За ред. О.М.Джужу. – К.: 2001.
5. Зелінський А.Ф. Кримінологія: Навчальний посібник. – Х., 2001.
6. Васильев А. Н. О криминалистической классификации преступлений // Методика расследования преступлений (Общие положения). — М., 1976. — С. 23-27.
7. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения. К., 2002.
8. Баев В. Л. Расследование отдельных видов преступлений. — Воронеж, 1986.

А. С. Саинчин

*Международный гуманитарный университет,
Институт национального и международного права,
кафедра уголовного права, процесса и криминалистики,
Фонтанская дорога, 33, Одесса, 65009, Украина*

УСЛОВИЯ ПРОВЕДЕНИЯ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ РАСКРЫТИЯ УМЫШЛЕННЫХ УБИЙСТВ

РЕЗЮМЕ

При разработке тактических операций при раскрытии убийств в первую очередь возникают организационно – структурные проблемы взаимодействия следственных и работников оперативно – розыскных подразделений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *умышленное убийство, взаимодействие, тактические операции, раскрытие и расследование преступлений.*

УДК 343.131

*Г.В. Юркова, кандидат юридичних наук
Херсонський юридичний інститут
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу,
Кольцова, 1, Херсон, 73034, Україна*

ДІЯ ПРИНЦИПУ ПУБЛІЧНОСТІ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Досліджено проблеми принципу публічності на різних стадіях кримінального процесу. Подано визначення та ознаки цих понять.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: публічні інтереси, зміст принципу публічності, процесуальні гарантії, зобов'язаність порушення кримінальної справи, забезпечення цивільного позову.

Одним з найважливіших та найскладніших питань кримінально-процесуальної науки є питання щодо принципів кримінального процесу, їх поняття, системи, класифікації та змісту. Серед проблемних питань, які стосуються принципів кримінального процесу найбільшої уваги заслуговує питання щодо наявності принципів, які притаманні лише окремим стадіям кримінального судочинства. Попри існування такої точки зору вчених, які вбачають дію деяких принципів лише в окремих стадіях, переважна більшість вчених-процесуалістів до одного із критеріїв визначення певного положення принципом кримінального процесу відносить таку властивість як його дію у всіх або кількох стадіях кримінального процесу. Причому обов'язково певне положення повинно діяти у центральній стадії – стадії судового розгляду. Не менш цікавим є питання щодо класифікації принципів.

Відповідно до загальноприйнятої точки зору принцип публічності віднесено до спеціального принципу і, як правило, цей принцип означає, що суд, прокурор, слідчий, орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину і вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання (ст.4 КПК України) [5, 38; 6, 57; 7, 87]. Дане поняття не розкриває повний зміст вказаного принципу, оскільки викладене у найбільш загальному вигляді. Хоча сутність цього принципу сформульована в ст. 4 КПК України, та правовий початок виходить з Основного закону України. Проаналізуємо статті Конституції України, з яких впливає принцип публічності.

По-перше, відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини, їх гарантія визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

По-друге, в Україні визначається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу (ст.8).

По-третє, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст.21).

По-четверте, забезпечення доведення вини є однією із основних засад судочинства (п.3 ч.3 ст.129 Конституції).

Будучи закріпленим у Конституції, принцип публічності особливо повно відтворює взаємовідносини особи і держави. В його основі лежить прагнення законодавця покласти саме на державу одну з найбільш важливих функцій – охорону правопорядку.

Принцип публічності виявляється на кожній стадії і в залежності від характеру, форм і завдань кожної стадії кримінального процесу він виявляється по-різному.

В стадії порушення кримінальної справи принцип публічності в основному виявляється в обов'язку відповідних органів порушити кримінальну справу в усякому разі при виявленні ознак злочину незалежно від волевиявлення осіб, які постраждали від злочину чи від інших осіб. Волевиявлення особи має місце лише у справах приватного характеру, які (ч.1 ст.27 КПК України) порушуються лише у зв'язку зі скаргою потерпілого. Проте і у цих справах яскраво виявляються принцип публічності, адже справи приватного характеру можуть набути публічного характеру, якщо прокурор визнає це за необхідне. Так, у разі, якщо справа про будь-який із злочинів, які закон відносить до справ приватного обвинувачення (ст. 125, ч.1 ст. 126, ст. 356 КК) має особливе громадське значення, а також у виняткових випадках, коли потерпілий у такій справі через свій безпорадний стан, залежність від обвинуваченого чи з інших причин не може захистити свої законні інтереси, прокурор порушує справу і при відсутності скарги потерпілого. Така справа в разі примирення потерпілого з обвинуваченим, підсудним закриттю не підлягає (ч.3 ст.27). Прокурор вправі в будь-який момент вступити в справу, порушену суддею за скаргою потерпілого, про злочини, зазначені вище і підтримувати обвинувачення в суді, коли цього вимагає охорона державних або громадських інтересів чи прав громадян. Вступ прокурора в справу не позбавляє потерпілого прав, передбачених статтею 49 КПК, але справа в цих випадках за примиренням потерпілого з обвинуваченим, підсудним закриттю не підлягає.

Чи не прояв публічності закріплено в статті 27 КПК?

Вияв принципу публічності знаходить своє відображення і у справах приватно-публічного характеру. Так, справи про злочини, передбачені частиною 1 статті 152 Кримінального кодексу України, порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, але закривати їх за примиренням потерпілого з обвинуваченим, підсудним не можна. Прокурор також може порушити справу про злочин, передбачений ч.1 ст.152 КК і при відсутності скарги потерпілого, якщо особа через свій безпорадний стан, залежність від обвинуваченого чи з інших причин не може захистити свої законні інтереси (ч.3 ст.27).

У стадії порушення кримінальної справи принцип публічності також виявляється:

- в обов'язку прокурора, слідчого, органу дізнання або судді приймати заяви і повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини, в тому

- числі і в справах, які не підлягають їх віданню (ч.1 ст.97 КПК);
- у запобіганні злочинів або його припиненні;
- у житті необхідних заходів для забезпечення безпеки заявника, а також членів його сім'ї і близьких родичів, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на заявника (ч.3 ст.97);
- у повідомленні заінтересованих осіб, підприємств, установ, організацій про прийняте рішення у разі відмови в порушенні кримінальної справи (ч.1 ст.99);
- в обов'язку слідчого, органу дізнання направити прокуророві протягом доби копію постанови про порушення або про відмову в порушенні кримінальної справи (ч.2 ст.100);
- у можливості застосування накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку до порушення кримінальної справи (ч.3 ст.187);
- у порушенні кримінальної справи у разі смерті особи, яка вчинила злочин померла, коли це необхідно для реабілітації померлого.

Найбільшого вираження принцип публічності набуває в стадії досудового розслідування, оскільки саме слідчий і орган дізнання зобов'язані ініціативно здійснювати хід розслідування.

Проводячи різноманітні слідчі дії, не чекаючи клопотань про це підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та інших учасників кримінального процесу, слідчий, дізнавач тим самим вживають усіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, прагнучи встановити об'єктивну істину і таким чином досягають мету кримінального процесу. Дуже вірно сказано, що зміст обов'язку прокурора, слідчого і органу дізнання вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину полягає у необхідності встановлення і відповідного процесуального закріплення всіх об'єктивних і суб'єктивних обставин справи, що дасть змогу суду визначити злочинцю обґрунтовану і справедливу міру покарання [3, 20].

Щодо клопотання суб'єктів кримінального процесу, слід зазначити, вияв вказаного принципу знаходить своє вираження в праві слідчого відмовити в задоволенні заявленого клопотання, якщо його задоволення може негативно вплинути на хід слідства і таким чином завадити встановленню об'єктивної істини. А з іншого боку, слідчий, орган дізнання зобов'язані негайно розглянути заявлені клопотання учасниками кримінального процесу, якщо обставини, про які вони просять, можуть вплинути на вирішення справи.

Незалежно від волі учасників процесу слідчий, дізнавач, прокурор вирішують ряд інших питань, які і розкривають зміст даного принципу. Так, слідчий визначає особу, яка зазнала шкоди від злочину потерпілою, проводить освідчення особи, якщо виникає необхідність в його проведенні, притягує особу як обвинуваченого, призначає підозрюваному (обвинуваченому) захисника, залучає перекладача, спеціаліста для провадження слідчих дій, роз'яснює права учасникам процесу тощо.

Усі дії вказаних суб'єктів, спрямовані на реалізацію встановлених ст.4 КПК України обов'язків, повинні здійснюватись у повному обсязі та у суворій відповідності з вимогами кримінально-процесуального закону, оскільки

ки згідно з ч. 3 ст. 62 Конституції України «Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях». В свою чергу, державні органи і посадові особи, як правило, самостійні і незалежні при виконанні своїх обов'язків під час провадження у кримінальній справі, весь хід провадження. З кримінальної справи визначається процесуальними актами, які ними приймаються, і всі рішення, які приймаються слідчим, органом дізнання, прокурором у ході досудового розслідування в рамках кримінальної справи, є обов'язковими для виконання всіма особами, які беруть участь у провадженні кримінальної справи.

Зміст принципу публічності виявляється також і в обов'язку органу дізнання, слідчого, прокурора і суду вжити заходів до забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна.

Загальною підставою для вжиття заходів до забезпечення цивільного позову є наявність достатніх даних про те, що злочином завдана матеріальна шкода громадянину, підприємству, установі, організації або понесені витрати закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочину. Такі заходи слідчий вживає як за клопотанням цивільного позивача так і з власної ініціативи про що складає постанову. Заходи вживаються для забезпечення як заявленого, так і можливого в майбутньому цивільного позову, незалежно від того, хто є чи можливо буде цивільним позивачем (громадянин, підприємство, установа, організація, прокурор). Таким чином, держава наперед піклується про захист інтересів потерпілої особи.

Зміст принципу публічності виявляється, на наш погляд, і в обов'язку органу дізнання, слідчого виконати вказівки прокурора з питань розслідування. Відповідно до ст. 227 КПК України вказівки прокурора органам дізнання і досудового слідства у зв'язку з порушенням і розслідуванням кримінальної справи є для цих органів обов'язковими, а оскарження вказівок прокурора вищестоящому прокуророві не зупиняє їх виконання, за винятком деяких з них, які прямо передбачені законом (ч. 2 ст. 114 КПК).

Розкриваючи зміст принципу публічності, необхідно сказати і про відсутність законодавчого закріплення права слідчого закривати кримінальну справу за нереабілітуючими підставами, а також у випадку, коли про це просить потерпіла особа. На практиці дуже часто буває, коли потерпілий ще на ранніх етапах розслідування звертається до слідчого з проханням закрити кримінальну справу, посилаючись на те, що заподіяна йому шкода відшкодована і він не має ніяких претензій до осіб, які вчинили злочин. Таке право сьогодні закріплено за судом у справах невеликої, а у деяких випадках шкоди і середньої тяжкості при дотримання відповідних умов. Однак, на наш погляд наявність інституту звільнення від кримінальної відповідальності не обмежує дію принципу публічності, оскільки необхідною умовою звільнення є притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Особливий вияв принцип публічності знайшов на судових стадіях.

Так, суд не обмежений доказами, які йому направлено слідчим разом зі справою, він безпосередньо досліджує їх: допитує підсудних, потерпілих, свідків, заслуховує висновки експертів, оглядає речові докази, оголошує протоколи та інші документи.

Суд зобов'язаний винести рішення незалежно від думки інших осіб, які ведуть кримінальний процес.

Суд зобов'язаний задовольнити клопотання сторін щодо виклику в судове засідання додаткових свідків, витребування інших доказів. У разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення потерпілому чи його представнику роз'яснюється право вимагати продовження розгляду кримінальної справи і підтримувати обвинувачення.

Дуже явно принцип публічності виявляється у стадіях апеляційного, касаційного та виключного провадження.

Відповідно до ст. 33 Закону України «Про прокуратуру» та ст.ст. 29, 264 КПК України з метою захисту інтересів держави, а також громадян, які за станом здоров'я та з інших поважних причин не можуть захистити свої права прокурор або його заступник вправі подати або підтримати поданий потерпілим цивільний позов про відшкодування збитків, заподіяних злочином. Закріпивши обов'язок слідчому, органу дізнання, прокурору щодо вжиття заходів до забезпечення цивільного позову, навіть того, який тільки можливо буде заявлений, та надавши право прокурору самостійно в інтересах держави чи особи заявити цивільний позов, законодавець тим самим підкреслив відповідальність держави перед своїми громадянами.

Чи не публічні інтереси виявляються в даних діях? Навряд чи можна заперечувати вияв принципу публічності у вказаних нормах.

Принцип публічності особливо повно виражається в обов'язку суду при ухваленні вироку з власної ініціативи вирішити питання про відшкодування матеріальних збитків, завданих злочином, який до 2001 року містила стаття 29 Кримінально-процесуального кодексу України. На жаль, дана норма була виключена з введенням принципу змагальності і диспозитивності, що, на наш погляд, є поспішним і не виправданим, адже прийняти таке рішення суд міг тільки при винесенні обвинувального вироку, безпосередньо дослідивши всі обставини вчиненого злочину, відповідно до яких факт спричинення шкоди злочином було б доведено. Вказане повноваження суду було однією із процесуальних гарантій захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій, які постраждали від злочину, у випадку, якщо їх керівники не захищають ці інтереси при провадженні у кримінальній справі або роблять це не досить активно, а також потерпілих громадян, якщо вони не можуть самі захистити свої інтереси.

Сьогодні ж, суддя при попередньому розгляді справи вирішує питання про заходи щодо забезпечення цивільного позову за наявності відповідного клопотання потерпілого, якщо цивільний позов не був ним заявлений під час досудового розслідування і не вжито заходів до забезпечення цивільного позову.

Таким чином, можна зробити висновок, що принцип публічності є конституційним принципом і виявляється в тому, що:

- орган дізнання, слідчий, прокурор, суд зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу у разі виявлення ознак злочину незалежно від волевиявлення осіб;
- незалежно від волі учасників процесу слідчий, дізнавач, прокурор вирішують ряд інших питань;
- весь хід кримінальної справи визначається діями і рішеннями органів і осіб, які ведуть кримінальний процес;
- орган дізнання, слідчий, прокурор, суд зобов'язані з'ясувати всі суттєві

для справи обставини з власної ініціативи;

- слідчий, особа, яка провадить дізнання (меншою мірою), як правило, самостійні і незалежні при проведенні розслідування у кримінальній справі;

- суд забезпечує умови для змагальності сторін і забезпечення доведення вини підсудного;

- всі рішення, які вони приймають у справі, є обов'язкові для виконання усіма особами, які беруть участь у кримінальній справі.

Література

1. Конституція України.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2004.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. За загальною редакцією В.Т. Маляренка, В.Г.Гончаренка. – К.: «Форум», 2003.
4. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991р. зі змінами від 31 липня 2001р.
5. Михеєнко М. М., Нор В. В., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. – К., 1999.
6. Грошовий Ю.М. Кримінальний процес. – Харків, 2000.
7. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. 4-те вид., доп. і переробл. – К.: Видавництво А.С.К., 2003.
8. Кримінальний процес України: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. – Харків: Право, 2000. – 496 с.

Г.В. Юркова, канд. юрид. наук

Херсонский юридический институт

Харьковского национального университета внутренних дел,

кафедра уголовного процесса,

Кольцова, 1, Херсон, 73034, Украина

ДЕЙСТВИЯ ПРИНЦИПА ПУБЛИЧНОСТИ НА РАЗНЫХ СТАДИЯХ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена принципу уголовного процесса – публичности. Раскрыто его содержание, дан анализ норм, в которых принцип публичности наиболее ярко проявляется.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *публичные интересы, содержание принципа публичности, процессуальные гарантии, обязанность возбуждения уголовного дела, обеспечение гражданского иска.*

МІЖНАРОДНЕ ТА ЗАРУБІЖНЕ ПРАВО

УДК 343.46:341.232

*О.О. Барбул, аспірант
Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ПРОТИДІІ ВІДМИВАННЮ ДОХОДІВ ВІД ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В умовах становлення національної економіки і процесу, її інтеграції з міжнародними фінансовими системами, як ніколи гостро постає питання про протидію «відмиванню» коштів, отриманих незаконним шляхом.

Потенційна загроза даного процесу полягає в тім, що з метою досягнення нового витка надприбутків при невідпрацьованих механізмах приватизації і роздержавлення, злочинні структури можуть стати власниками основного обсягу матеріальних цінностей. Причому з розвитком внутрішніх організованих злочинних структур вони все щільніше «вбудовуються» в злочинні міжнародні організації і виходять на транснаціональний рівень.

Таким чином, стратегічним напрямком у боротьбі з організованою злочинністю є підрич її економічної основи, створення і реалізація комплексної системи правових, організаційних, оперативних-розшукових та інших заходів для виявлення і ліквідації каналів легалізації доходів, придбаних незаконним шляхом у масштабах усієї держави [1].

КЛЮЧОВІ СЛОВА: «відмивання», легалізація, загроза, економіка, співробітництво.

Відмивання грошей – це злочинна діяльність, переважно міжнародного масштабу, що характеризується умисним приховуванням дійсного походження (джерела) майна чи фінансових коштів шляхом незаконного їх використання (привласнення, передачі, володіння, розміщення, переміщення тощо) для легалізації злочинних доходів [2, 73-106]. Дійсно, діяльність, пов'язана з відмиванням грошей, часто переходить кордони однієї держави та наносить шкоду мирному співробітництву країн в економічній сфері, інтересам організацій та окремих громадян цих країн. Правильно зазначено – до відмивання грошей не можна ставитися як до суто домашньої проблеми – вона є глобальною за самою своєю природою [3, 323]. Тому контроль відмивання брудних грошей можливий лише в координації міжнародних зусиль.

Все вищевикладене дозволяє віднести цей вид злочинної діяльності до злочинів міжнародного характеру, боротьба з якими сьогодні є одним з пріоритетних напрямків міжнародної діяльності України.

Злочинці, що займаються відмиванням грошей, є досвідченими професіоналами, які для здійснення своїх задумів використовують слабкість національних правових і фінансових систем та їх відмінності в регулюванні господарської діяльності. Вони провадять швидкі та гнучкі операції з переведення активів через національні кордони, і їх діяльність вражає саме ті країни, де сформоване недосконале законодавство [4, 153-157].

Важливим елементом всієї системи міжнародно-правового співробітництва в стримуванні злочинності є протидія відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом. Відмивання злочинних доходів є своєрідним механізмом, що створює умови для всього спектру транснаціональної злочинної діяльності: від тероризму до крадіжки автомобілів. Відмивання доходів невіддільне від злочинів, які їх породжують, і боротьба з ними є найважливішою формою боротьби зі злочинністю в цілому.

В останнє десятиліття відмивання перетворилося в політичний фактор, що негативно впливає на авторитет державної влади ряду країн, у тому числі України [5, 12]. Відмивання грошей і іншого майна, отриманих злочинним шляхом, стало глобальною загрозою економічній безпеці держав і вимагає погоджених заходів уникнення їх як на національному, так і на міжнародному рівнях [6, 88-119].

Однією з основних форм міжнародного співробітництва в сфері боротьби з відмиванням злочинних доходів є взаємна правова допомога в розслідуванні, карному переслідуванні й судовому розгляді, що включає також обмін інформацією між компетентними органами держав.

Для зближення національних правових систем і підвищення ефективності боротьби з відмиванням «брудних» грошей прийнято ряд міжнародних угод. Найважливішими з них є Конвенція ООН «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин» [7, 23], що прийнята 19 грудня 1988 року. Тут уперше на міжнародному рівні було дано визначення відмивання грошей, та створено Конвенцію Ради Європи «Про відмивання та конфіскацію доходів від злочинної діяльності» 8 листопада 1990 року [8, 13]. Ці дві конвенції об'єднали зусилля країн у боротьбі з відмиванням грошей та стали правовою основою їх міжнародного співробітництва.

Статті 5 і 7 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обороту наркотичних коштів і психотропних речовин 1988 року зобов'язують держави надавати одну одній широку юридичну допомогу в галузі боротьби з незаконним оборотом наркотичних коштів і відмиванням грошей, отриманих від наркотиків.

Страсбурзька конвенція встановлює, що сторони співробітничать одна з одною у найширшому масштабі для здійснення розслідування й судочинства, спрямованих на конфіскацію знарядь і доходів, іншого майна, що підлягає конфіскації. Таке сприяння включає прийняття будь-яких заходів, у результаті яких надається або забезпечується збереження доказів існування вищевказаного майна, його місцезнаходження або рух, характер, юридичний статус або його вартість (статті 7, 8 Конвенції).

За загальним правилом, взаємна юридична допомога надається тільки при наявності письмового запиту тоді, коли вона не суперечить внутрішньому праву, відповідно до процедур, застережених у запиті. Страсбурзька конвенція передбачає й ініціативну передачу інформації при відсутності за-

питу з боку іншої держави. Стаття 10 Конвенції говорить: «Без шкоди для власного розслідування або розгляду, Сторона може без попереднього запиту передати іншій Стороні інформацію про знаряддя й доходи, коли вона вважає, що надання такої інформації може допомогти стороні-одержувачеві в порушенні або проведенні розслідування або розгляді», або може привести до напрямку цією Стороною запиту про допомогу в проведенні розслідування». Дане положення істотно полегшує оперативний обмін інформацією між національними поліцейськими установами.

Конвенція передбачає також можливість взаємної передачі матеріалів карного розгляду, що може здійснюватися за згодою між сторонами в інтересах належного здійснення правосуддя.

Іншим найважливішим напрямком міжнародного співробітництва є взаємодія в сфері конфіскації злочинних доходів, регулюванню якого приділено основну увагу в Страсбурзькій конвенції. Відповідно до статті 1(d), конфіскація означає покарання або заходи, призначені судом у результаті розгляду кримінальної справи або кримінальних справ, що виражається в позбавленні майна. Як впливає зі статей 2-4, кожна сторона конвенції зобов'язана вживати законодавчі й інші заходи, що надають їй можливість конфіскувати знаряддя й доходи або майно, вартість якого відповідає цим доходам, а також ідентифікувати тероризм, розшукувати майно, що підлягає конфіскації, запобігати будь-яким операціям з таким майном, його передачу або розпорядження ним. Для виконання цих заходів суди або інші компетентні органи повинні мати можливість витребувати або накладати арешт на банківські, фінансові або комерційні документи. Держава не може відмовлятися від виконання своїх зобов'язань у цій частині під приводом банківської таємниці.

Сторони повинні надавати максимальну взаємодопомогу у пошуку інформації щодо майна, отриманого злочинним шляхом, а також вживати необхідні попередні заходи, такі, як, наприклад, арешт майна, запобігання будь-яким операціям при передачі або розпорядженні майном, що може стати об'єктом запиту про конфіскацію або його адекватну заміну (статті 8, 11).

Боротьба з відмиванням коштів є складовою співробітництва України з ЄС у протидії міжнародному тероризму. Теоретично чинне законодавство України, яке регулює фінансові, податкові та інші господарські відносини шляхом установалення досить жорсткого порядку функціонування фінансових інститутів, уже тим самим протидіє використанню фінансових систем у незаконних цілях. Крім того, велике значення для усунення цього явища має розвиток міжнародного співробітництва між судовими і правоохоронними органами всіх європейських країн. Україна є стороною Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 року й урядових угод з Об'єднаним Королівством Великої Британії і Північної Ірландії про арешт та конфіскацію доходів і знарядь, пов'язаних зі злочинною діяльністю, за винятком незаконного обігу наркотиків, а також про взаємне подання допомоги в боротьбі з незаконним обігом наркотиків.

Література

1. Куркін В. Деякі питання правового регулювання протидії окремих держав легалізації доходів від злочинної діяльності // *Юридичний журнал*. – 2006. – №3.
2. Музика А.А. Кримінально-правова боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні // *Правові проблеми боротьби зі злочинністю*. – Кн. 1. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. – С.73-106.
3. *Fraud and Money Laundering. Presentation to the Ukrainian Delegation. 2nd April 1997. Metropolitan Police Fraud Squad.* – 323 p.
4. Юртаєва К.В. Кримінально-правові аспекти міжнародної боротьби з легалізацією (відмиванням) незаконних прибутків// *Право і безпека*. – 2003. – Т.2. – №1. – С. 153 – 157.
5. Савченко А. Відмивання грошей; кримінально-правовий і порівняльний аспекти // *Право України*. – 1997. – № 5; Дудоров О. Чи спливають «брудні гроші» на поверхню. Легалізація злочинних прибутків; проблеми кримінально-правової протидії // *Віче*. – 1998. – № 1; Бондарєва М. Відмивання грошей: міжнародні кримінально-правові аспекти проблеми// *Право України*.- 1999.- № 1; Конєва І. Боротьба з «відмиванням» грошей – праворуч престижу держави. //*Закон і бізнес* 1999-№52. -С. 12.
6. Анисимов Л.Н. *Международно-правовые средства противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем// Московский журнал международного права*.- № 1(41).- 2001. -С. 88 – 119.
7. Конвенція ООН Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин 19.12.1988р., що ратифікована Постановою ВР №1000-12 від 25.04.91р. – С.23.
8. Конвенція Ради Європи Про відмивання та конфіскацію доходів від злочинної діяльності 8.11.1990р. (про приєднання до Конвенції див. Закон №323/95-ВР (323/95-ВР) від 15.09.95р.– С.13.
9. Иванов Э.А. *Отмывание денег и правовое регулирование борьбы с ним*. – М.: Русский Юридический Издательский дом. – 1999. – С. 34
10. Попередження й боротьба з відмиванням грошей і використанням доходів від злочинної діяльності: глобальний підхід Звіт і рекомендації міжнародної конференції. Курмайор, Італія, 18-20 червня 1994 року.
11. <http://www.imolin.org/> International Money Laundering Information Network
12. <http://www.imolin.org/gpml.htm> UnitedNationsGlobalProgrammeagainstMoneyLaundering
13. <http://www.oecd.org/fatf> FATF

*О.О. Барбул, аспірант
Одеський національний університет ім.І.І.Мечникова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

РЕЗЮМЕ

Головним напрямком міжнародного співробітництва в протидії відмиванню брудних грошей повинне стати створення таких ефективних механізмів, щоб ніхто не зміг поставити себе над законом, щоб кожний був захищений зобов'язаннями міжнародного права. Таким механізмом може стати прийняття й ратифікація, по можливості, найбільшим числом держав міжнародних нормативних актів, спрямованих на боротьбу із транснаціональною злочинністю й відмиванням грошей. У першу чергу, це Віденська конвенція ООН 1988 року, Конвенція Ради Європи 1990 року й Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята в Палермо 15 листопада 2000 року, а також «Сорок рекомендацій» FATF (Financial Action Task Force on Money Laundering). Точне дотримання таких міжнародних нормативних документів всіма державами дасть відчутний ефект у боротьбі з відмиванням грошей [9, 34].

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: «отмывание», легализация, угроза, экономика, со-трудничество.

УДК 343.237(569.5)

*Я.М.Саади, аспірант
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права,
уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар,24/26, Одесса, 65058, Украина*

ВИДЫ СОУЧАСТНИКОВ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО УГОЛОВНОМУ КОДЕКСУ ИОРДАНИИ

В предлагаемой статье рассматриваются виды соучастников преступления по уголовному кодексу Иордании.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: фактический исполнитель, моральный исполнитель, преступление, соучастник, подстрекатель, пособник, соисполнитель.

Актуальность темы. В практической деятельности правоохранительным органам Иордании приходится часто сталкиваться с вопросами квалификации преступлений, совершённых совместно несколькими лицами, видами соучастников преступления, их наказанием.

В Иорданском уголовном праве к видам соучастников преступления отнесены: исполнитель, подстрекатель и пособник. К соучастникам отнесены систематические укрыватели. Заранее не обещанное укрывательство является самостоятельным преступлением и к соучастию не относится. Статья 75 УК Иордании гласит: «Исполнителем является лицо, которое осуществляет элемент состава преступления или непосредственно совершает преступление» [1,31]. Согласно этой формулировке можно констатировать, что исполнитель либо полностью выполняет объективную сторону преступления либо частично. Но речь в обоих случаях касается деятельности исполнителя, так как в законе говорится о нём: «осуществляет» и «совершает». Эти понятия, по – нашему мнению, идентичны. В другой статье 76 УК Иордании говорится: если совершили преступление несколько лиц и каждый совершил совместно с действиями других лиц, либо действия, взаимодополняющие друг друга, направленные на достижение преступного результата, то каждый соучастник отвечает за общий преступный результат как отдельно совершивший преступление [1,327].

В уголовном законодательстве Иордании преступление возможно совершить при помощи другого лица, которое не подлежит уголовной ответственности или при помощи лица, которое не знает о намерениях преступника. Такое лицо в юридической доктрине арабских стран, называется моральным исполнителем. В законодательствах других стран (например, УК Украины ч.2 ст.27, УК Франции ч.4 ст.121), такое лицо называется непосредственным исполнителем. Согласно статье 75 УК Иордании, исполнителем является лицо, действия которого включают в себя конкретное преступление или непосредственное преступление.

В этих двух статьях исполнители классифицируются следующим образом:

1. Фактический исполнитель – лицо, которое выполнило элемент преступления и непосредственно своими действиями выполняло объективную сторону преступления. Таким лицом, может быть только лицо, способное нести уголовную ответственность, обладающее общими признаками субъекта (достижение возраста, при котором наступает уголовная ответственность, вменяемость) [2,367].

2. Моральный исполнитель (посредственный исполнитель).

УК Иордании не различает действия исполнителя, если он сам исполнял объективную сторону преступления или через другое лицо, которое в силу своей умственной отсталости, малолетства не могло понимать характер и значение совершаемых им действий либо использовать для этой цели животных (дрессированных собак) или человека с добрыми намерениями [2,313].

3. Моральный исполнитель с добрыми намерениями, которые выражаются в отсутствии преступных намерений и в ошибках. Например, лицо, которое даёт сыну другого лица – яд, убеждает его, что это лекарственное средство для его отца. В данном случае первый, предоставивший лекарство несёт ответственность за умышленное преступление, а другой – сын, за неумышленное преступление. По иорданскому уголовному праву исполнитель несёт уголовную ответственность за действия морального исполнителя, даже в случае, если преступление не было совершено, а было в стадии подготовки к совершению преступления [2,312]. Таким образом, действия морального исполнителя образуют два вида действий: принуждение и помощь в совершении преступления [3,355].

Моральным исполнителем является лицо, не подлежащее уголовной ответственности и не осознающее характер и степень своих действий. Такая точка зрения была принята в ст.76 УК Иордании [1,32].

Исполнитель назван в некоторых составах конкретных преступлений.

В главе I «Умышленное и предумышленное убийство», в ст. 327 говорится: «Наказывается пожизненными каторжными работами за умышленное убийство, лицо, совершившее следующее:

- подготовку к преступлению или помощь в сокрытии подстрекателя, исполнителя или пособника от наказания;
- умышленное убийство государственного служащего во время работы;
- умышленное убийство нескольких лиц;
- истязание жертвы перед убийством» [1,94].

Помощь в совершении преступления состоит в том, что исполнитель знает, что умственно отсталый хотел убить человека, и не даёт жертве убежать, чем самым оказывает помощь в убийстве. Посредственное исполнение может быть в случае, когда лицо использует для совершения преступления дрессированных животных (собаки, ядовитые змеи), несовершеннолетних и невменяемых, руководит или направляет их действия. Несовершеннолетние не освобождаются от уголовной ответственности, если они достигли возраста, с которого наступает уголовная ответственность на момент совершения преступления, и были вменяемы [4,576-577]. Посредственное исполнение бывает и в случаях, когда преступное действие совершено в результате фи-

зического или психического насилия, которое расценивается по иорданскому уголовному праву как состояние крайней необходимости (например, угроза смерти в случае невыполнения требуемых от лица преступных деяний). В этом случае лицо, прибегшее к насилию, подлежит уголовной ответственности как исполнитель за непосредственное совершение данного преступления. А другое, которое совершило преступление, освобождается от уголовной ответственности, поскольку его действия были совершены в состоянии крайней необходимости [5,207]. Также может считаться посредственным исполнителем подчинённый, которому начальник отдаёт преступный приказ о совершении преступления. В этом случае подчинённый освобождается от уголовной ответственности, если он не знал и не мог знать о преступной цели, отдавшего приказ. Однако, если подчинённый выполнял заведомо для него известный преступный приказ начальника, то начальник отвечает за совершение преступления как исполнитель, а подчинённый, исполняющий преступление отвечает как непосредственный исполнитель преступления [2,143-144].

По уголовному праву Иордании предусмотрено: если соучастники совершают преступление, а исполнитель выходит за рамки договорённости и совершает другое преступление, отличное от договорённого, то это преступление называется возможным преступлением. Например, при договорённости в совершении кражи, исполнитель совершил и другое преступление убийство. В таком случае, отвечают ли другие соучастники за совершение исполнителем этого преступления (убийства)? Большинство правоведов считают, что соучастники должны отвечать за убийство, поскольку была возможность совершить любое преступление для достижения преступного результата, и они считают, что у соучастников, например, при совершении кражи, предполагается намеренность в совершении другого возможного преступления [6,287]. Так как у соучастников перед совершением преступления существует договорённости и намерение, то по их мнению существует возможность совершения другого преступления. Такая точка зрения была принята египетскими учёными – юристами: Али Рашид, Фаоиз Абдель Аль-Сатар. Другие же: Махмуд Мустафа, Абдель Вахаб Хомад считают, что исполнитель должен сам нести уголовную ответственность за свои деяния, а соучастники не несут уголовной ответственности за другое преступление, которое совершил исполнитель, так как между ними отсутствует договорённости о совершении данного преступления [7,342]. За эксцесс отвечает только сам исполнитель, а соучастники несут ответственность лишь за те деяния, которые находились лишь в рамках их договорённости. Такие разные точки зрения среди учёных стран Арабского Востока и Иордании являются следствием того, что, в уголовном законодательстве этих стран недостаточно чётко регламентирован вопрос о соучастии.

Соучастник. Иорданское законодательство даёт понятие соучастника. Соучастником является лицо, которое соучаствовало с другими лицами в совершении преступления или, совершило деяние, которое образовало объективную сторону преступления, выполняло прямые действия в совершении преступления, руководило или организовало соучастие в преступлении [4,585]. На основании вышеуказанного, лицо признаётся, соучастником в следующих случаях: объективная сторона состава преступления состоит из

одного деяния, и все соучастники совершают его совместно или каждый соучастник совершает часть своего деяния. Например, группа лиц совершила кражу, каждый участник которой взял себе какой – либо предмет. Два лица положили взрывное устройство в машину потерпевшего.

Преступление состоит из нескольких деяний, и каждый соучастник совершает одно или более деяний, из которых состоит объективная сторона преступления. Например, подделка ценных бумаг – одно лицо подделывает содержимое текста чека, а другое лицо – подделывает подпись на чеке.

Лицо совершает деяние, входящее в объективную сторону преступления. Например, один соучастник держит жертву, а второй – убивает её ножом [8,318-319].

Соучастник, совершая преступление, выполняет главную роль в преступлении. Это касается лица, которое организует или руководит соучастниками, хотя в иорданском уголовном законодательстве «организатор» не назван среди соучастников.

Статья 77 УК Иордании гласит: «Лицами, совершившими преступление в средствах массовой информации, как указывается в статье 73 часть 2 и часть 3, считаются лица, которые сочинили текст и руководили его изданием». Дополнительно к этим статьям иорданский законодатель добавил ст.78 УК Иордании, которая гласит: «За преступление, которое было совершено при помощи печатных средств, ответственность несёт руководство издательства, при отсутствии – редактор или корреспондент» [1,32].

Исходя из этого, арабские учёные Мухаммед Наджид Хосни [4,582], Мухаммед Аль-Фадель [9,324] считают, что каждый соучастник должен знать о действиях другого и воле каждого из них. Каждый соучастник направляет свою волю и действия для достижения преступного результата. Например, соучастие трёх лиц в убийстве происходило следующим образом: один связал потерпевшему руки, другой – ударил ножом, третий – стоял на страже. В данном случае, соучастники знали о взаимных действиях и направляли их волю на достижение преступного результата в выполнении преступления. Самым важным элементом в соучастии является сговор между соучастниками в конкретном преступлении, поскольку сговор усиливает общественную опасность и объединяет преступные намерения и волю преступников в совершении преступления. Большинство арабских учёных Махмуд Наджид Хосни, Махмуд Мустафа, Махмуд Аль-Фадель считают, что необязательно наличие сговора между соучастниками, достаточно совместных действий, которые соединяют их действия и образуют объективную сторону преступления и её результат [2,322]. Например, при попытке к бегству, потерпевшего задерживает один из преступников, а второй соучастник преступления убивает его. В данном случае между соучастниками отсутствовал сговор. Такое соучастие называется соучастием путём предоставления помощи [10,322-323].

Соучастие путём предоставления помощи не требует совпадения воли исполнителя и воли соучастника в выполнении объективной стороны преступления, поскольку отвечает исполнитель или соучастник, который совершил преступление. Поэтому соучастник отвечает, если у него было намерение соучастия в преступлении. Намерение в соучастии необходимо для исполнителя, а намеренность, необходима для осознания соучастником действий

исполнителя, и его воли помогать в этих действиях. Таким образом, существует соучастие, если несколько лиц совершают конкретное преступление и отсутствует соучастие или не имеет места соучастие, если были совершены одновременно разные преступления. Это называется множественными преступлениями или множественными исполнителями. Значит, самым важным элементом в соучастии является единство преступления (конкретное преступление) и прямая умышленная связь между соучастниками [11,35].

При совершении умышленного преступления каждый соучастник знает о действиях остальных соучастников и их совместных действиях в достижении преступного результата. Поэтому сущность соисполнительства в том, что каждый соучастник выполняет частичные действия или оказывает помощь другому соучастнику в совершении преступления. Вместе с тем при соисполнительстве возможно различие в характере и степени участия в преступлении отдельно соисполнителем, так как в некоторых случаях один из исполнителей одновременно выполняет функции подстрекателя или пособника. Что касается субъективной стороны соисполнительства, то оно характеризуется, в прямом смысле, сознанием и желанием совершить преступление и допускает наступление преступного результата. В неосторожном преступлении соучастие по иорданскому законодательству – невозможно. В ст.79 ч.1 УК Иордании говорится: «Возмещение нанесенного ущерба может происходить материальным способом, который смягчает или отягощает, освобождает от ответственности и действует на всех соучастников преступления – подстрекателя и пособника». В части 2 той же статьи сказано о том, что на ответственность соучастника действуют, и личные обстоятельства, из-за которых было совершено преступление. Таким образом, ст.79 УК Иордании называет соучастниками подстрекателя и пособника и определяет принцип их равной ответственности, но с учётом возмещения ими причинённого преступными действиями ущерба и личных обстоятельств, приведших к совершению преступления [2,299].

Литература

1. Уголовный кодекс Иордании №16 от 1960г. – Амман, 1993. – 131 с.
2. Аль-Саид К. Комментарий общих положений УК Иордании и других законодательств. Т.1. Общие положения присущие соучастию. – Амман, 1983. – 459с. (на араб.яз.).
3. Абдельмалик Д. Энциклопедия уголовного права. – Каир, 1931. – 1056с. (на араб.яз.).
4. Хосни М.Н. Комментарий УК Ливана. Общая часть. – Бейрут, 1984. – 973с.
5. Нежим М. Комментарий УК Иордании. – Амман, 1991. – 224с. (на араб.яз.).
6. Аль-Халляби М. Комментарий к УК Иордании. Общая часть. – Амман, 1997. – 668с. (на араб.яз.).
7. Мустафа М.М. Уголовное право. Общая часть. – Каир, 1976. – 502с. (на араб.яз.).
8. Джунди А.А. Юридическая энциклопедия. Т.1. – Каир, 1931. – 1275с. (на араб.яз.).
9. Аль-Фадел М. Общие принципы УК. – Дамаск, 1975. – 586с. (на араб.яз.).

10. Аль-Маждуб А. Подстрекательство к преступлению.—Каир, 1970.— 265с. (на араб.яз.).

11. Хосни М.Н. Соучастие в преступлении в арабском законодательстве. — Бейрут, 1961. — 464 с.

Я.М.Сааді

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ВИДИ СПІВУЧАСНИКІВ ЗЛОЧИНУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ ЙОРДАНІЇ

РЕЗЮМЕ

Запропонована стаття знайомить з видами співучасників злочину у Кримінальному праві Йорданії: виконавцем, підбурювачем та пособником. Поняття цих суб'єктів співучасті дані в Кримінальному праві Йорданії в скорочених формулюваннях.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фактичний виконавець, моральний виконавець, злочин, співучасник, підбурювач, пособник, співвиконавець.

М.О. Саракуца, ст. викл.

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова,
економіко-правовий факультет
кафедра конституційного права та правосуддя,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЛІСАБОНСЬКОГО ДОГОВОРУ

Розглянуто процес прийняття нового Договору про Реформу ЄС, проаналізовано його правову сутність у порівнянні з нератифікованою Конституцією ЄС. Досліджено ті зміни, які вносить новий Договір у структуру та діяльність інститутів ЄС та перспективи його ратифікації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Європейський Союз (далі ЄС), Конституція ЄС, Лісабонський Договір, європейська інтеграція.

Як відомо, після процесу провалу референдумів у Франції та Нідерландах процес ратифікації Конституції припинився, і Європейський Союз майже на два роки поринув у глибоку політичну кризу. Беручи до уваги безпрецедентне розширення ЄС у 2004 та 2007 рр., у результаті чого його сукупне населення складає зараз майже півмільярда, з'явилась гостра необхідність реформувати як порядок формування, так і принципи функціонування головних інститутів ЄС, зробити їх діяльність більш зрозумілою та прозорою.

З початку 2007 р. Німеччина, яка очолила ЄС на пірроку, зробила своєю метою дослідити і встановити можливі шляхи виходу Європейського Союзу з інституційної кризи. В результаті самміту на чолі з канцлером Німеччини Ангелою Меркель з'явилося рішення про прийняття альтернативного договору, який повинен був стати компромісом між прихильниками та супротивниками Конституції.

23 липня, на засіданні Ради ЄС з загальних справ та зовнішніх відносин, було оголошено про початок роботи Міжурядової конференції, націленої на узгодження тексту нового договору ЄС. Було також прийняте рішення провести в жовтні неформальне засідання голів держав та урядів держав-членів ЄС для обговорення проекту реформаторського договору. Коли Німеччина склала свої повноваження, її місце заступила Португалія, яка з новими силами взялася за опрацювання нового договору. Представники юридичних служб, яким було довірено вироблення правового аспекту договору, ідентифікували тільки сім проблемних блоків, потребуючих політичного вирішення та залишили їх на розсуд міністрів іноземних справ [2].

Однак цей процес проходив не так легко, як передбачалось. З'ясувавши силу свого впливу на прийняття рішення, держави-члени вирішили скористатися цим для отримання максимальних поступок. Так, Італія була невдоволена скороченням кількості її депутатів в Європарламенті, завдяки чому італійці вперше в історії ЄС могли отримати менше представників у законодавчому органі, ніж Франція та Великобританія. В результаті було досягнуто компромісної угоди про надання Італії одного додаткового ман-

дату у парламенті. Австрія отримала дозвіл на обмеження (що суперечили затвердженій політиці ЄС) на кількість іноземних студентів, які навчаються в її вузах. Болгарія домоглася права доповнити європейську валюту надписами на кирилиці. Франція вимагала виключення з тексту договору згадки про вільну конкуренцію, бо це допоможе захистити інтереси її національних компаній.

Багато проблем розробникам нового договору принесла позиція Великобританії. Ця держава, яка традиційно об'єднує табір супротивників прямування у бік «Об'єднаних Штатів Європи» і завжди в першу чергу відстоює свої національні інтереси і цей важкий період вирішила використати з максимальною для себе вигодою.

Перш за все Великобританія наполягала на тому, щоб виключити з нового договору майже всі атрибути державності, все те, що так драгувало її в Конституції. Вона заблокувала спробу створити єдину зовнішню політику Європейського Союзу: спочатку передбачалось ввести посаду міністра іноземних справ ЄС, але Лондон відстояв існуючу посаду Високого представника Євросоюзу з питань зовнішньої політики. Під тиском Великобританії та Польщі в текст нового договору було внесено статтю про можливість виходу держави з об'єднання (хоч теоретично вона існувала й раніше).

Хартія фундаментальних прав, яку було проголошено у 2000 р., отримала правову обов'язковість для держав-членів, хоча й не стала складовою договору, як це було з Конституцією. Проте Великобританія отримала гарантії того, що Хартія не буде використана Судом ЄС для змін у британському трудовому законодавстві та в інших нормативних актах, пов'язаних з правами людини.

Але найсуттєвіші проблеми були пов'язані з польським керівництвом, яке відмовлялось ратифікувати проект загальноєвропейського договору, посиляючись на те, що він суперечить національним інтересам держави. Головним для Варшави було залишити переваги чинної системи зваженого голосування в Раді міністрів ЄС, що дозволяло їй бути на одному рівні з п'ятьма великими державами. В результаті поступок Польща зможе використовувати процедуру зваженого голосування до 31 березня 2017 року.

Згідно з її вимогами у текст договору було внесено статтю, яка відома під назвою «Іоннінського механізму». Вона надає можливість для декількох країн уповільнити прийняття того чи іншого рішення в Раді ЄС, якщо кількість голосів, поданих проти нього наближується до необхідної блокуючої меншості.

Незважаючи не всі вищевказані труднощі, розробники нового договору змогли досягти необхідного компромісу, і Головуюча в ЄС Португалія оголосила юридично доопрацьовану версію договору напередодні жовтневого самміту. 19 жовтня 27 держав схвалили новий Договір, який був урочисто підписаний 13 грудня 2007 р. у Лісабоні.

Сутність Лісабонського Договору становить значно перероблений текст європейської Конституції, тільки у скороченому варіанті та без конституційної термінології і символіки. Крім того, всі найбільш радикальні нововведення Конституції, які наділяли ЄС рисами квазидержавного об'єднання, також передбачливо не були внесені у текст нового Договору.

На відміну від Конституції, Лісабонський Договір не містить у своїй на-

зві поняття «конституція», не згадує про символи Союзу, повертається до існуючих нормативно-правових актів ЄС («регламенти» та «директиви» замість «законів» та «рамочних законів»), відмовляється називати нову посаду керівника дипломатичної служби «міністром іноземних справ».

Новий Договір зберігає чинні засновницькі договори (прийняття Конституції передбачало відміну всіх засновницьких договорів), інакше кажучи, становить за своїм змістом ревізійний договір, так само як Амстердамський та Ніццький. Таким чином, мета спрощення законодавства ЄС не була досягнута. Фактично Договір виправдовує свою назву Реформаторського, в той час як Конституція була унікальним документом, утворюючим новітнє, без аналогів у світі, інтеграційне об'єднання.

Але ті новели, які введено новим документом, теж кардинально змінюють порядок функціонування та правову природу Європейського Союзу. Одне з найбільш вагомих досягнень Лісабонського Договору – перетворення Євросоюзу в повноцінний суб'єкт міжнародного права (віднині ЄС буде в змозі підписувати міжнародні угоди від свого імені). До цього правосуб'єктність мали тільки Європейські Співтовариства. У всьому тексті засновницьких договорів назва «Співтовариство» замінено на назву «Союз» [3]. Договір про заснування Європейського Співтовариства перейменовано в Угоду про функціонування Євросоюзу.

Було значно поширено перелік сфер діяльності, в котрих держави-члени вже будуть не в змозі застосувати право вето – рішення у цих сферах будуть прийматися більшістю голосів, отже, зростає сама ймовірність прийняття таких рішень. Тепер цю систему голосування поширено на правове співробітництво, економічну політику, співробітництво в боротьбі з тероризмом та на ще майже п'ятдесят нових галузей. Але в найбільш чутливих питаннях зберігається одностайність, в тому числі спільна зовнішня політика та політика безпеки, соціальне забезпечення, оподаткування та культура [2].

Щодо порядку голосування кваліфікованою більшістю, то до 2014 р. залишаються діючі правила голосування, передбачені Ніццькою угодою. Відповідно до них, рішення приймає кваліфікована більшість, завдяки чому густонаселені країни мають майже таку ж вагу як і малонаселені. У перехідний період з 2014 до 2017 р. новий принцип буде обмежено вищевказаним Іоннінським компромісом. Після 2017 р. буде введено нову систему голосування (так звана подвійна більшість), коли за прийняття того чи іншого рішення повинні проголосувати мінімум 55% депутатів, які представляють не менш 65% населення ЄС.

Іншою новацією Договору є вже згадане вище запровадження посади Високого представника Європейського Союзу з зовнішніх справ та політики безпеки. Ця посада поєднає нинішні функції Високого представника ЄС з питань спільної зовнішньої та політики безпеки (до 2009 року їх виконує Хав'єр Солана) та Європейського Комісара у справах зовнішніх відносин (Беніта Ферреро-Вальднер).

Запровадження цієї посади повинне зробити європейську зовнішню політику більш консолідованою. Ще однією новацією є структурне підпорядкування посади Високого представника: якщо нині ця посада належить до структури секретаріату Ради ЄС, за проектом нового договору, Високий представник стане одним із віце-президентів Європейської Комісії. Ця поса-

да стає сильнішою, ніж існуючі не тільки тому, що її апарат буде становити приблизно 5000 чоловік, але й матеріально, оскільки Високий представник отримує право розпоряджатися всіма фінансовими ресурсами.

Значні зміни внесено в структуру та діяльність головних інститутів Європейського Союзу. Європейську Раду введено до складу інститутів ЄС (раніше вона була лише органом політичного керівництва), проте вона не наділена законодавчими повноваженнями. Уведено також нову посаду Головуючого (президента) ЄС, якого будуть обирати на 2,5 роки лідери держав-членів з можливістю однократного переобрання. Незважаючи на те, що за об'ємом повноважень ця посада непорівнювана з посадою президента держави, статус європрезидента буде досить високим: він головуватиме на саммітах ЄС, представлятиме його за кордоном, а в інший час буде «сприяти згуртованості та консенсусу держав» [3, 138]. Крім цього, заміна шестимісячної ротації фактично п'ятирічним строком повноважень зробить можливим здійснення більш збалансованої політики та проведення довгострокових операцій, не відволікаючись на змінення пріоритетів політичного керівництва, як трапляється зараз в ЄС після приходу нової Голосуючої держави.

Лісабонський Договір посилив також статус Європейського Парламенту. Його депутати отримали право схвалювати чи не схвалювати нормативно-правові акти з погляду юстиції, безпеки та імміграційної політики. Крім того, Договір вводить поняття «звичайної законодавчої процедури», яка передбачає повноцінне партнерство Європарламенту та Ради Міністрів у законодавчому процесі. Для ухвалення міжнародних договорів у деяких сферах Євросоюз потребуватиме віднині отримати згоду Парламенту, який також отримує можливість ініціювати законодавчий процес (раніше це право мала тільки Європейська Комісія).

Окрім цього, він також буде здійснювати політичний контроль над діяльністю інших європейських структур. З точки зору деяких авторів, після набуття новим договором чинності, Європарламент перетвориться в повноцінний «законодавчий» орган ЄС і його права зрівняються з правами Ради ЄС [2]. Кількість депутатів Європарламенту буде зменшено з існуючих 786 до 751 особи (750 депутатів та голова, голос якого не враховується).

Змінюється і структура Європейської Комісії (ЄК). Починаючи з 2014 р. її склад буде формуватися відповідно не принципу «один комісар від однієї держави», а в складі двох третин від 27 чинних членів ЄК.

Певні важелі впливу на прийняття рішень отримали національні парламенти, які володітимуть правом блокувати проекти нормативних актів у випадку, якщо вони суперечать принципам субсидіарності та пропорційності.

Лісабонський Договір має власну нумерацію, яка не збігається з нумерацією засновницьких діючих договорів. Загалом структура документу важка для розуміння, що, за думкою деяких аналітиків, є символічним моментом, який відбиває невразливу та заплутану природу ЄС як наддержавної установи.

У цілому Договір про реформу є найбільш компромісним договором в історії європейського об'єднання. При порівнянні з текстом Конституції впадає в око його спадковість. Майже всі головні положення Конституції збережено в договорі, крім тих, які містили найбільш радикальні новели, які наділяли ЄС державними ознаками. Проте засновники Договору про реформу неодна-

разово підкреслювали неконституційний характер змін, свідомо відкинувши всі згадки про Конституцію з його тексту. І якщо по суті Конституція була проривом в процесі європейської інтеграції та в становленні Європейського Союзу, то Лісабонський Договір містить перш за все технічні, не сутнісні зміни, які пропонують ефективні шляхи виходу з кризових ситуацій, але не надають Євросоюзові нового напрямку для розвитку.

Проте глибока політична та інституційна стагнація, яка тривала в Європейському Союзі майже два роки, розладнувала ще діючі механізми ЄС та призвела до політичної нестабільності, в якій неефективність функціонування інститутів ЄС супроводжувалася невпевненістю в доцільності подальшого розвитку ЄС. В цьому випадку прийняття Лісабонського Договору стало вирішенням насущних проблем та вагомим кроком до збільшення подальшої ефективності Європейського Союзу як інтеграційного об'єднання.

У разі ратифікування договору усіма державами-членами, він набуде чинності з 2009 р., що дозволить провести чергові вибори до Європарламенту згідно з новими умовами [1].

Але невдалі результати ратифікації Договору в Ірландії поставили існування реформованого ЄС під загрозу. Поки лідери ЄС шукають альтернативні шляхи прийняття Лісабонського договору, аналітики роблять прогнози стосовно подальшого розвитку інтеграційного процесу. Зрозуміло, що в існуючому стані ефективного функціонування Союзу буде неможливим – складна інституційна та організаційна структура ЄС, необхідність односторонності при прийнятті більшості рішень, дублювання його зовнішньополітичних функцій унеможлиблює подальший розвиток інтеграційного об'єднання в складі двадцяти семи або більше держав.

Державам-членам залишається тільки сподіватися на те, що націоналістичні настрої та політична пропаганда не перешкоджатиме народам Європи оцінити ті безперечні переваги, які несе в собі новий Договір і це допоможе вирішити проблему прийняття Лісабонського договору.

Література

1. Сайт Лісабонського Договору на офіційному сайті ЄС.
http://europa.eu/lisbon_treaty/index_en.htm
2. Энтин М.Л. Договор о реформе // *Вся Европа*. - № 11(16), 2007.
http://alleuropa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=464
3. *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community*// *Official Journal of the European Union*. - C 306, Volume 50, 17 December 2007.

М.А.Саракуца

*Одесский национальный университет им. И.И.Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина*

ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ЛИССАБОНСКОГО ДОГОВОРА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена сравнительно-правовому анализу Лиссабонского договора и текста нератифицированной Конституции для Европы, прослежена наследственность основных изменений, вносимых новым договором в принципы деятельности Европейского Союза. В то же время сделан вывод о том, что все наиболее радикальные новеллы Конституции, придававшие Европейскому Союзу вид квазигосударственного объединения, отсутствуют в новом договоре, придавая ему компромиссный характер.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Европейский Союз (ЕС), Конституция ЕС, Лиссабонский Договор, европейская интеграция.*

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

УДК 342.951:004

*Г.В.Загіка, кандидат юридичних наук, доцент
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Досліджено поняття управління, управлінської діяльності та інформаційної сфери, розглянуто основні проблеми та напрямки державної інформаційної політики у сфері формування єдиного інформаційного простору України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *управління, інформаційна сфера, управлінська діяльність, єдиний інформаційний простір.*

Процеси глобалізації, властиві сучасні етапи розвитку суспільства, тісно пов'язані з удосконаленням сучасних інформаційних технологій і підтримуються масовим впровадженням глобальних трансграничних інформаційно-телекомунікаційних систем в усіх сферах людської діяльності. Єдиний світовий інформаційний простір, в якому циркулює різноманітна інформація, здійснюється її накопичення, опрацювання, збереження, перестав бути чимось теоретичним і перетворився на реальність. Останнім часом в Україні відбувся перехід від інформаційної закритості до загальноприйнятих світовою практикою методів регулювання інформаційних відносин, і формування нової галузі суспільних відносин – інформаційної.

Інтерес держави до побудови інформаційного суспільства знаходить відбиття в проведенні державної інформаційної політики в галузі інформатизації та в створенні нової галузі права – інформаційного права.

Проблеми утвердження пріоритету людини в економічній, політичній і духовній сферах сьогодні значною мірою пов'язані з узгодженням державного управління та правовим регулюванням суспільних відносин в інформаційній сфері. Питання інформації та державного управління, взаємозв'язків держави та інформаційної сфери певною мірою розглядалися філософами, теоретиками права, державознавцями, адміністративістами, економістами, соціологами, кібернетиками. Назріла потреба у багатоаспектному дослідженні проблеми формування і реалізації державної інформаційної політики та якісному забезпеченні державного управління інформаційною сферою в умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства.

Процес переходу до моделі розвитку суспільства, що базується на економіці ринкового типу, визначив напрями та механізми трансформації інформаційної сфери в Україні. Саме товарно-грошові відносини безпосередньо

та опосередковано стали визначальними для розвитку цієї сфери. Причому роль держави як фінансового донора інформаційної діяльності в суспільстві помітно зменшилась. За деякими стратегічними напрямками інформаційної діяльності, наприклад, в науці, цей процес має, катастрофічні наслідки. Тим більше, що діяльність приватних структур у цьому напрямі аж ніяк не компенсує скорочення державного фінансування.

Універсальним засобом характеристики певної діяльності у вигляді сукупності дій, які вчиняються для досягнення певних суспільно корисних цілей, є управління. Філософська наука трактує управління як функцію організованих систем, що забезпечує збереження їх структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їх програм, досягнення їх мети. Управління притаманне лише складним соціальним і несоціальним динамічним системам, іманентним атрибутом яких є самоуправління, тобто здатність до впорядкування системи, приведення її у відповідність до об'єктивної закономірності, що діє в даному середовищі, до оптимізації функціонування системи [1, 21].

У науковій літературі здобуло визнання трактування управління як поняття, що характеризує впорядкування взаємодії певної множини елементів або складових природи, суспільства, самої людини. При цьому це поняття розглядається в різних аспектах, відповідно в його розуміння вкладається різний зміст. Але найбільш адекватно суть управління визначається терміном «вплив», який вказує на головне в управлінні – момент впливу на свідомість, поведінку і діяльність людей.

У науковій літературі існують різні визначення управління як у загальному, так і у вузькому розумінні. Так, О.М. Бандурка у найзагальнішому вигляді визначає управління як комплекс необхідних засобів впливу на групу, суспільство або його окремі ланки для їхнього упорядкування, збереження якісної специфіки, вдосконалення і розвитку [2, 10].

У широкому розумінні управління, як стверджує представник іншої управлінської школи В.І. Кноррінг, – це безперервний процес впливу на об'єкт управління (особистість, колектив, технологічний процес, підприємство, державу) з метою досягнення оптимальних результатів з найменшими витратами часу та ресурсів [3, 7].

Фахівці НАВСУ розглядають управління в узагальненому вигляді як «...діяльність суб'єкта, що виявляється у цілеспрямованому, організуючому впливі на об'єкт управління, здійснюваному з метою приведення його у бажаний для суб'єкта стан» [4, 8].

Копан О.В. [5, 17] вказує, що соціальне управління не зводиться до регулювання діяльності окремих підприємств, установ, колективів, до керування окремими сторонами суспільного життя, а поширюється на суспільство загалом. Соціальне управління за своєю внутрішньою структурою є складною системою, що включає взаємопов'язані і взаємодіючі елементи, сукупність яких характеризує його як специфічне суспільне явище.

Управління як суспільне явище, що відпрацьоване і пристосоване людьми для вирішення життєвих проблем, має багатогранний характер, складається з різноманітних елементів і взаємозв'язків. Це зумовлено тим, що в управлінні як суб'єктом, так і об'єктом управлінського впливу виступає людина. Визначальним є і те, що управління органічно включене в механізми

взаємодії природи, людини, суспільства.

За допомогою управлінської діяльності органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють цілі та функції державного управління. На думку науковців, управлінська діяльність – сукупність вироблених історичним досвідом, науковим пізнанням і талантом людей навичок, умінь, способів, засобів доцільних вчинків і дій людини у сфері управління [1, 99].

Управлінська діяльність вирізняється інтелектуальним характером, що виражається в її спрямованості на вироблення, прийняття та практичну реалізацію управлінських рішень, покликаних змінювати у бажаному напрямі стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку і діяльність людей. Вона має бути здатною відображати соціальну дійсність і все, що відбувається в ній, розкривати наявні в ній ресурси, засоби і резерви, знаходити оптимальні способи її удосконалення і переведення на новий рівень.

Рисами державної управлінської діяльності також є: юридична заданість, чіткість і виразність. Тобто це діяльність, яку відповідні органи державної влади і посадові особи повинні здійснювати, причому так, як вимагається для реалізації компетенції кожного конкретного органу, а в ньому – кожної посади державного службовця. Тому більшість елементів управлінської діяльності не тільки юридично описуються, а й «прив'язуються» до конкретних органів, закріплюються в їх правовому статусі у вигляді процесуальних норм.

Форми управлінської діяльності є зовнішніми, постійно і типізовано фіксованими проявами практичної активності органів державної влади чи органів місцевого самоврядування з формування і реалізації управлінських цілей і функцій та забезпечення їх власної життєдіяльності. Вони дають нам уявлення про те, що і як робиться в органах зі здійсненням їх компетенції.

Методи управлінської діяльності застосовуються у процесах управління за дорученням держави, тобто офіційно, а також у встановленому порядку і мають відповідати певним вимогам, серед яких особливе місце посіли: володіти здатністю формувати і забезпечувати реалізацію управлінських впливів; бути різноманітними і пристосованими для використання в управлінні; бути реальними і гнучкими.

Інформаційний характер управлінської діяльності виявляється в необхідності постійного одержання, осмислення, систематизації, зберігання, видачі спеціальної і перш за все управлінської інформації. Сучасний стан розвитку суспільства характеризується тим, що збільшується роль інформаційної сфери. На сьогодні в національному законодавстві не легалізовано поняття «інформаційна сфера». Аналіз наукової та спеціальної літератури свідчить про те, що сьогодні як на побутовому, так і на науковому рівні інформаційна сфера розглядається як сфера, яка формується та розвивається під час інформаційної діяльності.

Безумовно, сьогодні інформаційна сфера розглядається і як відносно самостійна сфера, і як допоміжна стосовно інших видів діяльності. На думку Арістової І.В., існуюча політика держави в інформаційній сфері спрямована як на розвиток безпосередньо інформаційної сфери, так і на підвищення ефективності розвитку державності, безпеки, оборони, пріоритетних галузей економіки, фінансової та грошової системи, соціальної сфери, галузей екології та використання природних ресурсів, науки, освіти і культури, між-

народного співробітництва за допомогою інформаційної сфери [6,44].

Відповідна державна політика проводиться щодо підтримки розвитку саме інформаційної сфери – сфери засобів масової інформації, сфери науково-технічної інформації, видавничої справи та реклами, сфери статистики, сфери бібліотечної та архівної справи, сфери інформатики та обчислювальної техніки тощо. У такому вигляді ця політика легалізована та легітимізована у законах України: «Про Національну програму інформатизації», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про інформацію», у Постанові Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні», а також багатьох інших законодавчих та нормативних актах.

Одним із основних об'єктів державного управління національною інформаційною сферою є єдиний інформаційний простір України. Інформаційний простір є основою соціально-економічного, політичного і культурного розвитку та забезпечення безпеки України. Ефективний інформаційний простір повинен забезпечити побудову інформаційного суспільства в країні і входження її у світовий інформаційний простір. За функціональним підходом об'єктом управління є люди, відносини між якими здійснюються в інформаційній сфері.

На цей час в національному законодавстві поняття «інформаційний простір України» також не легалізоване. Як вважає А.В.Баранов, інформаційний простір України – це соціальне середовище, у якому здійснюється виробництво, збирання, зберігання, поширення і використання інформації і на яке розповсюджується юрисдикція України [7].

Безумовно, інформаційний простір України є складовою частиною європейського інформаційного простору, який, у свою чергу, входить до світового інформаційного простору. Останній повинний бути основою розвитку інформаційного суспільства, яке є інтегративною ознакою для всіх країн світу. Таким чином, розбудова єдиного інформаційного суспільства залежить від ефективності як єдиного світового інформаційного простору, так і від його окремих складових, зокрема від єдиного інформаційного простору України.

Єдиний інформаційний простір являє собою сукупність баз та банків даних, технологій їх ведення і використання, інформаційно-телекомунікаційних систем та мереж, які функціонують на основі єдиних принципів і за загальними правилами, що забезпечує інформаційну взаємодію організацій і громадян, а також задоволення їх інформаційних потреб.

Удосконалювання єдиного інформаційного простору як об'єкта державного управління національною інформаційною сферою тісно пов'язано з реалізацією державної інформаційної політики, зокрема із заходами щодо забезпечення інформаційної безпеки. Держава повинна мати гнучку, мобільну та ефективну систему інформаційної безпеки, яка спроможна швидко реагувати на загрози, що з'являються, та нові умови діяльності. Для цього, насамперед, необхідна організація постійного відстеження ситуації в сферах, де можуть виникнути загрози інформаційної безпеки, і перманентна перевірка можливостей існуючих систем забезпечення інформаційної безпеки щодо усунення реальних і потенційних загроз. Необхідно також узгодити нормативно-правову базу розвитку єдиного інформаційного простору і забезпечення інформаційної безпеки, в першу чергу щодо інтегрування Ук-

раїни у міжнародні телекомунікаційні мережі, створення технічних засобів забезпечення інформаційної безпеки, закупівель зарубіжних програмно-технічних і телекомунікаційних засобів та їх використання в стратегічно важливих сферах.

Таким чином, розвиток і глобалізація відкритих комп'ютерних і телекомунікаційних мереж, швидке зростання світового ринку обчислювальної техніки, інформаційних технологій, продуктів та послуг, формування міжнародного інформаційного простору створюють передумови для руйнування традиційних механізмів забезпечення геополітичної цілісності держави, серйозно впливають на ряд елементів державності і національні правові системи. Поступово зростає значення міжнародно-правових механізмів, підвищується роль морального компоненту в регулюванні інформаційних відносин у суспільстві. Слід також зауважити, що вирішення численних проблем сучасного етапу розвитку інформаційних відносин, які привертають увагу вітчизняних і зарубіжних законодавців, було б мало продуктивним в умовах відсутності більш-менш конкретного плану правової роботи над їх подоланням.

Державна інформаційна політика, яка повинна адекватно і динамічно відображати весь комплекс інтересів та пріоритетів суспільства в інформаційній сфері, що змінюються в процесі його життєдіяльності, – на сьогодні повинна бути однією з основних складових державної політики, яка багато в чому визначає темпи і рівень її розвитку, а також право займати гідне місце у світовому співтоваристві.

Перехід України до інформаційного суспільства потребує переосмислення, а у відповідних випадках і розробки нових механізмів регулювання відносин, що виникають між громадянами, їх об'єднаннями та державою. Правові механізми в умовах інформаційного суспільства перестають бути переважною формою регуляції соціальних процесів. Виходячи з ефективності впливу на суспільні відносини, слід обґрунтовано оцінювати в кожному конкретному випадку доцільність застосування юридичного механізму управління.

Література

1. Державне управління: Навч. посібник. /За ред. А.Ф. Мельник. – К.: Знання, 2004.
2. Бандурка О.М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. – Х.: Основа, 1996. – 398 с.
3. Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 528 с.
4. Колпаков В.К, Кузьменко О.В. Административное право Украины: Підручник. – К., 2003. – 544 с.
5. Копан О.В. Забезпечення внутрішньої безпеки України: теоретико-управлінські, правові засади. Автореферат. – К., 2003. – 36 с.
6. Арістова І. В Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти. – Х.: УВС, 2000. – 368 с.
7. Баранов А. О. Информационный суверенитет или информационная безопасность // Национальна безпека і оборона. – 2001. – №1. – С. 70-76.

А.В.Загика

*Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
кафедра уголовного права,
уголовного процесса и криминалистики Французский бульвар, 24/26,
Одесса, 65058, Украина*

УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЕ

РЕЗЮМЕ

Исследуются понятия управления, управленческой деятельности и информационной сферы, указаны их характерные особенности. Рассмотрено единое информационное пространство как основной объект государственного управления национальной информационной сферой; указаны на перспективные направления усовершенствования этого пространства в рамках государственной информационной политики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *управление, информационная сфера, управленческая деятельность, единое информационное пространство.*

УДК 343.151

Р.С. Притченко, ст. викл.

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін і міжнародного права,
Французський бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ

Анализируется содержательная сторона процесса судебной деятельности, рассматриваются такие аспекты судебной деятельности как интеллектуальный, волевой, теоретический и практический.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *деятельность судьи, судебная практика, правоположение, суждение, судебный акт.*

Несомненно то, что судебная практика имеет деятельный характер и представляет собой непрерывный процесс деятельности по преобразованию объективной реальности, который реализуется в ходе осуществления судебной власти. Необходимо отметить, что деятельность суда отличается разнообразием, что обуславливает необходимость выделить основную деятельность, определяющую сущность судебной практики. По нашему мнению, таковой является формализация суждений о применении права к конкретным общественным отношениям, в результате чего вырабатываются правоположения. В этом отношении следует различать содержание и форму процесса судебной деятельности.

Формирование суждения представляет собой силлогизм, в котором большей посылкой является система норм материального права, меньшей – фактические данные, полученные в ходе формирования доказательной базы по делу [1, 51]. Для того чтобы реализовать этот процесс, судья должен произвести ряд мыслительных операций: анализ доказательств, проверку их допустимости, достаточности, относимости, достоверности; формирование мыслительного образа правовой ситуации, выбор нормы и ее толкование, логическое рассуждение о применении нормы к общественным отношениям. Эта деятельность составляет интеллектуальную составляющую деятельности суда. Необходимо, впрочем, уточнить, что рассмотрение ее невозможно без учета волевой составляющей, которая следует из понимания судебного правоприменения как властной деятельности, выражающей правовое регулирование общественных отношений. В этом отношении воля судьи является своеобразным проводником государственной воли по поводу спорной ситуации, как бы конкретизированной для данного случая волей государства. Реализуя применение права, суд выражает властное суждение по тому или иному поводу, основанное на общей объективированной воле законодателя, выраженной в системе норм права.

Кроме того, помимо интеллектуального и волевого аспекта, в судебной практике необходимо отличать теоретический и практический аспект. Теоре-

тическая составляющая связана с процессом судебного познания – как объективной реальности, так и норм права, а также с формированием необходимого умозаключения. Практический аспект деятельности судьи заключается в выражении этого основного суждения и иных суждений, связанных с ходом дела, в том, что находит отражение в ходе судопроизводства (ведение судебного заседания, издание и оглашение актов судебной власти и т.п.).

Рассматривая вопрос о форме деятельности суда, надо учесть, что практическая деятельность обязательно протекает в процессуальной форме, регламентированной законодательством. Это является существенным признаком судебной практики как особого вида деятельности. «Процессуальная форма является специфической разновидностью правовой формы государственной деятельности, а ее ценность в том, что она создает детально урегулированный, устойчивый, юридически определенный, строго обязательный, стабильный, правовой режим производства по конкретному делу, отвечающий задачам судопроизводства и его принципам. Значение процессуальной формы и ее ценность состоят в том, что она обеспечивает режим законности в процессе, создает условия для достоверных выводов по делу, содержит гарантии защиты прав и законных интересов участвующих в деле лиц, способствует воспитательному значению процесса» [2, 36].

Кроме того, судебная практика формальна и существует как совокупность актов судебной власти, выраженных в определенной процессуальной форме и закрепляющих правовые положения, выработанные в ходе осуществления правосудия. Следует отметить, что эти акты издаются именно органами судебной власти, являясь результатом их специализированной деятельности, и в этом отношении нельзя, например, включать в структуру судебной практики нормативно-правовые акты различных уровней юридической силы, которые определяют статус и структуру судебной системы, полномочия судей, процессуальную форму и т. д. В этом случае произошло бы неоправданное расширение понятия судебной практики и смешение ее с нормативной системой общества [3, 8].

В этом отношении формальный компонент выступает важной стороной судебной практики, наиболее доступной для научного анализа. Отметим, что к этому компоненту судебной практики необходимо относить только ту часть акта, которая содержит само правовое положение.

В судебной практике присутствует и элемент логики, который выражен в совокупности суждений судебных органов о применении тех или иных норм материального права к тем или иным конкретным обстоятельствам или о законности и обоснованности таковых суждений, вынесенных иными судами. Сюда же относятся толкования основного закона государства, содержащиеся в завершающих судебный процесс актах соответствующих органов судебной власти (судебном решении, постановлении или приговоре), обладающих свойствами общеобязательности, исполнимости, неопровержимости, преюдициальности.

Следует отметить в заключение, что элемент логики в судебной практике можно условно поделить на три элемента:

- 1) Суждения о применении норм материального права к конкретным обстоятельствам, сформированные судами при рассмотрении различных категорий юридических дел по существу,

- 2) Суждения о законности и обоснованности судебных актов, сформированные судами при проверке этих актов в апелляционном и кассационном производстве, а также при рассмотрении дел по вновь открывшимся и исключительным обстоятельствам.

- 3) Суждения о толковании норм основного закона, сформированные судом конституционной юрисдикции в особом конституционном производстве.

Для судебной практики характерна также историческая составляющая. Ведь правовое положение отражает социально-правовой опыт, накопленный в данном государстве при разрешении юридических дел его судами и заимствованный из других правовых систем. Таким образом, сюда входят не только действующие суждения по сущностным для судебной практики вопросам, но и все иные суждения, сформированные органами судебной власти и иными субъектами относительно рассмотрения и разрешения юридических дел. Такой опыт, имея коллективную, социальную природу, является объективированным в различных материальных носителях. В них отражается все общественно-историческое содержание судебной практики, весь опыт, накопленный обществом или человечеством при реализации судебных процедур.

Однако, наряду с объективно складывающимся социально-правовым опытом на судебную практику определенно влияет и субъективный характер судебных процедур.

В конечном итоге судебная практика реализуется людьми в ходе их предметно-чувственной деятельности. Так, в Украине правосудие осуществляется специальной категорией граждан, наделенных особыми полномочиями – судьями, статус и порядок действий которых определяется законодательством. В некоторых случаях к осуществлению правосудия привлекаются и иные граждане, способствующие осуществлению правосудия в качестве присяжных либо народных заседателей [4, 180].

Следует учитывать, что именно в ходе личностной мыслительной деятельности людей формируются, составляющие сущность судебной практики, суждения о применении права, законности и обоснованности судебных актов, толковании конституции и др.

Личностная составляющая субъекта судебной практики является духовное выражение судебной практики, которая, как и вся деятельность человека, несет на себе отпечаток субъективности, конкретно-исторической конъюнктуры, личных убеждений человека о ценностях, справедливости, праве и т. п.

Література

1. Еришов В.В. Статус суда в правовом государстве. – М. 1992.
2. Уголовный процесс // Под ред. П.А. Лупинской. – М., 1995.
3. Железнова Н.Д. Судебно-юридическая практика: понятие, функции, структура // Российский судья. 2003. №5. – С. 8.
4. Закон Украины «О судостроительстве» от 07.02.2002 года. // Відомості Верховної Ради, 2002, № 27-28, С. 180.

Р.С. Притченко

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

ЗМІСТОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

РЕЗЮМЕ

Аналізується змістовна сторона процесу судової діяльності, розглядаються такі аспекти судової діяльності як інтелектуальний, вольовий, теоретичний і практичний.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *діяльність судді, судова практика, правоположення, судження, судовий акт.*

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323.1:342.7:329.12

Н. П. Гедікова, канд. політ. наук

Іллічівський інститут

*Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
кафедра суспільних та гуманітарних наук,
вул. Данченко, 17-а, Іллічівськ, 68001, Україна*

ЛІБЕРАЛІЗМ І ПРАВА ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу теоретико-методологічних засад та принципів сучасної ліберальної теорії які спрямовані на вирішення проблем практичної реалізації прав націй, народів, національних меншин та соціальних груп. Визначено відмітні особливості сучасної ліберальної теорії порівняно з попереднім її теоретичним ученням у позначеному питанні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *права людини, права нації, народів та національних меншин, самовизначення, національна ідентичність, етнокультурна політика держави.*

Особливості розвитку людства у другій половині ХХ століття значною мірою в останні його два десятиліття, стали обумовлюючим фактором небувалого в історії людства процесу посилення націоналістичних тенденцій: суперечки стосовно прав корінного населення, біженців, іммігрантів і вимушених переселенців, всілякі дискримінації (відмова в економічних, соціально-політичних, культурних правах, фізична ізоляція тощо), етнокультурні, міжнаціональні і міжконфесійні конфлікти і т. ін. Більше того, загострилася проблема набуття права на асиміляцію і оновлення національної ідентичності. Ці питання набули своєї значущості не тільки в рамках однієї держави, але й у міжнародних масштабах.

У зв'язку з цим актуальність розгляду визначеної проблеми обумовлена, з одного боку, тим, що питання прав етносоціальних спільнот на нинішньому етапі розвитку цивілізації є важливою проблемою внутрішньої і зовнішньої політики усіх держав. Оскільки практично усюди (в рамках всієї світосистеми) порушується дія принципу щодо права націй, народів, національних меншини та інших етносоціальних групи на самовизначення, збереження і розвиток своєї національної самобутності і соціоетальної культури, на визнання їх відмінних ідентичностей та потреб, на їхню цілковиту соціальну адаптацію тощо. Предмет прав етносоціальних груп на протигагу правовому все більше став набувати політизованого характеру. Крім того, мрія людства про реалізацію своїх прав у справедливій державі у сучасному світі, так само як і протягом всієї історії його існування, залишається не здійсненою.

З іншого боку, тим, що особливістю сучасної цивілізації є те, що об'єктами вивчення все частіше виступають не минуле і сучасне, а сучасне і майбутнє, і історична перспектива пов'язана безпосередньо з поточним моментом в історії соціального розвитку.

Існування і життєдіяльність людського співтовариства в усі часи його еволюції передбачає соціально-правове регулювання суспільних відносин, під яким розуміють надання їх учасникам прав та наділення їх фундаментальними обов'язками, які у свою чергу закріплюються й гарантуються законом та мають певні способи здійснення. Існує низка методів і форм регулювання суспільних відносин, все залежить від типу політичної системи, співвідношення у ній влади й свободи, пріоритетності цінностей. Історично затвердилося, що право є найбільш адекватною формою регулювання суспільних відносин у ліберальній практиці.

Обґрунтуванням положення про те, що право вважається найбільш адекватною формою ліберального методу, є те, що саме з ліберальної традиції походять філософські, політичні, юридичні (політико-правові) та інші домінуючі концепції про природно-історичне розуміння прав людини і громадянина. Сучасні політичні суб'єкти і суб'єкти права у питаннях облаштування суспільно-політичної системи у відповідності з демократичною формою й у врегулюванні міжнародних відносин керуються ліберальною правовою ідеєю.

Сучасна ліберальна теорія розглядає націю, народ, національні меншини та інші етносоціальні групи як найбільш значущі колективні спільноти, у яких і за допомогою яких кожен окремо взятий індивід може реалізовувати свої права і свободи. У цьому зв'язку дана теорія усвідомлює значущість і необхідність регламентації, гарантування та захисту прав (які базуються на ліберально-демократичних принципах) цим етносоціальним спільнотам. Така сучасна ліберальна позиція у порівнянні з попередніми його уявленнями у даному питанні є відмінною особливістю.

У даному зв'язку, видається за необхідне дослідити у новому (сучасному) контексті ліберальної теорії, що саме є критерієм змісту прав етносоціальних спільнот та соціальних груп, визначити сутність, цілі і завдання, способи і механізми їх реалізації.

Представники західної політичної філософії (Р.Белламі, І.Валлерстайн, Р.Дворкін, В.Кімлічка, Д.Міллер, Я.Тамір та ін.) починаючи з кінця минулого століття, вже роблять спроби напрацювань ліберальних концепцій про націоналізм, мультикультуралізм, імміграцію, права націй, національних меншин тощо. Ряд наукових позицій з цих питань представлено і у працях вітчизняних вчених, а саме: В.П.Заблоцького, І.О.Кресіної, В.В.Мицика, Н.А.Мяловицької, Д.Ткача та ін.

Між тим, слід визнати, що ні ліберальна теорія, ні самі ліберали виявилися не готовими дати певні рекомендації з низки питань, які виникли і продовжують виникати у галузі права, що застосовується до його суб'єктів.

Мета дослідження – визначення і аналіз основних сучасних теоретичних положень лібералізму у питаннях практичного вирішення проблем прав націй, народів і національних меншин та соціальних груп.

Якщо людина відносить себе до певної національної єдності, то наявність усього спектра її прав та їх реалізації в значній мірі буде залежати

від прав нації, з якою індивід себе ототожнює. Виходячи з цього, можна з впевненістю говорити, що національні права включені до усього спектру невід'ємних прав особистості. Таким чином, лібералізм, створюючи концепції і принципи по відношенню до індивіда та «сфери його існування», часом навіть несвідомо, протягом усієї історії свого існування завжди звертався до національного фактора.

Сучасний лібералізм, усвідомлюючи значущість суспільного (включаючи і національний) фактору для здійснення і розвитку індивіда, щодо прав нації, має власну позицію, яка ґрунтується на принципі права народу на самовизначення. Сучасне ліберальне його розуміння є значно ширшим і відрізняється від «класичного», воно дозволяє кожній нації самостійно визначитися у виборі форми і моделі свого національно-державного розвитку. У даному зв'язку до основних прав нації можна віднести право на національну ідентичність, збереження і розвиток своєї національної самобутності і соціоетальної культури; право на створення і розвиток своєї національної ідеї, що об'єднала б народи, які населяють країну, та націю; рівність націй, як у внутрішніх, так і у зовнішніх формах життєзабезпечення, що само по собі повинно виключати ідею про «пріоритет нації».

Після відомих політичних і соціально-економічних змін на всьому геопросторі наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, з ростом національної самосвідомості і новими формами національного руху за право народів бути вільними і незалежними, пріоритетністю загальнолюдських принципів і гуманістичних традицій «сучасна світосистема створила радикально іншу правову і моральну структуру, у якій сучасні держави, що діють у міждержавній системі і обмежені нею» [1, 194], визнали за необхідність гарантування націям і національним меншинам спеціальних прав і надання їм певного статусу.

Безумовно, у даному зв'язку природним чином виникає питання – чому права народів набули своєї актуальності у міжнародному праві і отримали своє законодавче оформлення лише у другій половині ХХ століття?

Відповідь на це питання полягає в наступному. Так, пропозиції про створення кодифікації законів, які відносилися до «прав і відповідних обов'язків націй, прав народів», що поступали у 1793 р. до французького Конвенту, не мали позитивного результату у зв'язку з тим, що дана процедура не входила до повноважень Конвенту Франції, а іншого органу, більшого масштабу здатного задовольнити дану вимогу, на той історичний момент часу не існувало.

У подальшому сформована Ліга Націй, потім Організація Об'єднаних Націй не відразу прийняли відповідну декларацію. Хоча при цьому перший крок у цьому напрямку було зроблено – створили певну систему захисту прав народів і меншин, яка забезпечувала їм як універсальні, так і певні права (самовизначення, освіта, культура, мова тощо).

Нинішній лібералізм не підтримує ідею «держава однієї нації», виходячи з того, що значна частина сучасних держав на всьому геополітичному просторі носять багатонаціональний характер. Багатонаціональна держава, організована згідно з ліберально-демократичними принципами і така, що виступає за реалізацію права на національне самовизначення, виступає проти насильства та дискримінації щодо кожного етносу, який входить до

її складу. Ліберальні теоретики вважають, що добробут і прогрес багатонаціональної держави залежить від єдності й інтеграції всіх спільнот, які добровільно проживають на її території, від їх повноцінної участі в економічній сфері з наступною реалізацією права на рівне оправне користування благами, що створюються у процесі праці. Економіка і рівність у благочистуванні мають особливе значення, оскільки вони є основним джерелом і принципом добробуту всіх індивідів і вирішення багатьох конфліктних ситуацій в кожній окремо взятій багатонаціональній державі.

Сучасні теоретики лібералізму вважають, що права національних меншин повинні диференціюватися за групами в залежності від потреб і інтересів (в рамках фундаментальних ліберальних принципів) їх членів, при цьому вони не повинні порушувати автономне право індивіда (та їх більшості) на свободу і соціальну справедливість. Згідно з теорією В.Кимлика [2, 152 – 153], з прав меншин від самого початку виключаються ті, що призводять до обмеження фундаментальних прав людини (яка належить, зокрема, до групи, що формує ту або іншу меншість). Фундаментом етнокультурного лібералізму є так званий «заснований на правах» лібералізм, що складає стрижневий вектор сучасного розвитку лібералізму у тій його течії, яка продовжує гуманістичну лінію. Як вважає В.Кимлічка, головне, що повинна враховувати етнокультурна політика держави, – це рівноправ'я між групами, незалежно від їх членства. Поряд з рівністю, ліберальна теорія вимагає також дотримання свободи і гарантії прав людини і всередині меншини. Абсолютно очевидно, що ліберальний підхід до захисту прав меншин жодним чином не передбачає, що захисту підлягають якісь права. Розвиваючи далі думку В.Кимлічка, слід відзначити, що більшість сучасних прибічників ліберальної думки відстоюють положення про те, що держави на національному рівні повинні гарантувати меншинам і індивідам, які до них відносяться, як «класичні» спеціальні права (які ґрунтуються на національно-культурній самобутності і традиціях), так і певні спеціальні права (пов'язані безпосередньо з життєдіяльністю суспільства і держави), оскільки вони є «невід'ємною частиною загальної системи прав людини і громадянських прав і свобод в окремих державах» [3, 160].

Згідно з ліберальною точкою зору, реалізація прав меншин «може бути надійно гарантована лише за умови їх закріплення у відповідних конституційно-правових актах» [3, 160] кожної держави і міжнародному праві в цілому. До прав, які ліберальна держава повинна гарантувати етнокультурним групам, мають відноситися: право на збереження і розвиток своєї самобутності, культури, мови, традицій, обрядів; право на вільне вираження своєї групової приналежності і використання інформаційних засобів (радіо-, телебачення, преса, Інтернет), право на свободу в рамках групи, право рівності між групами меншин і більшістю, право на самоврядування; право на взаємозв'язок з своєю споконвічною батьківщиною, на відвідування її і реімміграцію; право на рівну і вільну участь в усіх сферах громадського життя; право культурної автономії, право на захист від дискримінації і насильницької асиміляції тощо. Поряд з принципом гарантування і захисту прав меншин ліберальна теорія передбачає наявність принципу обмеження дій правового поля як для етнокультурних груп, так і для держави. Для перших така необхідність пов'язана з ідеєю запобігання обмеженню прав і свобод автономної

особистості, порушенню територіальної цілісності, суверенності і єдності держави, насильству і дискримінації по відношенню до інших груп, створенню конфліктних ситуацій. Щодо держави обмеження встановлюються з метою виключення насильницького втручання держави у життєдіяльність групи, запобігання перешкодам у процесі ліберально-демократичної реалізації прав меншин, уникнення дискримінації і насильницької асиміляції, які виходять з боку держави та її «корінної нації».

Більшість лібералів вважають за необхідне надати «меншинам спеціальні права та особливий статус, аби розрядити національну», етнічну, конфесійну «напруженість у регіоні і встановити більш гармонійні відносини між державою та окремими групами населення, більшістю населення та представниками меншин» [4, 111]. А диференціація прав по групах ґрунтується на тому, що кожна окремо взята спільнота несе в собі притаманні тільки їй потреби й інтереси, які потребують правового забезпечення. У зв'язку з цим обґрунтування і захист диференційованих прав меншин у сучасній теорії лібералізму виходить з національних, расових, релігійних, культурних та інших особливостей тієї або іншої групи – з одного боку, і з другого – від форм широкомасштабної міграції людей (добровільні переселення, біженці, іммігранти).

Разом з тим, нинішні трансформаційні процеси суспільного розвитку і безліч інших процесів сучасності розширили можливості людської діяльності, і це визначило нові сфери її свободи, які, власне, вийшли за рамки традиційних уявлень про свободу у ліберальній теорії. Нові сфери самореалізації обумовили процес створення великого спектру всіляких соціальних організацій, асоціацій, рухів тощо, «діапазон цих груп сягає від борців за права жінок та етнічних меншин до рухів, які обстоюють права дітей, знедолених у «третьому світі», і навіть до екологічних об'єднань, що обстоюють права тварин і планети взагалі» [5, 987]. Такі об'єднання людей, природно, вимагали визнання своїх прав і свобод, у зв'язку з тим, що вони хочуть не просто «отримати ті самі права, що й інші групи», а хочуть «мати право на свій власний спосіб життя» [6, 146 – 147]. І це є справедлива вимога, оскільки вона відповідає положенням Конвенції прав людини і, зокрема, ліберально-демократичному принципу прав і свобод кожного індивіда. Наприклад, у Загальній декларації прав людини 1948 р. зафіксовано низку статей, зміст яких дає право на задоволення таких вимог. Зокрема, у Ст.7 даного міжнародного законодавчого акту відзначається: «Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації»; у Ст.18: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії, це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічним або приватним порядком у навчанні, богослужінні виконанні релігійних і ритуальних обрядів»; у Ст.19: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне висловлення їх; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, отримувати і поширювати інформацію і ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів»; у Ст.20.1: «Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій» [7, 4 – 6.]. Такі положення і низка інших мають місце у значній частині як внутрішньодержавних, так і міжнародних законодавчих актів. При цьому слід відзначити, що вони

отримають свій правовий статус і правове забезпечення за умови, що вони не будуть суперечити положенням усього наявного сьогодні законодавчого спектру й обмежувати права, свободи та інтереси інших людей, їхніх груп, об'єднань тощо.

Р. Беллами [5, 988] визначив дві головні причини, відповідно до яких раніше зазначені об'єднання висунули вимоги затвердити нові права, які дозволили б їм відкрито існувати і захищати свої інтереси, потреби і діяльність. Отже, перше: більшість борців за нові права посилаються не тільки на різні інтерпретації загальних цінностей, такі як – свободи, але часто і на різні і суперечливі цінності, інші (відмінні від загальноприйнятих) моральні принципи. Друге: саме з цієї причини багато які проголошені нові права репрезентують затвердження відмінних особливостей і відхилення нині визнаних норм і вже ніяк не претендують на універсальність чи рівність. Багато які з них, можливо, є вимогами особливого відношення. Скажімо, деякі радикальні феміністки, вимагаючи репродуктивних прав для жінок, старанно намагалися уникнути виправдання цієї вимоги на підставі того, що ці права необхідні для порівняння їх положення з чоловіками у сфері працевлаштування тощо.

Отже, слід відзначити, що концепції і положення про права людини і громадянина, права народів, національних меншин, соціальних груп та їх захист найбільш повно можуть бути реалізовані в організованих ними ж правових інститутах. Перш за все, такими є держава і громадянське суспільство.

Судження про права людини і громадянина, права етносоціальних груп, які розглядаються як ключові елементи сучасного лібералізму, мають як позитивний, так і негативний характер (що є істотним для будь-якої іншої наукової теорії). Беручи до уваги негатив, вважаємо, що він перш за все формується при аналізі результатів практичної реалізації ліберальної теорії, або при використанні лібералізму як ідеології. Адже дії окремих суб'єктів не завжди відповідають цілям і положенням самої ліберальної теорії, що і дискредитує її, та й саме «становлення істинно гуманістичного права навіть у передових демократичних країнах – процес, судячи з реальних фактів, складний, суперечливий, триваючий зі спадами, далеко не завжди безперервно і послідовно» [8, 218].

У цілому право як інтегральна цілісність у ліберальній теорії розглядається з наступних позицій: як особливий і складний тип соціальної структури, як наслідок і підсумок історичного розвитку, спосіб здійснення влади і владарювання; як сукупність законів, які створюють особливий тип норм, правил, стандартів, що мають особливе походження, форми тощо; як особливе джерело певних прав, обов'язків, влади та інших відносин між людьми [9, 1-2].

Для того щоб уникнути негативних моментів у реалізації прав людини і етносоціальних спільнот, якраз самі права повинні мати певний ступінь універсальності і об'єктивності, і відповідати чітким вимогам.

Разом з тим, свою справжню цінність концепції прав у ліберальному чи будь-якому іншому суспільстві, організованому згідно із загальнолюдськими цінностями, набувають за умови наявності певних процедур, які спрямовані на розвиток, самореалізацію і добробут індивідів та міжосо-

бистісних відносин, етносоціальних спільнот і соціальних груп. У системі процедур правокористування одне з чільних місць посідають фундаментальні обов'язки, бо «право насправді визнане комплексом обов'язків, у якому воно міститься» [5, 993].

Між тим необхідно визнати, що й сама теорія не є надто ідеальною (як і будь-яка інша). Але це закономірно, оскільки вона постійно перебуває у процесі пошуку і своєї досконалості, допускаючи та виправляючи свої помилки. Аналізує і обґрунтовує (виходячи з основоположних завдань і принципів власної наукової теорії й беручи до уваги інші) нові індивідуальні системи цінностей і переваг, які формуються на рівні людської свідомості та мотивуються діяльністю і поведінкою людей.

Можна також резюмувати, що змінюється не тільки самий процес історичного розвитку, але й цілі його складових компонентів. Таким чином, виходячи з того, що сучасна політико-правова теорія лібералізму розглядає права людини і громадянина як взаємообумовлюючий фактор у питаннях прав етносоціальних спільнот і соціальних груп, даний теоретико-ідеологічний феномен вважає їх рівноцінними суб'єктами права, правові інтереси яких, перш за все, повинна регламентувати та захищати держава.

В узагальнюючому вигляді мета прав людини у ліберальній теорії полягає у забезпеченні справедливого ставлення до індивідів і організованих ними спільнот, у захисті їх від неправомірних дій з боку інших індивідів, громадських і соціально-політичних інститутів. Разом з тим, як окремо узятий індивід, так і держава, і суспільство в цілому потребують певних обмежень, які необхідні для регулювання відносин між індивідами, громадянами і етнонаціональними групами, які ними формуються, державою, суспільством. Обмеження можуть носити як морально-етичний, так і правовий (законодавчо-регламентований) характер. Без перешкод і у повному обсязі свого теоретико-практичного призначення правове регулювання міжособистісних відносин і відносин між етносоціальними спільнотами, а також взаємовідносин між особистістю, суспільством і державою є одним з важливих механізмів у сучасній системі, покликаний створити передумови для стабілізації суспільно-політичних процесів.

Хоч ряд нових досліджень у ліберальній теорії мають достатні напрацювання в питаннях практичної реалізації прав націй, народів, національних меншин і соціальних груп, все ж таки низка проблем залишається не вирішеною, оскільки відповідно до логіки розвитку людської цивілізації у соціумі практично неможливо досягнути однополярності поглядів, переконань, інтересів і потреб. Отже, немає сумніву у тому, що досягнути цього неможливо, але звести до мінімуму ці проблеми можна на основі консолідації інтересів, яка, зокрема, в рамках однієї держави може бути ініційована органами влади й управління, суспільно-політичними об'єднаннями і рухами тощо, а в міжнародному масштабі – міжнародною спільнотою.

Що потребує подальшого дослідження проблеми у даному напрямку.

Література

1. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. Пер. с англ. П.М. Кудюкина. Под общ. ред. Б.Ю. Кагарлицкий. – СПб.: Изд-во «Университетская книга», 2001. – 416 с.

2. Kymlicka W. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. – Oxford: Clarendon Press, 1995. – 280 p.
3. Мяловицька Н.А. Конституційно-правовий захист національних меншин // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Зб. наук. праць. Вип. 34 (Ч. I). – К.: Київський нац. унів-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2002. – С. 158 – 163.
4. Мицик В.В. Конституційне право та національне законодавство європейських держав щодо захисту та правового статусу національних меншин // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Зб. наук. праць. Вип. 34 (Ч. I). – К.: Київський нац. унів-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2002. – С. 111 – 118.
5. Беллами Р. Три моделі прав і громадянства. / *Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий*. – К.: Смолоскуп, 2002. – С. 975 – 996.
6. Hodhouse L.T. *Social Evolution and Political Theory*. – N. Y.: Columbia University Press, 1928. – 218 p.
7. Всеобщая декларация прав человека. ООН – СССР: Ассоциация содействия. – 10 декабря 1948. – 8 с.
8. Алексеев С.С. *Самое святое, что есть у Бога на земле. Иммануил Кант и проблемы права в современную эпоху*. – М.: Изд-во НОРМА, 1998. – 416 с.
9. Dworkin R. *Introduction // The Philosophy of Law / Ed. By R.M. Dworkin*. – Oxford: Oxford University Press, 1986. – P. 1 – 16.

Н. Ф. Гедикова, канд. полит. наук
 Ильичевский институт
 Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
 кафедра общественных и гуманитарных наук,
 ул. Данченко, 17-а, г. Ильичевск, 68001, Украина.

ЛИБЕРАЛИЗМ И ПРАВА ЭТНОСОЦИАЛЬНЫХ ОБЩНОСТЕЙ: СОВРЕМЕННЫЙ АСПЕКТ

РЕЗЮМЕ

Изучение современной позиции либерализма в вопросе решения проблем практической реализации прав этносоциальных общностей позволило сделать вывод о том, что в его теории права данных субъектов имеют такое же значение, как и права человека. При этом, выступая в качестве необходимого условия обеспечения прав и свобод индивида, которые являются самоценностью. Определено, что данный факт является отличительной особенностью современной либеральной теории в сравнении с предыдущим ее теоретическим учением. Установлено, что суждения о правах рассматриваемых субъектов носят как позитивный, так и негативный характер. Выявлены критерии их формирования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: права человека, права нации, народов и национальных меньшинств, самоопределение, национальная идентичность, этнокультурная политика государства.

УДК 327:2(533/534)

Мухаммед Абдул Басет, аспирант
 Одесский национальный университет им. И.И.Мечникова
 Институт социальных наук, кафедра международных отношений
 ул. Дворянская, 2, г.Одесса, 65026, Украина
 тел: 80674832034

ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИОЗНОГО ФАКТОРА НА ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ ЙЕМЕНА

Статья рассматривает некоторые аспекты влияния ислама на международные отношения и на внешнюю политику арабских стран. На примере Йеменской Республики показаны сложные процессы трансформации внешнеполитического курса страны в контексте меняющейся роли ислама в мировой политике.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ислам, Йемен, внешняя политика, трансформация.

Современная система международных отношений имеет, в основном, светский характер. Однако религиозные воззрения того или иного народа играют определенную роль как во внутривнутриполитической жизни отдельных стран, так и в развитии межгосударственных связей. Многие факты свидетельствуют о том, что в конце XX – начале XXI вв. в различных странах мира усилились как религиозность населения, так и активизировались религиозные движения. Растет число международных религиозных организаций и фондов, а также религиозных движений, орденов, партий и сект, деятельность которых имеет международный характер. Некоторые межнациональные и межгосударственные конфликты носят явно религиозную окраску. Все это дает ряду аналитиков повод сделать вывод, что религиозный фактор становится важной составляющей международной жизни.

По историческим причинам, мусульманские государства не принимали участия в создании основных контуров системы международных отношений, формирование которой началось после первой мировой войны. По мнению западных исследователей, решающее значение в вытеснении ислама из сферы политики уже в новейшее время имели целенаправленные действия колониальных властей, а также влияние западной политической культуры в мусульманском мире. Как отмечает один из авторитетных исследователей ислама П. Дж. Ватикотис, «в течение последних 150 лет ислам как религия и закон безжалостно и последовательно изгонялся на минимальную роль в ведении государственных дел, экономики и международных отношений» [1, 172].

Хотя в период между Первой и Второй мировыми войнами, а также в послевоенный период имели место ситуации, когда мусульманская религия играла определенную роль в антиколониальных движениях, а также в региональных конфликтах, в западных исследованиях вплоть до конца 70-х гг.

XX века ислам рассматривался как фактор убывающего значения в формулировании и реализации внутренней и внешней политики мусульманских государств. Так, автор опубликованной в 1962 г. в Великобритании работы «Исламская философия и теология» В. Монтгомери Ватт констатировал снижающуюся роль ислама в мусульманском обществе и высказал сомнение в том, что в исламе может появиться личность, «обладающая магнетизмом, пользующаяся поддержкой масс и части местной политической элиты в такой степени, чтобы двинуть вперед процесс исламского возрождения» [2, 177].

Исламистские движения нельзя рассматривать как периферийное явление в мусульманском мире. «Утверждение ислама в современной политической жизни мусульманских обществ, – считает один из исследователей этого феномена Салем Мансур, – знаменует собой начало новой, более осознанной фазы в развитии народа, решающего проблемы модернизации» [3, 433].

После кризиса в зоне Персидского залива в 1990-91 гг. и распада социалистической системы и Советского Союза исламистские движения вступили в новый этап своего развития, характеризующийся более широкими масштабами террористической деятельности, распространившиеся далеко за пределы мусульманского мира, активным участием исламистов в политических процессах и в конфликтах на постсоциалистическом пространстве (бывшая Югославия, Таджикистан, Узбекистан, Чечня), большей агрессивностью в борьбе за власть в странах своего базирования.

Вместе с тем, было бы преувеличением утверждать, что исламские ценности занимают первое место среди приоритетов внешней политики всех мусульманских государств. Например, президент АРЕ Хусни Мубарак, перечисляя приоритеты египетской внешней политики, на первое место поставил национальные интересы Египта, на второе место – интересы арабских стран и лишь на третье место – интересы стран мусульманского мира [4].

Несмотря на заметную исламизацию общества в большинстве мусульманских государств и их внешней политики, едва ли можно согласиться с наметившейся традицией, проявляющейся у некоторых авторов публикаций на Западе как, любую внешнеполитическую акцию того или иного мусульманского государства квалифицировать как «исламскую», как проявление «исламского фактора» в международных делах. При этом мало кого заботит ответ на вопрос о том, в какой степени внешняя политика того или иного мусульманского государства, а также деятельность какой-либо международной межправительственной организации в мусульманском мире мотивированы именно религиозными соображениями, а не геостратегическими, этнополитическими, историческими и иными факторами, никакого отношения к исламу не имеющими.

Во всех мусульманских странах, ислам составляет часть (насколько важную – другой вопрос) представлений, восприятий, позиций и систем ценностей людей, принимающих решения, касающиеся международных отношений. Правящие элиты в государствах со значительным мусульманским населением при выстраивании приоритетов внешней политики, в процессе подготовки, принятия и реализации внешнеполитических решений вынуждены учитывать настроения верующих граждан своих государств. Исламские институты (политические, дипломатические, экономические и культурные)

также играют определенную роль в этих процессах. И эта роль тем больше, чем сильнее влияние ислама в обществе.

В настоящее время одним из заслуживающих внимание факторов, прямо или косвенно влияющих на международную и региональную безопасность, может считаться политика, проводимая руководством Йеменской Республики в отношении распространения идеологии исламского фундаментализма. После объединения в 1990 г. Йеменской Арабской Республики и Народной Демократической Республики Йемен в одно государство – Йеменскую Республику произошли серьезные изменения в сфере идеологии, внутренней и внешней политики. Значительное влияние на идейно-политическое развитие объединенного йеменского государства оказывает религиозный фактор. Рассматривая сложившуюся к настоящему времени ситуацию в идеологической сфере Йеменской Республики, следует учитывать весь предыдущий опыт идейно-политического развития как Северного, так и Южного Йемена, а также воздействие ислама на формирование мировоззренческих установок населения.

Наличие на территории Йемена мусульманских экстремистских группировок вызывает серьезное беспокойство правительства страны, так как, это может серьезно подорвать усилия правительства Йеменской Республики по получению иностранной помощи и инвестиций. До объединения Северного и Южного Йемена в 1990 г., эксперты правительства США относили НДРЙ к числу стран, «покровительствовавших международному терроризму». После переориентации йеменской внешней политики, а также ужесточения требований к предоставлению гражданства иностранцам, включая палестинцев, в 1991 г. американцы стали заявлять, что «Йеменская Республика, похоже, обрывает все контакты с террористическими группировками». Сохранение присутствия на йеменской территории нескольких террористических группировок США объясняли «поддержкой представителей йеменских властей, в прошлом являвшихся государственными чиновниками в НДРЙ» [5, 28].

Смена Южным Йеменом идеологических ориентиров (социализм – ислам) повлекла за собой изменение политики, ранее направленной на поддержку организаций, входящих в Палестинское движение сопротивления (НФОП, ДФОП и др.), а теперь – на терпимое отношение к присутствию международных исламских радикальных организаций на территории страны. В 1995 году правительство объявило о высылке из страны около 7,5 тысяч незаконно находящихся в Йемене иностранцев, в том числе, представителей мусульманских экстремистских группировок. Вместе с тем, по мнению западных обозревателей, на самом деле депортации подвергались беженцы из Джибути, Сомали и Эфиопии. Соединенные Штаты Америки, некоторые другие западные и арабские страны, выдвигая в адрес Йеменской Республики обвинения в «государственной поддержке исламского экстремизма», продолжают требовать от йеменских властей принятия решительных мер по ограничению свободы действий иностранцев, проходящих идеологическую и военную подготовку в Йемене, в так называемых религиозных «институтах» и «школах», которые, в свою очередь, находятся под патронажем влиятельных шейхов местных племен, разделяющих идеи радикального ислама. Президент Йеменской Республики А.А.Салех не идет на конфликт с этой влиятельной силой. Более или менее действенные меры

правительство Йемена смогло принять только в отношении местных исламских радикалов. Однако в целом президент А.А.Салех в сложившейся религиозно-политической ситуации, не предпринимая шагов, которые могут вызвать недовольство правоверных, в то же время вынужден продемонстрировать мировому сообществу свою готовность противодействовать распространению исламского экстремизма.

Следует учитывать, что позиция, занимаемая западными странами в отношении деятельности исламистов на территории Йемена, значит для руководства Йеменской Республики достаточно много, поскольку обуславливает предоставление Йемену финансовой помощи. В июне 1997 г. на второй конференции государств и организаций-доноров ЙР в Брюсселе было принято решение выделить Сане на осуществление реформ на 1998-2000 гг. финансовую помощь в суммарном объеме 1,8 млрд. долл. В значительной мере это стало возможным благодаря продемонстрированной йеменцами готовности сотрудничать с США в деле борьбы с международным терроризмом, а также позиции Йеменской Республики, связанной с заключением межарабского соглашения по борьбе с терроризмом.

По проблемам борьбы с международным терроризмом Йемен придерживался особого мнения. В частности, на 15-й конференции Совета министров внутренних дел арабских стран в Тунисе 5 января 1998 г., посвященной рассмотрению проекта межарабского соглашения по борьбе с терроризмом, Йемен внес предложение об оказании договаривающимися сторонами помощи другим государствам в ведении следствия и осуществления судебной процедуры по преступлениям терроризма. Представители Йемена предложили в случае выдачи обвиняемого передавать следственные материалы и доказательства по делу суду того государства, где находится обвиняемый. Кроме того, в процессе дискуссии Йемен высказал опасение, что снятие вопроса о выдаче лиц, совершивших преступление по политическим мотивам, может использоваться в тех или иных случаях как политическое прикрытие для уклонения от выполнения соглашения. Однако позднее йеменцы приняли все положения проекта в отношении выдачи террористов, поставив свою подпись под окончательным текстом договора.

Американо-йеменское сотрудничество, а также процессы демократизации в Йемене настораживают соседние исламские монархические режимы, такие, как в Саудовской Аравии. Объединение Йемена и развитие его нефтедобывающих проектов вынуждает Саудовскую Аравию внести определенные коррективы по отношению к зарубежной исламской благотворительности. Кроме того, йеменские эмигранты в Саудовской Аравии, чьи денежные переводы на родину до сравнительно недавнего времени составляли весьма значительную часть внешних инвестиций в экономику Северного и Южного Йемена, стали сталкиваться с трудностями визового порядка, вызванными ужесточением требований властей Саудовской Аравии к пребыванию на ее территории иностранной рабочей силы. Теперь для этого требуется поручительство приглашающей стороны.

Исходя из изложенного, можно сделать вывод о том, что наблюдаемая в настоящее время эволюция внешней политики Йемена напрямую зависит от непростой политической обстановки, складывавшейся в объединенном Йемене в последние 17 лет. Однако благодаря своей традиционной гибкости и

умению лавировать между различными политическими группировками президенту Йеменской Республики А.А.Салеху удалось сохранить и укрепить свои позиции в вопросах как внутренней, так и внешней политики.

В дальнейшем, на развитие внешней политики Йеменской Республики значительное влияние будут оказывать внешние факторы, в частности, проблема международного исламского экстремизма. Предполагается, также, что исламская оппозиция в Йемене будет чутко реагировать на любые ущемления прав мусульман в других странах и оказывать давление на правительство с целью принятия мер по поддержке зарубежных исламистов, на что оно не может пойти, не нарушив имеющийся баланс внутри страны.

Литература

1. Vatikiotis, P.J. *Islamic Resurgence: A critical View. //Islam and Power. Ed. By A/Cudsi and A.E.N. Dessouki. Kroom Helm, London, 1981.*
2. Watt. W. *Montgomery Islamic Philosophy and Theology, Edinburg, 1962.*
3. Mansur Salem. *The Political Significance for Muslims of the Islamic Revolution in Iran // The Iranian Journal of International Affairs, vol. V, No. 2, Summer 1993.*
4. Аль-Ахрам, 21.11.1996.
5. *Patterns of Global Terrorism: 1991. United States Department of State. April, 1992.*

Мухаммед Абдул Басет, аспірант

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Інститут соціальних наук,

кафедра міжнародних відносин

вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65026, Україна

тел: 80674832034

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ЄМЕНУ

РЕЗЮМЕ

Стаття розглядає деякі аспекти впливу ісламу на міжнародні відносини і на зовнішню політику арабських країн. На прикладі Єменської Республіки показані складні процеси трансформації зовнішньополітичного курсу країни в контексті змінної ролі ісламу в світовій політиці.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: іслам, Ємен, зовнішня політика, трансформація.

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ

УДК 347.27(477) «1900-1917»

О. О. Нігрєєва, старший викладач

*Одеський національний університет ім.І.І.Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ІПОТЕКИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ПРАВІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТСТ.

У статті проведено історичний огляд розвитку іпотечних правовідносин у вітчизняній правовій системі ХІХ – початку ХХ ст ст. Висвітлено визначальні етапи у становленні інституту іпотеки, підкреслено передумови формування сучасного правового регулювання зазначених правовідносин.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: застава, іпотека, зміцнення прав, принципи заставного права.

Бурхливий розвиток іпотечних відносин останнім часом обумовлює необхідність наукового дослідження інституту іпотеки та розробки такого правового регулювання, яке б перетворювало іпотеку на надійний та зручний спосіб забезпечення виконання зобов'язань. На жаль, незважаючи на певний прогрес у нормативному регулюванні іпотеки, у практиці її застосування лишається низка проблем та невизначеностей, що утворюються внаслідок прогалин та колізій у законодавстві. Їх усуненню має допомогти вивчення не тільки сучасного іноземного досвіду застосування цього інституту, але й історичної ретроспективи його існування у праві різних держав, та, насамперед, у праві Російської імперії, спадкоємицею правової традиції якої є Україна. Вивчення робіт представників тогочасної юридичної наукової спільноти дозволяє дійти висновку про широке застосування іпотеки у цивільному обігу в цей період. Різним аспектам цього питання були присвячені роботи відомих правознавців: Д.І. Мейєра, Л.А. Кассо, І.А. Базанова, Г.Ф. Шершеневича, М.А. Соловійова, К.П. Победоносцева та ін.

Цікаво, що, хоча сам термін іпотека не застосовувався, для Росії дореволюційного періоду було характерне використання іпотеки. Спосіб забезпечення зобов'язань, коли кредитор у основному зобов'язанні отримував можливість задовольнити свої вимоги за рахунок певного майна боржника, називався заставою, причому застава рухомого майна отримала назву закладу, а застава нерухомого називалася просто заставою. Слід відмітити однак, що законодавство того періоду строго цієї термінології не дотримувалося [2, 78]. Крім того, дещо різне правове регулювання іпотеки застосовувалося залежно від регіону. Так, у прибалтійських губерніях Російської імперії функціонувала більш близька до європейської іпотечна система (система іпотеч-

них книг). Сутність останньої зводилася до того, що сила застави було обумовлена занесенням відповідного запису до особливих книг, куди вносилося все, що стосувалося юридичної долі нерухомого майна певної місцевості. Кожному маєтку у цій книзі відводився окремий аркуш, на якому фіксувалося ім'я первісного власника та всіх наступних набувачів, а також усі речові права, що були встановлені щодо цього маєтку, як то сервітути, заставні права. Крім того, відмічався характер маєтку як заповідного, майорату та ін. До книги також вносилися відомості про різні обмеження права власності, договори оренди, продажу лісу на зруб. Первісно система іпотечних книг виробилася на ґрунті заставного права, але пізніше отримала більш широке призначення: вона перетворилася на систему «зміцнення» усіх прав на нерухоме майно – у систему реєстрації нерухомого майна [2, 73].

Важливо підкреслити, що відповідно до робіт правознавців середини ХІХ ст. зокрема, Д.І. Мейєра (1819-1856), який визнається одним з основоположників науки цивільного права в Росії, у законодавстві не було систематизованих вимог щодо форми правочинів. Розрізнені положення, що у той час стосувалися окремих видів правочинів та договорів, являли собою так звані зміцнення прав (сogrobatio). Д.І. Мейєр писав: «...бажаю, щоб виникнення права завжди позначалося якимось різким слідом, який би свідчив про його існування. Ось чому всі законодавства дуже дорожать зовнішнім проявом права, встановленням зовнішнього знаку, що виявляє його існування. Встановлення такого знаку становить зміцнення права» [2, 85]. Коло питань, пов'язаних зі зміцненням прав, та наукові напрацювання щодо них створювали так зване вчення про акти зміцнення прав. Відповідно до правозастосовчої практики того часу акти зміцнення прав поділялися на кріпосні, нотаріальні, явочні та домашні. Під кріпосними актами розумілися акти щодо речових прав на нерухоме майно, які здійснювалися молодшими нотаріусами та затверджувалися старшими; під нотаріальними – акти, що здійснювалися молодшими нотаріусами; під явочними – акти, що здійснювалися учасниками правовідносин та надавалися ними для посвідчення нотаріусам; домашніми чи домовими актами були акти, які здійснювалися сторонами (інтересантами) за участю свідків чи без їх участі та не надавалися для посвідчення. У разі укладання договору застави кріпосним порядком він отримував назву заставної кріпості. Як бачимо, у зазначених формах вбачаються ознаки нинішніх простої та складної письмової форми правочинів. Нотаріуси того часу також посвідчували акти обмеження права власності на майно, про що укладалася заборонна стаття, яка вносилися у місцеву збірку заборонних статей. Неможливо не побачити у цьому механізмі аналог реєстрації заборон відчуження, про які у наш час нотаріуси вносять записи до Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна. Слід підкреслити, що й термін домашня угода також останнім часом відомий юридичній практиці, де він неформально використовується для позначення угод, укладених із порушенням вимоги нотаріального посвідчення.

За розвитком інституту застави в дореволюційній Росії неважко простежити у роботах науковців ХІХ ст. Можна виділити декілька суттєвих періодів становлення й дослідження іпотечних відносин. Перша суттєва спроба їх законодавчого врегулювання була здійснена з прийняттям Зводу законодавства Російської імперії у 1832 р., в якому систематизувалися роз-

галужені та розрізнені законодавчі акти різних часів, що діяли на території Росії. Наступні зміни у правовому підході до використання застави як способу забезпечення зобов'язань відбулися в 60-х роках XIX ст. Спричинені вони були відміною кріпосного права. Вільні селяни, колишні кріпаки, мали викупити землю, на якій вони працювали, що, відповідно, породило підвищений інтерес до кредитування під заставу землі.

Дуже помітно, що весь цей час відбувалося перманентне вдосконалення зазначених правовідносин самими ж їх учасниками, а саме: банками, кредитними спілками, які в своїх уставах закріплювали певні правові норми, що часто суттєво змінювали та доповнювали законодавчі положення; фізичними та юридичними особами, що укладали заставні угоди, користуючись принципом «дозволено усе, що не заборонено».

Однак усе вище перелічене не створювало єдиного систематизованого правового масиву, який би надавав регулювання, адекватне потребам розвитку цивільного обігу Росії того часу. Спроба прийняття законодавчого акту, який би стосувався саме питань речових прав на майно й, зокрема, особливостей укладання договорів застави, правового статусу учасників таких відносин, реєстрації прав, звернення стягнень на заставлене майно, здійснювалася неодноразово й закінчилися розробкою проекту Вотчинного статуту 1892р. Він був створений державною комісією, яка з 1882р., коли був започаткований перегляд цивільного законодавства Росії, працювала також над проектом Цивільного уложення. Разом із проектом Вотчинного статуту були також розроблені проекти Положення про порядок стягнення з нерухомих маєтків, Заснування вотчинних установ, Правил про забезпечення маєтком договорів із казною та кредитними установами [1]. На жаль, зазначені проекти так й не були прийняті, однак, попри критику науковців того часу, вони, безсумнівно, стали прогресивним кроком на шляху вдосконалення правового регулювання заставних відносин у Росії. Крім загальних підвалин публічності та вірогідності для усіх прав, пов'язаних із певною нерухомістю, крім докладного вивчення порядку надбання та припинення цих прав, ми знаходимо у розділі проекту Цивільного уложення, що стосувався застави, визначення цього способу забезпечення, підстави його встановлення, викладення повноважень заставодержателя, особливості, викликані множинністю заставодержателів, і, нарешті, опис характеру заставного стягнення з нерухомості [1].

Слід прокоментувати термін вотчинний, який широко застосовувався у той час у законодавстві та наукових роботах, пов'язаних із питаннями заставного права та правовим режимом нерухомості взагалі. Це слово походить від давньоруського слова «вотчина», яке позначало, як правило, земельне майно із правами повної приватної власності на нього [4]. Вотчичем за часів Київської Русі називали законного спадкоємця в родині, якому передавалося майно й, перш за все, земля, яка була основним багатством [3]. З плином часу термін вотчинний поширив своє значення на всі правовідносини, пов'язані із нерухомим майном.

Хотілося б зупинитися на деяких моментах тогочасного заставного права й розглянути їх у динаміці розвитку, якого вони зазнавали протягом

XIX ст. Як вже зазначалося, одним з основоположників науки цивільного права в Росії визнається Д.І. Мейєр. Саме його робота «Руське цивільне

право» присвячена опису та аналізу цивільного права Росії, яке сформувалося до середини XIX ст.

Окремий розділ його роботи стосується саме забезпечення договору та, зокрема, такого його способу як застава. Д.І. Мейєр підкреслює, що підвалинами заставного права того часу виступали наступні принципи:

- 1) принцип спеціальності, який підкреслював необхідність встановлення іпотеки щодо певного майна, а не обтяження нею всього майна боржника. Така практика була поширеною у той час та отримала назву загальної іпотеки. Вона суперечила правовій природі іпотечних відносин та заважала розвитку цього інституту;
- 2) принцип обов'язковості. На думку автора, він полягав у тому, що деякі права, які стосуються нерухомості, повинні були обов'язково заноситися до відповідних книг і без запису не мали юридичної сили;
- 3) принцип гласності, тобто доступності іпотечної книги всім зацікавленим особам;
- 4) принцип вірогідності, тобто правомірності записів в іпотечних книгах;
- 5) принцип старшинства, відповідно до якого занесені до книги заставні права здійснювалися у порядку часу їх запису;
- 6) принцип необоротності, який полягав у тому, що за певних обставин запис зберігав силу, незважаючи на його неправильність [2, 93].

Як бачимо, за винятком останнього принципу, право сьогодення значною мірою відповідає тенденціям того часу, що свідчить про прогресивність останнього.

Зупинимось на деяких моментах, які були характерні саме для зазначеного періоду. Первісно заставодавцем міг бути тільки власник майна. Однак таке положення справ не сприяло розвитку та спрощенню цивільного обігу, тому вже з середини XIX ст. таким правом наділяються й особи, які мають обмежені речові права щодо предмета застави, а також сторонні особи – аналог майнового поручителя в ст.11 Закону України «Про іпотеку».

Хоча загальною практикою була застава саме майна, тобто речей, однак існувала також можливість застави актів, що свідчили про право власності на такі речі. Д.І. Мейєр писав: «Нерідко, наприклад, буває що хазяїн будинку на забезпечення справності за договором, що укладається, заставляє вірителю (кредитору) купчу кріпость (договір купівлі-продажу, завірений у кріпосному нотаріальному порядку – прим. автора) на будинок.» Однак така практика критикувалася навіть науковцями того періоду [2, 95].

На відміну від діючого законодавства України, у першій половині

XIX ст. на території Росії не допускалася наступна іпотека. Однак розвиток товарних відносин і, перш за все, розвиток іпотечного кредитування, випуск іпотечними банками та установами заставних, вимагав адекватних змін законодавства. Вже на початку 60-х років XIX ст. із прийняттям низки нормативних актів наступна іпотека майна була дозволена [1].

Усе вищевикладене свідчить про активний розвиток іпотечних відносин у вітчизняному праві того часу, який однак стримувався відсутністю відповідної законодавчої бази. Саме її розробці й вдосконаленню приділялася значна наукова увага вчених того часу, які багато в чому досягли значних результатів, адекватних правовим нормам сьогодення. Разом з тим, їх інтелектуальний внесок так і не знайшов свого застосування повною мірою, бо

відповідні зміни до цивільного законодавства через консерватизм та бюрократизацію діяльності законодавчих органів або взагалі не були внесені, або вносилися на рівні підзаконних нормативно-правових актів. А після революції 1917р. необхідність у напрацюванні іпотечного законодавства зникла через обмеження кола та поступове вилучення з обігу об'єктів нерухомого та рухомого майна, які б могли виступати предметами іпотеки.

Література

1. Кассо Л.А. Понятие о залоге в современном праве [Электронный ресурс] // Режим доступа з: <http://civil.consultant.ru/elib/books>.
2. Мейер Д.И. Русское гражданское право. – М.: Статут, 2003. – 831с.
3. Словарь Даля [Электронный ресурс] // Режим доступа з: <http://www.5ballov.ru/dictionary>.
4. Энциклопедия Брокгауза и Эфрона [Электронный ресурс] // Режим доступа з: <http://gatchina3000.narod.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedic-dictionary>.

**А.А. Нигреева, старший преподаватель
Одесский национальный университет им. И.И.Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65068, Украина**

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ИПОТЕКИ В ОТЕЧЕСТВЕННОМ ПРАВЕ XIX – НАЧАЛА XX СТ. СТ.

РЕЗЮМЕ

Институт ипотеки в современном украинском праве находится в процессе постоянной трансформации. Вместе с тем, существующее правовое регулирование отношений, складывающихся в связи с использованием этого способа обеспечения исполнения обязательств, все еще далеко от совершенства. Такое положение дел обусловлено относительной новизной указанного института в правовой системе Украины. Устранению имеющихся пробелов и недостатков правового регулирования может служить не только изучение юридической практики других государств, но, прежде всего, собственного правового наследия. Как свидетельствует наше исследование, отечественному праву периода XIX – начала XX ст. ст. было хорошо знакомо применение ипотеки, опыт которого был незаслуженно забыт в советский период.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: залог, ипотека, укрепления прав, принципы залогового права.

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ

УДК 343:378.12:378.4(477.74) «1890/1917»

**Кільдєєва П. О.,
студентка IV курсу економіко-правовий факультет,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна**

ВИКЛАДАЧІ ТА ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ В ІМПЕРАТОРСЬКОМУ НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.СТ.)

У статті представлено цікаві особливості становлення і розвитку Імператорського Новоросійського університету (зараз Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова).

КЛЮЧОВІ СЛОВА: кафедра кримінального права з кримінальним судоустроєм та судочинством; навчальні дисципліни: кримінальне право, кримінальний процес, судова медицина.

З 1817 р. в Одесі існував Рішельєвській ліцей, який був створений на базі декількох училищ, де в основному навчались діти дворян та купців. На той час контингент осіб, які навчались в ліцеї, був невеликим, навчальні плани не передбачали розподілу на спеціалізації та і сама постановка навчання більше сприяла загальній підготовці особистості і тому вже через деякий час вона певною мірою не відповідала динамічному розвитку Новоросійського краю та завданню підготовки кваліфікованих спеціалістів. Саме тому прогресивні громадські діячі, яких хвилював загальний соціальний розвиток Півдня, доля науки й культури в цьому регіоні, почали домагатися перетворення ліцею на університет. Особливо наполегливо і рішуче домагався відкриття університету в Одесі видатний вчений М.І. Пирогов.

Але певний час такі спроби наштовхувались на «заперечення» царського уряду, який досить «обережно» ставився до студентської молоді, до її думок та настроїв. Лише в 1837 р. розпочались перші заходи з цього приводу. Був затверджений новий статут Рішельєвського ліцею, і це дало змогу йому за своєю структурою, навчальними планами й програмами наблизитися до вищого учбового закладу. В ньому було створено фізико-математичне відділення і відділення правознавства, інститут східних мов. Разом з відділенням правознавства функціонувало і камеральне відділення, яке готувало спеціалістів-юристів для сфери державного та приватного господарства. Юридичний напрямок став найчисельнішим за складом студентів у Ліцею.

Але клопотання про відкриття дійсного вищого навчального закладу на цьому не припинялись, і в липні 1864 р. Олександром II був підписаний

Указ про відкриття університету в Одесі. Урочисте відкриття його відбулося 13 травня 1865 р. (за н. ст.), коли пройшло перше засідання Вченої ради університету.

Імператорський Новоросійський університет розпочав діяльність, маючи в своєму складі три факультети: історико-філологічний, фізико-математичний і юридичний. Перший набір на юридичний факультет університету складав 200 осіб.

Для забезпечення навчального процесу на юридичному факультеті спочатку функціонували такі кафедри: енциклопедії права, історії важливих іноземних законодавств, історії руського права, історії слов'янського законодавства (до 1890 р.), римського права, державного права, цивільного права з цивільним судоустроєм та судочинством, поліцейського права, фінансового права, міжнародного права, політичної економіки і статистики, канонічного права та кафедри кримінального права з кримінальним судоустроєм та судочинством. Зі знайомством саме з кафедри кримінального права і продовжимо наш аналіз історичних подій.

При відкритті університету одним з найбільш яскравих викладачів цієї кафедри був професор О.М. Богдановський. Саме з його ім'ям пов'язана якісна просвітницька та наукова діяльність, корисна громадська діяльність університету. Будучи директором Рішельєвського ліцею, він доклав чималих особистих зусиль для організації університету в цілому і юридичного факультету зокрема.

Олександр Михайлович Богдановський народився в 1832 р. в Тамбовській губернії. Виховувався в Миколаївському сирітському інституті. В 1853 р. він закінчив Московський університет і 8 грудня цього ж року був призначений ад'юнктом Рішельєвського ліцею з кримінального права та практичного судочинства. В 1857 р. О.М. Богдановський успішно склав екзамен магістра та захистив дисертацію на тему «Развитие понятий о преступлении и наказаниях в русском праве до Петра Великого», після чого був затверджений професором ліцею, а в подальшому і його директором.

Олександр Михайлович був активним учасником перетворення Рішельєвського ліцею в Імператорський Новоросійський університет. У 1865 р. 13 травня проведено засідання Вченої ради університету, 17 травня 1865 р. відбулося перше засідання Наради Імператорського Новоросійського університету під головуванням ректора І.Д. Соколова. На цьому засіданні було заслухано «Височайший указ» про заснування університету від 11 липня 1864 р. Також було заслухане «Височайше повеління» від 23 березня 1864 р., відповідно до якого на О.М. Богдановського було велено покласти тимчасове виконання обов'язків проректора університету. А 20 грудня 1865 р. його було обрано проректором університету.

26 квітня 1870 р. в актовому залі юридичного факультету Імператорського Новоросійського університету відбувся публічний захист дисертації екстраординарного професора кафедри кримінального права і судочинства, магістра О.М. Богдановського на тему: «Молодые преступники. Вопросы уголовного права и уголовной политики». 26 квітня 1870 р. на засіданні Наради Імператорського Новоросійського університету було затверджено магістра О.М. Богдановського в ступені доктора кримінального права. На цьому ж засіданні його було затверджено в званні ординарного професора.

Таким чином, професор О.М. Богдановський працював і в Рішельєвському ліцею і в Імператорському Новоросійському університеті.

8 грудня 1878 р. закінчився 25-річний термін служби О.М. Богдановського: балотуватися на наступне п'ятиліття він не бажав і 27 січня 1879 р. пішов у відставку зі званням заслуженого професора. Ще декілька разів за проханням Міністра народної освіти він повертався до університету і читав курси лекцій з ряду дисциплін кримінального права.

Після виходу у відставку О.М. Богдановський на початку 90-х р. поселився в своєму маєтку в Полтавській губернії і зайнявся сільським господарством, потім переїхав до своєї дочки в м. Київ.

О.М. Богдановський був не тільки досвідченим викладачем та науковцем. Він був і видатним громадським діячем. Він був Почесним мировим суддею, Головуючим Одеського з'їзду мирових суддів, Головою педагогічної громади. 22 лютого 1858 р. він був обраний членом Імператорської Одеської громади історії і давнини, а в 1870 р. його обрано присяжним засідателем Одеського окружного суду. В 1865 р. О.М. Богдановський був інспектором Одеської Маріїнської міської жіночої гімназії, в 1868 р. – Головою Комісії опікунів Одеських початкових народних училищ, багато зробив для удосконалення учбового процесу, редагував газету «Одесский вестник». 17 липня 1869 р. він на засіданні Імператорського Новоросійського університету вперше виступив з клопотанням перед урядом про відкриття при університеті медичного факультету, який і був відкритий в університеті в 1900 році. Щодо взаємин О.М. Богдановського з людьми, то про це досить чітко висловився опікун Одеського навчального округу П.А. Лаврівський. Він писав: «Взаємини із студентами у нього були самі близькі і як у професора і як у проректора. Він завжди готовий був усе зробити для студента, хоч би і з порушенням існуючих правил...» [2, 530].

Після виходу О.М. Богдановського у відставку юридичний факультет університету почав шукати нового викладача для викладання цих дисциплін і в 1880 р. викладачем кримінального судоустрою та судочинства став магістр В.М. Палаузов.

В.М. Палаузов – доктор кримінального процесу (з 1885 р.) та професор (з 1884 р.), народився 12 травня 1851 р. в Одесі. Навчався на юридичному факультеті Імператорського Новоросійського університету (1868-1872 рр.) 25 вересня 1872 р. на прохання О.М. Богдановського він був залишений на два роки стипендіатом при цій кафедрі для підготовки магістерської дисертації. Така дисертація була представлена у 1877 р., але війна за звільнення слов'ян зажадала від В.М. Палаузова, болгарина за походженням, служби в Болгарії, де він відіграв видатну роль у справі устрою цивільного управління, особливо його судового відділу. Обіймав посаду депутата від Одеси у перших національних зборах Болгарії. Після повернення до Росії захистив дисертацію на звання магістра кримінального права. У 1880 р. був обраний доцентом.

При введенні в 1884 р. нового уставу, В.М. Палаузов, згідно з висновком ректора університету, був призначений екстраординарним професором кримінального права, а 31 травня 1885 р. він був затверджений доктором кримінального права Новоросійського університету. В.М. Палаузов був автором багатьох праць з кримінального права і процесу: «Постановка воп-

росов присяжним заседателям по русскому праву. Содержание вопросов» (докторська дисертація), «К вопросу о форме участия народного элемента в уголовной юстиции» (магістерська дисертація), « О предании суду в обвинительном процессе» (лекція, яка була прочитана в актовому залі Новоросійського університету в квітні 1880 р.) та багато інших [2, 532].

Традиційно до дисциплін, які викладаються на цій кафедрі, відносять і судову медицину. Але ця дисципліна почала викладатись в університеті трохи пізніше, бо при відкритті не була такого викладача, який би за рівнем своєї підготовки відповідав вимогам університету. В усякому разі офіційно лекції з судової медицини почались в університеті з 1886 р., і першим викладачем цієї дисципліни був доктор медицини М.І. Розумовський.

М.І.Розумовський народився в 1850 р., він син військового лікаря. Закінчив курс Керченській гімназії в 1867 р. і в тому ж році поступив в Імператорській Новоросійський Університет на фізико-математичний факультет, який закінчив 1872 р. В 1881 р. був призначений Радою Новоросійського Університету лікарем і в 1886/87 р. читав судову медицину для студентів юридичного факультету, продовжуючи при цьому працювати університетським лікарем.

З 15 лютого 1888 р. судову медицину викладав приват-доцент доктор медицини О.В.Корш [2, 533]. Корш Олександр Володимирович народився у 1846 р. у дворянській сім'ї. Навчався у Полтавській гімназії, після закінчення якої вступив до імператорської медико-хірургічної академії. В 1870 р. закінчив академію, отримавши ступінь лікаря і був призначений ординатором у полтавський богоугодний заклад.

Професійна освіта і серйозне ставлення до обраної справи дозволили йому поступово підняти службовими сходами. У жовтні 1874 р. О.В. Корш уже керував жіночим і хірургічним відділенням закладу. Майже одночасно він був призначений позаштатним молодшим чиновником Медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ з прикомандируванням до Медико-хірургічної академії для наукового удосконалення. 23 травня 1881 р. йому було присвоєно ступінь доктора медицини, а в липні цього ж року він був призначений позаштатним ординатором Петропавлівської лікарні в Петербурзі.

Володіючи великим практичним досвідом і маючи науковий ступінь, О.В. Корш підходив для роботи в контролюючих органах. Тому 18 лютого 1882 р. він був призначений помічником лікарського інспектора у Вятку, а з 3 липня 1886 р. – лікарським інспектором в Одесу. В Одесі О.В. Корш витримав конкурсне випробування в Новоросійському Імператорському університеті, і з 15 лютого 1888 р. почав читати судову медицину у статусі приват-доцента. Глибокі знання, професіоналізм та багатий практичний досвід дозволили О.В. Коршу відразу завоювати симпатії і визнання як педагогічного колективу, так і студентів Новоросійського Імператорського університету.

30 серпня 1892 р. О.В. Корш отримав чин дійсного статського радника. 20 червня 1903 р. приват-доцент О.В. Корш був призначений екстра-ординарним професором Імператорського Новоросійського університету. З цього часу він очолював вже самостійну кафедру судової медицини, яка була виділена з кафедри кримінального права. Активна наукова і педагогічна діяльність О.В. Корша була відзначена в 1904 р., коли 23 грудня він був призначений

ординарним професором кафедри судової медицини.

Незважаючи на велику педагогічну зайнятість (він очолював дві кафедри: на юридичному і медичному факультетах університету), активно продовжувалась його наукова робота. Він багато працював у лабораторіях, їздив у відрядження до Петербургу, Москви, Варшави з науковою метою.

Відзначивши 30-річчя своєї роботи, 12 квітня 1906 р. О.В. Корш вийшов зі штату професорів, але продовжував активно працювати. 27 листопада 1913 р. він отримав звання заслуженого професора медицини.

За свою педагогічну і наукову діяльність О.В. Корш мав багато нагород: ордени Святого Станіслава 3 ст., Святого Володимира 3 ст., Святої Анни 3 ст. з мечем, медалі на честь царювання імператора Олександра III, «В пам'ять російсько-турецької війни 1877-1878 р.р.», знак відзнаки – безпорочної служби за вислугу не менш 40 років.

Здавалося б, що після такого високого визнання діяльності професора О.В. Корша, у нього буде достойна і почесна старість. Проте революційні події, які відбулись уже пізніше, багато змінили в долі людей. Університет то закривали, то відкривали. Було скасовані всі звання і пов'язанні з ними привілеї. Вчена рада університету припинила свої засідання, звільнили багатьох професорів. Все це торкнулося і О.В. Корша. У 1919 р. за Наказом Наркомату освіти УРСР він був звільнений з роботи і виключений із списку викладачів університету. Помер О.В. Корш у 1925 р.

Проведення більш детального аналізу навчальних дисциплін, які викладались кафедрою кримінального права в період з 1865 – 1903 роках, дозволяє відмітити, що не тільки поступово з'являлись нові дисципліни, а й в існуючі вносились відповідні зміни, що, в свою чергу, впливало на назву таких курсів.

Почнімо з кримінального права. Викладання цієї дисципліни почалось в 1866/1867 навчальному році, тобто в другому навчальному році освітянської діяльності університету. Ця дисципліна викладалась студентам III курсу. Основним викладачем цієї дисципліни був уже відомий нам фахівець проф. О.М. Богдановський. Кримінальне право викладалось три години на тиждень. Існуюча тоді суспільна обстановка, певна архаїчність існуючого в ті роки кримінального законодавства, яке часто називали творінням «крючкотворів», створювала дуже значні перешкоди для наявності якісного кримінального законодавства, для проведення наукових кримінально-правових досліджень, підготовки необхідних фахівців. Вважається, що тільки відміна кріпацосного права в 60-х роках XIX століття, проведення судової реформи в ті роки, деяка лібералізація суспільного життя створювали певні умови для напрацювання основ вітчизняного кримінального права. Йдеться про труднощі, які об'єктивно виникали при викладанні кримінального права.

У наступному 1867/1868 навчальному році студентам IV курсу почали викладати кримінальне судочинство, яке теж вів проф. О.М. Богдановський. Кримінальне судочинство викладалось по дві години на тиждень. У 1868/1869 році змінилась назва предмета з «кримінального судочинства» на «кримінальний процес» та збільшилась навчальне навантаження студентів IV курсу, які слухали лекції з кримінального процесу вже три години на тиждень. Кримінальне судочинство в ті роки значно реформувалось. Зміни до кримінального законодавства, проведення судової реформи, про яку ми вже

вище згадували, переосмислення діяльності судів присяжних та інші значні зміни, потребували і певних змін в викладанні і кримінального судочинства, що теж було зовсім не простою справою і потребувало необхідного рівня викладачів, які залучались до такої роботи; від викладачів вимагалась якісна, цілеспрямована робота щодо підготовки відповідних молодих юристів.

Через десять років, 1887 навчальному році, крім кримінального права і кримінального процесу, вже викладалась і судова медицина. Крім лекцій вже проводились практичні заняття. Особливу частину кримінального права в ці роки викладав О.М. Богдановський. Практичні заняття включали: розв'язання задач та казусів по кожному виду злочинів; порівняльного вивчення текстів кодексів: російського, французького, німецького і голландського. Вивчення текстів іноземних кримінальних кодексів, введення порівняльного аналізу кримінального законодавства було в ті роки необхідною справою: бо багато фахівців того часу справедливо вважало, що в низці зарубіжних країн кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство вже мало певний час існування, фахівцями тих країн накопичений певний досвід в його застосуванні, і тому така практика буде цікавою і для вітчизняних спеціалістів [4, 14].

Курс кримінального процесу читав В.М. Палаузов. Головним напрямком в вивченні цієї дисципліни було викладення змісту догми кримінального процесу на всіх стадіях, від порушення кримінальної справи і до виконання вироку. Практичні заняття проходили в вигляді казуїстичного репетиторію по пройденим частинам курсу.

Судову медицину читав М.І. Розумовський. Дисципліна проводилась два рази на тиждень.

У 1891 р. з'являється спеціальний курс «тюрмознавство». Викладав цей спеціальний курс проф. О.М. Богдановський, який в ті роки вже працював деканом юридичного факультету. Цей курс був направлений на вивчення історії тюрмознавства та закладів ув'язнення на заході Європи та в Росії, їх сучасного стану. Дисципліна «Тюрмознавство» проводилась два рази на тиждень.

Кримінальне право (Загальну та Особливу частину) і кримінальне судочинство та судову медицину уже викладав ординарний професор В.М. Палаузов.

Судову медицину читав приват-доцент А.В. Корш. Головними напрямками вивчення цієї дисципліни були: визначення суті судової медицини та її значення для юристів; предмети судово-медичного дослідження; ознайомлення із трупними явищами; травматичні ушкодження та насильницька смерть; самогубство; дитовбивство; протизаконне задоволення статевих спонукань; види асфіктичної смерті; судова токсикологія; загальні фізіолого-паталогічні поняття душевного життя; класифікація душевних розладів.

Практичні заняття проходили у вигляді демонстрування анатомічних малюнків та препаратів у зоологічних аудиторіях та при судово-медичних розтинках у місцевій лікарні та анатомічних покоях на кладовищах; розборах спірних судово-медичних актів.

У 1895/1896 навчальному році знову було змінено назву предмета «кримінальний судовустріє та судочинство» на «кримінальний процес», однак ніяких змін у викладанні цього предмета не було. Структурні зміни в викладанні з'явилися в 1902/1903 навчальному році, коли кримінальне

право викладали вже два викладачі. Вони розділили між собою професійні обов'язки і, таким чином, кримінальне право викладали В.М. Палаузов та приват-доцент М.М. Амбрашкевич.

В.М. Палаузов читав Загальну частину кримінального права, крім вчення про покарання та в Особливій частині – злочини проти особи та власності. М.М. Амбрашкевич читав вчення про покарання в Загальній частині та практично всю Особливу частину, окрім злочинів проти особи та власності [5].

Отже, виділились два спеціальних курси: «злочини проти особи та власності», який читав В.М. Палаузов та «вчення про покарання», який викладав Амбрашкевич М.М. На жаль про М.М. Амбрашкевича також ніяких даних поки що не знайдено, проте ведуться пошуки інформації про його наукову діяльність та життя.

Отже, за майже 40 років створення і первісного функціонування цієї кафедри видно, що кафедра розвивалась з кожним роком активно розвивалась. З'являлись нові загальні та спеціальні курси, з'являлись нові викладачі тощо. Викладачі кафедри того періоду пройшли зовсім не легкий шлях свого соціального життя. І все це задля того, щоб розвивати освітянську діяльність, проводити наукові дослідження практично з усіх дисциплін, які викладалися на цій кафедрі для підготовки в Імператорському Новоросійському університеті висококваліфікованих спеціалістів.

Прекрасні традиції кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики яка вже десять років існує в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова не тільки зберегла ці традиції, а й досить успішно їх розвиває. В усякому разі досягнення, які вона має, виводять її в коло найбільш успішних кафедр, які є сьогодні в вищих навчальних закладах України [6].

Література

1. *Історія Одеського університету за 100 років/ Редкол.: О.І. Юрженко. – К.: Вид-во Київ. Ун-ту, 1968. – 421 с.*
2. *Маркевич А.І. Двадцятипятилетие императорского Новороссийского университета: Ист. зап. и акад. списки. – Одесса: Экон. тип., 1890. – XV, 734, X с.*
3. *Історія Одеського університету (1865-2000 р.). Гол. ред. В.А. Сминтина. – Одеса, 2000 р. – 226 с.*
4. *Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2 т. Т.1. – М., Наука, 1994. – 380 с.*
5. *Обозрение преподавания наук в Новороссийском университете за 1865/1866-1868/1869, 1891/1892, 1895/1896, 1902/1903 уч. г. Одесса.*
6. *Є.Л. Стрельцов. «Якість освіти, в першу чергу залежить від професійності викладацького складу». Юридичний вісник України, № 20, 17-23 травня 2008 р., с.10-11.*

Кильдеева П. А., студентка
економіко-правової факультет,
Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ПРЕПОДАВАТЕЛИ И ПРЕПОДАВАНИЕ УЧЕБНЫХ ДИСЦИПЛИН
УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛА
В ИМПЕРАТОРСКОМ НОВОРОССИЙСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
(КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX СТ.СТ.)**

РЕЗЮМЕ

Императорский Новороссийский университет (сейчас Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова), был создан на базе Ришельевского лицея, который уже несколько десятков лет функционировал в Одессе и хорошо себя зарекомендовал. Обращается внимание на отдельные направления деятельности этого университета, в первую очередь, связанные с подготовкой юристов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: кафедра уголовного права с уголовным судостроительством и судопроизводством; учебные дисциплины: уголовное право, уголовный процесс, судебная медицина.

**ЗВЕДЕНИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ І
МАТЕРІАЛІВ, НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ
«ПРАВОВА ДЕРЖАВА» ЗА 10 РОКІВ**

	назва публікації	стор.	№ журналу
1.	Сминтина В.А. Освіта – фактор державної безпеки України.....	7.....	№ 5
2.	Колонка редактора Стрельцов Є.Л. Етапи української державності..... Стрельцов Є.Л. Новітня історія юридичної освіти і науки на Півдні України.....	7..... 6.....	№ 9 № 10
3.	Наші гості Волженкин Б.В. Жизнь и научная деятельность М.Д. Шаргородского..... Гоциридзе Е. Причинная связь в европейском праве по правам человека..... Долженков О.Ф. Організованні злочинні угруповання представників кавказьких національних діаспори, що мешкають на території України..... Зигфрід Ламміх, Еліко Циклаури-Ламміх. Відповідальність за транснаціональну торгівлю жінками в Чехії та деяких інших східноєвропейських країнах..... Зигфрід Ламміх, Еліко Циклаури-Ламміх. Криміногенна обстановка серед неповнолітніх «пізніх іммігрантів» з країн СНД..... Іванський А.Й. Місцеві ради у відносинах фінансової відповідальності..... Итан С. Бургер, Майкл Льюис, Ольга Бочарова. Разрешение коммерческих споров в России: роль медиации..... Кармазін Ю.А., Стрельцов Є.Л. Новий кримінальний кодекс України: перший погляд..... Маніович Я.Й. Свято свободи слова і попередження політикам..... Маніович Яків. Непослідовність політики боротьби з тероризмом в окремих європейських країнах..... Мегхен Д. Менталитет терориста..... Олійник О.Б. Науково-методологічні засади професійної риторики прокурора..... Парли Летиция, Циклаури-Ламміх Элико. Основные аспекты политики России по противодействию незаконному обороту наркотиков и злоупотребления ими..... Фрідріх Крістіан Шрьодер. Новий російський	7..... 15..... 149..... 138..... 148..... 15..... 142..... 7..... 153..... 166..... 217..... 22..... 131.....	№ 7 № 9 № 2 № 3 № 5 № 10 № 5 № 3 № 5 № 6 № 4 № 10 № 4

назва публікації	стор.	№ журналу
кримінально-процесуальний кодекс – прорив до справедливого кримінального процесу?.....	182.....	№ 6
Фрідріх Хрестіан Шрьодер. Остання реформа кримінального права Федеративної Республіки Німеччини.....	106.....	№ 2
Харольд фон Зеефрід. До 50-річчя Організації Об'єднаних Націй.....	10.....	№ 1
Харольд фон Зеефрід. Актуальні питання законодавства про ЗМІ та реального становища ЗМІ в Україні.....	149.....	№ 6
Чайковски Б., Поповски В. Возникающий международный конституционализм гуманитарной интервенции.....	96.....	№ 2
Червоний Ю.С. Роль брачного контракта в регулировании имущественных отношений супругов (по земельному законодательству Украины).....	43.....	№ 1
Шишка Р.Б. Національні засоби охорони прав інтелектуальної власності.....	198.....	№ 5
Шишка Р.Б. Охорона прав авторів.....	26.....	№ 4
4. Теорія держави і права		
Грінь О.Д.. Правова культура суспільства і правосвідомість особистості на сучасному етапі розвитку суспільства.....	30.....	№ 10
Дзейко Ж. О. Структура кодексів: загальна характеристика.....	27.....	№ 9
Донченко О.І.. Про співвідношення права і політики.....	34.....	№ 10
Дудченко В. В. Універсалізм і партикуляризм у праві.....	13.....	№ 8
Корнієнко В.О. Деякі коментарі до концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадського суспільства.....	38.....	№ 10
Корнієнко В. О. Розбудова українського громадянського суспільства: правові основи та існуючі проблеми.....	35.....	№ 9
Коротков М. О. Правова держава у ФНР та деякі проблеми німецького галузевого законодавства.....	70.....	№ 2
Корчевна Л. О. Доктрина як джерело права.....	19.....	№ 8
Корчевна О. Л. Про джерела права в ісламському шариаті.....	41.....	№ 9
Плавич В.П. Філософсько-правовий аналіз сучасного праворозуміння.....	15.....	№ 7
Плавич В. П. Зміцнення законності як невід'ємний елемент становлення правової держави.....	120.....	№ 3
Ромашкін С. В. Визначення права школою природного права.....	24.....	№ 8
Ромашкін С.В. Правопізнання як проблема.....	21.....	№ 7
Ромашкін С. В. Школа юридичного		

назва публікації	стор.	№ журналу
позитивізму у радянській державі.....	49.....	№ 9
5. Конституційне та муніципальне право		
Казанчан А. А. Органи місцевого самоврядування України як суб'єкти правозастосувальної діяльності.....	26.....	№ 7
Некряч А. І. Місцеве та регіональне самоврядування – різні рівні самоврядності.....	27.....	№ 6
Приєшкіна О.В. Конституційно-правова легалізація місцевого самоврядування України: теоретичні аспекти.....	33.....	№ 7
Приєшкіна О. В. Економічні основи конституційного ладу України: досвід концептуального дослідження.....	29.....	№ 8
Приєшкіна О. В. Конституционные основы местного самоуправления Украины: проблемы и перспективы.....	56.....	№ 9
Приєшкіна Е.А. Защита прав матери и ребенка – приоритетная задача государственных органов и органов местного самоуправления: проблемы и перспективы развития.....	43.....	№ 10
Хіль І. О. Чи правильна пропорція для сучасної України?.....	64.....	№ 9
6. Цивільне право і процес		
Варгараки И. Н. Анализ способов определения качества вещи, как предмета исполнения обязательства.....	90.....	№ 9
Валах В. В. Теоретичні аспекти обмеження свободи заповіту.....	7.....	№ 6
Васильєва Н. М. Перевізник як суб'єкт морського перевезення вантажів.....	12.....	№ 6
Вернер Н. М. Бюджет України: міфи та реальність.....	18.....	№ 6
Воловик О. А. Вартість чистих активів як суворий інструмент гарантійної функції статутного капіталу.....	50.....	№ 7
Волкова Н.В. Засоби індивідуалізації фізичних осіб (окремі аспекти).....	68.....	№ 10
Завертнева В. А. Финансовый режим концессии.....	11.....	№ 5
Зилковская Л.М. Некоторые вопросы отмены усыновления.....	40.....	№ 3
Канзафарова І. С. Особливості правового регулювання відповідальності за договором залізничного перевезення вантажів.....	31.....	№ 3
Канзафарова І. С. Умови звільнення від відповідальності за невиконання договірних зобов'язань в комерційній практиці.....	30.....	№ 2
Комаренко А. М. Типологія трудових конфліктів: питання теорії та практики.....	45.....	№ 2

назва публікації	стор.	№ журналу
Комаренко А. М. Про необхідність посилення юридичних гарантій захисту трудових прав працівників.....	7	№ 4
Крупко Д.І. Заборона реалізації зерна з одного регіону в інший.....	76	№ 2
Кондик П.М. Правові аспекти визначення статусу військового майна.....	68	№ 5
Мазурок Д. И. Распределение прав интеллектуальной собственности на объекты, созданные работниками предприятия.....	97	№ 9
Мальцев Д.В. Розшук боржників та їх майна.....	23	№ 6
Мурзенко М. В. Арешт морських суден: реалії і перспективи.....	55	№ 7
Мурзенко М.В.. Проблемні питання доказування при розгляді заяви про арешт судна на забезпечення морських вимог.....	51	№ 10
Нігрєєва О.О. Іпотека морського судна в системі способів забезпечення виконання зобов'язань.....	103	№ 9
Нігрєєва О. О. Фактори формування фрахтових ставок у торговельному мореплаванні (економіко-правовий аспект).....	54	№ 8
Потопахина О. Н. Материальная ответственность в науке и практике трудового права.....	15	№ 4
Потопахина О. Н. Материальная ответственность работодателя за необеспечение здоровых и безопасных условий труда.....	28	№ 5
Решетникова І. В. От следственного к состязательному гражданскому судопроизводству.....	50	№ 1
Сергєєв Р. С. Правові особливості договору про постачання електроенергії.....	56	№ 10
Степанов І. С. Екологічне страхування (правові проблеми та шляхи їх урегулювання).....	44	№ 6
Стрельцова Є. Д. Генеза договору морського перевезення вантажу.....	35	№ 3
Стрельцова Є. Д. Особливості суб'єктивного складу договору морського перевезення вантажу.....	21	№ 4
Стрельцова Є.Д. Правове регулювання морського перевезення вантажу в Україні.....	39	№ 5
Труба В. І. Правове регулювання похідних цінних паперів в Україні.....	26	№ 3
Харченко В. Г. Вимір ризику керівником при ухваленні управлінського рішення.....	30	№ 4
Харченко В. Г. Проблеми мінімізації ризику на стадії реалізації управлінського рішення.....	45	№ 3
Червоний Ю. С. Роль брачного контракта в регулюванні имущественных отношений супругов (по семейному законодательству Украины).....	43	№ 1

назва публікації	стор.	№ журналу
Шишка Р. Б. Охорона прав авторів.....	26	№ 4
Черненко С.С.. Значення контролю при здійсненні захисту економічної конкуренції.....	62	№ 10
7. Господарське право і процес		
Арістова І. В. Інформаційна стратегія розвитку органів внутрішніх справ України.....	73	№ 3
Баранюк А. З. Випуск земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та купівля-продаж землі.....	38	№ 7
Будіянський М. Ф. Взаємодія і взаємоз'язок у співпраці оперативних служб та слідчих підрозділів (організаційно-психологічний аспект).....	82	№ 3
Кучеренко І. М. Правове регулювання створення, діяльності, реорганізації та ліквідації акціонерних товариств.....	19	№ 3
Мокрушин В.И. Земельный вопрос в Крыму: опыт НЕПа и предложения.....	69	№ 9
Подцерковный О.П., Брукша А. А. Экономико-правовые аспекты совершенствования статуса промышленно-финансовых групп в Украине.....	23	№ 5
Подцерковный О. П. Принцип номіналізму у грошових зобов'язаннях суб'єктів господарювання.....	75	№ 9
Подцерковный О. П., Савук І. П. Правові принципи планування господарської діяльності в Україні.....	72	№ 8
Подцерковный О. П. Функціонування державних підприємств та інститут довірчого управління майном – несумісні.....	39	№ 6
Риженко І. М. Забезпечення законності в процесі вилучення у суб'єктів підприємницької діяльності товарів, документів та інших предметів та інших предметів працівниками міліції (адміністративно-правовий аспект).....	34	№ 5
Сергієнко В. В. Механізм реформування нафтогазового ринку України.....	57	№ 3
Харченко Г. Г. Взаємини трастової компанії з клієнтом при укладенні трастового договору.....	34	№ 4
Харченко Г. Г. Правовий статус учасників трастових правовідносин.....	61	№ 3
Харченко П. Г. До питання про поняття недобросовісної конкуренції.....	45	№ 5
Харченко П. Г. Критерії добросовісності порівняльної реклами.....	57	№ 6
Харченко П. Г. Недобросовісна конкуренція щодо комерційної таємниці.....	39	№ 4
Черкес В. О. До питання правового		

назва публікації	стор.	№ журналу
регулювання відповідальності державних органів за шкоду, заподіяну суб'єктам господарювання.....	82	№ 9
Черкес В. О. Проблема визначення правового статусу платників податків.....	65	№ 7
Черкес В. О. Проблеми оскарження правових актів управління.....	83	№ 8
Яковлев Ю. В. Особливості припинення діяльності командитного товариства.....	49	№ 3
Яковлев Ю. В. Проблемы прекращения деятельности командитного общества в свете нового законодательства Украины.....	63	№ 6
Яковлев Ю. В. Суттєві ознаки командитного товариства.....	57	№ 5
8. Екологічне та природо-ресурсне право		
Петрик С. П. Правові аспекти охорони довкілля.....	53	№ 3
Петрик С. П. Правові основи і напрямки розвитку екологічного аудиту в Україні.....	34	№ 6
Пермякова Л. Д. Методи правового регулювання охорони рибних запасів.....	110	№ 6
9. Управління та адміністративне право, адміністративний процес		
Бикова Л. В. Вдосконалення управління морським портовим господарством.....	41	№ 8
Бикова Л. В. Врегулювання повноважень контрольно-наглядових органів на водному транспорті.....	43	№ 7
Білик П. П. Адміністративний договір як засіб подолання компетенційних конфліктів у державному управлінні.....	35	№ 8
Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами боротьби з економічною злочинністю розвивається та законодавчо закріплюється.....	72	№ 6
Іванов В. В. Адміністративна відповідальність як вид юридичної відповідальності.....	57	№ 2
Загіка Г. В. Правова інформатика (деякі тенденції та аспекти розвитку).....	67	№ 2
Заркуа Л. Д. Деякі питання нового законодавства з визнання недійсними угод, спрямованих на ухилення від оподаткування.....	48	№ 8
Купрій А. А. Кваліфікація незаконних актів, спрямованих проти безпеки морського судноплавства.....	93	№ 7
Миколенко О. І. Про деякі питання захисту прав потерпілого в провадженні у справах про адміністративні правопорушення.....	66	№ 3
Миколенко А. И. О проблемах в сфере применения мер административного принуждения.....	124	№ 2
Петков С. В. Планування в діяльності		

назва публікації	стор.	№ журналу
органів внутрішніх справ.....	65	№ 8
Скворцов С. С. Місце і функції адміністративного договору як засобу управлінської діяльності в державному управлінні.....	78	№ 8
Скворцов С. С. Юридична природа адміністративного договору.....	61	№ 7
Стукаленко О.В. Особливості адміністративної відповідальності в сфері земельного законодавства.....	51	№ 6
10. Кримінальне право і кримінологія, кримінально-виконавче право		
Акрам Аль Фаиз Разграничение преступлений по объекту противоправного посягательства.....	145	№ 2
Алієва О.М. Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності за розголошення лікарської таємниці.....	74	№ 10
Апухтин Ю.С. Понятие криминологической безопасности страны с позиций системного криминологического подхода.....	81	№ 10
Арабаджи Е. И. Взятничество как одно из проявлений коррупции.....	105	№ 8
Архипов О. М. Загальнотеоретичні проблеми системи екологічних злочинів.....	109	№ 8
Архипов О. М. Теоретичні питання об'єкта злочину.....	75	№ 5
Бараненко Д. В. Визначення спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України.....	67	№ 6
Бараненко Д. В. «Професійний злочинець» як можлива ознака спеціального суб'єкта злочину.....	123	№ 8
Бараненко Д. В. К вопросу об ограниченной вменяемости.....	111	№ 3
Бараненко Д. В. Ознаки спеціального суб'єкта злочину в системі елементів складу злочину.....	70	№ 7
Бараненко Д. В. О юридических лицах как субъектах преступления.....	44	№ 4
Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України.....	81	№ 5
Басель Али Диб Контрабанда в Украине и ее влияние на безопасность страны.....	119	№ 8
Бойко В.А. Проблеми екологічних правопорушень та їх зв'язок з порушеннями у кримінальній сфері.....	89	№ 10
Борисов С.М. Масове знищення, як спосіб незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ч.2 ст. 249 Кримінального кодексу України).....	93	№ 10
Васильченко Г. С. Страх перед преступностью в современном обществе.....	116	№ 3
Веліс Х. Огляд судової практики		

назва публікації	стор.	№ журналу
по застосуванню смертної кари.....	65.....	№ 1
Вогт Б. Смертна кара (історичний аспект).....	60.....	№ 1
Гаврилова К.В. Кримінальна відповідальність за порушення правил поведінки з вибуховими, легкозаймистими, їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами.....	100.....	№ 10
Гончар Т.О. Розвиток осудності у доктрині та кримінальному законодавстві України.....	106.....	№ 10
Гончар О. Т. Окремі проблеми застосування покарання щодо неповнолітніх.....	129.....	№ 8
Гончар О. Т. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за чинним Кримінальним кодексом України.....	89.....	№ 5
Гончар Т. О. Питання осудності та неосудності неповнолітніх: проблеми і перспективи.....	78.....	№ 6
Гончар Т. О. Правова природа обмеженої осудності.....	48.....	№ 4
Гура Р. Б. Контроль за виконанням вироку про позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю.....	52.....	№ 4
Денисова О.В. О пытках как преступлениях против личности в правоохранительной и пенитенциарной системах.....	112.....	№ 10
Дмитренко І.В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим: деякі проблеми законодавчої регламентації.....	118.....	10
Дмитренко І. В. Поняття та підстави звільнення від кримінальної відповідальності.....	143.....	№ 8
Дмитринко І. В. Скінчення строків давності — безумовна підстава звільнення від кримінальної відповідальності.....	76.....	№ 7
Дуліна О. В. Важливі ознаки злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів.....	134.....	№ 8
Дуліна О. В. Об'єкт злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів.....	81.....	№ 7
Жарикова В. А. Общее и специальное освобождение от уголовной ответственности.....	112.....	№ 9
Жарикова В. А. Правовая природа актов амнистии в демократическом обществе.....	147.....	№ 8
Загіка Г. В. Кримінологічна характеристика комп'ютерної злочинності.....	56.....	№ 4
Задорожная И.А. К вопросу о понятиях терроризма и террористического акта.....	87.....	№ 7
Заркуа Л. Д. Правовые проблемы легализации доходов физических лиц.....	78.....	№ 3
Заркуа Л.Д. Про правову оцінку несплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів.....	17.....	№ 5
Заркуа Л. Д. До питання про “умисел” юридичної особи.....	83.....	№ 6

назва публікації	стор.	№ журналу
Заркуа Л. Д. Некоторые преступные проявления теневой экономики.....	73.....	№ 2
Іскров К.М. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 140 Кримінального кодексу України (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини).....	122.....	№ 10
Казерацька О.С. Кримінальні та кримінально-процесуальні заходи боротьби з окремими видами злочинів.....	102.....	№ 7
Козерацкая Е. С. О направлениях реформирования судебной системы в Украине.....	152.....	№ 8
Коробка О. В. До питання про зміст об'єкта господарських злочинів.....	129.....	№ 2
Коробка О. В. Кримінальна відповідальність за окремі форми викрадення.....	158.....	№ 8
Коробка О. В. Розмежування привласнення, розтрата або викрадення шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) і крадіжки (ст. 185 КК України).....	107.....	№ 9
Короленко М. П. Криміналізація і декриміналізація діянь, які посягають на життя людини.....	62.....	№ 4
Короленко М. П. Співучасть в умисних убивствах та її вплив на кваліфікацію.....	86.....	№ 3
Коротков М. О. До питання про покарання у кримінальному законодавстві Федеративної Республіки Німеччини.....	72.....	№ 1
Купрій А.А. Кримінальна відповідальність державних морських лоцманів при порушенні правил безпеки мореплавства.....	89.....	№ 6
Кучанский С. М. Информация и информационные отношения как новый криминалистический объект.....	95.....	№ 5
Кучанська Л. С. Злочини проти моральності: об'єкт та система.....	109.....	№ 7
Кучанська Л. С. Проблеми криміналізації та декриміналізації окремих злочинів проти моральності у сучасній кримінально-правовій доктрині України.....	162.....	№ 8
Константинова О.О. Щодо визначення спеціальної термінології, яка використовується для характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами.....	131.....	№ 10
Козерацька О.С. Деякі особливості визначення суб'єкту порушень законодавства про охорону праці.....	143.....	№ 10
Коробка О.В. Предмет в злочинах проти власності.....	150.....	№ 10
Кулава М.Я. Понятие и система преступлений в сфере хозяйственной деятельности.....	155.....	№ 10
Кучанська Л.С. Зміст та співвідношення кримінально-правових категорій: суб'єктивна сторона і вина.....	161.....	№ 10

назва публікації	стор.	№ журналу
Логінов О. В. Правова характеристика повторності у хабарництві, її ознаки.....	171.....	№ 8
Логінов О. В. Суб'єкт одержання хабара, його правова характеристика.....	96.....	№ 6
Лупиносова О. Н. Смертная казнь, как мера наказания: история и современность.....	152.....	№ 2
Лупиносова О. Н. Убийство из хулиганских побуждений.....	101.....	№ 3
Лупиносова О. М. Поняття вбивство.....	102.....	№ 5
Магарин Н.С. Уголовная ответственность несовершеннолетних по новому уголовному законодательству Украины.....	70.....	№ 4
Магарин М. С. Звільнення неповнолітніх від покарання і примусові заходи виховного характеру.....	106.....	№ 5
Магарин М. С. Множинність злочинів за чинним кримінальним законодавством України.....	102.....	№ 6
Магарин М. С. Суб'єкт господарських злочинів.....	178.....	№ 8
Міколенко О. М. Наслідки злочину – критерій поділу складів злочинів.....	61.....	№ 2
Миколенко А. Н. Уголовно-правовая характеристика общественной опасности.....	75.....	№ 4
Миколенко О. М. Заподіяна злочином шкода та елементи складу злочину.....	110.....	№ 5
Миколенко О. М. Кримінально-правова характеристика суспільно-небезпечних наслідків.....	106.....	№ 6
Миколенко А. Н. Правовые последствия преступлений против чести и достоинства личности.....	92.....	№ 3
Михальченко О. М. Корупція в Україні: кримінологічний аналіз причин розповсюдження.....	114.....	№ 5
Москвін М. І. Відновлення втраченого права як нова обставина, що виключає злочинність діяння.....	119.....	№ 9
Мошак Г. Г. Концептуальные вопросы частно-правового предупреждения преступности.....	182.....	№ 8
Навроцький В.О. Про функції теорії кримінально-правової кваліфікації.....	39.....	№ 2
Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів: питання правовідносин.....	79.....	№ 4
Нарожна О. В. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби за часів радянської влади.....	122.....	№ 9
Нарожна О.В. Службові обмеження для військовослужбовців як спеціальний вид покарання: окремі питання застосування.....	166.....	№ 10

назва публікації	стор.	№ журналу
Петренко А. І. Боротьба із застосування допінгу в спорті в Україні.....	117.....	№ 7
Поляновський В. Г. Організація, тактика та стратегія неотероризму: XX-XXI ст.....	172.....	№ 10
Поплавський І. Г. Деякі тенденції генезису організованих злочинних угруповань з міжнародними та міжрегіональними зв'язками.....	64.....	№ 2
Поплавський І. Г. Викрадення людей з метою викупу як один з напрямків протиправної діяльності організованих злочинних угруповань з міжрегіональними та міжнародними злочинними зв'язками.....	84.....	№ 4
Прусс В. М. Неопределенность толкования понятия «терроризм».....	95.....	№ 8
Родіонова Т. В. Відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння.....	187.....	№ 8
Родіонова Т. В. Пияцтво й алкоголізм як причини й умови злочинів.....	128.....	№ 9
Романова Е. В. Специальный субъект преступления в Уголовных кодексах Украины.....	133.....	№ 9
Родіонова Т. В. Алкоголізм та наркоманія як причини жіночої злочинності.....	183.....	№ 10
Романова Е.В. Суб'єкт преступления в уголовном законодательстве зарубежных государств.....	189.....	№ 10
Савин В. Ю. К вопросу об убийстве.....	127.....	№ 5
Селютин А. В. Проблемы квалификации преступления, связанного с отмыванием грязных денег.....	90.....	№ 4
Собко Г. М. Деякі “корисливі” форми легалізації грошей, придбаних злочинним шляхом.....	200.....	№ 8
Сотула О. С. Кримінально-правове визначення державного і громадського діяча за законодавством України.....	95.....	№ 4
Сотула О. С. Соціально-психологічні та суспільно-політичні аспекти деяких видів злочинів.....	205.....	№ 8
Сотула О. С. Сучасна політична злочинність в Україні.....	140.....	№ 9
Сотула О. С. Посягання на життя державного діяча: проблеми визначення та кваліфікації.....	106.....	№ 3
Сторчак Н. А. Цілі позбавлення волі та питання їх ефективності.....	144.....	№ 9
Сибиряков С. Л. Место и роль коррупции в системе наиболее опасных видов преступности.....	150.....	№ 4
Сотула О. С. Мотивація злочинної поведінки при скоєнні політичних вбивств та вбивств на замовлення, та пов'язані з ним соціально-правові проблеми.....	134.....	№ 2
Сотула О.С. Політична злочинність:		

назва публікації	стор.	№ журналу
дослідження на перехресті наук.....	197.....	№ 10
Турченко О.В. Характеристика «іншого обману» покупців та замовників як форми інтелектуального впливу.....	201.....	№ 10
Талпа П. В. К вопросу о способе совершения мошенничества с финансовыми ресурсами.....	131.....	№ 2
Талпа П. В. Мошенничество с финансовыми ресурсами в сфере агропромышленного комплекса.....	100.....	№ 4
Талпа П. В. Суб'єкт шахрайства з фінансовими ресурсами.....	124.....	№ 6
Талпа П. В. Фінанси як предмет шахрайства.....	120.....	№ 5
Титов В. Г. Модель экономического преступления.....	129.....	№ 6
Турченко О. В. О содержании и видовых характеристиках объекта преступлений в сфере хозяйственной деятельности.....	216.....	№ 8
Турченко О. В. Розмежування кримінально-правової та адміністративно-правової відповідальності за обман споживачів.....	151.....	№ 9
Форос А.В. Визначення меж правомірності шкоди, що заподіюється при затриманні злочинця згідно з чинним законодавством України.....	208.....	№ 10
Фінкель В. М. Правова природа процесуального документа в окремих злочинах проти правосуддя.....	158.....	№ 9
Фінкель В. М. Правосуддя як родовий об'єкт злочинів, передбачених Розділом XVIII КК України.....	227.....	№ 8
Хворостяний М.В. Преступления против жизни согласно норм уголовного кодекса Польши.....	212.....	№ 10
Хворостяний М. В. Преступления, совершаемые с использованием банковских карт.....	222.....	№ 8
Холостенко А. В. Формы преступления, предусмотренного ст. 80-3 УК Украины «Нарушение законодательства о бюджетной системе Украины».....	96.....	№ 3
Чайка В.А. Поняття і значення способу для кваліфікації злочину, передбаченого ст. 348 КК «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена суспільного формування з охорони суспільного порядку і державного кордону або військовослужбовця».....	222.....	№ 10
Чуваков О.А. Кримінально-правова охорона основ національної безпеки в історії кримінально-правового законодавства України.....	217.....	№ 10
Чумак П.В. Особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх		

назва публікації	стор.	№ журналу
за кримінальним законодавством України.....	227.....	№ 10
Чумак П. В. Правова природа судимості та суміжних інститутів кримінального права: в контексті реформування Кримінального кодексу України.....	164.....	№ 9
Шевчук В. М. Проблеми кваліфікації злочинів, які мають ознаки множинності.....	246.....	№ 10
Шишкин Е. В. Могут ли обладатели монархических титулов быть государственными изменниками?.....	232.....	№ 10
Фінкель В. М. Деякі шляхи вдосконалення статті 375 КК – постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України).....	238.....	№ 10
Ярмиш Н. М. К вопросу о причинной связи при наличии особых обстоятельств на стороне потерпевшего.....	138.....	№ 6
Ясир Мусбах Саади Институт соучастия: понятие и признаки.....	129.....	№ 7
Ясир Мусбах Саади Понятие и признаки терроризма.....	105.....	№ 4
11. Кримінальний процес та криміналістика		
Гончар Т.О. Представництво прокурором інтересів громадян і держави в суді: проблеми і перспективи.....	70.....	№ 3
Комаров С.В., Воронцова А.О. Проблеми, що виникають при зміні та доповненні обвинувачення.....	260.....	№ 10
Саїнчин О.С. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств.....	267.....	№ 10
Саїнчин А. С. Криміналістические критерии классификации умысленных убийств.....	122.....	№ 7
Саїнчин А.С. Особенности расследования детоубийств.....	119.....	№ 6
Саїнчин А.С. Теоретичні концепції визначення поняття розкриття умисних вбивств “по горячих слідах”.....	193.....	№ 8
Телійчук В. Г. Взаємодія підрозділів карного розшуку зі слідчими.....	209.....	№ 8
Юркова Г. В. Принцип забезпечення права на захист у кримінальному процесі: його зміст та гарантії дотримання.....	234.....	№ 8
Юркова Г.В. Дія принципу публічності на різних стадіях кримінального процесу.....	274.....	№ 10
12. Міжнародне та зарубіжне право		
Айман Хусейн Мухаммед аль Орими Поняття предмету крадіжки за кримінальним правом Йорданії.....	139.....	№ 2
Айман Хусейн Мухаммед аль Орими Понятие мошенничества		

назва публікації	стор.	№ журналу
по уголовному праву Иордании.....	172	№ 3
Акрам Трад Аль-фаиз Уголовная ответственность за получение взятки.....	182	№ 3
Аль-Соуд Амджад Джерела міжнародного приватного права в Йорданії.....	142	№ 2
Аль-Нсур Мухаммед Міжнародно-правовий захист політичних прав жінок.....	153	№ 3
Аль Соуд Санад Амджад Особенности мусульманского права.....	169	№ 3
Андрієнко В. Г. Антитерористичні служби країн світу.....	168	№ 9
Архипов О. М. Проблеми класифікації міжнародних конвенцій з охорони навколишнього середовища.....	51	№ 2
Архипов О. М. Проблеми винної відповідальності держав за міжнародні правопорушення.....	164	№ 3
Архипов О. М. Співвідношення понять міжнародний злочин та злочин міжнародного характеру.....	110	№ 4
Ауиссауи Наржес Международная борьба с терроризмом.....	157	№ 7
Бабій А. П. Проблема судового розгляду справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, в світлі Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини.....	8	№ 8
Барбул О. О. Міжнародне співробітництво в протидії відмиванню доходів від злочинної діяльності.....	280	№ 10
Брукша О. А. Правовий аналіз світового досвіду транснаціональної інтеграції капіталу.....	144	№ 6
Буткевич О. В. Становлення міжнародно-правового регулювання торгівлі середньовіччя.....	177	№ 9
Валах В. В. Спадкове право зарубіжних країн.....	115	№ 4
Вернер Н. М. Реалізація законодавчої та законотворчої стадій бюджетного процесу: досвід порівняльно-правового аналізу.....	145	№ 7
Гончар Т. О. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за Кримінальними кодексами України та Грузії: порівняльно-правовий аналіз.....	188	№ 9
Джасим Ясим. Роль арабской солидарности в борьбе с терроризмом.....	168	№ 7
Ибрагим Салим Ахмад Альхалайбех Понятие объекта терроризма согласно законодательству Иордании.....	134	№ 7
Ігнатенко С. В. Деякі підходи щодо визначення поняття злочину в закордонному кримінальному праві.....	184	№ 9
Кірющенко А. В. Право збройних конфліктів у забезпеченні охорони природного		

назва публікації	стор.	№ журналу
середовища.....	89	№ 8
Кочерженко М. А. Представительство иностранцев в Украине. Оформление полномочий.....	153	№ 6
Крупко Д. І. Деякі проблеми кваліфікації хабарництва в кримінальному праві ФРН.....	157	№ 3
Крупко Д. І. Основні ознаки службових злочинів у кримінальному праві Швейцарії.....	123	№ 4
Крупко Д. І. Хуберівська реформа кримінального права в Швейцарії.....	159	№ 6
Логинов О. В. Уголовное наказание за взятничество в новом уголовном кодексе Украины и в зарубежном уголовном законодательстве.....	67	№ 4
Маніович Яків. Непослідовність політики боротьби з тероризмом в окремих європейських країнах.....	166	№ 6
Маніович Я. Й. Свято свободи слова і попередження політикам.....	153	№ 5
Матюхіна Н. П. До проблеми булінгу або насилля на робочому місці у поліції.....	138	№ 4
Мошак Г. Г. Развитие нормативной базы гражданско-правового контроля в ФРГ.....	151	№ 7
Мухаммед Ам Байдуси Понятие мошеничества в уголовном праве Иордании и Украины.....	139	№ 7
Осадчий Д.О. Виникнення загроз міжнародному іміджу України під впливом зарубіжних ЗМІ.....	143	№ 4
Панченко С. В. Місце колізійних норм міжнародного приватного права у системі норм права.....	60	№ 8
Панченко С. В. Деякі питання систематизації міжнародного приватного права в Україні.....	194	№ 9
Поплавський І. Г. Торгівля людьми та людськими органами як один із напрямків кримінального бізнесу міжнародних і транснаціональних організованих злочинних формувань.....	146	№ 3
Саади Я.М. Виды соучастников преступления по уголовному кодексу Иордании.....	285	№ 10
Саракуца М.О. Правовий аналіз Лісабонського Договору.....	291	№ 10
Саракуца М. О. Роль Європейської Комісії в управлінні Спільною зовнішньою політикою Європейського Союзу.....	100	№ 8
Стрельцова Є. Д. Закон прапора судна як один з колізійних принципів міжнародного приватного морського права.....	38	№ 1
Стрельцова Е. Д. «Автономия воли» в международном частном морском праве.....	170	№ 6
Хворостяний М. В. Відповідальність за “відмивання брудних коштів” за		

назва публікації	стор.	№ журналу
кримінальним правом Польщі.....	132	№ 5
Хворостяний М. В. Господарські злочини за кримінальним правом Польщі.....	162	№ 7
Хворостяний М. В. Новое уголовное законодательство Польши о борьбе с организованной преступностью.....	176	№ 6
Хворостяний М. В. Общая характеристика преступлений против имущества по уголовному праву Польши.....	154	№ 4
Хворостяний М. В. Понятие преступления «мошенничество в хозяйственном обороте» по уголовному праву Польши.....	206	№ 9
Чайковська В. В. Правові засади інтеграції України в ЄС: декларації, реальний стан та найближчі перспективи.....	188	№ 6
Ярмаки В. Х. Международное гуманитарное право и уголовное законодательство Украины: проблемы имплементации основных институтов.....	160	№ 4
Ясир Мусбах Саади. Проблемы соучастия по законодательству Украины и Иордании.....	199	№ 9
Ясир Мусбах Саади Соучастие в преступлении по уголовному праву Иордании.....	178	№ 3
13. Пропозиції до законодавства		
Бевз С. В. Кланові інтереси в контексті розвитку національного законодавства.....	184	№ 7
Бондар О. М. Реформування Збройних Сил України – плани і реалії сьогодення.....	61	№ 5
Васильев А. С., Подцерковный О. П., Степанова Т. В. О практическом разрешении вопросов совместного применения Гражданского и Хозяйственного кодексов Украины.....	178	№ 7
Манько Д. Г. Легалізаційна діяльність як сукупність правових процедур.....	190	№ 7
Фисун Ю. Ю. Проблеми державної реєстрації релігійних організацій в контексті забезпечення релігійної безпеки.....	172	№ 7
14. Дискусії та обговорення		
Алієва О. М. Про реформування медичного права.....	162	№ 5
Бабій А. П. Актуальність проблеми ризику в кримінально-правовій охороні економіки України.....	166	№ 4
Бабій А. П. Діяння, пов'язане з ризиком, в кримінальному праві України.....	167	№ 5
Бикова Л. В. Проблемні питання організаційно-правової системи управління морськими портами в Україні.....	174	№ 5

назва публікації	стор.	№ журналу
Васильев А. С., Подцерковный О. П., Корчевний Г. В. Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності.....	184	№ 5
Загіка Г. В. Управлінська діяльність в інформаційній сфері.....	297	№ 10
Кривда Г. Ф., Лавренюк В. І. Оцінка судом судово-медичних молекулярно-генетичних експертиз та необхідність їх законодавчої регламентації.....	194	№ 6
Манько Д. Г. Легалізаційна діяльність як сукупність правових процедур.....	190	№ 7
Миколенко А. І. Место административно-процессуального права в системе права Украины.....	171	№ 4
Миколенко О. І. Питання систематизації законодавства про заходи адміністративного примусу.....	180	№ 5
Миколенко О. І. Чи існують комплексні галузі права.....	203	№ 6
Плавич В. П. Правове регулювання ринкових економічних відносин.....	175	№ 4
Подцерковный О. П. О научно-правовом анализе предпосылок, производных и сопутствующих отношений.....	185	№ 4
Пономаренко Ю. А. Актуальні питання дії кримінального закону в часі у зв'язку зі скасуванням смертної кари.....	133	№ 3
Потопахіна О. М. Деякі питання удосконалення законодавства України про охорону праці.....	125	№ 3
Притченко Р. С. Проблемное понимание судебной практики.....	210	№ 9
Притченко Р. С. Содержательные особенности судебной практики.....	303	№ 10
Притченко Р. С. Суб'єкти тлумачення права в Україні.....	189	№ 5
Притченко Р. С. Судова практика як джерело права.....	198	№ 6
Савин В. Ю. К проекту нового Уголовного кодекса Украины.....	129	№ 3
Степанова Т. В., Васильев А. С., Подцерковный О. П. О практическом разрешении вопросов совместного применения Гражданского и Хозяйственного кодексов Украины.....	178	№ 7
Стукаленко О. В. Адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства.....	193	№ 5
Хоменець Р. Б. Особливості теоретико-правового визначення поняття регіон.....	190	№ 4
Цалюк О. М. Соціальний та правовий захист працівників органів внутрішніх справ.....	217	№ 9

назва публікації	стор.	№ журналу
15. Політичні науки		
Бакланова Н. М. Політична культура: суть та шляхи реформування.....	13.....	№ 2
Бассет Мухаммед Абдул. Влияние религиозного фактора на внешнюю политику Йемена.....	315.....	№ 10
Брусіловська О.І. Політика США у Східній Європі: концепція і реальність.....	90.....	№ 2
Войтович О. І. Україна і країни Азіатсько-тихоокеанського регіону: проблеми взаємовідносин.....	202.....	№ 5
Гедікова Н.П. Лібералізм і права етносоціальних спільнот: сучасний аспект.....	302.....	№ 10
Глебов С. В. «Війна з терором» та «асиметрична» відповідь міжнародного тероризму.....	240.....	№ 8
Глебов С. В. Зовнішньополітична двозначність України в контексті геополітичної кон'юктури вибору.....	235.....	№ 9
Долженков О. О. Компаративний аналіз в політичних студіях.....	17.....	№ 2
Дубовик В. А., Коваль І. М. Проблема стратегічного партнерства у контексті регіональних напрямків зовнішньої політики України.....	19.....	№ 1
Кадіна А. В. Теорія регіоналізму та актуальні проблеми сучасної регіоналістики.....	242.....	№ 9
Кесюра Н. К. Становище жінок та шляхи реалізації політики щодо жінок на Одещині.....	23.....	№ 2
Коваль І. М., Власенко А. В. Проблема реформування механізму миротворчих операцій та роль України в цьому процесі.....	10.....	№ 2
Локаш О. В. Несвідоме як компонент політичного процесу.....	111.....	№ 2
Лясота Л. І. Теоретичні основи вивчення і соціальні механізми формування системи політичних цінностей.....	188.....	№ 3
Милосердна І. М. Концептуальні засади політичної комунікативістики.....	254.....	№ 9
Мілова М. І. Проблема «сильної» держави в посткомуністичній трансформації (досвід Болгарії та України).....	246.....	№ 9
Наумкіна С. М. Захист інтелектуальної власності: між Сцилою законності і Харібдою економічної ефективності.....	5.....	№ 2
Наумкіна С. М. Формування нової політичної еліти України у 90-х роках.....	15.....	№ 1
Петракова Е. Р. Исследование избирательного рынка – основа Избирательного маркетинга.....	207.....	№ 5
Петракова Е. Р. Политическая реклама: технология дискредитации конкурента.....	193.....	№ 3
Подмазко Є. А. Загальна теорія політики: вірогідні концептуальні підстави		

назва публікації	стор.	№ журналу
усвідомлення її об'єктивних законів.....	246.....	№ 8
Попков В. В. Идеиная эволюция американского либерализма.....	25.....	№ 1
Рябика В. Л. Является ли эталоном шведская социал-демократия.....	243.....	№ 6
Саркисова Е.П. Политическая коммуникация в структуре ресурсов легитимности власти.....	228.....	№ 9
Сіленко А.О. Сім'я в об'єктиві соціальної політики.....	26.....	№ 2
Керимов оглы М. Н. Становление государственной власти в Азербайджане: подходы и решения.....	210.....	№ 7
Старинец А. Г. Молодежная политика в Украине: решение проблем.....	248.....	№ 6
Фролова Н. А. Политическая стратификации украинского общества: пути к согласию и стабилизации.....	260.....	№ 9
Фролова Н. О. Мобільність нації як українська ідея.....	256.....	№ 8
Фролова Н. О. Трансформация украинского общества и концепция стратификации.....	217.....	№ 7
Цуканов Б. Й. Дискретність історичного виміру в державних ситемах.....	33.....	№ 1
Цуканов Б. Й. Глобальний біологічний годинник еволюції.....	81.....	№ 2
Яковлев Д. В. Социологические интерпретации политической реальности.....	199.....	№ 3
Ясир Мусбах Саади Уголовная ответственность за подстрекательство по уголовному законодательству Иордании.....	156.....	№ 5
Яковлев Д. В. Политический процесс в правовом государстве: роль СМИ.....	116.....	№ 2
16. Сторінки історії		
Андрієнко В. Г. Світовий тероризм: віхи історії.....	261.....	№ 8
Бачур Б. С. Земельні відносини в козацькому праві України у XVI-XVIII ст.....	268.....	№ 8
Бачур Б. С. Поземельні відносини за звичаєвим правом України у X-XIII ст.....	203.....	№ 3
Бачур Б. С. Правове регулювання земельних відносин в Україні (XIV-XVI ст.).....	194.....	№ 4
Верлан О. О., Малюська В. А. Історико-правовий аспект територіальної громади в Україні.....	271.....	№ 8
Гедікова Н. Ф. Особенности основных либеральных идей и концепций в истории Украинской государственности в конце XVIII- середине XIX ст.....	267.....	№ 9
Гончар Т. О. Історичний розвиток кримінального законодавства України		

назва публікації	стор.	№ журналу
про відповідальність та покарання неповнолітніх.....	197.....	№ 7
Домбровський О. І., Домбровський Я. О. С. П. Шелухін – правознавець, борець за українську державність.....	201.....	№ 4
Древаль Ю. Д. «З'їзівська система» Радянської держави.....	208.....	№ 4
Комаха В. О. Передумови створення криміналістики.....	207.....	№ 6
Лаврик Г. В. Трансформація правової традиції і державно-релігійні відносини в Україні (20-ті роки ХХ ст.).....	215.....	№ 6
Нігреева О.О. Історичний розвиток інституту іпотеки у вітчизняному праві у ХІХ – початку ХХ ст.....	320.....	№ 10
Патlachук В. Н. Компетенція Ради старшин (зовнішня політика і міжнародні відносини).....	211.....	№ 3
Попелюк В. П. Генезис інститутів фінансового контролю в період становлення України (до 90-х років ХХ ст.).....	223.....	№ 6
Сминтина О. В. Відтворення шляхів формування державності та первісна історія: до постановки проблеми.....	4.....	№ 1
Собко Г. М. Короткий аналіз історії конфіскації майна.....	275.....	№ 9
Согула О. С. Поняття посягання на життя державного чи громадського діяча в історії кримінального права.....	231.....	№ 6
Ткаченко Т.І. Причини і суть деформації політичної системи радянського суспільства (20-30-ті рр. ХХ ст.).....	237.....	№ 6
Чуваков О. А. О соучастии в преступлении по уголовному праву Украины (1917-1922 гг.).....	213.....	№ 4
Чуваков О. А. Уголовное наказание в Украине (1917-1922 гг.).....	219.....	№ 3
Чуваков О. А. Застосування смертної кари в перші роки Радянської влади.....	281.....	№ 9
Чуваков О. А. Політичний тероризм у царській Росії (середина ХІХ і початок ХХ ст.).....	206.....	№ 7
Чуваков О. А. Суб'єктивні ознаки складу злочину в перших українських кримінально-правових актах (1917-1918).....	276.....	№ 8
Чуваков О.А. Судові реформи на Україні в 1919 році.....	54.....	№ 2
Чуваков О. А. Контрреволюційні злочини в Росії (1917-1918 рр.).....	136.....	№ 5
17. Сучасна освіта		
Рябенко М. І. Норми права як регулятор у суспільних відносин у галузі освіти.....	281.....	№ 8
Ткаченко Т. І. Українська національна ідея в системі освіти.....	224.....	№ 7

назва публікації	стор.	№ журналу
18. Студентські наукові публікації		
Боровікова К. Г. Проблеми кваліфікації деяких некорисливих злочинів проти власності.....	231.....	№ 7
Кільдеева П.О. Викладачі та викладання навчальних дисциплін кримінально-правового циклу в Імператорському Новоросійському університеті в кінці ХІХ- початку ХХ сторіч.....	325.....	№ 10
Нарожна О. В. Деякі особливості обставин, що виключають злочинність діяння військовослужбовців.....	255.....	№ 6
Нарожна О. В. Правові проблеми порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями.....	237.....	№ 7
19. Правосвідомість і правове виховання		
Валецька В.І. Проблема правосвідомості молоді в умовах формування правової держави в Україні.....	222.....	№ 9
Магарін М. С. Деякі зауваження щодо правового виховання в неюридичних вищих учбових закладах.....	226.....	№ 3
20. Наукове життя. Рецензії		
Васильєв А. С. Наукове стажування.....	220.....	№ 4
Емельянов В. П. Современный и добротный учебник.....	217.....	№ 5
Погрібний О. О. Актуальне дослідження теорії та практики грошових зобов'язань.....	287.....	№ 9
Поплавський І. Г. Своєчасно переданий практичний досвід.....	215.....	№ 5
Самилык Г. М., Гаврилишин А. П., Рудник В. И. Рецензия на учебник «Уголовное право Украины. Общая и особенная части».....	219.....	№ 5
Бараненко Д. В., Дмитренко І. В. Своєчасний і корисний навчальний посібник.....	261.....	№ 6
Севрюков А. Г. Рецензия на учебник «Уголовное право Украины. Общая и Особенная части».....	289.....	№ 9
Стрельцов Е. Л. Новое исследование.....	291.....	№ 9
Стрельцов Е. Л. Цікаве і корисне наукове дослідження з проблем координації боротьби з економічною злочинністю.....	213.....	№ 5
Трубніков В. М. Монографія на актуальну тему.....	221.....	№ 4

**ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ І МАТЕРІАЛІВ НАДРУКОВАНИХ
У ЖУРНАЛІ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА» ЗА 10 РОКІВ**

прізвище, ім'я по батькові	рік випуску	№ журналу	стор.
Айман Хусейн Мухаммед аль Орими	2000	№ 2	139
	2001	№ 3	172
Акрам Аль Фаиз	2000	№ 2	145
	2001	№ 3	182
Алієва О. М.	2002	№ 5	162
	2008	№ 10	74
Аль-Несур Мухаммед	2001	№ 3	153
Аль-Соуд Амджад	2000	№ 2	142
	2001	№ 3	169
Андрієнко В. Г.	2005	№ 8	261
	2007	№ 9	168
Апухтин Ю. С.	2008	№ 10	81
Арабаджи Е. И.	2005	№ 8	105
Арістова І. В.	2001	№ 3	73
Архипов О. М.	2000	№ 2	51
	2001	№ 3	164
	2002	№ 4	110
	2002	№ 5	75
	2005	№ 8	109
Ауиссауи Наржес	2004	№ 7	157
Бабій А. П.	200	№ 4	166
	2002	№ 5	167
	2005	№ 8	8
Бакланова Н. М.	2000	№ 2	13
Бараненко Д. В.	2001	№ 3	111
	2002	№ 4	44
	2002	№ 5	81
	2004	№ 7	70
	2005	№ 8	123
Баранюк А. З.	2004	№ 7	38
Барбул О. О.	2008	№ 10	280
Бачур Б. С.	2001	№ 3	203
	2002	№ 4	194
	2004	№ 7	268
Бевз С. В.	2004	№ 7	184
Бесель Али Диб.	2005	№ 8	119
Бикова Л. В.	2002	№ 5	174
	2004	№ 7	43
	2005	№ 8	41
Білик П. П.	2005	№ 8	35
Білоус В. Т.	2003	№ 6	72
Бойко В. А.	2008	№ 10	89
Бондар О. М.	2002	№ 5	61
Борисов С. М.	2008	№ 10	93
Боровікова К. Г.	2004	№ 7	231
Бочарова О.	2002	№ 5	142
Брукша А. А.	2002	№ 5	23
	2003	№ 6	144

прізвище, ім'я по батькові	рік випуску	№ журналу	стор.
Брусіловська О. І.	2000	№ 2	90
Будіянський М. Ф.	2001	№ 3	82
Бургер І. С.	2002	№ 5	142
Буткевич О. В.	2007	№ 9	177
Валах В. В.	2002	№ 4	115
	2003	№ 6	7
Валецька В. І.	2007	№ 9	222
Варгараки І. Н.	2007	№ 9	90
Васильєв А. С.	2002	№ 4	220
	2004	№ 7	178
Васильєва Н. М.	2003	№ 6	12
Васильченко Г. С.	2001	№ 3	116
Веліс Х.	1998	№ 1	65
Верлан О. О.	2005	№ 8	271
Вернер Н. М.	2003	№ 6	18
	2004	№ 7	145
Власенко А. В.	2000	№ 2	10
Вогт Б.	1998	№ 1	60
Войтович О. І.	2002	№ 5	202
Волженкин Б. В.	2004	№ 7	7
Волкова Н. В.	2008	№ 10	68
Воловик О. А.	2004	№ 7	50
Воронцова А. О.	2008	№ 10	260
Гаврилишин А. П.	2002	№ 5	219
Гедикова Н. Ф. (Гедікова Н.П.)	2007	№ 9	267
	2008	№ 10	302
Глебов С. В.	2005	№ 7	240
	2007	№ 9	235
Гончар Т. О.	2001	№ 3	70
	2002	№ 4	48
	2002	№ 5	89
	2003	№ 6	78
	2004	№ 7	197
	2005	№ 8	129
	2007	№ 9	188
	2008	№ 10	106
Гоциридзе Е.	2007	№ 9	15
Гринь О. Д.	2008	№ 10	30
Денисова О. В.	2008	№ 10	112
Джасим Ясим.	2004	№ 7	168
Дзейко Ж. О.	2007	№ 9	27
Дмитренко І. В.	2004	№ 7	76
	2005	№ 8	143
	2008	№ 10	118
Долженков О. О.	2000	№ 2	17
Долженков О. Ф.	2000	№ 2	149
Домбровський О. І.	2002	№ 4	201
Донченко О. І.	2008	№ 10	34
Древаль Ю. Д.	2002	№ 4	208
Дубовик В. А.	1998	№ 1	19
Дудченко В. В.	2005	№ 8	13
Дуліна О. В.	2004	№ 7	81
	2005	№ 8	134

прізвище, ім'я по батькові	рік випуску	№ журналу	стор.
Емельянов В. П.	2002	№ 5	217
Жарикова В. А.	2005	№ 8	147
	2007	№ 9	112
Завертнева В. А.	2002	№ 5	11
Загіка Г. В.	2000	№ 2	67
	2002	№ 4	56
	2008	№ 10	297
Задорожная И. А.	2004	№ 7	87
Заркуа Л. Д.	2000	№ 2	73
	2001	№ 3	78
	2002	№ 5	17
	2003	№ 6	83
	2005	№ 8	48
Зилковская Л. М.	2001	№ 3	40
Харольд фон Зеефрід.	1998	№ 1	10
Ибрагим Салим Ахмад Альхалайбех.	2004	№ 7	134
Іванов В. В.	2000	№ 2	57
Іванський А. Й.	2008	№ 10	15
Ігнатенко С. В.	2007	№ 9	184
Іскров К. М.	2008	№ 10	122
Кадіна А. В.	2007	№ 9	242
Казанчан А. А.	2004	№ 7	26
Канзафарова І. С.	2000	№ 2	30
	2001	№ 3	31
Кармазін Ю. А.	2001	№ 3	7
Керимов оглы М. Н.	2004	№ 7	210
Кесюра Н. К.	2000	№ 2	23
Кільдєєва П. О.	2008	№ 10	325
Кірющенко А. В.	2005	№ 8	89
Коваль І. М.	1998	№ 1	19
	2000	№ 2	10
Козерацька О. С.	2004	№ 7	102
	2005	№ 8	152
	2008	№ 10	143
Комаренко А. М.	2000	№ 2	45
	2002	№ 4	7
Комаров С. В.	2008	№ 10	260
Комаха В. О.	2003	№ 6	207
Кондик П. М.	2002	№ 5	68
Константинова О. О.	2008	№ 10	131
Корнієнко В. О.	2007	№ 9	35
	2008	№ 10	38
Коробка О. В.	2000	№ 2	129
	2005	№ 8	158
	2007	№ 9	107
	2008	№ 10	150
Короленко М. П.	2001	№ 3	86
	2002	№ 4	62
Коротков М. О.	1998	№ 1	72
	2000	№ 2	70
Корчевна Л. О.	2005	№ 8	19
	2007	№ 9	41
Корчевний Г. В.	2002	№ 5	184

прізвище, ім'я по батькові	рік випуску	№ журналу	стор.
Кочерженко М. А.	2003	№ 6	153
Кривда Г. Ф.	2003	№ 6	194
Крупко Д. І.	2000	№ 2	76
	2001	№ 3	157
	2002	№ 4	123
	2003	№ 6	153
Кулава М. Я.	2008	№ 10	155
Купрій А. А.	2003	№ 6	89
	2004	№ 7	93
Кучанский С. М.	2002	№ 5	95
Кучанська Л. С.	2004	№ 7	109
	2005	№ 8	162
	2008	№ 10	161
Кучеренко І. М.	2001	№ 3	19
Лавренюк В. І.	2003	№ 6	194
Лаврик Г. В.	2002	№ 5	215
Ламміх З.	2001	№ 3	138
	2002	№ 5	148
Логинов О. В.	2002	№ 4	67
	2003	№ 6	96
	2005	№ 8	171
Локаш О. В.	2000	№ 2	111
Лупіносова О. М.	2000	№ 2	152
	2001	№ 3	101
	2002	№ 5	102
Льюис М.	2002	№ 5	142
Лясота Л. І.	2001	№ 3	188
Магарін М. С.	2001	№ 3	226
	2002	№ 4	70
	2002	№ 5	106
	2003	№ 6	102
	2005	№ 8	178
Мазурок Д. И.	2007	№ 9	97
Мальцев Д. В.	2003	№ 6	23
Малюська В. А.	2005	№ 8	271
Маніович Я. Й.	2002	№ 5	153
	2003	№ 6	166
Манько Д. Г.	2004	№ 7	190
Матюхіна Н. П.	2002	№ 4	138
Мегхен Д.	2002	№ 4	217
Миколенко О. І. (А. И.)	2000	№ 2	124
	2001	№ 3	66
	2002	№ 4	171
	2002	№ 5	180
	2003	№ 6	203
Миколенко О. М.	2000	№ 3	61
	2001	№ 3	92
	2002	№ 4	75
	2002	№ 5	110
	2003	№ 6	106
Милосердна І. М.	2007	№ 9	256
Михальченко О.М.	2002	№ 5	114
Мілова М. І.	2007	№ 9	246

прізвище, ім'я по батькові	рік випуску	№ журналу	стор.
Мокрушин В. И.	2007	№ 9	69
Москвін М. І.	2007	№ 9	119
Мошак Г. Г.	2004	№ 7	151
	2005	№ 8	182
Мурзенко М. В.	2004	№ 7	55
	2008	№ 10	51
Мухаммед Абдул Бассет.	2008	№ 10	315
Мухаммед Ам Байдуси.	2004	№ 7	139
Навроцький В. О.	2000	№ 2	39
Наден О. В.	2002	№ 4	79
Нарожна О. В.	2003	№ 6	255
	2004	№ 7	237
	2007	№ 9	122
	2008	№ 10	166
Науmkіна С. М.	1998	№ 1	15
	2000	№ 2	5
Некряч А. І.	2003	№ 6	27
Нігрєєва О. О.	2005	№ 8	54
	2007	№ 9	103
	2008	№ 10	320
Олійник О. Б.	2008	№ 10	22
Осадчий Д. О.	2002	№ 4	143
Панченко С. В.	2005	№ 8	60
	2007	№ 9	194
Паоли Летиция.	2002	№ 4	131
Паллачук В. Н.	2003	№ 6	110
Петракова С. Р. (Е.Р)	2001	№ 3	193
	2002	№ 5	207
Петренко А. І.	2004	№ 7	117
Петрик С. П.	2001	№ 3	53
	2003	№ 6	34
	2004	№ 7	15
Петков С. В.	2005	№ 8	65
Плавич В. П.	2001	№ 3	120
	2002	№ 4	175
Погрібний О. О.	2007	№ 9	287
Подмазко Є. А.	2005	№ 8	246
Подцерковний О. П.	2002	№ 4	185
	2002	№ 5	23
	2003	№ 6	39
	2004	№ 7	178
	2005	№ 8	72
	2007	№ 9	75
Поляновський В. Г.	2008	№ 10	172
Пономаренко Ю. А.	2001	№ 3	133
Попелюк В. П.	2003	№ 6	223
Попков В. В.	1998	№ 1	25
Поплавський І. Г.	2000	№ 2	64
	2001	№ 3	146
	2002	№ 4	84
	2002	№ 5	215
Поповски В.	2000	№ 1	96
Потопахіна О. М.	2001	№ 3	125

прізвище, ім'я по батькові	рік випуску	№ журналу	стор.
	2002	№ 4	15
	2002	№ 5	28
Прієшкіна О. В.	2007	№ 9	56
	2004	№ 7	33
	2005	№ 8	29
	2008	№ 10	43
Притченко Р. С.	2002	№ 5	189
	2003	№ 6	198
	2007	№ 9	210
	2008	№ 10	303
Прусс В. М.	2005	№ 8	95
Решетникова І. В.	1998	№ 1	50
Риженко І. М.	2002	№ 5	34
Родіонова Т. В.	2005	№ 8	187
	2007	№ 9	128
	2008	№ 10	183
Романова Е. В.	2007	№ 9	133
	2008	№ 10	189
Ромашкін С.В.	2004	№ 7	49
	2005	№ 8	21
	2007	№ 9	49
Рудник В. И.	2002	№ 5	219
Рябенко М. І.	2005	№ 8	281
Рябика В. Л.	2003	№ 6	243
Саади. Я. М.	2002	№ 5	156
	2004	№ 7	129
	2007	№ 9	199
	2008	№ 10	285
Савин В.Ю.	2001	№ 3	129
	2002	№ 5	127
Савук І. П.	2005	№ 8	72
Саинчин А.С. (Саинчин О.С.)	2003	№ 6	119
	2004	№ 7	122
	2005	№ 8	193
Самилык Г. М.	2002	№ 5	219
Саракуца М. О.	2005	№ 8	100
	2008	№ 10	291
Саркісова Е. П.	2007	№ 9	228
Севрюков А. Г.	2007	№ 9	289
Селютин А. В.	2002	№ 4	90
Сергеев Р. С.	2008	№ 10	56
Сергієнко В. В.	2001	№ 3	57
Сибиряков С. Л.	2002	№ 4	150
Сіленко А. О.	2000	№ 2	26
Скворцов С. С.	2004	№ 7	61
	2005	№ 8	78
Сминтина В. А.	2002	№ 5	7
Сминтина О. В.	1998	№ 1	4
Собко Г. М.	2005	№ 8	200
	2007	№ 9	275
Сотула О. С.	2000	№ 2	134
	2001	№ 3	106
	2002	№ 4	95

прізвище, ім'я по батькові	рік випуску	№ журналу	стор.
	2003	№ 6	231
	2005	№ 8	205
	2007	№ 9	140
	2008	№ 10	197
Старинец А. Г.	2003	№ 6	248
Степанов І. С.	2003	№ 6	44
Степанова Т. В.	2004	№ 7	178
Сторчак Н. А.	2007	№ 9	144
Стрельцов Є. Л.	2001	№ 3	7
	2002	№ 5	213
	2007	№ 9	7, 291
	2008	№ 10	6
Стрельцова Є. Д.	1998	№ 1	38
	2001	№ 3	35
	2002	№ 4	21
	2002	№ 5	39
	2003	№ 6	170
Стукаленко О. В.	2002	№ 5	193
	2003	№ 6	51
Талпа П. В.	2002	№ 4	100
	2002	№ 5	120
	2003	№ 6	124
Телійчук В. Г.	2005	№ 8	209
Ткаченко Т. І.	2003	№ 6	237
	2004	№ 7	224
Труба В. І.	2001	№ 3	26
Трубніков В. М.	2002	№ 4	221
Талпа П. В.	2000	№ 2	131
Титов В. С.	2003	№ 6	129
Турченко О. В.	2005	№ 8	216
	2007	№ 9	151
	2008	№ 10	201
Фисун Ю. Ю.	2004	№ 7	172
Фінкель В.М.	2005	№ 8	227
	2007	№ 9	158
	2008	№ 10	238
Форос А.В.	2008	№ 10	208
Фролова Н. О.	2004	№ 7	217
	2005	№ 8	256
	2007	№ 9	260
Харольд фон Зеефрід	2003	№ 6	149
Харченко В. Г.	2001	№ 3	4
	2002	№ 4	30
Харченко Г. Г.	2001	№ 3	61
	2002	№ 4	34
Харченко П. Г.	2002	№ 4	39
	2002	№ 5	45
	2003	№ 6	57
Хворостяний М. В.	2002	№ 4	154
	2002	№ 5	132
	2003	№ 6	176
	2004	№ 7	162
	2005	№ 8	222

прізвище, ім'я по батькові	рік випуску	№ журналу	стор.
	2007	№ 9	206
	2008	№ 10	212
Хіль І. О.	2007	№ 9	64
Холостенко А. В.	2001	№ 3	96
Хоманець Р. Б.	2002	№ 4	190
Цалюк О. М.	2007	№ 9	217
Циклаури-Ламміх Е. (Э).	2001	№ 3	138
	2002	№ 4	131
	2002	№ 5	148
Цуканов Б. Й.	1998	№ 1	33
	2000	№ 2	81
Чайка В. А.	2008	№ 10	222
Чайковська В. В.	2003	№ 6	188
Чайковски Б.	2000	№ 2	96
Червоний Ю. С.	1998	№ 1	43
Черкес В. О.	2004	№ 7	65
	2005	№ 8	83
	2007	№ 9	82
Черненко С. С.	2008	№ 10	62
Чуваков О. А.	2000	№ 2	54
	2001	№ 3	219
	2002	№ 4	213
	2002	№ 5	136
	2004	№ 7	206
	2005	№ 8	276
	2007	№ 9	281
	2008	№ 10	217
Чумак П. В.	2007	№ 9	164
	2008	№ 10	227
Шевчук В. М.	2008	№ 10	246
Шишка А. Р.	2002	№ 5	50
Шишка Р. Б.	2002	№ 4	26
	2002	№ 5	198
Шишкин Е. В.	2008	№ 10	232
Шрьодер. Ф. Х.	2000	№ 2	106
	2003	№ 6	182
Юркова Г. В.	2005	№ 8	234
Яковлев Д. В.	2000	№ 2	116
	2001	№ 3	199
Яковлев Ю. В.	2001	№ 3	49
	2002	№ 5	57
	2003	№ 6	63
Ярмаки В. Х.	2002	№ 4	160
Ярмиш Н. М.	2003	№ 6	138
Ясир Мусбах Сааді.	2001	№ 3	178
	2002	№ 4	105

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

1. Профіль журналу

1.1. Журнал Правова держава здійснює такі типи публікацій:

1. Наукові статті.
2. Короткі повідомлення.
3. Матеріали конференцій.
4. Бібліографію.
5. Рецензії.
6. Матеріали з історії науки.

1.2. У певному конкретному випуску один автор має право надрукувати тільки одну самостійну статтю.

1.3. Мова видання українська, російська.

1.4. До редакції подається:

1. Текст статті з анотацією 1 примірник “роздруківки” з дискети; дискета.
2. Резюме українською/російською мовами 1 примірник (див. далі).
3. Колонтитул.
4. Рекомендація кафедри або наукової установи до друку.
5. Відредагований і погоджений з редколегією текст статті, записаної на дискеті у редакторі Word 6.0 або Word 7.0 (кегель 14, відстань між рядками 1,5 інтервали), та один екземпляр “роздруківки” з неї.

2. Підготовка статті обов'язкові складові

Оригінальна стаття має включати:

1. Анотацію мовою оригіналу статті.
2. Вступ.
3. Матеріали, методи і результати дослідження.
4. Висновки.
5. Список літератури (Література).
6. Резюме російською мовою (для українських текстів) або українською мовою (для російських текстів).
7. Ключові слова (до п'яти) мовою оригіналу статті після анотації та мовою резюме після резюме.
8. Колонтитул мовою оригіналу статті (на окремому аркуші, з прізвищем та ініціалами автора).

3. Оформлення рукопису. Обсяг.

Послідовність розташування обов'язкових складових

3.1. Обсяг рукопису наукової статті (з урахуванням таблиць і підписів до них, анотації, резюме, ключових слів, списку літератури) не більше 10 сторінок

машинопису, на сторінці до 30 рядків, 60 знаків у рядку (“роздруківка” з дискети через 1,5 інтервали), оглядів до 12 сторінок, рецензій до 3 сторінок, коротких повідомлень до 2 сторінок.

Рукописи більшого обсягу приймаються до журналу тільки після попереднього узгодження з редколегією.

3.2. Послідовність друкування і розташування окремих складових наукової статті має бути такою:

1. УДК зліва над назвою статті.
2. Ініціали та прізвище автора (згідно з паспортом, український варіант) науковий ступінь, вчене звання, посада.
- 3 Назва наукової установи (в тому числі відділу, кафедри, де виконано працю); повна поштова адреса установи (за міжнародним стандартом, з поштовим індексом); телефон для співпраці з авторами (бажано домашній). Назва статті повинна точно відбивати зміст праці, бути короткою (в межах 9 повнозначних слів, містити ключові слова).
4. Назва статті. Вона повинна точно відбивати зміст праці, бути короткою (в межах 9 повнозначних слів, містити ключові слова).
5. Анотація мовою оригіналу праці друкується перед початком основного тексту після інтервалу 20 мм від лівого поля.
6. Під анотацією друкуються ключові (основні) слова (не більше п'яти) мовою оригіналу статті.
7. Далі йде текст статті і список літератури (Література).
8. Резюме російською/українською мовою друкується на окремому аркуші паперу. Під текстом резюме тією ж мовою друкуються ключові слова; якщо текст статті російською мовою резюме подається (як і ключові слова) мовою українською; прізвище автора та ініціали відповідно до мови резюме.
9. Рисунки, діаграми, таблиці разом з підписами та поясненнями до них розміщуються у тексті статті.
10. Стаття повинна бути підписана автором (або авторами).

4. Мовне оформлення тексту: термінологія, умовні скорочені посилання

4.1. Автори несуть повну відповідальність за бездоганне мовне оформлення тексту, особливо за правильну українську наукову термінологію (її слід звіряти за фаховими термінологічними словниками).

4.2. Якщо часто повторювані у тексті словосполучення автор вважає за потрібне скоротити, такі аббревіатури при першому вживанні обумовлюють у дужках. Наприклад: селекційно-генетичний інститут (далі СП); локальні правові акти (далі ЛПА).

4.3. Посилання на літературу подаються у тексті статті, обов'язково у квадратних дужках, двома цифрами: перша цифра позначає номер праці у Літературі, друга сторінку цитованої праці, між цифрами кома. Наприклад: [2, 434].

5. Література

5.1. Список літератури (Література) друкується мовою оригіналу відповідної праці. Він оформлюється згідно з ДОСТом і повинен містити назви праць, на які посилається автор. Назви праць у списку літератури розташовуються за порядком посилань у статті.

5.2. Назви праць у списку літератури оформлюються за правилами ВАК України (див. “Бюлетень ВАК України”, 1997, № 2, с 29-31; “Бюлетень ВАК України”, 2000, № 2, с 36-37; див. також оформлення посилань у цьому номері журналу).

Ось приклади кількох з цих обов’язкових правил.

Для монографій слід вказати: прізвище, ініціали автора (чи авторів), повну (без будь-яких скорочень) назву праці, місце видання, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок праці.

Для періодичних видань: прізвище та ініціали автора, назву журналу (чи збірки) без будь-яких скорочень, рік видання, том (випуск) і номер (або тільки номер) першу і останню сторінку статті.

Наприклад: Новицький І. Б. Основи Римського громадянського права. - М., 1972. -288 с.

Коломієць Л. І. Український ренесанс. У пошуках індивідуальності // Слово і час. - 1992. - № 10. - С. 64-66.

(Особливу увагу звернути на розділові знаки).

6. Анотація. Резюме. Колонтитул

6.1. Анотація (коротка стисла характеристика змісту праці) подається мовою оригіналу статті, містить не більше 50 повнозначних слів і передуює (окремим абзацом) основному тексту статті

6.2. Резюме (короткий висновок з основними висновковими положеннями праці) подається російською/українською мовами, містить не більше 50 повнозначних слів і друкується на окремому аркуші (див вище п 3 2 6)

6.3. Колонтитул (короткий, не більше 50 знаків, або скорочений чи видозмінений заголовок статті для друкування зверху на кожній сторінці тексту праці) подається українською мовою разом з прізвищем та ініціалами автора на окремому аркуші

Редколегія має право редагувати текст статей, погоджуючи відредагований варіант з автором, а також відхиляти рукописи, якщо вони не відповідають вимогам Рукописи статей, що прийняті до публікування, авторам не повертаються

Постанова президії ВАКУ України про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України (від 15.01.2003 р. № 7 05/1), Бюлетень ВАК України №2, 2003 звертають особливу увагу авторів ВАК-

вих журналів про наявність у кожній з наукових статей цих видань таких обов’язкових елементів

1. Переконливі докази актуальності загальної наукової проблеми, якій присвячена стаття.
2. Зв’язок теми статті з важливим завданням теорії і практики науки сьогодення.
3. Обов’язковий аналіз (стислий за обсягом, але не за змістом) останніх відомих автору досліджень і публікацій, у яких уже започатковано дослідження розглядуваної теми, на які автор спирається при написанні своєї праці.
4. Спеціальне формулювання нерозв’язаних раніше в науковій літературі питань загальної наукової проблеми, якій присвячено статтю.
5. Чітке формулювання цілей, завдань статті.
6. Як найглибше обґрунтування основних тез статті, в яких представлено наукові результати праці автора.
7. Окремі аргументовані висновки про перспективи подальшого дослідження проблеми у даному напрямку.
8. Про повноту виконань названих вимог ВАКУ в статтях, рекомендованих до друку у ВАКових виданнях, повинні свідчити наявні супровідні рецензії-рекомендації.

Dear Madams, Sirs, Colleagues,

It is ten years since the first issue of our journal “Constitutional State” – the scientific journal of Odessa National University Named after I.I.Mechnikov – came out.

We congratulate all our authors, readers, supporters with this Jubilee! We wish you good health and well-being!

Editor-in- Chief of the Journal

*Vice-Rector of Odessa National University Named after I.I.Mechnikov,
Head of the Chair of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminology*

*Dr, Professor, Honored Scientific Worker of Ukraine
Yevgen Streltsov*

CONTENTS

he Editor-in-Chief’s Column

E.L.Streltsov.

The Latest History of Law Education and Science in South Ukraine.

Our Guests

A.Y.Ivanskiy. City Councils in the Relations of Financial Responsibility.

O.B.Oliyynik. Methodological Basis of Professional Rhetoric of a Prosecutor.

O.S.Sainchin. The Peculiarities of Investigation of Intentional Murders.

Theory of State and Law

O.D. Hriny. Legal Culture of a Society and Legal Consciousness of a Person on the Modern Stage of Development of the Society.

O.I.Donchenko. Towards the Issue of Correlations of Law and Politics.

V.O.Korniyenko. Some Comments to the Concept of Assisting the Development of a Civic Society by Executive Bodies.

Constitutional and Municipal Law

E.A.Priyeshkina. Protection of Rights of a Mother and a Child – a Priority Challenge for Governmental Bodies and Bodies of the Local Self-Administration: Problems and Prospective.

Civil Law and Civil Procedure

M.V.Murzenko. Difficulties of Proving in Consideration of Claims in Relation to Arrest of a Ship to Secure Maritime Liens.

R.S.Sergeyev. Legal Peculiarities of a Contract of Provision of Electrical Energy.

S.S.Chernenko. Significance of a Control over Protection of Economic Competition.

N.V.Volkova. The Means of Individualization of Physical Persons (Some Aspects).

Criminal Law and Criminology

O.M.Aliyeva. Theoretical Problems of Criminal Responsibility for Disclosure of the Medical Secret.

Y.S. Apukhtin. Definition of the Criminological Safety of a Country through the Prin-

iple of System Criminological Approach.

V.A. Boyko. Issues of Ecological Violations and Their Connection with the Criminal Violations.

E.M. Borisov. Mass Extermination as a Means of Illegal Fishery (p.2 of the art.249 of the Criminal Code of Ukraine).

K.V.Gavrilova. Criminal Responsibility for Violations of the Rules of Conduction with the Explosive, Caustic Substances or Radioactive Materials.

T.O.Gonchar. Development of Incrimination in the Doctrine and Criminal Legislation of Ukraine.

O.V.Denisova. About Tortures as Crimes against Persons in Law Enforcement and Penitentiary Systems.

I.V.Dmitrenko. Exemption from Criminal Responsibility in the Connection with the Reconciliation with a Victim: Some Problems of Legal Regulations.

K.M. Iskrov. Objective Part of the Crime under the art.140 of the Criminal Code of Ukraine (People Trafficking or Other Illegal Agreements Regarding People). O.O.Konstantinova. Definition of the Special Terminology Used for Characteristics of a Fraud with Financial Resources.

O.S.Kozeratcka. Some Peculiarities of Definition of a Criminal Committing Violation of Legislation on Labor Protection.

O.V.Korobka. A Subject in Crimes against Property.

M.Y.Kulava. The Definition and the System of Crimes in the Sphere of Economic Activity.

L.S.Kuchanska. The Contents and Correlations of Criminal Law Categories: Subjective Part and Guilt.

O.V.Narozsna. Official Restrictions for Military Servants as a Special Kind of Punishment: Some Issues of Application.

V.G.Polyanovskiy. Organization, Tactics and Strategy of Neoterrorism: 20-21 Centuries.

T.V.Rodionova. Alcoholism and Drug Addiction as a Cause of Female Crimes. Y.V.Romanova A Subject of a Crime under the Criminal Legislation of Foreign Countries.

O.S.Sotula. Political Crimes: Research on the Cross-Road of Sciences.

O.V.Turchenko. Characteristics of “Another Fraud” of Buyers and Customers as Forms of Intellectual Influence.

A.V. Foros. Definition of the Boundaries of Lawful Damage Caused During Detention of a Criminal According to Current Legislation of Ukraine.

M.V.Khvorostyaniy. Crimes against Life under the Rules of the Criminal Code of Poland.

V.A.Chayka. Definition and Significance of a Mode for Qualification of the Crime Provided for in the Art.348 of the Criminal Code of Ukraine “Infringement on Life of a Law Enforcement Body Worker, of a Member of the Social Formation on Protection of the Public Order and State Borders or a Military Servant”.

O.A.Chuvakov. Criminal Law Protection of Basis of the National Safety in the History of Criminal Law of Ukraine.

P.V.Chumak. Peculiarities of Cancellation and Removal of a Record as to Under Aged under the Criminal Legislation of Ukraine.

E.V.Shishkin. Whether Can the Possessors of the Monarch Titles Be the State Traitors?

V.M.Finkel. Some Ways of Improvement of the Art.375 of the Criminal Code of Ukraine – Passing Unlawful Judgments by a Judge (Judges) Wittingly.

V.M. Shevchuk. Problems of Qualification of Crimes Which Have Signs of Multiplicity.

Criminal Procedure

C.V. Komarov, A.O.Vorontsova. Problems Arising out of Change or Supplement of Accusation.

G.V.Yurkova. Effect of a Publicity Principle on Different Stages of Criminal Procedure.

International and Foreign Law

O.O.Barbul. International Cooperation in Counteraction of Money Laundering.

Y.M.Saadi. Types of Participants of a Crime under Criminal Code of Jordan.

M.M.Sarakutsa. Legal Analysis of the Lisbon Treaty.

Discussions

H.V.Zagika. Administration Activity in the Sphere of Information.

R.S.Pritchenko. The Content Peculiarities of Judicial Practice.

Political Sciences

N.P.Gedikova. Liberalism and Rights of Ethnic Communities : Modern Aspect.

Mohamed Abdul Basset. The Religious Factor's Influence on the Foreign Policy of Yemen.

History

O.O.Nigreyeva. Historical Development of Hypothec in the National Law during the 19-th- Beginning of the 20-th Centuries.

Students' Scientific Publications

P.O.Kildeyeva. The Teachers and Teaching of the Academic Disciplines of the Criminal Law Cycle in the Imperatorskiy Novorosiyskiy University at the End of the 19-th – Beginning of the 20-th Centuries.

Thematic Index of Articles for 10 Years

Name Index of Articles for 10 Years

Information for Authors